This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

LSoc 653.4

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

1
1904.05
653-9

ГОДИШНИКЪ

НА

СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТЪ.

ANNUAIRE

DE L'UNIVERSITÉ DE SOPHIA.

I

1904-1905.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JUL 24 1958

СОФИЯ
Придворна печатница Бр. Прошекови
1905.

Прѣдговоръ.

Прѣподавателитѣ на Софийското Висше Училище, сега Университетъ, отдавна желаеха да иматъ свой наученъ органъ, както прилича на Академическо тѣло; ала по бюджетни и други причини това хубаво желание се отлагаше отъ година на година и оставаше сѐ неизпълнено. Едвамъ за изтеклата първа университетска година (1904/5) биде разрѣшенъ исканиятъ кредитъ и първото наше университетско издание, наречено „Годишникъ", можа да начене своя животъ. Изработи се нужниятъ за това правилникъ и се избра особенъ редакционенъ комитетъ, въ който влѣзоха прѣдставители и отъ тритѣ факултета.

Името „Годишникъ" бѣ дадено съ цѣль да се съедини въ едно официалната часть съ научната. Но както ще се види още отъ тая му първа книга, „Годишникъ" съдържа несравнено повече научни работи, отколкото официални; па и самитѣ научни работи, печатани въ него, не стоятъ въ никаква връзка съ годишния животъ на Университета. Затова съ врѣме научната часть, когато бѫде вѣроятно още по-голѣма, ще може да се отцѣпи съвсѣмъ отъ официалната и да се издава въ отдѣлни книги.

Като поднасяме на учения свѣтъ у насъ и на чужбина тия скромни приноси отъ прѣподавателскитѣ сили на първия български Университетъ, надѣваме се съ врѣме да подобряваме сѐ повече, както външно тъй и вѫтрешно, това издание, за да можемъ полека-лека да го дигнемъ до степень, на каквато стоятъ подобнитѣ академически издания.

София, 1. VII. 1905. год.

Редакционенъ комитетъ:

Б. Цоневъ.

Г. Колушки.

С. Кировъ.

Table des matières.

Page

Avant-propos III

I.

Partie officielle.

Renseignements historiques sur l'Université de Sophia 1
Compte-rendu pour l'année scolaire 1903-4. 8
La loi de l'Université de Sophia 25
Réglement général de l'Université. 32
Réglement disciplinaire 46
Programme des cours pour l'année scolaire 1904-5. 49

II.

Partie scientifique.

Dr P. Noïkov, doc.
L'enseignement actif 3

Dr G. Katsarov, doc.
La pétition des Skaptoparénéiens à l'Empereur Gordien III . . . 28

Dr B. Tsonev, prof. ord.
Classification des monuments littéraires bulgares jusqu'à la fin du XVI-me siècle 39

Dr A. Iširkov, prof. extr.
Le lac de Ghébédjé. Renseignements préliminaires morphométriques. 68

J. Ivanov, lecteur.
Les évêchés de Brégalnitsa et de Velboužd au moyen âge . . . 74

G. Zlatarski, prof. ord.
La série supracrétacée dans la Bulgarie centrale et occidentale, au Nord des Balkans 84

Dr G. Bončev, prof. extr.
Contribution à la pétrographie du Rhodope oriental bulgare. (A suivre avec une carte) 103

Dr N. Dobrev, prof. ord.
Contribution à l'analyse chimique des sources thermales et minérales en Bulgarie 126

Съдържание.

Стр.

Прѣдговоръ III

I.

Официаленъ дѣлъ.

Изъ историята на Висшето Училище 1
Годишенъ отчетъ на Висшето Училище за учебната 1903-1904 год. 8
Законъ за Университета 25
Общъ правилникъ за Университета 32
Правилникъ за дисциплината въ Университета 46
Университетска учебна година 1904-1905 49

II.

Наученъ дѣлъ.

Д-ръ П. М. Нойковъ, доц.
Активно образование 3

Д-ръ Г. И. Кацаровъ, доц.
Просбата на Скаптопаренцитѣ до императора Гордиана III . . 28

Д-ръ Б. Цоневъ, ред. проф.
Класификация на българскитѣ книжовни паметници отъ най-старо врѣме до края на XVI вѣкъ 39

Д-ръ А. Иширковъ, извънр. проф.
Гебедженско езеро 68

Йор. Ивановъ, лекторъ.
Епископиитѣ Брѣгалнишка и Велбуждска прѣзъ срѣднитѣ вѣкове 74

Г. Н. Златарски, ред. проф.
Горне-кредна серия въ централна и западна България, на сѣверъ отъ Балканската верига 84

Д-ръ Г. Бончевъ, извънр. проф.
Приносъ къмъ петрографията на източнитѣ Родопи въ България. (Ще слѣдва съ една карта 103

Д-ръ Н. Добревъ, ред. проф.
Приносъ къмъ химическото изслѣдване на българскитѣ термални и минерални извори 126

Page

Dr St. Petkov, doc.
Quelques algues marines et saumâtres sur le littoral de la Mer Noire, depuis Atliman jusqu'à Douran-Koulak 168

Dr Sp. Ganev, prof. extr.
Sur la résolution algébrique de l'équation de 3-ème degré . . . 181

K. Popov, assistant.
Une méthode pour déterminer la position héliographique des taches solaires 183

Dr M. Popoviliev, prof. extr.
Encyclopédie et théorie générale du Droit 186

Dr S. Kyrov, prof. extr.
Examen critique du texte de la Constitution bulgare 223

Dr I. Fadenhecht, prof. extr.
Du droit de représentation dans les successions testamentaires (art. 160 al. 2 de la loi sur les successions = art. 890 al. 2 du Code civil italien) 257

Стр.

Д-ръ Ст. Петковъ, доц.
Нѣколко морски и бракичии водорасли по българското Черноморско прибрѣжие, отъ Алтиманъ до Дуранъ-Кулакъ . . 168

Д-ръ Сп. Ганевъ, извънр. проф.
Върху алгебрическото рѣшение на кубическото уравнение . . 181

К. Поповъ, асистентъ.
Една метода за опрѣдѣляне хелиографичното положение на слънчевитѣ петна 183

Д-ръ М. Поповилиевъ, извънр. проф.
Енциклопедия и обща теория на Правото 186

Д-ръ С. Кировъ, извърн. проф.
Критиченъ погледъ върху текста на българската Конституция . 223

Д-ръ И. Фаденхехтъ, извънр. проф.
За правото на прѣдставителство въ полза на низходящитѣ на наслѣдникъ по завѣщание или на завѣтникъ. (Чл. 160 ал. 2 отъ Закона за наслѣдството) 257

ОФИЦИАЛЕНЪ ДѢЛЪ.

ИЗЪ ИСТОРИЯТА НА ВИСШЕТО УЧИЛИЩЕ.

Изводъ изъ отчета на Висшето училище за 1902/3. учебна година, четенъ на 25. ноемврий 1903. год. отъ проректора А. Теодоровъ.

Съ името си *„Висше училище“* нашето заведение сѫществува поистина само отъ 1. януарий 1889., когато влѣзе въ сила законътъ за него отъ 18. декемврий 1888. г. До тогава дѣйствуваше отъ три мѣсеца нѣщо единъ *„Висши педагогически курсъ“*, отворенъ на 1. октомврий 1888. възъ основа на свои „врѣменни правила“; а тоя „курсъ“ бѣше по назначението си едно осѫществение на идеята за образуване у насъ учители за срѣдни училища, зарадъ която бѣ издадена отъ министра на просвѣщението, г. Тодоръ Иванчовъ, година пóрано (5. юний 1887. г.) заповѣдь за отваряне отъ 1. септемврий при Софийската мѫжка гимназия *„VIII педагогически класъ“*. Наредбитѣ за тоя „класъ“ се казваха „Правилникъ за *висши* педагогически *курсъ* въ София“ — види се, защото се прѣдвиждаше въ тѣхъ едногодишниятъ VIII педагогически класъ да се прѣвърне съ врѣме въ двѣгодишенъ, което вече не ще бѫдѣше съгласно означението „класъ“. Обаче нова разпоредба отъ 23. юний 1887. г., направена отъ прѣемника на Иванчова, г. С. Чомаковъ, спрѣ отварянето на VIII педагогически класъ, или сé едно на „Висшия педагогически курсъ“ за 1887/88. учебна година. Прѣзъ юний 1888. г. министрътъ на вѫтрѣшнитѣ работи, С. Стамболовъ, като управляващи министерството на просвѣщението, подписва една „Наредба за *педагогическия* курсъ при Софийската класическа гимназия“, който има да се отвори на 1. септемврий, и я прѣпраща до директора на гимназията за изпълнение. Доклѣ се е готвило това подирното, на 2. септемврий сѫщата година излиза отъ Г. Живкова, като министъръ на просвѣщението, *окрѫжно* до директоритѣ на държавнитѣ училища и окрѫжнитѣ училищни инспектори, съ което се канятъ всички тия, да дадатъ найширока гласность на приложенето къмъ окрѫжното обявление за отваряне на *историко-филоложкото от-*

дѣление на *Висшия педагогически курсъ* при Софийската мжжка гимназия, та да се избератъ за него колкото се може повече ученици, като се знае, че ще се отпущатъ и стипендии по 720 лева годишно. Въ обявлението бѣха посочени прѣдметитѣ, които имаше да се прѣподаватъ въ курса прѣзъ първитѣ двѣ полугодия. Къмъ края на септемврий се обявиха и „врѣменнитѣ правила“ за курса, при всичко че силата имъ захваща отъ 1. день на сжщия мѣсецъ. Подиръ всички тия перипетии най-послѣ курсътъ се откри на 1. октомврий.

Въ една стая отъ сградата, издигната до рамото на Софийската мжжка гимназия и назначена за „държавно трикласно училище“, се почнаха тогава прѣподавания по славянска филология, всеобща и културна история, стари и нови езици, за да се даде на слушателитѣ „висше образование“, да се подготвятъ тѣ „за учители въ срѣдни училища“. Прѣподаванията водѣха 8 души, набърже свикани отъ гимназиитѣ и измежду познати книжовници. Слушателитѣ бѣха 43, набрани отъ гимназисти и отлични семинаристи и педагогисти, тритѣ четвъртини стипендиянти. Курсътъ се управяше отъ прѣподавателски съвѣтъ на чело съ прѣдседатель. Бюджетната зависность на курса отъ Софийската мжжка гимназия; положението на прѣподавателитѣ като врѣменно приставени при курса; неизвѣстностьта за ученицитѣ, колко години ще слѣдватъ въ курса, при какъвъ изпитъ ще свършатъ учението и съ какви права ще има да се ползуватъ подирѣ въ държавата — всичко това тежеше върху вървежа на Висшия педагогически курсъ, върху оцѣнката, що му прѣдстоеше да си спечели въ срѣдата на българската младежь и общество. И все пакъ не липсуваше ни у прѣподаватели, ни у ученици вѣра въ бждащето на курса и ревность къмъ неговия напрѣдъкъ. Покжщнината на първата наша аудитория се набра отъ вехтошини на държавнитѣ училища въ столицата. Първитѣ ни книги по прѣподаванитѣ науки се заеха отъ Софийската народна библиотека, а послѣ и отъ Пловдивската. Самитѣ ученици, между които имаше нѣкогашни членове отъ едно ученишко дружество „Познай себе си“ при разтурената Петропавловска семинария, пристояха да се прѣдаде хубавата дружествена библиотека на Висшия педагогически курсъ, дѣто влѣзе като единъ отъ основнитѣ приноси за днешната наша библиотека.

Министерството на просвѣщението, което бѣше изоставило изпърво разрѣшението на доста важни организационни въпроси за курса, се увѣри, че трѣбва часъ пóскоро да ги разрѣши и да постави това учрѣждение съ неговата специална цѣль върху собствени нозѣ. Затуй то изработи закона отъ 18. декемврий 1888., който безъ ни-

какви формалности просто се наложи върху Висшия педагогически курсъ. Така тоя се отлжчи отъ Софийската мжжка гимназия и безъ кръщелно свидѣтелство се заименува отъ 1. януарий 1889. г. *„Висше училище“*, каквото и наистина бѣше вече отъ самото начало на прѣподаванията въ него, дѣто педагогията едвамъ се надушваше.

Възъ основа на своя законъ Висшето училище, като поимаше едната половина отъ цѣльта на Висшия педагогически курсъ — да дава висше образование (съ пояснение „по разни клонове на науката“) — освобождаваше се отъ другата ѝ половина — да подгатвя учители за срѣдни училища. Вмѣсто отдѣленията историко-филологическо и физико-математическо, прѣдвидѣни за Висшия педагогически курсъ, Висшето училище се съставяше отъ разни отдѣли, които Министерството на просвѣщението ще открива постепенно, съобразно съ нуждитѣ и срѣдствата. На министерския съвѣтъ се прѣдоставяше да опрѣдѣля траянето на курса за всѣки отдѣлъ. За приимане ученици се поддържаше цензътъ, исканъ за Висшия педагогически курсъ. Управата на Висшето училище остаяше пакъ върху прѣподавателския съвѣтъ, чийто изборенъ прѣдседатель биде нареченъ *ректоръ*. За прѣподаванията, изпититѣ на ученицитѣ и правата на абсолвентитѣ въ закона пакъ не се нареждаше нищо опрѣдѣлено. Понеже „Врѣменнитѣ правила“ за висшия педагогически курсъ съдържаха нѣкои учебни и управни подробности, особна заповѣдь (отъ 24. януарий 1889. г.) ги посочи за ржководство на Висше-училищната управа.

Очевидни сж въ тая организация на Висшето училище многото сжществени недостатъци[1]); ала училището, както и курсътъ малко по-прѣди, работѣше и се уреждаше не туку подъ условията и буквата на закона и врѣменнитѣ правила, но доста осѣтливо и подъ внушение на идеята, че то държи въ страната ни мѣсто на *български университетъ,* отъ който въ дадената минута сжществува само историко-филоложки факулетъ. Истина е, че внушенията на идеята, прокарвани отъ страна на прѣподавателския съвѣтъ, и формалнитѣ наредби, поддържани отъ върховното началство, нерѣдко се спрѣчкуваха и щетата понасяше не цѣлиятъ съвѣтъ, а нѣкой неговъ членъ; обаче прѣподавателитѣ разбираха призванието си едничко въ смисъль на идеята си за български университетъ и не се отклониха отъ пжтя къмъ този идеалъ. Въ това ги подържаше и идентичната вѣра на ученицитѣ, които сѣкашъ точно знаеха, що ще изнесатъ изъ Висшето училище и що ще печелятъ съ изнесеното, та никакъ не се смущаваха отъ алалията на закона и на врѣмен-

[1]) Вж. за това статията ми „Български университетъ въ София“, „Български Прѣгледъ“ год. III, кн. 5 стр. 83—105.

нитѣ наредби по тия въпроси. И училището потръгна къмъ успѣшенъ развой.

По силно настояване на прѣподавателския съвѣтъ биде постановено отъ съвѣта на министритѣ къмъ края на учебната 1888/89. година, курсътъ въ Висшето училище да трае 3 години. За слѣдната година се отвори втори отдѣлъ, *физико-математически,* съ 4 прѣподаватели по математически, физически и химически науки (безъ природна история) и при 34 ученика. Въ историко-филоложкия отдѣлъ се усили броятъ на прѣподавателитѣ и се умножиха ученицитѣ. „Врѣменнитѣ правила" бидоха замѣнени съ подробенъ „Правилникъ на Висшето училище", който искаше отъ ученицитѣ слѣдъ „контролнитѣ" (полугодишни) изпити за три години или три „курса" единъ „окончателенъ" изпитъ прѣдъ особна комисия. Научно съчинение, прѣдставено слѣдъ окончателния изпитъ и оцѣнено добро отъ нарочита комисия, щѣше да дава звание *„лиценцията"*. При физико-математическия отдѣлъ се полага основа на институти за математика, физика и химия. Въ края на учебната 1890/91. год. изъ отдѣла историко-филоложки излѣзоха първитѣ му абсолвенти, на брой 34 души. Тѣсното изравнение откъмъ права въ държавата съ абсолвентитѣ отъ чужди университети закрѣпи съвършено довѣрието на българската младежь спрѣмо Висшето училище. За третята година отъ своето основание физико-математическиятъ отдѣлъ добива най-послѣ прѣподаватели по природна история, които създаватъ и нужнитѣ за нея институти. И въ края на годината (1891/92) отпусна и той първитѣ си абсолвенти — 23-ма на брой. Тия, подобно на другаритѣ си отъ историко-филоложкия отдѣлъ, бидоха настанени за учители по разни държавни училища съ права на лица съ висше образование. Съ началото на слѣдната 1892/93 учебна година се придаде на Висшето училище и трети отдѣлъ, *юридически,* съ 7 прѣподаватели при 67 ученика. [1])

Така въ петь години вжтрѣ Висшето училище се развои до размѣри, каквито имаха немалко външни заведения за висока наука и се наричаха университети. Като застигнаха и ученицитѣ му юристи за 1894/95. учебна година въ трети и послѣденъ курсъ, министерството на просвѣщението послуша прѣподавателския съвѣтъ да се посрѣщне тоя вжтрѣшенъ растежъ на училището и съ пóсъотвѣтенъ законъ. На 20. декемврий 1894. г. биде утвърденъ съ княжески указъ новъ „Законъ за Висшето училище", споредъ който отворенитѣ вече при училището отдѣли се прѣименуваха на „факултети", като се забѣлѣжи, че съ врѣме ще могатъ да се отворятъ още два

---

[1]) Вж. за периода отъ 1888. до 1893. г. статията на Д. Агура „Висшето училище въ София", въ „Български Прѣгледъ" I, 1 кн., 110—36.

— богословски и медицински. Факултетитѣ добиха свои прѣдставители, „декани“, около които се събиратъ факултетскитѣ съвѣти. Общиятъ училищенъ съвѣтъ се нарече „академически“. Вмѣсто званието „прѣподаватель“ дойдоха звания „професоръ“ и „доцентъ“, а ученицитѣ се именуваха „студенти“ и се приимаха вече само по свидѣтелство зрѣлостно или за свършенъ курсъ. Тия нови наредби, повечето съ характеръ прѣдставителенъ, обѣщаваха нѣщо съвсѣмъ незначително за развитието на висшето училище. Зато пъкъ тѣ подѣйствуваха оживително върху съзнанието на учители и ученици. Професорското, доцентско и студентско звание, както и званията на училищнитѣ управни тѣла, като напомняха постоянно условия отъ чужди университети, силно тласкаха честолюбието, да се покаже съ трудъ и дѣла достойно за тѣхъ.

Обаче въ отсжтствие на цѣлесходни организационни наредби и въ закона отъ 20. декемврий 1894. г., Висшето училище мжчно можеше да даде на своята дѣйность оня изразъ и значение, които тя сжществено заслужваше. Затуй академическиятъ съвѣтъ залегна твърдо да се изработи прѣдвидѣниятъ въ закона правилникъ за приложението му, съ мисъль тамъ да прокара наредбитѣ за свършената му организация като университетъ. Въ навечерието на 1896/97. учебна година биде прѣдставенъ отъ името на академическия съвѣтъ въ министерството на просвѣщението изработениятъ проектъ за правилникъ, който въ лицето на министра К. Величковъ намѣри искренъ, довѣрливъ и далегледъ оцѣнитель. Правилникътъ за Висшето училище биде утвърденъ отъ Негово Царско Височество и влѣзе въ сила веднага отъ октомврий 1896. г. Положително трѣба да се изповѣда, че тоя правилникъ разработи закона отъ 1894. г. и въ принципи, и въ сетници отъ тѣхъ, и че съ него се почва за нашето заведение нова епоха.

Единъ отъ най-важнитѣ принципи, прокарани въ правилника, е пълната *вжтрѣшна автономия* на Висшето училище. Другъ сжщо тъй важенъ принципъ е *свободата на учението*. Подъ крилото на тия два принципа училището пробира и усъвършава своя персоналъ, развива прѣподаванията по отдѣлни катедри, прѣдставя на студентитѣ изборъ на разни специалности и възможность за участие въ прѣподавания на разни факултети. Прѣдишнитѣ „курсове“, прѣзъ която студентитѣ минуваха както прѣзъ гимназиални класове, бидоха прѣмахнати и учението се прострѣ отъ 3 години на 4. Съ признанието подъ извѣстни условия на полугодия, слѣдвани при чужди университети, се побудиха нашитѣ студенти да прѣкарватъ по двѣ и повече полугодия въ странство, дѣто усвояватъ чужди езици, учатъ се на обходи, па се и убѣждаватъ на-

гледно, че нашето Висше училище не е послѣдно между университетитѣ на близки и далечни намъ държави и че най-сетнѣ не е работата едничко въ чутностьта на заведението, а най-вече въ личното прилежание и способности на студента. На полугодишнитѣ изпити се намали значението, за да се прѣфърли пó силно върху единъ специаленъ академически изпитъ за свършъкъ на учението, който дава звание „магистъръ". Ала за тоя изпитъ наредбитѣ на правилника още не сѫ довършени.

Подиръ таково едно развитие на основаната у насъ прѣди 15 години ядка на заведение за висока наука не е вече никаква самоизмама, че въ сегашното си „Висше училище" ний имаме български университетъ, — че добихме най-сетнѣ оня жъданъ първи български университетъ, за който сѫ мечтали до 60-тѣ години отъ XIX вѣкъ родолюбцитѣ ни и радѣтелитѣ за просвѣтния напрѣдъкъ на България, В. Априловъ, Иванъ Богоровъ, Гаврилъ Кръстьовичь [1]) — за осѫществението на който въ 1885. г., по случай на хилядогодишницата отъ смъртьта на словѣнския просвѣтитель Методия, приснопаметниятъ български князъ Александъръ I напи здравица въ народното Събрание, а сиромаси, идеални български студенти отъ Киевъ сложиха веднага залъка си — нѣщо 140 рубли за университетски фондъ — нищожна капка за морето нужни срѣдства, ала блѣскавъ доказъ за отзивливото сърце на българската младежь! . . . Славниятъ габровецъ В. Априловъ, който съ една школска колиба въ родния си градъ развъди по цѣлото българско отечество учители за национално учение, тъкмѣше съ личнитѣ свои 60000 рубли да въздигне на българитѣ и националенъ университетъ. По завѣщание той нареди, какъ да се олихвяватъ тия пари, та отъ лихвитѣ имъ напоконъ да може се въздигна сграда и отвори и издържа въ нея ако не веднага университетъ, а то поне нѣкоя академия или лицей (нѣщо вѣроятно като Ришельевския лицей въ Одеса, който е сега Новоросийски университетъ). Завѣщаното отъ Априлова заведение за висока наука въ поробена България трѣбваше да се отвори тепърва на 1927. година. Освободена България го отвори съ 40 години пó-рано. Тя изненада съ него и карловския именитъ благодѣтель Евлогия Георгиевъ, който бѣ вписалъ прѣзъ 1882. г. въ завѣщаниеао си и съ по-обилни срѣдства отъ Априлова уздравилъ мечтата за български университетъ. [2]) Ала на негова завѣтъ пакъ прѣдстои да се осѫществи върху снагата на

---

[1]) Вж. статията ми „Български университетъ въ София", „Български Прѣгледъ", год. III., кн. VI. стр. 34—49.

[2]) Вж. завѣщанието на Евлогия Георгиевъ въ „Училищенъ Прѣгледъ", за 1897. година.

сегашното Висше училище, както е билъ въ най-скромната си форма осѫщественъ и завѣтътъ на Априлова съсъ сегашната Габровска Априловска гимназия.

Отъ своето основание подъ видъ на Висши педагогически курсъ (1. октомврий 1888 г.) до реорганизацията по правилника отъ 17. октомврий 1896. г. Висшето училище въ София отпусна отъ 823 записани ученика 377 души, и то отъ историко-филоложкия отдѣлъ 165, отъ физико-математическия 123, отъ юридическия 89. Слѣдъ това до края на изтеклата учебна година изъ него излѣзоха съ отпусни свидѣтелства още 201 историко-филолози, 121 физико-математици, 147 юристи — всичко 469 души. Тъй че за цѣлото врѣме отъ 15 години то е пуснало въ масата на българската интелигенция 846 абсолвенти сравнително съ високо образование. За своитѣ научни задачи Висшето училище разполага днесь съсъ една библиотека, която струва повече отъ 300000 л., съ една ботаническа градина, за която столичната община охотно отстѫпи простора около медицинския паметникъ и за която сѫ похарчени около 50000 л., и съ други институти, дѣто сѫ сбрани помагала близу за 1/2 милионъ лѐва.

Колко е далечъ всичко това отъ положението съ 8 прѣподавателя, 43 ученика, една аудитория и стотина-двѣстѣ книги, при което се започна прѣди 15 години у насъ работата надъ високо образование на домашната българска младежь! И затуй ми сѫ много свидни думитѣ, съ които, като пръвъ прѣдседатель на прѣподавателския съвѣтъ на Висшия педагогически курсъ и послѣ пръвъ ректоръ на Висшето училище, избранъ по довѣрието на своитѣ другари, отъ име тѣхно и свое сключихъ първия си годишенъ рапортъ до министерството на просвѣщението: „Учителитѣ, като сѫ знаели смисъла на създаването на Висшето училище, дѣйствували сѫ по него съ всичка воля и търпение. Тѣ сѫ проникнати отъ идеята, че при каквито ще обстоятелства да е създадено Висшето училище, еднъжъ създадено, то трѣбва да се крѣпи, да се подобрява и усъвършава. Недостатъцитѣ му трѣбва да се изказватъ безъ всѣко замълчаване прѣдъ министерството на просвѣщението; а то, като е призовано да надари страната съ едно съвършено Висше училище, чиято полза никой неможе де отрече, ще има на грижа да отстранява ȯ врѣме тия недостатъци и да прочистя на училището пѫтя къмъ неговото съвършенство“.

Нека Висшето училище живѣе, цъвти и расте!

София, 25. Ноемврий 1903. год.

ГОДИШЕНЪ ОТЧЕТЪ НА ВИСШЕТО УЧИЛИЩЕ

за учебната 1903—1904. година,

прочетенъ отъ замѣстникъ-ректора *М. Бъчеварова* на 25. XI. 1904. г.

Поради отсжтствие на г. проректора, менѣ се падна честьта да изпълня днесь, съгласно приетия обичай, единъ дългъ — да прѣдставя на Вашето благосклонно внимание отчета за състоянието на Висшето училище прѣзъ миналата 1903—1904. учебна година.

Въ отчета, къмъ прочитането на който пристжпвамъ, най-първо ще прѣдставя свѣдѣния за *състава на прѣподавателското тѣло и студентитѣ;* слѣдъ това ще приведа свѣдѣния за *срѣдствата на заведението;* най-сетнѣ ще бжде изложенъ вървежа на *учението въ Висшето училище.*

I. Съставъ.

Академическиятъ персоналъ прѣзъ учебната 1903—1904. год. състоеше отъ 41 прѣподаватели, 1 ржководитель, 7 асистенти, 1 препараторъ-пазитель, 1 лаборантъ, 1 прѣпараторъ и 796 студенти и студентки.

А. ПРѢПОДАВАТЕЛИ.

Въ началото на учебната година прѣподавателскиятъ персоналъ броеше 13 редовни професори, 10 извънр. професори, 7 постоянни доценти, 2 лектори и 7 хонорувани доценти — всичко 39 души.

Прѣзъ течение на годината въ прѣподавателскиятъ персоналъ станаха слѣднитѣ промѣни: 1) Извънреднитѣ професори г. г. Ат. Тинтеровъ, Георги Н. Колушки и Ст. Юриничъ бидоха повишени отъ 1. януарий 1904. г. въ степень редовни професори; 2) постоянниятъ доцентъ г. Сп. Ганевъ биде повишенъ отъ 1 януарий 1904. год. въ извънреденъ професоръ; 3) хонорувания доцентъ по каноническо право г. М. Балабановъ пое отново четенето на лекциитѣ си отъ второто полугодие и 4) на упразненото мѣсто лекторъ по нѣмски езикъ биде назначенъ отъ 1. февруарий 1904. год. г. Ат. Димитровъ.

Прѣподавателскиятъ персоналъ на Висшето училище въ края на учебната година броеше: 16 редовни професори, 8 извънредни професори, 6 постоянни доценти, 3 лектори и 8 хонорувани доценти.

По факултети прѣподавателитѣ се разпрѣдѣляха тъй:

Въ *Историко-филологическия* факултетъ имаше 14 прѣподаватели: 5 редовни професори, 2 извънредни професори, 3 постоянни доценти, 3 лектори и 1 хонорувaнъ доцентъ. Освѣнъ тѣхъ, имаше и 1 ржководитель на упражненията по експериментална психология.

Въ *Физико-математическия* факултетъ прѣподавателскиятъ персоналъ състоеше отъ 15 прѣподаватели: 10 редовни професори, 3 извънредни професори, 1 постояненъ доцентъ и 1 хонорувaнъ доцентъ. Въ помощь на прѣподавателитѣ имаше 7 асистенти, 1 препараторъ-пазитель, 1 препараторъ, 1 лаборантъ,1 градинарь и 1 помощникъ на градинаря.

Въ *Юридическия* факултетъ имаше 12 прѣподаватели: 1 редовенъ професоръ, 3 извънредни професори, 2 постоянни доценти и 6 хонорувани доценти.

Отъ прѣподавателското тѣло прѣзъ годината сж участвували въ управлението на Висшето Училище: г. проф. Боевъ въ звание ректоръ на училището, г. професоръ А. Теодоровъ — проректоръ, г. проф. Л. Милетичъ — деканъ на Историко-филологическия факултетъ, г. проф. Г. Н. Златарски — деканъ на Физико-Математическия факултетъ, г. проф. И. Фаденхехтъ — деканъ на Юридическия факултетъ и г. г. професори: Д. Агура, Н. Добревъ, Г. Т. Даниловъ, В. Н. Златарски, А. Иширковъ, Г. Колушки, Г. Бончевъ, С. Кировъ, С. С. Бобчевъ — като членове на Академическия съвѣтъ.

Прѣзъ отчетната година съ разрѣшение и по ходатайство на Академическия съвѣтъ бѣха командирувани да зематъ участие: г. проф. *Б. Боевъ* въ конгреса *по хигиена* и *демография въ Брюксель* и въ конгреса *по статистика въ Берлинъ;* г. доцентъ д-ръ П. Нойковъ — въ международния конгресъ *по училищна хигиена въ Нюрнбергъ;* г. проф. д-ръ П. Райковъ и г. доцентъ д-ръ Ст. Петковъ — въ конгреса на *сръбскитѣ лѣкари и естественици въ Бѣлградъ;* г. проф. д-ръ Ив. А. Георговъ — въ II. международенъ конгресъ *по философия въ Женева;* г. проф. А. Шоурекъ — въ III. международенъ конгресъ *по математика въ Хайделбергъ;* г. хонор. доц. С. С. Бобчевъ въ конгреса *на научния правнишки конгресъ въ Прага,* дѣто е прѣдставлявалъ Висшето Училище и на *50-годишния юбилей на Чешкото правнишко дружество.* Прѣзъ сжщата година се завърна отъ дадената му командировка за усъвършенствуване г. асистентътъ по математика Д. Поповъ, а се командирова за усъвършенствуване по Експ. физика г. асистента П. Пенчовъ.

Б. СТУДЕНТИ.

Прѣзъ цѣлата учебна година се записаха да слѣдватъ въ Висшето Училище 696 студенти и 100 студентки, отъ които:

Редовни студенти .	675	696	796
Слушатели	21		
Редовни студентки	94	100	
Слушателки	6		

Прѣзъ зимното полугодие имаше и въ тритѣ факултета:

Редовни студенти .	603	616	705
Слушатели	13		
Редовни студентки	86	89	
Слушателки	3		

Отъ тѣхъ се брояха:

Въ *Историко-филологическия* факултетъ	Редовни студенти .	116	118	183
	Слушатели . . .	2		
	Редовни студентки	62	65	
	Слушателки . . .	3		
Въ *Физико-мататематическия* факултетъ	Редовни студенти . . .	158	180	
	Редовни студентки . .	22		
Въ *Юридическия* факултетъ	Редовни студенти .	329	340	342
	Слушатели . . .	11		
	Редовни студентки . . .	2		

Свършиха курса на наукитѣ си въ края на зимното полугодие 5 студенти и напуснаха по една или друга причина 32 студенти и 3 студентки.

Прѣзъ лѣтното полугодие се записаха отново:

Въ *Историко-филологическия* факултетъ	Редовни студенти .	29	30	38
	Слушатель . . .	1		
	Редовни студентки	7	8	
	Слушателка . . .	1		
Въ *Физико-математическия* факултетъ	Редовни студенти . . .	10	2	12
	Редовна студентка	1		
	Слушателка . . .	1		

Въ *Юридическия* факултетъ	Редовни студенти .	37	40	41
	Слушатели . . .	3		
	Слушателка	1		

Наличностьта на студентитѣ *прѣзъ лѣтното полугодие* възлѣзе:

Въ *Историко-филологическия* факултетъ	Редовни студенти .	139	142	212
	Слушатели . . .	3		
	Редовни студентки	66	70	
	Слушателки . . .	4		
Въ *Физико-математическия* факултетъ	Редовни студенти . . .	162		186
	Редовни студентки	23	24	
	Слушателка . . .	1		
Въ *Юридическия* факултетъ	Редовни студенти .	342	356	359
	Слушатели . . .	14		
	Редовни студентки	2	3	
	Слушателки . . .	1		
А всичко прѣзъ лѣтното полугодие	Редовни студенти .	643	660	757
	Слушатели . . .	17		
	Редовни студентки	91	97	
	Слушателки . . .	6		

Наличностьта на записанитѣ прѣзъ течение на цѣлата 1903/904. учебна година студенти и студентки, разпрѣдѣлени по факултети и специалности излиза така:

			м.	ж.
Въ *Историко-филологическия* факултетъ	по история и география редовни . .		18	11
	по славянска филол. и литература	р.	43	29
		сл.	2	—
	по философия и педагогия . .	р.	83	29
		сл.	1	4
	Всичко	редовни .	144	69
		слушат. .	3	4

Въ *Физико-математическия* факултетъ	по природни науки редовни		35	10
	по химия	р.	29	3
		сл.	—	1
	по математика и физика редовни . .		104	10
	Всичко	редовни .	168	23
		слушат. .	—	1
Въ *Юридическия* факултетъ	по правни и държавни науки. . .	р.	263	2
		сл.	18	1
А всичко въ цѣлото училище		редовни .	675	94
		слушатели	21	6

Прѣзъ отчетната година за пръвъ пѫть сѫ се записали въ Висшето Училище:

	м.		ж.		
Въ Историко-филологическия факултетъ	76	+	50	=	126
„ Физико-математическия „	66	+	9	=	75
„ Юридическия факултетъ	143	+	1	=	144
Всичко	285	+	60	=	345

Студенти и студентки, които сѫ слѣдвали и лани въ училището, имаше:

	м.		ж.		
Въ Историко-филологическия факултетъ	71	+	23	=	94
„ Физико-математическия факултетъ .	102	+	15	=	117
„ Юридическия факултетъ	233	+	2	=	235
Всичко	406	+	40	=	446

Студентитѣ и студенткитѣ се подраздѣляха тъй:

I. По родина:

		м.	ж.
Отъ Княжеството		587	95
Отъ Турция	Македония: м. 77, ж. 3 Одринско: „ 11, „ — Другадѣ: „ 1, „ —	89	3
Отъ Сърбия		5	—
Отъ Ромжния	Добруджа: м. 6, ж. 2 Другадѣ: м. 2, ж. —	8	2
Отъ Русия	Бесарабия: мжжки. . 2 Други: „ . . 5	7	—

Роденитѣ въ Княжеството студенти и студентки се раздѣляха по окржзи тъй:

	м.	ж.
Отъ Бургазски	57	11
„ Варненски	26	7
„ Видински	19	2
„ Врачански	16	1
„ Кюстендилски	30	—
„ Пловдивски	72	15
„ Плѣвенски	23	4
„ Русенски	32	7
„ Софийски	95	18
„ Старо-Загорски	53	9
„ Търновски	129	17
„ Шуменски	35	4
Всичко	587	95

Отъ всички студенти и студентки родени сж:

Въ градове 485 мжжки, 93 женски
„ села 211 „ 7 „

2. По възрасть:

	м.	ж.
На 18 години	12	15
„ 19 „	35	32
„ 20 „	55	31
„ 21 „	102	13
„ 22 „	117	3
„ 23 „	96	1
„ 24 „	80	2
„ 25 „	61	2
„ 26 „	38	—
„ 27 „	27	1
„ 28 „	14	—
„ 29 „	15	—
„ 30 „	6	—
Отъ 30 години по-стари	38	—
Всичко	696	100

3. По вѣра:

	м.	ж.
Източно-православни	680	97
Католици	1	—

	м.	ж.
Протестанти	1	1
Армено-григорианци	1	—
Израилтяни	13	2

4. По народность:

Българи	676 м.	98 ж.
Евреи	13 „	2 „
Гърци	1 „	— „
Ерменци	1 „	— „
Други народности	5 „	— „

5. По поданство:

Български поданници . .	652 м.	99 ж.
Турски „ . .	40 „	— „
Ромънски „ . .	3 „	— „
Руски „ . .	— „	1 „
Сръбски „ . . .	1 „	— „

6. Срѣдното си образование студентитѣ и студенткитѣ сж получили:

592 въ мжжки гимназии:

160 въ класически отдѣлъ, отъ които свършили съ зрѣлостенъ изпитъ 156 студенти, съ годишно свидѣтелство 4 студенти.

432 въ реаленъ отдѣлъ, отъ които свършили съ зрѣлостенъ изпитъ 424 студенти и съ годишно свидѣтелство 8 студенти.

99 въ дѣвически гимназии:

54 студентки въ общеобразователенъ гимназиаленъ отдѣлъ съ зрѣлостно свидѣтелство и

45 въ педагогическия отдѣлъ, и то съ зрѣлостно свидѣтелство — 43, съ годишно свидѣтелство — 2.

Останалитѣ 104 студенти и 1 студентка сж слѣдвали въ други специални срѣдни училища (педагогическо училище, семинария, Военно училище и пр.). Отъ тѣхъ 102 студенти и 1 студентка притежавали сж свидѣтелство за свършенъ курсъ (атестатъ) и 2 студенти годишно свидѣтелство.

Отъ всички студенти и слушатели получили сж срѣдно образование:

Въ България	635 м.	98 ж.
„ Турция	59 „	— „
Другадѣ	2 „	2 „

7. Прѣди постжпването си студентитѣ въ Висшето училище сж се занимавали:

Съ ученичество	434 м.	93 ж.
„ учителство	212 „	6 „
„ студенство другадѣ .	3 „	— „
„ чиновничество . . .	22 „	— „
„ учител. и чиновнич. .	4 „	— „
„ офицерство	12 „	— „
„ друго занятие . . .	9 „	1 „

8. По домашно положение студентитѣ и студенткитѣ сж:

Съ живи родители . . .	428 м.	67 ж.
Безъ живи родители . .	50 „	4 „
Само съ баща живъ . .	44 „	8 „
„ „ майка жива . .	174 „	21 „

Отъ тѣхъ женени:

Безъ дѣца	11 м.	2 ж.
Съ 1 дѣте	8 „	1 „
„ 2 дѣца	8 „	— „
„ 3 дѣца и повече. . .	6 „	— „

9. Родителитѣ или настойницитѣ на студентитѣ и студенткитѣ сж живѣяли:

Въ София	152 м.	57 ж.
„ Софийски окржгъ. . . .	34 „	3 „
„ други окржзи въ България	399 „	33 „
„ други мѣста вънъ отъ Бълг.	61 „	3 „
Безъ родители и настойници .	50 „	4 „

10. Студентитѣ и студенткитѣ по занятие на родителитѣ имъ се дѣлѣха тъй:

Съ родители земледѣлци . . .	96 м.	2 ж.
„ „ търговци	122 „	8 „
„ „ занаятчии	72 „	5 „
„ „ учители.	11 „	5 „
„ „ свещенници . . .	24 „	4 „
„ „ чиновници. . . .	33 „	19 „
„ „ на друга служба .	9 „	1 „
„ „ свободно занятие .	34 „	8 „
„ „ друго занятие . .	15 „	1 „
„ „ безъ занятие . . .	230 „	43 „
Безъ родители	50 „	4 „

Отъ всички 796 студенти и студентки прѣвъ учебната 1903/1904 година сж прѣглеждани отъ училищния лѣкарь 337 души (42·4%) въ 570 посѣщения. Страдали сж отъ заболяване на дихателнитѣ органи 72 (9%); отъ нервно разстройство 50 (6·2%); отъ разстройство на пищеварителнитѣ органи — 49 (6·1%) и пр. Случаи отъ инфекциозни или заразни болести е имало всичко 56 (7%). Заболяванията у студентитѣ се дължатъ не толкова на непосиленъ умственъ трудъ и на нехигиеничностьта на училищнитѣ помѣщения, колкото на лошитѣ условия на живота, при които сж поставени мнозина отъ тѣхъ (нехигиенични жилища, недобра и недостатъчна храна и пр.).

Болнитѣ студенти отъ заразителни болести сж бивали отстранявани отъ университета посрѣдствомъ продължителенъ отпускъ до излѣкуването имъ.

Медицински свидѣтелства сж издадени всичко 584; отъ тѣхъ 72 за отпускъ и отлагане на изпитъ по причина на болесть, а останалитѣ 512 за установяване здравословното състояние на студентитѣ при записването въ университета.

II. Срѣдства.

За издържката на училището прѣзъ отчетната 1903/1904. год. сж изразходвани слѣднитѣ суми:

I. За личния съставъ.

За постоянни прѣподаватели (редовни и извънредни професори, постоянни доценти и лектори) . . .	171,116 лева
За хонорувани доценти	16,255 „
За асистенти, лаборантъ, пазители и препараторъ . .	24,884 „
За библиотекарь, неговъ помощникъ, секретарь, архиваръ-регистраторъ и училищенъ лѣкарь. . . .	12,780 „
За издръжка на градинарь, неговъ помощникъ и постояненъ работникъ въ ботаническата градина .	4,380 „
За писари, литографъ, дежуренъ въ библиотеката и за възнаграждение на семинарни библиотекари . .	6,775 „
За прислуга	13,322 „
Помощи дадени отъ правителството на 22 студенти и 3 студентки (на 22 студенти дадено по 100 лева, на 1 студентка 80 лева и 2 студентки по 60 лева)	2,400 „
Цѣлата издържка на училищния персоналъ, заедно съ отпуснатитѣ помощи на студенти, възлиза на . .	251,912 лева

За екскурзии на прѣподаватели и студенти е похарчено 2928 лева. Въ тая сума не влизатъ отпуснатитѣ направо отъ Министерството на народното Просвѣщение суми на прѣподаватели и асистенти при Висшето училище за научни и други командировки.

2. За издържка на научноспомагателнитѣ институти при училището

Сж изразходвани		51,461·29 л.
И то:		
За книги и подвързия		29,058·67 л.
За набавка пособия и поддръжка на институтитѣ	по физика и астрономия	2,851·30 „
	по химия	4,003·35 „
	по зоология	1,413·60 „
	по ботаника	1,584·57 „
	по минералогия и геология	3,872·32 „
	по други науки	2,121·93 „
За поддръжка на ботаническата градина		4,901·05 „
За прѣвозъ и други разноски по набавката на учебни пособия		1,654·50 „

3. Веществени разходи.

За поддържане и умножение на училищната покжщнина	5,059·46 л.
Канцеларскитѣ разноски сж посрѣщнати съ	3,577·32 „
За топливо е дадено	4,480·64 „
За поправка на зданията	5,322·83 „
За наемъ на зданията	43,466·65 „
Всичко за училищни помѣщения, покжщнина и канцеларски нужди похарчено	61,906·90 л.

За дрѣхи на слугитѣ похарчено . . . . . 1,062 лева

Тъй че цѣлата издръжка на Висшето училище прѣзъ 1903/1904 година възлиза на . . . . . 369,270·19 л.

Прѣзъ отчетната учебна година е прибрано **учебна и лабораторна такса** *както слѣдва:*

а) Учебна такса.

За двѣтѣ полугодия отъ 381 души по 60 л.	22,860 лева
За едно полугодие отъ 183 души по 30 лева	5,490 „
Всичко прибрано отъ 564 души	28,350 лева

б) Лабораторна такса.

За двѣтѣ	полугодия	отъ	25	души	по	20 л.	500 лева
„ „	„	„	9	„	„	15 „	135 „
„ „	„	„	31	„	„	10 „	310 „
„ едно	„	„	22	„	„	10 „	220 „
„ „	„	„	17	„	„	5 „	85 „
						Всичко прибрано отъ 104 души	1250 лева

Събраната сума отъ учебна и лабораторна такса въ размѣръ 29,600 е внесена на приходъ въ Държавната хазна.

Прѣзъ годината бѣха освободени отъ учебна такса 222 студенти и студентки, а отъ лабораторна такса 83 студенти и студентки. Неплатили учебна такса никакъ и отписани 10 души.

Прѣзъ учебната година постжпаха още и се причислиха къмъ сжществующия **за научни цѣли фондъ:**

Отъ продажба на студентски книжки	341 л.	— ст.
„ „ „ слушателски листове.	20 „	— „
„ „ „ именници	82 „	30 „
„ „ „ легитимационни карти	758 „	50 „
„ продадени разписи на лекции.	80 „	— „
Отъ продадени екземпляри отъ измѣнение и допълнение къмъ закона	21 „	30 „
Отъ такса за отпускни свидѣтелства и свидѣтелства за отписване	284 „	— „
Отъ лихви срѣщу вложени въ Българската Народна Банка суми	1,226 „	15 „
И отъ други приходи	14 „	70 „
Всичко на приходъ въ фонда постжпиха	2,827 л.	95 ст.

Заедно съ тая сума *фондътъ за научни цѣли възлѣзе на 42,705·50 л.*

Отъ тая сума въ Българската Народна Банка сж внесени 36,000 лева на срочна лихва и 6,705 л. 50 ст. на текуща лихвена смѣтка; а 297 л. 95 ст. израсходвани прѣзъ годината.

Висшето училище е продължавало да управлява:

1) Фондъ „Иванъ Вазовъ“, на който капиталътъ възлиза на 14,035 лева.

Отъ тоя фондъ прѣзъ отчетната година се даде *литературна премия* г-ну А. Страшимирову въ размѣръ отъ 500 лева за съчинението му „Кръстопжть“.

2) Фондъ „Екатерина-Иосифъ“. Тоя фондъ си остава въ размѣръ 20,000 лева, понеже всѣка година лихвитѣ му прибира, споредъ завѣщанието на покойния Ковачевъ, Г-жа Е. Ковачева.

3) Фондъ „Василъ Левски“, който нарасна до 4,317 лева 60 стотинки.

4) Фондъ на дружеството за подпомагане бѣдни студенти при училището, който къмъ края на отчетната година възлизаше на 5,573 лева и 15 стотинки.

Дружеството броеше прѣзъ годината 16 почетни и 60 дѣйствителни членове. За усилване на фонда на 31. януари 1904. год. се даде въ салона на Военното Събрание университетски балъ, отъ който се получи чисть приходъ 1,829 л. 30 стот. Освѣнъ това на 6. май се устрои отъ студентитѣ при училището градинско увеселение, отъ което постжпи въ дружествената каса чистъ приходъ 1,004 лева 55 стотинки.

Прѣзъ годината отъ дружеството се дадоха взаимообразно слѣднитѣ помощи:

На	1 студентъ	на . . .	2 пжти	(100 и 30) . .	130	л.
„	1 „	„	3 „	(30, 25 и 10)	65	„
„	6 студенти	по 55 л., на	2 пжти	(30 и 25) . .	330	„
„	5 „	„ 45 „ „	2 „	(20 „ 25) . .	225	„
„	4 „	„ 40 „ „	2 „	(30 „ 10) . .	160	„
„	1 студентъ	. . . „	2 „	(25 „ 10) . .	35	„
„	11 студента	. . . „	1 пжть	по 30 . . .	330	„
„	15 „	. . . . „	1 „	„ 25 . . .	375	„
„	8 „	. . . . „	1 „	„ 20 . . .	160	„
„	77 с-ти и с-ки	. . . „	1 „	„ 10 . . .	770	„
Всичко на 129 студенти и студентки дадени					2,580	л.

III. Учение.

Четенето на лекциитѣ прѣзъ зимното полугодие почна отъ 1. октомврий 1903. г. съ 39 прѣподаватели: 13 редовни, 10 извънредни професори, 7 постоянни доценти, 2 лектори и 7 хонорувани доценти. Четенето на лекциитѣ прѣзъ лѣтното полугодие почна отъ 16. февруарий 1904. г. съ 41 прѣподавателя: 16 редовни, 8 извънредни професори, 6 постоянни доценти, 3 лектори и 8 хонорувани доценти. Освѣнъ тѣхъ, прѣзъ двѣтѣ полугодия командируваниятъ учитель, г. Цв. Радославовъ, отъ 16/X. 1903. год. ржководѣше упражненията по експериментална психология и упжтвания къмъ тѣхъ.

Всички прѣподавания, обявени въ разписитѣ на лекциитѣ за двѣтѣ полугодия, възлизатъ на 227 съ 630 часа седмично (377 часа теоретически, 203 часа практически и 50 часа по езици, класически и нови).

По факултети прѣподаванията се разпрѣдѣляха тъй:

Въ *Историко-филологическия факултетъ* — при 14 прѣподаватели и 1 ржководитель — 72 прѣподавания съ 191 часъ седмично (98 теоритически, 43 практически и 50 часа по езици за студентитѣ и отъ тритѣ факултета).

Прѣзъ зимното полугодие въ сѫщия факултетъ имаше 13 прѣподаватели и 1 ржководитель, 35 прѣподавания съ 90 часа седмично (21 теоритически съ 50 часа, 11 практически съ 20 часа и 3 прѣподавания по езици за всички студенти съ 20 часа).

Прѣзъ лѣтното полугодие — при 14 прѣподаватели и 1 ржководитель — 37 прѣподавания съ 101 часъ седмично (20 теоритически съ 48 часа, 13 практически съ 23 часа и 4 по езици за всички студенти съ 30 часа).

Въ *Физико-математическия факултетъ* имаше 15 прѣподавателя, 102 прѣподавания съ 322 часа седмично (177 теоритически и 145 практически), и то:

Прѣзъ зимното полугодие — 15 прѣподаватели, 51 прѣподавания съ 159 часа седмично (33 теоритически съ 89 часа и 18 практически съ 70 часа).

Прѣзъ лѣтното полугодие — 15 прѣподаватели, 51 прѣподавания съ 163 часа седмично (31 теоритически съ 88 часа и 20 практически съ 75 часа).

При това студентитѣ заедно съ прѣподавателитѣ сѫ правили изъ вѫтрѣшностьта на Княжеството и научни екскурзии.

Въ *Юридическия факултетъ* — при 12 прѣподаватели — 53 прѣподавания съ 117 часа седмично (102 теоритически и 15 практически), и то:

Прѣзъ зимното полугодие — при 11 прѣподаватели — 24 прѣподавания съ 55 часа седмично (18 теоритически съ 46 часа и 6 практически съ 9 часа).

Прѣзъ лѣтното полугодие — при 12 прѣподаватели — 29 прѣподавания съ 62 часа седмично (25 теоритически съ 56 часа и 4 практически съ 6 часа).

За теоритичнитѣ и практически занятия повече отколкото прѣзъ миналата година се усѣщаше нужда отъ стаи за аудитории, лаборатории и пр. Тая нужда ще расте.

Изобщо прѣподаванията и практическитѣ занятия сѫ посѣщавани редовно. Отъ всички записани студенти и студентки: 557 студенти и 81 студентки сѫ получили увѣрение за редовно посѣщение прѣзъ двѣтѣ полугодия, 50 студенти и 5 студентки — само за зимното полугодие, 45 студенти и 8 студентки — само за

лѣтното полугодие, а 44 студенти и 6 студентки не сж получили увѣрения за редовно посѣщение и за двѣтѣ полугодия.

Прѣзъ зимното полугодие положиха пъленъ изпитъ 556 студенти и 80 студентки, непъленъ изпитъ 7 студенти и 3 студентки, а не правиха изпитъ 53 студенти и 6 студентки.

Прѣзъ лѣтното полугодие положиха пъленъ изпитъ 552 студенти и 72 студентки, непъленъ изпитъ 20 студенти и 7 студентки и никакъвъ изпитъ 88 студенти и 18 студентки.

Свършиха курса на наукитѣ си редовни студенти:

а) Въ края на зимното полугодие:

Отъ	Историко-филологическия факултетъ	1
„	Физико-математическия факултетъ	1
„	Юридическия факултетъ	3
	Всичко	5

б) Въ края на лѣтното полугодие:

Отъ	Историко-филологическия факултетъ	20
„	Физико-математическия факултетъ	25
„	Юридическия факултетъ	61
	Всичко	106

Прѣзъ годината напустнаха училището или се отписаха 105 студенти (97 редовни и 8 слушатели) и 17 студентки (14 редовни и 3 слушателки), и то:

По дисциплинарни причини врѣменно	3	души
„ болесть	4	„
„ смърть	2	„
„ бѣдность	36	„
„ неизвѣстни причини	77	„

Учебната година се сключи при 480 студенти (467 редовни и 13 слушатели) и при 83 студентки (80 редовни и 3 слушателки), именно:

Въ Историко-филологическия факултетъ	редовни	97 м.	55 ж.
	слушатели	2 „	3 „
Въ Физико-математическия факултетъ		121 „	23 „
Въ Юридическия факултетъ	редовни	249 „	2 „
	слушатели	11 „	— „

Слѣдъ това намирамъ за нужно да кажа особено нѣколко думи за библиотеката. Тя къмъ края на ланската учебна година наброяваше всичко 24,747 съчинения въ 46,439 тома, отъ които 22,646 научни и 2,101 забавителни.

Прѣзъ годината сѫ доставени 1,300 съчинения въ 2,158 тома (1,243 научни и 58 забавителни), въ които влизатъ и подаренитѣ отъ разни учреждения и лица 299 съчинения въ 586 тома.

Броятъ на списанията, които се получаваха въ училищната библиотека възлизаше на 377, които се разпрѣдѣляха по факултети тъй:

На Историко-филологическия факултетъ	119
„ Физико-математическия факултетъ	127
„ Юридическия факултетъ	80
И разни други	51

Отъ библиотечнитѣ книги прѣзъ миналата учебна година сѫ четени всичко 4,731 съчинения, и то:

Отъ прѣподаватели	970
„ студенти	3,705
„ други лица	56

Въ тоя брой не влизатъ спомагателнитѣ книги въ семинаритѣ и институтитѣ.

Въ помощь на научното образование на студентитѣ освѣнъ библиотека, семинари (славянски, исторически, географски, философски и юридически) и институти (минерало-геоложки, ботанически, зооложки, химически, математически, физически и астрономически) за взаимно развитие продължаваха своята дѣйность и свободнитѣ академически дружества:

Филологическо дружество
Историческо дружество
Философско-педагогическо дружество
Юридическо дружество
Дружество на студенти-естественици
Студентско физико-математическо дружество
Студентски пѣвчески хоръ
Студентски струненъ оркестръ.

Съ радость по-нататъкъ отбѣлѣзвамъ, че отдавнашното желание на академическото тѣло да се сдобие заведението съ свое издание подъ име *„Годишникъ“* е вече на пѫть да се осѫществи. Въ бюджета за 1904. година се прѣдвидѣ нужния кредитъ за това издание. Академическиятъ съвѣтъ пъкъ отъ своя страна своеврѣменно изработи нужния правилникъ. Остава на редакционния комитетъ, който ще се избере съгласно тоя правилникъ, да поеме върху си грижата за уреждане на материала и печатането на „Годишникъ“. Смѣя да вѣрвамъ, че прѣзъ учебната 1904/1905. година ще имаме вече подъ рѫка първата книга отъ Българското университетско издание.

Ще спомена още, че въ лѣтописитѣ на Висшето училище прѣзъ отчетната година се вписаха слѣднитѣ фактове:

1. На 2. ноемврий 1903. година се отправи поздравителна телеграма въ Харковъ до българския ученъ г-нъ Маринъ Дриновъ по случай 30-годишния юбилей на професорската му дѣйность.

2. На 25. декемврий 1903. година, като се узна за смъртьта на извѣстния ученъ и българолюбецъ Каницъ, чрѣзъ българското дипломатическо агентство въ Виена се възложи вѣнецъ и се изказа на роднинитѣ на покойния съжаление отъ страна на професорското тѣло.

3. На 21. януарий 1904. година по случай чествуването паметьта на Любена Каравеловъ, отправи се телеграма до вдовицата на Каравелова въ Бѣлградъ.

Освѣнъ това, по рѣшение на Академическия съвѣтъ, държаха се рѣчи: отъ г. проф. д-ръ А. Теодоровъ по темата *Л. Каравеловъ като литераторъ;* отъ г. проф. д-ръ Б. Цоневъ — *Значение на Л. Каравелова за езика и правописа ни* и отъ г. доцента Ст. С. Бобчевъ — *Л. Каравеловъ като общественъ дѣецъ.*

4. Поздрави се телеграфично отъ името на училището Висконсинския университетъ по случай 50-годишния му юбилей.

5. Размѣниха се телеграми между Висшето училище и Кениксберския университетъ по случай чествуването паметьта на Канта.

6. На 24. априлъ 1904. година се размѣниха сърдечни телеграми между ректора на Висшето училище и ректора на Великата школа по случай срѣщата въ Бѣлградъ на студентитѣ отъ Висшето училище съ студентитѣ отъ Великата школа.

7. На 3. май 1904. година се отправи въ Прага телеграма по случай устроеното тържество по прѣнасянето останкитѣ на Jan Kollàr-а отъ Виена въ Прага на 100-годишнината отъ раждането му.

Ще спомена най-сетнѣ, че прѣзъ годината Висшето училище е дало въ своята ограда приемъ за засѣдания:

1. На конгреса на учителитѣ по музика въ срѣдн. училища.
2. На конгреса, свиканъ отъ Ловджийското д-во „Соколъ“.
3. На конгреса на медицинскитѣ дружества.
4. На конгреса на фелдшерскитѣ дружества.
5. На Химическото дружество.
6. На Софийското медицинско дружество.
7. На Българското дружество отъ „Червения Кръстъ“.
8. На клона отъ дружеството Alliance Française.
9. На Педагогическото дружество.
10. На Българското физико-математическо дружество.

Освѣнъ туй въ сградата на Висшето училище се държаха курсове:

1. По стенография отъ А. Безеншекъ.

2. По стенография отъ Стенографич. друж „Бързописецъ“ и

3. Вечеренъ търговски курсъ, урежданъ отъ Софийската Търговско-индустриална Камара.

Въ заключение на тоя отчетъ драго ми е да отбѣлѣжа, че благодарение старанията на нашия уважаемъ министъръ на Народното Просвѣщение, г-нъ д-ръ Ив. Шишмановъ, въ ланската сесия на Народното Събрание се вотира и прие закона за Университета, споредъ който Висшето училище отъ 1. октомврий т. г. се прѣименува и прѣурежда въ *Университетъ* подъ име *„Български Университетъ Братя Евлогий и Христо Георгиеви отъ Карлово“*.

Възъ основа на тоя законъ Академическиятъ съвѣтъ отъ своя страна приготви общия правилникъ за Университета и се разпореди да се изработятъ необходимитѣ учебни планове и други наредби.

Прочее, отчетната година е послѣдня година на *Висшето Училище*. Пожелавамъ отъ душа на *българския Университетъ,* който иде да замѣсти Висшето Училище, въ най-близко врѣме да заеме почетно мѣсто въ реда на университетитѣ въ чужбина.

София, 25. ноемврий 1904. год.

За ректоръ: **М. Бъчеваровъ.**

ЗАКОНЪ ЗА УНИВЕРСИТЕТА.

Вотиранъ и приетъ въ първата редовна сесия на XIII-то Обикновено Народно Събрание и утвърденъ съ височайши указъ подъ № 6, отъ 22. януарий т. г.

I. Основни наредби.

Чл. 1. Държавното Висше училище въ София се прѣименува и прѣурежда въ Университетъ.

Чл. 2. За да се изпълни завѣщанието на почетния софийски гражданинъ и български родолюбецъ Евлогий Георгиевъ, Университетътъ носи името „Български Университетъ братя Евлогий и Христо Георгиеви отъ Карлово".

Чл. 3. Университетътъ се намира подъ върховния надзоръ на Министерството на Народното Просвѣщение и стои подъ вѣдомството на Ефория, образувана съгласно завѣщанието на Евлогий Георгиевъ и дѣйствуеща по силата на специаленъ за нея законъ.

Чл. 4. Университетътъ е юридическа личность съ сѣдалище въ София.

Чл. 5. Прѣкото управление на Университета е повѣрено на Академически Съвѣтъ на чело съ ректоръ.

Чл. 6. Наукитѣ въ Университета се раздѣлятъ по факултети.

Чл. 7. За сега Университетътъ има три факултета:

а) Историко-филологически съ катедри:

1) по философия;
2) по история на философията;
3) по педагогика;
4) по история и археология на класическитѣ и източнитѣ народи;
5) по срѣдна и нова история;
6) по българска история и история на балканскитѣ народи изобщо;
7) по география и обща етнография;
8) по сравнително езикознание;
9) по старобългарски езикъ, славянскитѣ езици и славянска етнография;
10) по срѣдно и новобългарски езикъ;
11) по българска литература и по славянскитѣ литератури;
12) по всеобща литературна история;
13) по гръцка филология;
14) по латинска филология;
15) по романска филология;
16) по германска филология.

Забѣлѣжка. Освѣнъ тия прѣдмети въ историко-филологическия факултетъ се прѣподаватъ езици — стари и нови.

б) Физико-математически факултетъ съ два отдѣла: наученъ и технически и съ катедри:

1) по основи на висшата математика;
2) по висши анализъ;
3) по геометрия;
4) по експериментална физика;
5) по математическа физика и аналитическа механика;
6) по астрономия и геодезия;
7) по практическа геометрия и топография;
8) по неорганическа и аналитическа химия;
9) по органическа и теоретическа химия;
10) по земледѣлческа и индустриална химия;
11) по индустриална физика;
12) по механическа технология;
13) по зоология и ембриология;
14) по сравнителна анатомия и хистология;
15) по ботаника;
16) по минералогия и петрография;
17) по геология и палеонтология.

в) Юридически факултетъ съ катедри:

1) по римско право;
2) по история на българското и славянското право;
3) по държавно и административно право;
4) по политическа економия;
5) по наказателно право и наказателно сѫдопроизводство;
6) по публично и частно международно право;
7) по философия и енциклопедия на правото;
8) по гражданско право;
9) по търговско право и гражданско сѫдопроизводство;
10) по финансова наука;
11) по статистика.

Чл. 8. Нови факултети и катедри се отварятъ съ особенъ законъ, като се има и занапрѣдъ прѣдъ видъ желанието на завѣщателя, да се прѣподаватъ въ Университета и положителни науки съ приложение къмъ индустрията.

Забѣлѣжка. Отдѣлни прѣдмети вънъ отъ прѣдвиденитѣ катедри (като нумизматика, антропология, метеорология, физическа и индустриална география, каноническо право, сѫдебна медицина и пр.) се прѣподаватъ по рѣшение на надлежнитѣ факултети и одобрение на Академическия Съвѣтъ и Министерството.

Чл. 9. Факултетитѣ се управляватъ отъ Факултетни съвѣти съ декани на чело.

II. Персоналъ.

Чл. 10. Прѣподавателскиятъ персоналъ на Университета състои отъ: професори (редовни и извънредни), доценти (постоянни и частни) и лектори.

Чл. 11. Всѣка катедра се заема отъ редовенъ професоръ, който е неинъ титуларъ.

Забѣлѣжка 1. Ако нѣма лице, което да отговаря на условията за редовенъ професоръ, катедрата се заема отъ извънреденъ професоръ или доцентъ.

Забѣлѣжка 2. Езицитѣ, докато се изучаватъ само като помагални прѣдмети, се прѣподаватъ отъ лектори.

Чл. 12. За всѣка катедра, освѣнъ титуларния редовенъ професоръ, може да има извънреденъ или постояненъ доцентъ.

Броятъ на частнитѣ доценти е неограниченъ.

Лектори има по единъ за всѣки езикъ.

Чл. 13. При всѣки факултетъ има научно-помагални институти (семинари, кабинети, сбирки, лаборатории, обсерватория, ботаническа градина, наблюдателна станция и пр.) съ по единъ уредникъ на чело.

Чл. 14. На прѣподаватели, които иматъ да водятъ обширни упражнения, се опрѣдѣлятъ асистенти.

Чл. 15. За университетскитѣ сбирки се назначаватъ пазители и лаборанти; за поддръжка на физико-химическитѣ уреди има механикъ, за ботаническата градина — градинарь, а за зоологическата сбирка — препараторъ.

Чл. 16. Университетската библиотека се управлява отъ библиотекарь.

На библиотекаря помагатъ: пазители и нужното число служители.

Чл. 17. Общата административна служба въ Университета се извършва отъ секретарь, който има помощникъ и други служещи споредъ нуждата.

Чл. 18. Смѣткитѣ на Университета се водятъ отъ квесторъ.

Чл. 19. Всички членове на Университетския персоналъ, освѣнъ писаритѣ и слугитѣ, се назначаватъ отъ Министра на Народното Просвѣщение и се ползуватъ съ права на държавни чиновници, съ исключение на частнитѣ доценти и лекторитѣ.

Чл. 20. Професоритѣ и постояннитѣ доценти се избиратъ отъ Академическия съвѣтъ по прѣпоржка на надлежнитѣ факултети и се назначаватъ съ одобрение на Ефорията съ Княжески указъ по прѣдставление отъ Министра на Народното Просвѣщение, прѣдсѣдатель на Ефорията.

Другиятъ академически персоналъ се избира по сѫщи начинъ, но се назначава само съ заповѣдь отъ Министра на Просвѣщението, прѣдсѣдатель на Ефорията.

Чл. 21. За професоръ, редовенъ или извънреденъ, може да се прѣпоржча и прѣподаватель отъ чуждъ университетъ, или въобще чужди подданикъ, ако се е отличилъ съ научнитѣ си трудове.

Въ такъвъ случай назначението става съ контрактъ.

Чл. 22. За постояненъ доцентъ може да се прѣпоржча лице съ завършено срѣдно и висше образование, ако прѣдстави особна оригинална печатна работа за хабилитация по специалностьта на надлежната катедра.

Чл. 23. Частнитѣ доценти трѣбва да иматъ сѫщото образование като кандидатитѣ за постоянни доценти и да изработятъ тема по зададенъ въпросъ, ако факултетътъ намѣри това за нуждно.

Чл. 24. За лекторъ се прѣпоржчва лице съ завършено срѣдно и висше образование и специална подготовка по езика, който ще прѣподава.

Чл. 25. Асистентитѣ се избиратъ отъ титулара на катедрата измежду лица съ пълно срѣдно и висше образование по специалностьта си.

Чл. 26. Отъ пазителитѣ на сбиркитѣ се изисква пълно срѣдно и висше образование по прѣдмета. Тѣ се избиратъ отъ надлежнитѣ уредници.

Чл. 27. Библиотекарьтъ трѣбва да притежава срѣдно и висше обра-

зование и специална подготовка по библиотечното дѣло. Той се назначава по прѣпоржка на Академическия съвѣтъ.

Чл. 28. Пазителитѣ на библиотеката се назначаватъ изпомежду лица, които по своето образование и подготовка могатъ да водятъ всички каталози, инвентари на библеотеката и да поддържатъ библиотечния имотъ.

Чл. 29. Секретарътъ на Университета се назначава по прѣпоржка на Академическия съвѣтъ измежду лица съ висше образование и способни да водятъ вжтрѣшната и чуждестранна прѣписка на Университета.

Чл. 30. Квесторътъ на Университета се прѣпоржчва отъ Академическия съвѣтъ измежду лица, които притежаватъ висше образование, доказана честность и най-малко двѣгодишна практика по счетоводство въ държавно учреждение.

Отъ квестора се изисква гаранция отъ 5000 лева.

Чл. 31. Механикътъ, градинарьтъ, прѣпараторътъ и лаборантитѣ се избиратъ отъ съотвѣтнитѣ уредници.

Чл. 32. Заплатитѣ на университетския персоналъ сж слѣднитѣ:

а) Годишно: на редовенъ професоръ 7200 лева, на извънреденъ 6000 лева; на постояненъ доцентъ, и на библиотекарь 4800 лева: на секретарь 4200, на квесторъ 3600; на лекторъ, асистентъ, пазителъ на институтитѣ и на механикъ — като на учитель въ срѣдно училище (чл. 34); на градинарь 3000 лева; на пазитель при библиотеката 2700 лева; на прѣпараторъ и помощникъ на секретаря 2400 лева; на архиварь 2100 лева; на лаборантъ 1800 лева; на писарь отъ първи разредъ и на литографъ отъ 1200 — 1500 лева; на писаръ отъ втори разредъ отъ 900 — 1140 лева; на слуга отъ първи разредъ отъ 900 — 1140 лева; на слуга отъ втори разредъ отъ 600 — 840 лева.

Ректорътъ получава допълнително възнаграждение 1800 лева, а деканитѣ и уредницитѣ по 600 лева.

б) На лекция: на доцентъ, който има и друга държавна или общинска служба, 15 лева, а на такъвъ, който нѣма друга служба, 25 л. на лекция; на лекторъ, който има и друга държавна или общинска служба — по 10 лева на прѣподаденъ часъ.

Чл. 33. За научни командировки и изучвания вжтрѣ въ страната или извънъ нея на прѣподаватели, асистенти и студенти се отпущатъ помощи отъ бюджетнитѣ суми на Университета.

Чл. 34. Повишението на прѣподавателския персоналъ въ по-горна степень става възъ основа на научни трудове най-малко слѣдъ успѣшна петгодишна прѣподавателска дѣйность.

Чл. 35. Лекторитѣ, асистентитѣ, пазителитѣ и механикътъ се равняватъ по служба, заплата и повишение — на учителитѣ въ срѣднитѣ училища. Службата имъ, мината въ това звание, се смѣта за мината на учителска длъжность въ срѣдно училище.

Чл. 36. Постоянни прѣподаватели, повикани на друга държавна служба, могатъ да се върнатъ на прѣдишната си служба съ сжщитѣ права, които сж имали при напущане на Университета.

Чл. 37. Лицата отъ университетския персоналъ се уволняватъ по сжщия пжть, по който се назначаватъ.

Чл. 38. Никой прѣподаватель не може да бжде дисциплинарно наказанъ, прѣди да се е произнесълъ по неговата прѣстжпка Академическиятъ съвѣтъ.

Чл. 39. Прѣподаватель, навършилъ 35 годишна служба, може да бжде уволненъ ex officio отъ Министра на Народното Просвѣщение.

III. Управление.

Чл. 40. Академическиятъ съвѣтъ състои отъ слѣднитѣ лица: ректоръ, проректоръ (ректорътъ на изтеклата учебна година), всички декани, продекани (деканитѣ на изтеклата учебна година) и по два редовни професора отъ всѣки факултетъ.

Забѣлѣжка 1. Оня факултетъ, изъ чиято срѣда не сж ни ректорътъ, ни проректорътъ, избира вмѣсто двама члена за съвѣта — трима.

Забѣлѣжка 2. Ако нѣма въ единъ факултетъ доста редовни професори, двата члена за Академическия съвѣтъ се взематъ измежду прѣподавателитѣ, които заематъ мѣстото на титулари.

Чл. 41. Прѣдседатель на Академическия съвѣтъ е ректорътъ, а неговъ замѣстникъ — проректорътъ.

Чл. 42. Ректорътъ се избира за всѣка година въ началото на мѣсецъ юний по редъ отъ всѣки факултетъ измежду редовнитѣ професори на всички факултети — отъ редовнитѣ и извънреднитѣ професори и постяннитѣ доценти и се утвърждава отъ Министра на Народното Просвѣщение.

Чл. 43. Веднага слѣдъ избора на ректора, академическиятъ персоналъ на всѣки факултетъ избира деканъ измежду редовнитѣ професори на факултета и членове за Академическия съвѣтъ.

Забѣлѣжка. Докогато въ единъ факултетъ нѣма поне трима редовни професори, деканътъ може да се избира и измежду извънреднитѣ професори.

Чл. 44. Факултетниятъ съвѣтъ състои отъ всички прѣподаватели на факултета.

Прѣдседатель на факултетния съвѣтъ е деканътъ, а неговъ замѣстникъ — продеканътъ.

Чл. 45. Въ заседанията на факултетнитѣ съвѣти, когато се рѣшава за изборъ или повишение на прѣподаватели, гласуватъ само титуларитѣ на катедри.

Чл. 46. За всѣка учебна година се съставя отчетъ за дѣйностьта на Университета по всички клонове на уредбата му. Тоя отчетъ се печата и се прѣдставя на Министерството и Ефорията.

IV. Учение и изпити.

Чл. 47. Учението въ Университета трае осемь семестри.

Чл. 48. Изпититѣ при Университета сж два вида: Университетски и слѣдъ 4 и 8 семестри Академически — за добиване учена степень докторъ.

Подробноститѣ на тѣзи изпити се опрѣдѣлятъ съ особенъ правилникъ.

Чл. 49. При записването студентитѣ и слушателитѣ плащатъ за всѣко полугодие 20 лева. За практически занятия въ физико-математическия факултетъ такситѣ се опрѣдѣлятъ отъ факултетния съвѣтъ и се одобряватъ отъ Академическия.

Чл. 50. Държавнитѣ стипендианти се освобождаватъ отъ всѣкакви такси, а бѣднитѣ студенти — по рѣшение на факултетнитѣ съвѣти.

Слушателитѣ не се освобождаватъ отъ никакви такси.

V. Студенти.

Чл. 51. Студентитѣ въ Университета сѫ редовни студенти и слушатели.

За редовни студенти на Университета се приематъ лица съ завършено гимназиално образование и матуритетно свидѣтелство.

Чл. 52. Младежи, свършили срѣдното си образование въ чуждестранни училища, отговарящи на нашитѣ държавни гимназии, се приематъ за редовни студенти по прѣдставление на Академическия съвѣтъ и одобрение отъ Министра на Народното Просвѣщение.

Студенти отъ чужди университети се приематъ сѫщо възъ основа на гимназиално матуритетно свидѣтелство.

Чл. 53. Лица, които не отговарятъ на горнитѣ условия, но притежаватъ пълно срѣдно специално или поне петокласно образование и сѫ навършили 17 години, могатъ да бѫдатъ приети въ Университета като слушатели на всички факултети.

Забѣлѣжка. Въ изключителни случаи рѣшаватъ факултетнитѣ съвѣти.

Чл. 54. Студенти се приематъ и записватъ само въ началото на всѣко полугодие.

Забѣлѣжка. За постѫпване прѣзъ други срокове при извънредно оправдателни причини се изисква рѣшение на Академическия съвѣтъ и одобрение отъ Министерството.

Чл. 55. Който слушатель въ течение на двѣ години най-късно отъ записването си въ Университета направи матуритетенъ изпитъ при нѣкоя гимназия, става редовенъ студентъ и получава право да се яви на университетски изпитъ.

Чл. 56. Ако студентъ, записанъ въ единъ факултетъ, пожелае да се прѣдаде на специалность отъ други, може да се отпише отъ първия и се запише въ втория само прѣзъ опрѣдѣленитѣ за записване срокове (чл. 54). Въ такъвъ случай отъ семестритѣ, прѣкарани въ първия факултетъ, му се зачита въ новия само единъ семестръ.

Чл. 57. На редовенъ студентъ отъ чуждъ университетъ се зачитатъ само четире семестра, ако сѫ били признати и въ странство. На такъвъ студентъ се признаватъ и университетскитѣ изпити, положени при университета, отъ който иде, ако самитѣ изпити се намѣрятъ за съотвѣтни на българскитѣ университетски изпити.

Чл. 58. Особено отличили се съ своя успѣхъ и съ своя трудъ студенти се оставятъ при Университета съ право на новоназначени учители или се изпращатъ въ странство съ цѣль да се подготвятъ за бѫдещи прѣподавателски сили.

Чл. 59. Отъ таксите, които студентитѣ плащатъ за правоучение, за отпускни свидѣтелства или свидѣтелства за отписване, за студентски книжки или слушателски листове, за легитимации и за други формулари се образува общъ фондъ за училищни нужди, управляванъ и разходванъ по особенъ правилникъ, изработенъ отъ Академическия съвѣтъ.

Чл. 60. За дисциплината и дисциплинарнитѣ наказания на студентитѣ, Академическиятъ съвѣтъ изработва особенъ дисциплинаренъ правилникъ.

VI. Прѣходни наредби.

Чл. 61. Настоящиятъ законъ влиза въ сила отъ 1 октомврий 1904 г. и отмѣнява Закона за Висшето училище отъ 20 декемврий 1894 год.

Чл. 62. Ефорията встжпва въ правата си, прѣдвидени въ настоящия законъ, слѣдъ като се построи зданието на Университета, съгласно завѣщанието на Евлогий Георгиевъ.

Чл. 63. Персоналътъ на Университета, заваренъ отъ закона, запазва първоначалнитѣ си звания, като се прѣименуватъ само хоноруванитѣ доценти въ частни доценти, доцентитѣ, които прѣподаватъ езици, въ лектори, помощникътъ на библиотекаря въ пазитель на библиотеката, архиварь-регистраторътъ въ помощникъ на секретаря, а писаритѣ и слугитѣ се разпрѣдѣлятъ съобразно съ заплатитѣ си по разреди.

Чл. 64. Врѣмето, прослужено отъ сегашнитѣ доценти и извънредни професори въ тия звания, ще имъ се смѣта за повишенията въ по-горна степень, прѣдвидена въ тоя законъ.

Чл. 65. Академическиятъ съвѣтъ възъ основа на настоящия законъ изработва общъ правилникъ за Университета, който се утвърждава отъ Министра на Народното Просвѣщение.

ОБЩЪ ПРАВИЛНИКЪ ЗА УНИВЕРСИТЕТА.

ГЛАВА I.

УПРАВЛЕНИЕ.

А. Академически съвѣтъ. Ректоръ.

§ 1. Прѣкото управление на университета е повѣрено на *Академическия съвѣтъ* на чело съ ректоръ.

§ 2. Академическиятъ съвѣтъ, съставенъ по чл. 40 отъ закона:

а) бди да се изпълняватъ точно и еднообразно всички установени за Университета наредби и се грижи за изработването на такива, когато има нужда;

б) нарежда, възъ основа на прѣдставени отъ факултетитѣ проекти, университетския бюджетъ и се грижи за правилното му прилагане. Проектитѣ се изпращатъ за свѣдение въ Министерството;

в) надзирава персонала и имота за Университета и носи за това всичката отговорность;

г) обсѫжда всички необходими за развитието и напрѣдъка на заведението срѣдства, като разрѣшава въпроси за прѣподавателски персоналъ и катедри, за научно-помагални институти и институтски персоналъ, за образуване научни сили и за университетски издания;

д) разглежда и утвърдява учебнитѣ планове и полугодишнитѣ разписи на лекциитѣ на факултетитѣ;

е) опрѣдѣля условията за университетскитѣ и академически изпити (чл. 48 отъ закона);

ж) разрѣшава общи въпроси за такси, стипендии, помощи и други улеснения на студентитѣ;

з) упражнява дисциплинарна власть изобщо спрѣмо всички лица, които принадлежатъ къмъ Университета;

и) взема мѣрки да се пази редътъ въ Университета и авторитетътъ на заведението.

§ 3. Прѣпирни между отдѣлни факултети и между факултетски съвѣти и декани се разрѣшаватъ отъ Академическия съвѣтъ.

§ 4. Академическиятъ съвѣтъ прѣдставя на одобрение въ Министерството своитѣ рѣшения по учебната организация и службата на персонала, а въ ефорията — рѣшенията си по издръжката на заведението.

Рѣшенията, зети възъ основа на доклади отъ факултетски съвѣти, се изпращатъ въ Министерството заедно съ прѣписи отъ тия доклади.

Когато нѣкой факултетски съвѣтъ е недоволенъ отъ такива рѣшения на Академическия съвѣтъ и остане на особно мнѣние, къмъ рѣшението на Академическия съвѣтъ се прилага и прѣписъ отъ това мнѣние.

§ 5. Всѣка година отъ страна на Академическия съвѣтъ се прѣдставя въ Министерството и въ Ефорията отчетъ за Университета (чл. 46 отъ закона).

§ 6. Академическиятъ съвѣтъ рѣшава за всѣки случай отдѣлно, когато има да се прѣдставя Университетътъ навънъ.

§ 7. Академическиятъ съвѣтъ се занимава и съ всички възложени на университета отъ специални закони и завѣти работи.

§ 8. Правата и длъжноститѣ на ректора сж:

а) той е по право прѣдставитель на Университета и прѣдседатель на Академическия съвѣтъ (чл. 41 отъ закона);

б) свиква Съвѣта на заседание, дѣто съобщава станалитѣ по управлението разпоредби и прѣдлага на обсжждане всички въпроси, що се отнасятъ до Съвѣта;

в) изпълнява рѣшенията на Академическия съвѣтъ;

г) дава най-много до 10 дни отпускъ на прѣподаватели и други служещи лица въ Университета;

д) разпорежда се за дневнитѣ работи съгласно съ сжществуещитѣ наредби или посочвания отъ Академическия съвѣтъ;

е) разпорежда се самъ въ случаи, които не търпятъ забава, но за това долага въ най-близкото заседание на Съвѣта, и

ж) бди да се изпълняватъ университетскитѣ закони и правилници и наглежда това изпълнение отъ страна на другитѣ.

§ 9. Когато ректорътъ отсжтствува или се оттегли, замѣстя го въ всички права и длъжности проректорътъ, а тогова замѣстя деканътъ на оня факултетъ, отъ който е ректорътъ.

§ 10. На ректора е подчинена университетската канцелария.

Прѣзъ него ставатъ всички сношения на Университета и на лицата, що принадлежатъ къмъ него, по служебни и административни работи съ другитѣ власти.

Сношенията на Университета съ чужди университети, академии и научни дружества ставатъ направо, а съ държавни учрѣждения, които нѣматъ наученъ характеръ, прѣзъ Министерството на Просвѣщението.

Книжата, които излизатъ отъ университета, се подписватъ отъ ректора или отъ секретаря на университета. Книжа, назначени за други власти, се подписватъ и отъ двамата.

§ 11. Академическиятъ съвѣтъ заседава *редовно* всѣка първа срѣда отъ мѣсеца, а *извънредно* — колчимъ ректорътъ намѣри за нужно или — ако писменно поискатъ най-малко 6 члена отъ Съвѣта.

Въ поканата за заседание трѣбва да се съобщава дневниятъ редъ.

§ 12. Заседанията на съвѣта сж законни, ако присжтствуватъ въ тѣхъ повече отъ половината членове.

Рѣшенията се взематъ съ абсолютно вишегласие на присжтствуещитѣ.

Гласуването може да става поименно по искане на трима отъ присжтствуещитѣ. За личности се гласува винаги тайно.

Прѣдседательтъ сжщо участвува въ гласуването. При равногласие неговиятъ гласъ рѣшава.

§ 13. За всѣко заседание се пише *протоколъ*, въ който се отбѣлѣзва извършеното по дневния редъ и приетитѣ рѣшения съ мотивитѣ имъ. По искане се отбѣлѣзва и числото на гласоветѣ.

Всѣки членъ, който присжтствува на заседанието, има право да даде писменно особно мнѣние, което трѣбва или веднага въ заседанието, или най-

късно на слѣдния день да се прѣдаде на ректора. Особното мнѣние изцѣло се вписва въ протокола на заседанието.

§ 14. Протоколитѣ пише единъ членъ отъ съвѣта, избиранъ като *секретарь* за всѣко полугодие изъ срѣдата на самия съвѣтъ и по редъ отъ факултетитѣ.

Приетитѣ протоколи се подписватъ отъ прѣдседателя на заседанието и секретаря.

§ 15. Въ всѣко заседание:

а) се установява присжтствието и отсжтствието на членоветѣ;

б) чете се протоколътъ отъ прѣдишното заседание;

в) ректорътъ докладва, какъ сж изпълнени взетитѣ въ прѣдишното заседание рѣшения;

г) деканитѣ докладватъ по старшинство факултетнитѣ въпроси, които сж били прѣдварително писменно съобщени ректору, за да ги означи въ дневния редъ, и

д) обсжждатъ се и други въпроси, отбѣлѣзани въ дневния редъ, или приети за разглеждане отъ Съвѣта въ самото му заседание.

Заседанията почватъ точно на уреченото врѣме и траятъ до 2 часа.

§ 16. Членоветѣ на Академическия съвѣтъ сж длъжни да присжтствуватъ на всѣко заседание и да достояватъ до края. Отсжтствията трѣбва да се оправдаватъ.

§ 17. Ако нѣкой членъ безъ уважителни причини отсжтствува или недостоява три пжти, ректорътъ му напомня писменно длъжностьта. Ако и слѣдъ това не се явява или не достоява, ректорътъ прѣдставя случая за обсжждане въ Съвѣта.

§ 18. Ректорътъ може да иска отъ Академическия съвѣтъ, безъ да го свиква на заседание, да разрѣши нѣкой въпросъ писменно съ *да* или *не*. Обаче, ако единъ членъ на съвѣта не отговори само съ *да* или *не*, а направи ново прѣдложение, даде нови свѣдѣния по въпроса, ректорътъ е длъженъ да подложи тоя въпросъ на разрѣшение въ заседание на Съвѣта.

§ 19. Длъжность е на всички членове отъ Академическия съвѣтъ да пазятъ въ тайна рѣшенията на Съвѣта до изпълнението имъ отъ прѣдседателя.

§ 20. Прѣписи отъ протоколитѣ на Академическия съвѣтъ, заедно съ особнитѣ мнѣния, се прѣпращатъ въ Министерството за свѣдение.

§ 21. Въ началото на юний всѣка учебна година ректорътъ свиква професоритѣ и постояннитѣ доценти на общо заседание за изборъ на ректоръ за слѣдната година (чл. 42 отъ закона).

§ 22. Ректорътъ се избира съ тайно гласуване и съ абсолютно болшинство на гласоветѣ. Ако такова не се добие и при второ гласуване, прави се по-тѣсенъ изборъ между двамата кандидати, получили най-голѣмъ брой гласове. Въ случай на равногласие тегли се жребие.

§ 23. Отъ избора не може да се откаже никой, безъ да си прѣдстави причинитѣ; избирателитѣ рѣшаватъ безъ разискване, дали тѣ сж уважителни или не.

§ 24. Протоколътътъ за избора се съобщава веднага на Ефорията и се прѣдставя въ Министерството за утвърдение на избора (чл. 42 отъ закона). Утвърдението на новия ректоръ става най-късно до началото на годишнитѣ ваканции.

Новиятъ ректоръ завзима службата си десеть дена прѣди началото на учебната година, а до тогава дѣйствува стариятъ ректоръ.

§ 25. На 25 ноемврий, день на св. Климента Охридски и празникъ на Университета, става тържествено прѣдставление на новия ректоръ. Старинятъ ректоръ чете отчетъ за вървежа на Университета, а новиятъ казва академическа рѣчь.

§ 26. Печатътъ на Университета има въ срѣдата си лика на св. Климента Охридски, а наоколо надписъ: „Български Университетъ — София".

В. Факултетски съвѣти. Декани.

§ 27. Факултетитѣ се управлява отъ *факултетски съвѣти* съ декани на чело (чл. 9 отъ закона).

§ 28. Факултетскитѣ съвѣти, съставени по чл. 44 отъ закона:

а) изработватъ наредбитѣ и бюджетнитѣ проекти, нужни за управлението и за потрѣбитѣ на факултета и ги внасятъ за утвърдение въ Академическия съвѣтъ;

б) водятъ най-близъкъ надзоръ върху службата и имота на факултетскитѣ институти и носятъ за това отговорность прѣдъ Академическия съвѣтъ;

в) разглеждатъ и разрѣшаватъ молби на факултетския персоналъ по въпроси, прѣдоставени на факултета по неговитѣ наредби, и молби на студенти за записване, такси, стипендии, разни помощи и улеснения;

г) бдятъ да има пълнота, послѣдователность и правилность въ лекциитѣ и практическитѣ занятия по наукитѣ, прѣподавани въ факултета. Съ тая цѣль внасятъ въ Академическия съвѣтъ учебни планове, особни рѣшения за групиране и завземане на прѣдметитѣ, прѣдложения за назначаване и повишаване факултетски и институтски персоналъ (чл. 25 отъ закона) и разписъ на лекциитѣ и занятията за всѣко полугодие;

д) прѣдставятъ въ Академическия съвѣтъ лица за научни занятия по извѣстенъ прѣдметъ и за опрѣдѣлено врѣме;

е) зематъ мѣрки да се осигури и разшири практическото усвояване на ония науки, за които е това необходимо;

ж) бдятъ, студентитѣ редовно да посѣщаватъ лекциитѣ, смѣтатъ имъ учебнитѣ полугодия и ги допущатъ на изпитъ;

з) изказватъ мнѣния за научни трудове, опрѣдѣлятъ награди и даватъ академически звания въ името на Университета (чл. 48 отъ закона);

и) разрѣшаватъ всички въпроси, които се отнасятъ до запазване реда и дисциплината въ факултета и факултетскитѣ помѣщения;

к) произнасятъ се на първо мѣсто по разпри, възникнали между членове отъ факултетския и институтския персоналъ. Въззивното мѣсто е Академическиятъ съвѣтъ.

§ 29. Факултетскитѣ съвѣти заседаватъ *редовно* веднъшъ мѣсечно, въ опрѣдѣленъ въ началото на учебната година день; а *извънредно* — колчимъ стане нужда, никога обаче въ деня, когато заседава Академическиятъ съвѣтъ. За тия заседания се пазятъ наредбитѣ, установени за Академическия съвѣтъ въ §§ 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19.

Членъ отъ единъ факултетъ, който прѣподава и въ другъ факултетъ, има въ съвѣта на тоя послѣдния само съвѣщателенъ гласъ.

§ 30. *Деканитѣ* сѫ по право прѣдседатели на факултетскитѣ съвѣти и прѣдставители на факултетската власть (чл. 44 отъ закона).

§ 31. Правата и длъжноститѣ на декана сѫ:

а) свиква факултетския съвѣтъ на заседания, дѣто долага за разпоредбитѣ на Академическия съвѣтъ и за извършенитѣ свои разпоредби и прѣдлага на обсѫждане набранитѣ за съвѣта въпроси;

б) изпълнява общитѣ университетски и особнитѣ за факултета наредби, както и рѣшенията на факултетския съвѣтъ и наглежда това изпълнение отъ другитѣ;

в) води сношения съ другитѣ факултети и съ Академическия съвѣтъ;

г) дава отпуски: на прѣподавателския и на институтския персоналъ до три дни, на студенти до 10 дни. За повече прѣпраща молбитѣ до ректора;

д) разпорежда се за дневнитѣ работи, съгласно съ сѫществуещитѣ наредби или съ рѣшенията на факултетския съвѣтъ;

е) разпорежда се самъ по работи, които не търпятъ отлагане, но за това долага на съвѣта въ най-близкото му заседание;

ж) приима и записва лично студенти на своя факултетъ, а въ извънредни случаи иска съгласието на факултетския съвѣтъ (чл. чл. 52, 53 и 54 отъ закона), и

з) упѫтва студентитѣ, какви лекции и практически занятия да слѣдватъ, съобразно съ избраната отъ тѣхъ специалность.

§ 32. Когато деканътъ отсѫтствува или се оттегли, замѣства го съ всички права и длъжности продеканътъ, а тогова — най-стариятъ по служба редовенъ професоръ отъ факултета.

Оставки отъ длъжность деканъ и продеканъ се подаватъ въ факултетския съвѣтъ и се разрѣшаватъ свършено отъ него.

§ 33. Всѣки деканъ пази протоколитѣ и книжата на факултетския съвѣтъ, води лично *факултетска книга* за студентитѣ, въ която се вписватъ полугодията имъ, дисциплинарнитѣ случаи и университетскитѣ изпити, и книга за академическитѣ изпити.

Писменната работа на факултетскитѣ съвѣти се върши отъ специално опрѣдѣленъ за това писарь въ университетската канцелария.

Книжата, които излизатъ отъ факултета, се подписватъ отъ декана.

§ 34. Факултетитѣ си иматъ свой особенъ печатъ.

§ 35. Веднага слѣдъ като се избере новъ ректоръ, всѣки факултетски съвѣтъ си избира по чл. 43 отъ закона деканъ за слѣдната учебна година. По избора на деканитѣ се пазятъ наредбитѣ, установени за избора на ректоръ въ §§ 21 и 22.

Заедно съ протокола за изборъ на ректоръ се съобщаватъ въ Ефорията и въ Министерството и протоколитѣ за изборъ на деканитѣ.

Новитѣ декани поиматъ службата си едновръменно съ новия ректоръ.

§ 36. Въ заседанията, въ които се избиратъ декани, факултетскитѣ съвѣти избиратъ и други членове за академическия съвѣтъ (заб. 1 и 2 къмъ чл. 40 отъ закона).

Канцелария.

§ 37. *Секретарътъ* (чл. 17 отъ закона):

а) докладва на ректора и на деканитѣ по служебни университетски работи;

б) приима писмата, надписани за университета, а по пълномощие и надписанитѣ за ректора или за факултетитѣ и съставя изходещи писма;

в) пригатвя книжата за академически и факултетски заседания;

г) пристоява за наврѣменното издаване разписитѣ на лекции, и

д) държи въ редъ книжата въ архивата, за цѣлостьта на която отговаря.

§ 38. *Квесторътъ* (чл. 18 отъ закона):

а) води смѣткитѣ на Университета;

б) грижи се за съставянето на годишния университетски бюджетъ и води неговото упражнение;

в) прибира учебни, институтски, изпитни и други такси (чл. 49 и 59 отъ закона), завѣрява записването на студенти и освобождаването отъ такси;

г) грижи се и отговаря за цѣлостьта и управлението на общия и на частнитѣ университетски фондове;

д) държи смѣтка за обявяване и сключване на конкурси за награди, за присѫждане и траяне на стипендии, за отпущане на разни помощи;

е) участвува въ търгове за набавки за Университета, извършва такива набавки съ съгласието на ректора и се грижи изобщо за университетскитѣ сгради и покѫщнина;

ж) води смѣтки по разхода за печатането на университетскитѣ издания и по прихода отъ тѣхната продажба;

з) дава на ректора въ края на всѣко финансово полугодие смѣтка за извършенитѣ парични работи и съставя годишния отчетъ по смѣткитѣ на университета.

§ 29. Въ канцеларията се водятъ слѣднитѣ книги:

а) *дневникъ* за влѣзлитѣ и излѣзли книжа;

б) *вещенъ показалецъ* за прѣдметитѣ на влѣзлитѣ и излѣзли книжа;

в) *смѣтни книги;*

г) *инвентаръ* за имота на университета;

д) полугодишни *именници*, годишни *албуми* и подвижни *азбучници* на студентитѣ, и

е) *книга за всички принципиални рѣшения и наредби* по управлението на университета.

§ 40. Книжата, приготвени отъ канцеларията, носятъ споредъ случая печата на Университета или на единъ факултетъ.

Първитѣ се приподписватъ отъ секретаря, когато се отнася до общото управление на Университета, а отъ квестора, когато сѫ отъ домакински характеръ.

§ 41. Книжата въ канцеларията се редятъ въ *отдѣлни свитъци* по категории и факултети.

Тѣ сѫ достѫпни за всѣки членъ отъ Академическия съвѣтъ, ала нищо не може да се изнася навънъ безъ разрѣшение на ректора, респективно на надлежния деканъ.

§ 42. Всички съобщения отъ страна на Университета или отъ външни лица, канцеларията обявява върху отредената за това *черна дъска*.

§ 43. За извършване всички свои длъжности секретарьтъ има *помощникъ, архиварь, писари, литографъ и слуги* (чл. 17 отъ закона), между които разпрѣдѣля съотвѣтно съ званието имъ канцеларската и домакинска работа на Университета.

Съ сѫщия персоналъ си служи и квесторътъ.

Единъ отъ слугитѣ се опрѣдѣля за постояненъ *вратарь*.

§ 44. Всички лица отъ канцеларския и служебенъ персоналъ на университета сѫ отговорни прѣдъ ректора и Академическия съвѣтъ.

Тѣ сѫ длъжни да пазятъ служебна тайна.

Назначението на литографъ, на писари и на слуги, става отъ ректора, откакъ се чуе и мнѣнието на секретаря. При назначенията и повишенията се взиматъ прѣдъ видъ както способноститѣ, тъй и прослуженото врѣме.

§ 45. Служебното врѣме на университетската канцелария е онова, което е общо опрѣдѣлено въ чл. 19 отъ закона за чиновницитѣ.

ГЛАВА II.

Академически персоналъ.

§ 46. Редътъ на званията *доцентъ, извънреденъ професоръ* и *редовенъ професоръ* (чл. 10 отъ закона) прѣдставя три степени отъ прѣподавателската служба при Университета.

Постояненъ доцентъ се повишава въ извънреденъ професоръ, а извънреденъ професоръ — въ редовенъ възъ основа на научни трудове най-малко слѣдъ успѣшна петгодишна прѣподавателска дѣйность по рѣшение на надлежния факултетъ, одобрено отъ Академическия съвѣтъ. Това рѣшение се прѣдставя на Ефорията за одобрение (чл. 20 отъ закона).

§ 47. За постояненъ доцентъ може да се прѣпоржча лице съ завършено срѣдно и висше образование, ако прѣдстави особна оригинална печатна работа за хабилитация по специалностьта на надлежната катедра (чл. 22 отъ закона).

За *частнитѣ доценти* се постжпя по чл. 23 отъ закона.

§ 48. Съчинението за хабилитация на постояненъ доцентъ се приема отъ факултетския съвѣтъ възъ основа на оцѣнка отъ двама прѣподаватели, които спадатъ най-близо до катедрата. Оцѣнката изцѣло се вписва въ протоколната книга. Прѣписъ отъ нея и протокола се изпраща въ Министерството за свѣдение.

Оцѣнката трѣба да бжде свършена въ срокъ, опрѣдѣленъ отъ факултета.

Прѣзъ слѣднитѣ 15 дена работата и оцѣнката се оставатъ въ деканата за прѣгледъ отъ факултетскитѣ членове. Тогава деканътъ свиква специално заседание, въ което се разрѣшава въпросътъ за хабилитацията, като кандидатътъ се приима, или се отфърля, или пъкъ се допуща да прѣдстави други работи за хабилитация. При това гласуватъ само титуларитѣ на катедри. Въ случай на отфърляне факултетския съвѣтъ не е задълженъ да съобщава своитѣ доводи.

По сжщи начинъ се постжпя и при изработенитѣ теми отъ кандидати за частни доценти.

§ 49. Дали има нужда отъ прѣподаватель по извѣстна катедра или отъ лекторъ, рѣшава надлежния факултетъ. Рѣшението се взима по писменъ докладъ отъ опрѣдѣленъ за тая цѣль членъ на факултета. Това рѣшение факултетътъ праща на Академическия съвѣтъ за одобрение. Академическиятъ съвѣтъ прѣдставя факултетното рѣшение въ Ефорията за утвърдение.

Слѣдъ като получи одобрение, факултетътъ обявява въ Държавенъ Вѣстникъ конкурсъ.

§ 50. Кандидатитѣ трѣбва да приложатъ къмъ заявлението си: а) свидѣтелство за срѣдно и висше образование, б) кратъкъ curriculum vitae (животописна бѣлѣжка), и в) оригинална научна работа, съгласно чл. 22 отъ закона.

§ 51. Въ назначението на прѣподавателя се опрѣдѣля и катедрата, къмъ която ще принадлежи, а за лекторъ — езика, който ще прѣподава.

§ 52. Всѣкой новоназначенъ прѣподаватель чете *встжпителна лекция* въ присжтствие на прѣподаватели и студенти отъ Университета.

§ 53. Прѣподавателитѣ четатъ *лекции* (теория) и ржководятъ свързанитѣ съ тѣхъ необходими *практически* и *семинарски* занятия.

Професори и постоянни доценти обявяватъ най-малко по шесть часа теоретически лекции, а частни доценти — не повече отъ три часа седмично.

Изключение се прави само за ония частни доценти, които врѣменно заематъ мѣсто на титулари на катедри.

За практически занятия се опрѣдѣлятъ часове споредъ нуждата, но така че единъ часъ теория да се замѣстя съ два часа практика и никога теоретическитѣ часове да не бждатъ по-малко отъ четире.

Седмичниятъ брой теоретически часове може само въ извънредни случаи да се намали съ единъ до два часа по рѣшение на факултетския съвѣтъ, като се отбѣлѣзватъ въ протокола и мотивитѣ.

§ 54. Прѣподавательтъ чете обявената въ разписа лекция, щомъ се запишатъ на нея двама студенти.

Лекциитѣ се започватъ и свършватъ точно въ опрѣдѣленото врѣме, като траятъ по 45 минути (отъ четвърть до края на часа).

§ 55. Титуларътъ на една катедра е прѣдставитель на тая научна область въ факултета. Съ негово съгласие могатъ да прѣподаватъ отдѣлни прѣдмети изъ сжщата область и прѣподаватели отъ сродни катедри.

Прѣподаватель отъ единъ факултетъ може да земе лекции въ другъ факултетъ съ разрѣшение отъ съвѣта на послѣдния.

§ 56. Езицитѣ, докогато се изучаватъ като помагални прѣдмети, се прѣподаватъ отъ лектори. За лекторъ се прѣпоржчва лице съ завършено срѣдно и висше образование и специална подготовка по прѣдмета, който ще прѣподава (чл. 24 отъ закона).

§ 57. Асистентъ (чл. 14 и 25 отъ закона) се назначава споредъ нуждата, възъ основа на писменъ докладъ отъ титулара на катедрата, при която ще служи, до факултетския съвѣтъ. Рѣшението на съвѣта, слѣдъ като се одобри отъ Академическия съвѣтъ, се изпраща въ Министерството (чл. 20 отъ закона).

§ 58. За непосрѣдни изучвания на разни научни въпроси и за усъвършенствувания по своята специалность прѣподавателитѣ и асистентитѣ получаватъ научни командировки.

Който има нужда отъ подобна командировка, излага въ докладъ до факултетския съвѣтъ своитѣ мотиви.

Факултетскиятъ съвѣтъ, като одобри командировката, ако излиза отъ това пропускъ за учебната програма, опрѣдѣля въ сжщо врѣме и начинътъ, какъ ще се дотъкми той прѣзъ траянето на единъ учебенъ периодъ.

Слѣдъ свършека на командировката прѣподавательтъ или асистентътъ прѣдставя на факултета най-късно до една година отчетъ за извършеното.

§ 59. Особено отличили се съ своя успѣхъ и съ своя трудъ студенти се оставятъ по рѣшение на факултетнитѣ съвѣти при университета съ право на новоназначени учители, да работятъ подъ ржководството на прѣподаватели, или се изпращатъ въ странство съ цѣль да се подготвятъ за бждещи доценти (чл. 58 отъ закона).

ГЛАВА III.

А. Учение и изпити.

§ 60. Факултетитѣ изработватъ за всѣка специалность *учебни планове*, въ които се опрѣдѣлятъ, кои главни и помагални учебни прѣдмети заедно съ свързанитѣ съ тѣхъ практически занятия влизатъ въ нейния кржгъ.

Споредъ това прѣдметъ отъ единъ факултетъ може да се прѣдвиди и при специалность отъ другъ факултетъ.

Студенти отъ историко-филологическия факултетъ, които не сж учили старитѣ класически езици, гръцки и латински, се задължаватъ да слѣдватъ прѣподавания по тѣзи езици най-малко 4 полугодия. Студенти отъ сжща категория на юридическия факултетъ сж длъжни да учатъ най-малко 4 полугодия само латински езикъ. Студенти, които не владѣятъ новитѣ езици, сж длъжни да слѣдватъ прѣподавания поне по единъ отъ тѣхъ.

§ 61. Прѣподаването на отдѣлнитѣ прѣдмети се разпрѣдѣля по *полугодия*. За всѣко полугодие се съставя *разписъ на лекциитѣ* и на практическитѣ и семинарски занятия.

§ 62. Разписътъ за всѣко ново полугодие трѣбва да бжде напечатанъ най-късно единъ мѣсецъ прѣди началото на полугодието. За да може разписътъ съ врѣме да се приготви, ректорътъ дава на деканитѣ, а тия на прѣподавателитѣ срокъ, до който трѣбва да явятъ, какви лекции ще четатъ и какви практически занятия прѣдвиждатъ прѣзъ полугодието.

§ 63. Лекциитѣ и практическитѣ занятия се посѣщаватъ само отъ ония студенти, които сж ги записали.

§ 64. Всѣки прѣподаватель е длъженъ да гледа, дали записанитѣ по прѣдмета му или занятията студенти посѣщаватъ часоветѣ редовно. Бѣлѣжкитѣ си по това прѣподавателитѣ съобщаватъ на декана.

Редовното посѣщение прѣподавателътъ завѣрява въ края на полугодието, като се разписва въ книжката или листа на студента. Безъ това полугодието не се хваща.

§ 65. Първитѣ четире полугодия редовно признати, даватъ право на студента да се яви на *първи университетски изпитъ*, а още 4 прихванати полугодия му даватъ право за *втори университетски изпитъ* (чл. 48 отъ закона).

Който прѣкара успѣшно двата университетски изпита, има право да се яви на *академически изпитъ*.

Б. Учебна година.

§ 66. Учението въ Университета трае 8 полугодия. Полугодията сж *зимни* и *лѣтни*. Зимното полугодие трае отъ 1 октомврий до 30 януарий, а лѣтното отъ 15 февруарий до 30 юний.

§ 67. Свободни сж отъ учебни занятия и днитѣ за коледнитѣ празници (отъ 22 декемврий до 1 януарий), за великденскитѣ (отъ великата срѣда до Томина недѣля) и другитѣ официални празници.

ГЛАВА IV.

А. Библиотека.

§ 68. Началникъ на университетската библиотека е *библиотекарьтъ* (чл. 16 и 27 отъ закона). Съ помощьта на библиотечния персоналъ (чл. 16 и 28 отъ закона) библиотекарьтъ върши слѣдното:

а) държи *инвентаръ* на библиотечния имотъ, съставя и допълня *каталозитѣ* на книгитѣ, води *дневници* за набавкитѣ въ библиотеката, за заеманитѣ книги и за ония, които сѫ дадени за подвързия;

б) държи сбирка отъ каталози на книжарски фирми и слѣди за прѣдлаганитѣ и згодни продажби на важни съчинения;

в) прѣдставя на ректора потрѣбитѣ по службата;

г) води кореспонденцията на библиотеката;

д) грижи се за реда въ библиотеката и за бърза и правилна служба въ нея, и

е) прѣдставя на Академическия съвѣтъ въ края на всѣка учебна година отчетъ за състоянието на библиотеката.

Библиотекарътъ е отговоренъ прѣдъ академическия съвѣтъ както за библиотечния имотъ, така и за службата въ библиотеката изобщо.

§ 69. Въ началото на всѣка учебна година Академическиятъ съвѣтъ избира изъ срѣдата си *библиотеченъ комитетъ* отъ троица членове, по единъ отъ всѣки факултетъ. Комитетътъ заседава поне веднъшъ на два мѣсеца.

Длъжностьта на тоя комитетъ е:

а) да слѣди за точно изпълнение наредбитѣ за библиотечната служба и за набавкитѣ;

б) да прѣдлага на Академическия съвѣтъ подобрения въ службата на библиотеката;

в) да разрѣшава прѣпирни между библиотеката и заемачитѣ, и

г) да прави ревизия на библиотеката въ цѣлия си съставъ най-малко двашъ на година, а единично — когато намѣри за добрѣ.

§ 70. Подробноститѣ на библиотечната служба се опрѣдѣлятъ съ особенъ правилникъ, изработенъ отъ библиотекаря и утвърденъ отъ Академическия съвѣтъ.

Служебното врѣме на библиотеката е сѫщото, както се опрѣдѣля отъ чл. 19 на закона за чиновницитѣ.

Прѣзъ ваканциитѣ библиотеката е отворена само всѣки дѣлникъ отъ 8 до 12 часа прѣди пладнѣ.

Б. Факултетски научно-помагални институти.

§ 71. При всѣки факултетъ има научно-помагални институти (семинари, кабинети, сбирки, лаборатории, обсерватория, ботаническа градина, наблюдателна станция и пр.), които се уреждатъ съ разрѣшение на Министерството.

§ 73. Всѣки факултетски институтъ е непосрѣдно повѣренъ на *уредникъ*, избранъ за три години отъ факултетския съвѣтъ (чл. 13 отъ закона) измежду титуларитѣ на ония катедри, на които служи института.

§ 73. Уредникътъ е отговоренъ прѣдъ факултетския съвѣтъ за научното състояние и цѣлесходна служба на института. Той се грижи въ за-

висимость отъ срѣдствата на Университета, да го снабди съ всички неизбѣжни потрѣби и да го ржководи.

Въ края на всѣка учебна година уредникътъ дава на факултетския съвѣтъ писменъ отчетъ за вървежа и състоянието на института.

§ 74. Подробноститѣ по уредбата на всѣки институтъ и службата въ него се опрѣдѣлятъ съ особни правила.

ГЛАВА V.

А. Студенти.

§ 75. Студентитѣ въ университета сж *редовни* и *слушатели* (чл. 51 отъ закона):

а) за редовни студенти се приематъ лица, които сж свършили българска гимназия съ зрѣлостенъ изпитъ въ българското княжество (чл. 51, ал. 2). Лица, които сж свършили срѣдното си образование въ чуждестранни училища и съ свидѣтелства, отговарящи на българскитѣ зрѣлостни свидѣтелства, се приематъ съ одобрение отъ Министерството на Просвѣщението по прѣдставление на Академическия съвѣтъ (чл. 52, ал. 1);

б) за слушатели се приематъ лица, които иматъ поне петокласно срѣдно, или пълно срѣдно специално образование и сж навършили 17 години (чл. 53 отъ закона). Лица, които не отговарятъ на тия условия, но сж доста подготвени за да се ползуватъ отъ избрани лекции и практически за тѣхъ занятия, могатъ да се приематъ само по рѣшения на факултетскитѣ съвѣти (заб. къмъ чл. 53).

Забѣлѣжка. Ако нѣкой желае да слуша само отдѣлни лекции, пакъ трѣбва да се запише за слушатель.

§ 76. Редовнитѣ студенти и слушателитѣ иматъ еднакви задължения спрѣмо университетскитѣ наредби.

Слушателитѣ сж освободени отъ задължение да избиратъ лекциитѣ си споредъ учебнитѣ планове на Университета. Тѣ не се допущатъ до университетски изпити.

§ 77. Само слушатели, които иматъ намѣрение да се възползуватъ отъ правата, прѣдвидени въ чл. 55 отъ закона, сж длъжни да слушатъ и да участвуватъ въ практическитѣ занятия, съгласно съ учебнитѣ планове.

Б. Записване.

§ 78. Студентитѣ се записватъ лично само въ начало на полугодието (чл. 54 отъ закона), а именно: 5 дена до това начало и по уважителни причини най-много 10 дена слѣдъ него. Въ послѣдния случай се подава заявление на декана, който, намѣри ли за нужно, се обръща до факултетския съвѣтъ.

По-късно отъ тоя срокъ се приематъ студенти само при извънредни оправдателни причини по рѣшение на Академическия съвѣтъ и одобрение на Министерството (заб. къмъ чл. 54 отъ закона).

§ 79. При първо записване студентътъ прѣдставя на декана свидѣтелства за рождение, образование и войнска тегоба (ако е чуждъ поданикъ — паспортъ).

Тия книжа се пазятъ въ канцеларията, докато студентътъ се отпише.

§ 80. Въ началото на всѣко полугодие всѣки студентъ се записва при декана, като му прѣдава правилно изпълненъ *именникъ*.

Деканътъ провѣрява по именника, дали студентътъ е вписалъ ония прѣдмети, които сж задължителни за него по учебния планъ.

§ 81. Приетиятъ за редовенъ студентъ вписва слѣдъ това въ *студентската си книжка* за всѣко полугодие прѣдметитѣ, които е означилъ въ вржчения декану именникъ.

Забѣлѣжка. Слушателитѣ иматъ *слушателски листъ* вмѣсто студент. книжка.

Студентитѣ си набавятъ полугодишни легитимационни *карти*. Съ картата студентътъ се явява у ректора, за да я подпише. Тя служи на студента, за да удостовѣрява, когато трѣбва, студентското си звание.

§ 82. Най-късно три дена слѣдъ записването си студентътъ отива съ именника и всичкитѣ си други книжа при квестора, да си внесе такситѣ. Квесторътъ завѣрява въ книжката или листа на студента, че е свободенъ да посѣщава записанитѣ лекции и да взема участие въ упражненията.

Новитѣ студенти се вписватъ въ университетския *албумъ*.

§ 83. Записани вече лекции могатъ да се отпишатъ само съ бѣлѣжка отъ декана, и то най-късно до края на първия мѣсецъ отъ полугодието.

Студентитѣ не бива нищо да заличватъ сами въ книжкитѣ си.

§ 84. Екземпляри за именници, студентски книжки, слушателски листове и карти за легитимации се получаватъ отъ университетския вратарь срѣщу опрѣдѣлена такса.

§ 85. Слѣдъ завѣрката отъ квестора студентътъ е длъженъ да се яви не по-късно отъ една седмица въ Университета при всѣки прѣподаватель, за да бжде записанъ въ списъка на неговитѣ слушатели.

§ 86. Студентътъ се записва въ оня факултетъ, въ който се четатъ главнитѣ прѣдмети отъ специалностьта му.

§ 87. На студентъ, миналъ отъ единъ факултетъ въ другъ (чл. 56 отъ закона) се издава нова студентска книжка.

В. Посѣщение.

§ 88. Редовниятъ студентъ трѣбва да запише отъ полугодишния разписъ всички ония лекции, които трѣбва да слѣдва по своята специалность, съгласно съ учебния планъ.

Броятъ на часоветѣ на задължителнитѣ лекции бива седмично наймалко 12. Свърхъ тоя брой студентътъ си избира колкото и каквито лекции желае.

Въ тоя най-малъкъ брой не влизатъ часоветѣ по старитѣ и новитѣ езици, нито практическитѣ и семинарски занятия.

§ 89. Всички записани часове за лекции и занятия студентътъ е длъженъ да посѣщава редовно, като се явява на всѣки часъ о врѣме и достоявя до край.

§ 90. Прѣподавателитѣ провѣряватъ посѣщенията на студентитѣ отъ врѣме на врѣме по своитѣ списъци.

Ако нѣкой студентъ има двѣ неоправдани отсжтствия, прѣподавательтъ не му подписва книжката.

Отсжтствията се съобщаватъ о врѣме на декана, комуто студентътъ прѣдставя своитѣ оправдания. Окончателно рѣшаватъ по въпроса факултетскитѣ съвѣти.

§ 91. Въ края на всѣко полугодие прѣзъ послѣднитѣ часове студентитѣ поднасятъ лично своитѣ книжки или листове на прѣподавателитѣ за да имъ завѣрятъ, че сж посѣщавали часоветѣ имъ редовно.

Въ случай, че нѣкой прѣподаватель отсжтствува, завѣрката ще се прави отъ декана.

§ 92. Студентъ, който не се яви лично да завѣри, че е посѣщавалъ редовно лекциитѣ, смѣта се, че е напусналъ Университета и полугодието не му се хваща, освѣнъ ако до края на срока за записване за слѣдното полугодие оправдае своето неявяване.

§ 93. За дълго отсжтствие, незабѣлѣзано въ провѣрката, но доказано отпослѣ, студентътъ сжщо губи полугодието.

§ 94. Деканътъ провѣрява подписанитѣ отъ прѣподавателитѣ книжки и листове и отбѣлѣзва въ тѣхъ, че полугодието се хваща. Сжщото вписва и въ факултетската книга.

Студентъ, комуто не се завѣри по тоя начинъ книжката или листътъ, губи полугодието.

Г. Отписване.

§ 95. Студентъ, който иска да се отпише, е длъженъ да прѣдстави въ деканата своята книжка или листъ заедно съ удостовѣрение отъ библиотеката и отъ другитѣ институти, въ които е работилъ, че нѣматъ нищо да искатъ отъ него. Деканътъ отбѣлѣзва въ факултетската книга, кой день и по кой поводъ студентътъ напуща Университета. Сжщото записва и въ книжката му подъ послѣдното полугодие. Съ книжката и споменатитѣ удостовѣрения студентътъ отива при квестора, който задържа удостовѣренията, отписва го отъ училищния албумъ и му връща книжата, които е оставилъ при записването.

§ 96. Студентъ, който по каква и да било причина е изгубилъ едно полугодие и не се е записвалъ за слѣдното прѣзъ установения за него срокъ, се отписва служебно.

§ 97. Студентъ, отписанъ по своя воля или служебно, може пакъ да се запише и слѣдва въ Университета, безъ да губи полугодията, които му сж били прихванати.

§ 98. Студентъ, който се отписва, има право да получи *свидѣтелство за отписване*. За това той внася у квестора нужната гербова марка и два лева за приготвяне на свидѣтелството.

Въ свидѣтелството се вписватъ, покрай личнитѣ данни за студента, прихванатитѣ полугодия, дисциплинарнитѣ бѣлѣжки и правата, добити при Университета.

Д. Такси.

§ 99. За всѣко записване нови лекции и занятия въ университета студентитѣ плащатъ:

а) *учебна* такса 20 лева за полугодие;

б) такси за *занятия* въ институтскитѣ лаборатории: по химия 15 лева, по природни науки 10 лева, по физика и математика 5 лева.

Такситѣ по непрѣдвидени тукъ занятия ще се опрѣдѣлятъ отъ факултетскитѣ съвѣти и одобряватъ отъ Академическия съвѣтъ (чл. 49 отъ закона).

§ 100. Освобождаватъ се отъ такси: държавни стипендианти, дѣца на поборници и опълченци и бѣдни редовни студенти (чл. 50 отъ закона).

§ 101. Всички други студенти се освобождаватъ възъ основа на свидѣтелство за бѣдность, завѣрено отъ надлежнитѣ административни власти.

Молбитѣ за освобождаване се подаватъ на квестора при самото записване. Тия молби се разглеждатъ отъ факултетския съвѣтъ до края на първия мѣсецъ отъ полугодието.

Заявилитѣ могатъ прѣзъ това врѣме да посѣщаватъ записанитѣ лекции и занятия.

Рѣшенията на факултетскитѣ съвѣти се отбѣлѣзватъ за всѣки студентъ въ факултетската книга, а сѫщо и върху молбитѣ, които се прѣпращатъ на квестора.

Свидѣтелствата за бѣдность трѣбва да се подновяватъ всѣки двѣ години.

§ 102. Неосвободени студенти трѣбва да платятъ такситѣ си найкъсно 15 дена, слѣдъ като квесторътъ имъ обяви рѣшението на факултетскитѣ съвѣти.

Въ крайни случаи ректорътъ може да продължи срока за изплащане най-много още съ 5 дена съ писменна бѣлѣжка до квестора.

Който не внесе такситѣ си до послѣдния срокъ, се отписва служебно отъ Университета.

§ 103. Именницитѣ, студентскитѣ книжки, слушателскитѣ листове и всички други потрѣбни на студентитѣ формулари се получаватъ срещу установени отъ Академическия съвѣтъ цѣни.

ГЛАВА VI.

Дисциплина.

§ 104. Докато едно лице е студентъ въ университета, то се намира и подъ дисциплинарната власть на заведението, съгласно съ особения за това правилникъ (чл. 60 отъ закона).

ГЛАВА VII.

Фондове.

§ 105. При Университета сѫществуватъ общъ фондъ и частни фондове.

Общиятъ фондъ се образува отъ такситѣ за учение, отъ продажба на студентски книжки и формулари (чл. 59 отъ закона) и подаръци отъ разни лица или учрѣждения.

Частнитѣ фондове се образуватъ отъ суми, подарени или завѣщани на Университета отъ отдѣлни благодѣтели.

§ 106. Общиятъ университетски фондъ се управлява и се харчи по особенъ правилникъ, изработенъ отъ Академическия съвѣтъ (чл. 59 отъ закона).

Частнитѣ фондове се употрѣбяватъ за цѣльта, посочена отъ основателитѣ имъ. Ако нѣма такава и съ тѣхъ се постѫпя, както съ общия фондъ.

Прѣходни наредби.

§ 107. Наредбитѣ на тоя правилникъ влизатъ въ сила отъ 1 октомврий 1904 г., и отмѣнятъ правилника за Висшето училище отъ 17 октом-

врий 1896 годнна съ всичкитѣ му измѣнения и допълнения при слѣднитѣ отстжпления:

I. Записването на студентитѣ за зимното полугодие 1904/1905 ще се извърши по установленията на настоящия правилникъ.

II. Докато Ефорията влезе въ упражнението на своитѣ права (чл. 62 отъ закона), тия права изпълнява Министерството на Просвѣщението.

III. Длъжностьта на квестора до 31 дек. 1904 г. ще върши секретарьтъ и

IV. Правото, дадено отъ чл. 55 на закона за Университета, се прилага и спрѣмо заварени отъ тоя правилникъ слушатели, ако тѣ сж прѣкарали полугодията си съ установения по правилника отъ 1896 год. минималенъ брой седмични часове.

ПРАВИЛНИКЪ ЗА ДИСЦИПЛИНАТА ВЪ УНИВЕРСИТЕТА.

Изработенъ отъ Академическия съвѣтъ на 21. януарий 1905. година, възъ основа на чл. 60 отъ закона за Университета.

§ 1. Запазването на дисциплината въ Университета е повѣрено на университетскитѣ власти.

§ 2. Всѣки студентъ е длъженъ да носи винаги съ себе си легитимационната си карта (§ 80 отъ общия правилникъ за Университета). Въ случай че я загуби, трѣба веднага да съобщи за това на квестора, за да получи нова.

§ 3. Всѣки студентъ е длъженъ:

а) да посѣщава редовно записанитѣ си лекции и практически занятия, да се намира о врѣме на мѣстото си и да достоява до край (§ 38 отъ общия правилникъ);

б) да пази тишина, редъ и чистота въ заведението;

г) да не нанася врѣда на университетскитѣ институти, сбирки и уредн;

д) да не пуши въ аудиториитѣ, въ стаитѣ за занятия, както и въ помѣщенията на институтитѣ и сбиркитѣ;

е) да се отнася прилично спрѣмо университетскитѣ власти, прѣподавателитѣ и органитѣ, които изпълняватъ тѣхнитѣ разпоредби;

ж) да се отнася пристойно спрѣмо своитѣ другари;

з) да се подчинява на общитѣ университетски наредби и на особенитѣ разпореждания, основани върху тия наредби;

и) студентитѣ сж длъжни изобщо да се отличаватъ и вънъ отъ Университета съ онова благоприлично поведение, което произтича отъ тѣхното студентско звание.

§ 4. За нанесени, макаръ и по невнимание, повреди на училищни имоти виновниятъ студентъ е длъженъ да надомѣсти загубата.

§ 5. На студентъ, който двашъ отсжтствува безъ оправдание отъ лекция или практически занятия, прѣподавательтъ не завѣрява посѣщението въ книжката му (§ 89 отъ общия правилникъ).

§ 6. Наруши ли нѣкой студентъ реда и тишината въ врѣме на лекция или занятие, прѣподавательтъ го призовава къмъ редъ. Ако студентътъ се не покори, прѣподавательтъ има право да отстрани виновния и да го недо-

пуща на свои занятия, докато се не земе рѣшение отъ надлежната власть, на която веднага съобщава за случай.

§ 7. Всѣки студентъ е длъженъ да слѣди обявленията, издавани отъ университетскитѣ власти и залепяни върху черната дъска на ректората и на отдѣлнитѣ факултети. Незнание на тия обявления не се приема за оправдание.

§ 8. Всѣки студентъ трѣбва да съобщава въ университетската канцелария адресътъ си и да обажда веднага, щомъ промѣни жилището си.

Ако нѣкой студентъ, дѣто и да билъ той (въ столицата или вънъ отъ нея) не обади на врѣме адресътъ си въ университетската канцелария, всички послѣдици отъ това необаждане падатъ върху му.

§ 9. На всѣка покана отъ университетското управление върху черната дъска студентътъ е длъженъ да се яви на опрѣдѣленото врѣме. Ако не се яви лично или чрѣзъ свой пълномощникъ, поканата се повтаря слѣдъ три дни; не яви ли се и до изтичането на единъ мѣсецъ слѣдъ втората покана, студентътъ се смѣта за напусналъ Университета и губи безусловно полугодието, за което е билъ послѣдно записанъ. Ако се яви на втората покана, длъженъ е да оправдае своята неявка прѣдъ декана. Не намѣри ли деканътъ оправданията му уважителни, внася въпроса въ факултетския съвѣтъ, който опрѣдѣля за това съотвѣтно наказание.

§ 10. Слѣдъ свършека на разрѣшенъ отпускъ студентътъ е длъженъ веднага да се яви прѣдъ декана.

Забѣлѣжка. Отъ края на ноемврий до свършека на полугодието отпускъ се не разрѣшава, освѣнъ по документално подкрѣпени уважителни причини.

§ 11. Студентитѣ сѫ единични лица и не съставятъ корпорация, която да може да прави редовни и общи студентски събрания било въ Университета било вънъ отъ него.

За всѣко събрание, каквото по нѣкой случай биха желали да свикатъ студентитѣ изцѣло или по групи, разрѣшаватъ прѣдварително университетскитѣ власти.

§ 12. Събрание на студентитѣ въ помѣщенията и двора на Университета по нѣкой общъ въпросъ, който ги засѣга непосрѣдно като студенти и нѣма политически характеръ, става само съ разрѣшение отъ ректора; а когато въпросътъ досѣга само единъ факултетъ — отъ декана. За такова събрание на ректора или декана се поднася отъ двама-трима пратеници на студентитѣ писменно заявление, подписано отъ организаторитѣ на събранието, въ което се посочва и въпроса, който ще се разглежда въ събранието. Когато ректорътъ или деканътъ намѣри за нужно, внася въпроса за разрѣшение въ надлежния съвѣтъ.

Ония студенти, що сѫ подписали заявлението, отговарятъ за всѣко отклонение отъ обявения прѣдметъ и за всѣко нарушение на университетскитѣ наредби прѣдъ тогова, който имъ е разрѣшилъ да се събератъ.

§ 13. На студентитѣ се позволява да образуватъ помежду си академически дружества за постигане цѣли, съгласни съ общата задача на Университета. Подобни дружества могатъ да дѣйствуватъ само слѣдъ като академическиятъ съвѣтъ удобри прѣдварително устава имъ.

Членове на тия дружества могатъ да бѫдатъ само студенти.

Всички извѣстия отъ настоятелствата на тия дружества се прѣглеждатъ отъ ректора или отъ декана прѣди да се разгласятъ.

Въ засѣданията на дружествата не могатъ да ставатъ политически прѣпирни.

За отклонение отъ прѣката си цѣль академическото дружество, слѣдъ двукратно напомняне, се закрива по рѣшение на Академическия съвѣтъ.

§ 14. Вънъ отъ Университета, дѣто и да било, въ отворени или затворени обществени мѣста, студентитѣ, единично и скупно, отговарятъ за постжпкитѣ си прѣдъ общественитѣ власти на общо основание, съгласно съ законитѣ на страната, и не бива да се затулятъ задъ студентското си звание. Когато такива постжпки накърнятъ достоинството на Университета, неговитѣ наредби, или не сж съгласни съ студентската честь и приличие, виновнитѣ се привличатъ и къмъ дисциплинарна отговорность.

§ 15. Студентитѣ сж длъжни да прѣдставятъ на общественитѣ власти своитѣ легитимационни карти, когато имъ се поискатъ. За всѣки такъвъ случай студентитѣ трѣбва веднага да обаждатъ на университетскитѣ власти.

§ 16. Оплаквания противъ студенти трѣбва да се подаватъ писменно на надлежния деканъ, който прави съотвѣтно разпореждане.

§ 17. Нарушение на установената дисциплина водн къмъ отговорность споредъ размѣра на нарушението, споредъ влиянието му върху академическия редъ и споредъ неговата важность и повторение.

§ 18. Наказанията, които се налагатъ на студентитѣ за дисциплинарни нарушения, сж:

1) Бѣлѣжка или укоръ отъ декана или ректора на самѣ;

2) Укоръ прѣдъ факултета или Академическия съвѣтъ;

3) Заплашване съ отстранение отъ Университета;

4) Отстранение отъ Университета за едно до четире полугодия;

5) Изключване за винаги отъ Университета.

Наказанията подъ точки 3, 4 и 5 се налагатъ само отъ Академическия съвѣтъ и се съобщаватъ на наказания писменно; послѣднитѣ двѣ се обявяватъ и на черната дъска;

За непълнолѣтни студенти наказанията подъ точки 3, 4 и 5 се съобщаватъ и на тѣхнитѣ родители или настойници.

§ 19. Наказанията се налагатъ слѣдъ прѣдварително разслѣдване.

§ 20. Нарушения, извършени вжтрѣ въ заведението и въ кржга на работитѣ на единъ факултетъ, се прѣслѣдватъ отъ деканитѣ и отъ факултетнитѣ съвѣти; а онния, извършени противъ наредби на канцеларията, на ректора, на Академическия съвѣтъ и на библиотеката, или пъкъ изобщо извънъ заведението, се прѣслѣдватъ отъ ректора и отъ Академическия съвѣтъ.

§ 21. Заявления за напущане Университета не освобождаватъ отъ отговорность по дисциплинарни нарушения.

§ 22. Всички дисциплинарни наказания се вписватъ въ факултетната книга.

§ 23. За лични обиди помежду си студентитѣ могатъ да се отнасятъ до декана или до ректора.

Университетска учебна година 1904-1905.

А. Управителенъ съставъ.

I.

Ректоръ: * * *
Проректоръ: *Б. Боевъ.*

Декани:

А. Теодоровъ — на истор.-филол. факултетъ.
М. Бъчеваровъ — на физ.-мат. факултетъ.
М. Поповилиевъ — на юридическия факултетъ.

Продекани:

Л. Милетичъ — на истор.-филол. факултетъ.
Г. Н. Златарски — на физ.-матем. факултетъ.
И. Фаденхехтъ — на юридическия факултетъ.

II.

Академически съвѣтъ:

* * *	И. Фаденхехтъ
Б. Боевъ	Ив. Георговъ
А. Теодоровъ	Б. Цоневъ
М. Бъчеваровъ	П. Райковъ
М. Поповилиевъ	Ст. Юриничъ
Л. Милетичъ	Ст. Кировъ
Г. Н. Златарски	Ст. С. Бобчевъ

III.

Секретарь (до 30. IX. 04) — *Д. Йосифовъ.*
Квесторъ (отъ 18. II. 05) — *П. Русевъ.*

IV.

Уредници на институтитѣ.

1. Въ историко-филологическия факултетъ:
Л. Милетичъ, на славѣнския семинаръ.
Д. Агура, на историческия семинаръ.
А. Иширковъ, на географския институтъ.
Ив. Георговъ, на семинара и на кабинета по философия.
2. Въ физико-математическия факултетъ:
Г. Н. Златарски, на минерало-геоложкия институтъ. Асистентъ: *И. Стояновъ*, Препараторъ-пазителъ: *Д. Аллахверджиевъ.*
Ст. Петковъ, на ботаническия институтъ. Асистентъ: *Ив. Нейчовъ.*

Г. Шишковъ, на зооложкия институтъ. Асистентъ: *Д. Иоакимовъ.*
Н. Добревъ, на химическия институтъ. Асистентъ: *П. Тишковъ.*
А. Шоурекъ, на математическия кабинетъ. Асистентъ: *Д. Поповъ.*
М. Бъчеваровъ, на физическия и астроном. институтъ. Асистентъ: *Ж. Чавдаровъ*, Лаборантъ: *Е. Вжжаровъ*, асистентъ по астрономия: *Н. Поповъ.*

3. Въ юридическия факултетъ:
Б. Боевъ, на статистическия семинаръ.
Вл. Молловъ, на юридическия семинаръ и криминалния музей.
Г. Данаиловъ, на семинара по политична економия.
4. Библиотекарь: *Ст. Аргировъ.*

Б. Университетътъ се помѣстя:

А. 1. Ректоратъ и университетска канцелария,
2. Библиотека,
3. Деканатъ, институти и аудитории на историко-филологическия факултетъ,
4. Кабинетъ и аудитории по математика и
5. Деканатъ, институти и аудитории на юридическия факултетъ — въ сградитѣ на фонда „Д-ръ Василиядъ" задъ двореца: едната на улица „Регентска" и другата на улица „Тетевенска".

Б. Деканатъ и аудитории на физико-математическия факултетъ и институти: ботанически кабинетъ и разсадникъ, химически кабинетъ и лаборатория, физически кабинетъ и лаборатория — въ сградата при I мжжка гимназия, срѣщу паметника Левски.

В. Кабинетъ и аудитории по геология — жгълъ ул. „Кракра" № 13.

Г. Кабинетъ и аудитория по зоология — жгълъ ул. „Кракра" и „Оборище".

Д. Зооложка сбирка — на ул. „Дунавъ", срѣщу I мжжка гимназия.

Е. Ботаническа градина се намира задъ манежа, между ул. „Шипка" и „Оборище", около докторския паметникъ.

Ж. Астрономическа обсерватория — въ князъ-Борисовата градина.

З. Метеорологическа станция на университета — въ ботаническата градина задъ манежа между улици „Шипка" и „Оборище".

И. Магнитна станция — въ срѣдата на физико-математическия факултетъ.

В. Разписъ на лекциитѣ за прѣзъ учебната 1904/5 год.

I.

Историко-филологически факултетъ.

Ред. проф. *Д. Агура.*

Зимно полугодие.	Лѣтно полугодие.
XIV и XV вѣкъ въ историята на западноевропейскитѣ народи 3 часа.	Срѣдневѣковна история 2 часа;
Европа въ врѣме на реставрацията 3 часа;	Реформацията 2 часа;
Исторически семинаръ 1 часъ.	Политическо и социално развитие на Европа отъ 1815 до 1848 г. 2 ч.
	Исторически семинаръ 2 часа.

Извънр. проф. *В. Златарски.*

История на българитѣ отъ начало до X вѣкъ 3 часа;
История на сърбитѣ 2 ч.;
Упражнения по българска история 2 часа.

България прѣзъ X—XII в. 3 ч.;
Сърбия прѣзъ XIII—XV в. 2 ч.;
Упражнения по българска история 2 часа.

Извънр. проф. *Г. Кацаровъ.*

Стара история на источнитѣ народи (II часть) 4 часа;
Исторически упражнения 2 часа.

Гръцка история 4 часа;
Историческата метода 1 часъ;
Четене и обяснение на исторически паметници 1 часъ.

Част. доц. *В. Добруски.*

Уводъ въ гръцка и римска епиграфика съ обяснения на надписнитѣ паметници въ България 3 часа.

Уводъ вь гръцка и римска епиграфика съ обяснения на надписни паметници въ България 3 часа.

Извънр. проф. *А. Иширковъ.*

Морфология на земната повърхнина 2 часа;
География на Македония и Одринско 2 часа;
Народовѣдѣние (уводъ) 1 часъ;
Географски упражнения 4 часа.

Културно-политична география 3 часа;
Общъ прѣгледъ на Европа 2 ч.;
Географски упражнения 4 часа.

Ред. проф. *Л. Милетичъ.*

Славѣнска етнография 2 часа;
Старобългарски синтаксисъ 2 ч.;
Четене старобългарски текстове 2 часа;
Упражнения въ славѣнския семинаръ 2 часа.

Звуко-физиология 2 часа;
Старобългарски синтаксисъ 2 ч.;
Славѣнска етнография 1 часъ;
Четене Старобългарски паметници 1 часъ;
Упражнения въ славѣнския семинаръ 2 часа.

Ред. проф. *Б. Цоневъ.*

Срѣднобългарска морфология 2 ч.;
Синтетични и аналитични форми въ българский езикъ 1 часъ;
Методика по матеренъ езикъ (синтакса) 2 часа;
Упражнения по срѣдно-български текстове 1 часъ.

Новобългарска фонетика 3 часа;
Методика по матеренъ езикъ (стилъ и правописъ) 2 часа;
Стилни упражнения 2 часа.

Ред. проф. *А. Теодоровъ.*

Българска Литература на възраждането 2 часа;
Работи по Българска литература 1 часъ.
Нова руска литература 2 часа.
Почетъкъ на писменностьта у словѣнскитѣ народи 2 часа;
Българска литература прѣзъ националнитѣ борби 2 часа.

Ред. проф. *Ив. Георговъ.*

История на древната философия 4 часа;
История на английската философия XIX в. 2 часа.
Методология 2 часа;
Упражнения въ философския семинаръ 1 часъ.

К. Кръстевъ.

Естетика (специална часть) 3 ч.;
Упражнения по естетика 2 часа;
Гете 1 часъ.
Психология 3 часа;
Гете, II. 1 часъ;
Естетически анализи 2 часа.

Цв. Радославовъ.

Упражнения по експериментална психология и упжтвания къмъ тѣхъ, 3 часа.
(Напусналъ).

Доцентъ *П. Нойковъ.*

Нравствено възпитание въ срѣднитѣ училища 3 часа;
Активно образование въ новата педагогия 1 часъ;
Семинарни занятия 2 часа.
Гимназиално обучение 3 часа;
Нѣмско образование 2 часа;
Семинаръ: тълкуване на Ж. Ж. Русо 2 часа.

Лекторъ *Р. Горановъ.*

Латински езикъ: въ I секция 3 ч., въ II секция 2 ч.
Гръцки езикъ въ I секция 3 ч., въ II секция 2 часа.
Латински езикъ 6 часа;
Гръцки езикъ 6 часа.

Лекторъ *Й. Ивановъ.*

Френски езикъ: въ I секция 3 ч., въ II секция 3 ч., въ III сек. 2 часа.
Френски езикъ 12 часа.

Лекторъ *Ат. Димитровъ.*

Нѣмски езикъ: въ I секция 3 часа, въ II секция 3 ч., въ III секц. 2 ч.
Нѣмски езикъ 12 ч.

II.

Физико-математически факултетъ.

Ред. проф. *М. Ивановъ.*

Теория на функциитѣ I. 3 часа.
Диференциални уравнения 3 часа.
Упражнения по диференциални уравнения 3 часа.

Висши анализъ II. (теория на функциитѣ) 4 часа;
Висши аналазъ I (дифиренциални уравнения) 3 ч.
Упражнения по диференциални уравнения 3 часа.

Ред. проф. *А. Тинтеровъ.*

Основи на висшата математика 3 часа;
Упражнения по основи на висшата математика 2 часа;
Диференциално смѣтане 4 часа;
Упражнения по диференциално смѣтане 2 часа;
Геометрическо приложение на интегралното смѣтане 2 часа.

Основи на висшата математика 5 часа;
Упражнения по основи на висшата математика 2 часа;
Интегрално смѣтане 4 часа;
Упражнения по интегрално смѣтане 2 часа.

Ред. проф. *А. В. Шоурекъ.*

Аналитическа геометрия 3 часа;
Упражнения по аналитическа геометрия 2 часа;
Аналитическа геометрия съ теория на кривитѣ линии и повърхнини 2 ч.;
Упражнения по теория на кривитѣ линии 1 часъ;
Дескриптивна геометрия 3 часа;
Висша геометрия 2 часа.

Аналитическа геометрия 6 часа;
Упражнения по аналитическа геометрия 4 часа;
Дескриптивна геометрия 3 часа;
Висша геометрия 2 часа.

Извънред. проф. *Сп. Ганевъ.*

Висша алгебра 4 часа;
Упражнения по висша алгебра 1 часъ;
Аналитическа механика 5 часа.
Упражнения по аналитическа механика 1 часъ.

Аналитическа механика (кинематика и статика).
Упражнения по аналитическа механика 1 часъ.
Термодинамика (елементи отъ механическа теория на топлината) 1 ч.
Висша алгебра 2 часа.
Упражнения по висша алгебра 1 ч.

Ред. проф. *М. Бъчеваровъ.*

Сферическа астрономия 3 часа.
Практическа астрономия 2 часа.
Упражнения по астрономия 2 ч.
Метеорология 1 часъ.

Астрономия (сферическа съ практическа астрономия), 3 часа.
Астрономия (елементи отъ небесна механика) 2 ч.
Астрономия (астрофизика) 1 ч.
Упражнения по астрономия 2 ч.

Ред. проф. *П. Бахметьевъ.*

Физика (механика) 4 часа.
Упражнения по физика 14 ч.

Физика (акустика и оптика) 4 ч.
Упражнения по физика 14 часа.

Ред. проф. *Н. Добревъ.*

Неорганическа химия (металоиди) 3 часа.
Аналитическа химия (качественъ анализъ) 2 часа.
Упражнения по химия 4 часа.

Неорганическа химия (метали) 4 часа.
Аналитическа химия (количественъ анализъ) 2 часа.
Упражнения по химия 4 часа.

Ред. проф. *П. Райковъ.*

Органическа химия 5 часа.
Избрани части изъ органическата химия 1 часъ.
Упражнения по химия 4 часа.

Органическа химия (мастни съединения) 5 часа.
Органическа химия (бѣлтъчни вещества) 1 часъ.
Упражнения по химия 4 часа.

Ред. проф. *Г. Н. Колушки.*

Химическа технология на въглехидратитѣ (нишесте, захаръ; ферменти, ферментации и ферментационни производства) 3 часа.
Упражнения по химическа технология 4 часа.
Агрикултурна химия 2 часа.

Химическа технология (ферменти, ферментации и ферментационни производства: винарство, пивоварство, спиртоварство и оцетарство) 4 часа.
Упражнения по технология 4 ч.
Агрикултурна химия (учение за почвитѣ и за торенето) 2 часа.
Екскурзии.

Ред. проф. *Г. Н. Златарски.*

Физиографска геология и външна земна динамика 3 часа;
Палеозоология 1 часъ;
Упражнения по палеонтология 2 ч.

Външна и вътрѣшна геодинамика 4 часа;
Палезоология 2 часа;
Упражнения по палеонтология 2 ч.

Извънред. проф. *Г. Бончевъ.*

Обща минералогия 6 часа;
Упражнения по минералогия 6 ч.

Физиография на минералитѣ 6 ч.;
Упражнения по минералогия 8 ч.;
Екскурзии.

Ред. проф. *Ст. Юриничъ.*

Систематика на гръбначнитѣ животни 2 часа;
Упражнения по систематика на гръбначнитѣ животни 2 часа;
Упражнения по анатомия на гръбначнитѣ животни 4 часа;
Хистология 3 часа;
Упражнения по хистология 2 часа.

Систематика на гръбначнитѣ животни 4 часа;
Упражнения по систематика на животнитѣ 2 часа;
Упражнения по анатомия на гръбначнитѣ животни 4 часа;
Екскурзии.

Извънред. проф. *Г. Шишковъ.*

Обща ембриология 4 часа;
Упражнения по ембриология 6 ч.

Обща ембриология 4 часа;
Упражнения по ембриология 8 ч.

Доцентъ *Ст. Петковъ.*

Външна морфология на растенията 4 часа;
Упражнения по ботаника 6 часа.

Ботаника: вжтрѣшна морфология (анатомия) 4 часа;
Ботаника: външна морфология 1 ч.
Упражнения по морфология на растенията 2 ч.; по систематика 2 часа; ескурзии.

Част. доц. *Ст. Георгиевъ.*

Анатомия на човѣка 2 часа;
Хигиена 1 часъ.

Антропология съ хигиена 3 часа.

III.

Юридически факултетъ.

Част. доц. *П. Данчовъ.*

История на източницитѣ на римското право 2 часа;
Римско лично и вещно право 3 ч.

Римско облигационно и наслѣдственно право 4 часа;
История на римската правна наука 1 часъ.

Част. доц. *А. Каблешковъ.*

Търговско право (обща часть: дружества) 3 часа.

Търговско право (търговски договори) 3 часа.

Извънр. проф. *И. Фаденхехтъ.*

Обща часть на гражданското право 3 часа;
Обезпечение на вземанията 2 ч.;
Сѣмейно право 2 часа;
Упражнения по гражд. право 2 ч.

Наслѣдствено право 3 часа;
Вещно право 3 часа;
Упражнения по гражданско право 1 часъ.

Част. доц. *П. Абрашевъ.*

Гражданско сждопроизводство (обща часть) 4 часа.

Гражданско сждопроизводство 3 часа.

Извънр. проф. *Вл. Молловъ.*

Не чете.

Теория на българското наказателно право 6 ч.

Извънр. проф. *М. Поповилиевъ.*

Международно право (въведение: за лицата) 2 часа;
Енциклопедия на правото 3 часа;
Упражнения по енциклопедия на правото 2 часа.

Международно право (права и задължения на държавитѣ; арбитражъ и война) 3 часа;
Капитулации 1 часъ.

Извънр. проф. *Ст. Кировъ.*

Българско конституционно право 3 часа;
Административно право (полиция) 2 часа;
Упражн. по държ. и адм. право 2 ч.

Българско конституционно право 3 часа;
Административно право (специална часть) 2 часа;
Упраж. по държ. и адм. право 2 ч.

Част. доц. *М. Балабановъ.*

Черковно право 3 часа.

Черковно право 3 часа.

Част. доц. *Ст. С. Бобчевъ.*

История на старото българско право (I въведение; II източници и историята имъ; III история на старото българско държавно право) 4 часа.

История на старото българско право: 1) сждебно; 2) углавно; 3) гражданско право, 3 часа;
Историко-сравнителни изучвания на българската задруга 1 часъ.

Ред. проф. *Б. Боевъ.*

Статистически методъ 4 часа;
Демографски семинаръ 2 часа.

Не чете.

Извънр. проф. *Г. Данаиловъ.*

Начала отъ политична икономия (систематиченъ курсъ) 4 часа;
Уводъ въ икономичната политика 1 часъ;
Семинаръ по полит. економия 1 ч.

Политична економия (систематиченъ курсъ) 4 часа;
Аграрна политика 1 часъ;
Упражн. по полит. икономия 1 ч.;
Семинаръ по полит. икономия 1 ч.

Част. доц. *Ст. Ватевъ.*

Сждебна медицина I, 3 часа;
Обществена хигиена I, 1 часъ.

Сждебна медицина II (психопаталогия) 2 часа;
Обществена хигиена II, 1 часъ.

Наученъ дѣлъ.

АКТИВНО ОБРАЗОВАНИЕ.

Отъ Д-ръ П. М. Нойковъ.

I.

Въ новата педагогическа литература сѐ повече и повече започва да се изтъква активниятъ характеръ на образователната[1]) дѣйность. Нàдали е възможно да се срѣщне педагогически авторъ, който да не обърне внимание на разликата между активно и пасивно образование и да не земе страна по въпроса. Обикновено е, много педагози да характеризиратъ образованието като продуктъ прѣдимно на ученическата активность. Достатъчно е да приведа мнѣнията на по единъ педагогъ отъ различни нации, за да се види, доколко понятието за активно образование е разпространено въ педагогическата литература на цѣлъ свѣтъ.

Fr. Paulsen схваща образованието като дѣйность на единъ вжтрешенъ формируещъ принципъ у възпитаника. „Образованието, казва той[2]), е работа на свободата, не на насилието. Вжтрешниятъ органически формируещъ принципъ не може да се принуждава; той може да се подбужда и дразни, нъ не и да се насилва". — Еднакво схващане свойствата на образованието срѣщаме и у G. Compayré, който се изразява така: „Интуицията трѣбва да придружава сичкитѣ части на учението (des études), както съзнанието обгръща сички явления на душата, както свѣтлината освѣтлява сички прѣдмети на вънкашния миръ. Тя е, ако обичате, душата на сѣка метода, вдъхновителка на сѣко обучение, което не иска просто да прѣдаде по единъ сухъ начинъ познания, нъ да прѣдизвика животъ и топлина въ духа".[3]) Не по̀-слабо е застжпничеството за активно образование и у рускитѣ педагози. П. В. Евстафіевъ говори така: „Не е възможно да се развие или образува човѣкъ безъ негово собствено участие въ това, безъ неговата дѣйность и усилие . . . Нуждата отъ самодѣйность и съзнателность е

---

[1]) Терминътъ „образование" тука се употрѣбява намѣсто терминъ „възпитание въ най-широка смисъль на думата" и му се дава значение, каквото Песталоци дава на понятието „образование".

[2]) *Fr. Paulsen:* Bildung въ Rein's Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik I изд. I, стр. 420.

[3]) *G. Compayré:* Cours de pédagogie théorique et pratique. 11 ed. 1894 стр. 269.

природно качество на човѣшкия духъ. При обучението на човѣка сичко, което отговаря на исканията на това вродено свойство, може да се нарече правилно, развивателно; сичко, което задържа или отклонява — неправилно".[1]) Но най-силно е изтъкнатъ въпросътъ за активното образование въ английската литература. Тамъ виждаме, какъ принципътъ на самодѣйностьта се туря за основа при изработвание на цѣли педагогически системи. „Този принципъ, казва Holman[2]), е билъ така всеобщо признатъ, че сѫ били изнамѣрени за неговото изразяване нѣколко възпитателни максими, като: „възпитавай дѣтето така, че да стане способно да се възпитава само̀; управлявай ученика така, че да се научи да се управлява самъ; така подпомагай учещия се, че да стане способенъ да се учи безъ помощь; по такъвъ начинъ показвай на ученика, какъ се търсятъ познания, щото той да стане способенъ да ги намира безъ показване; длъжность на учителя е да направи ученика способенъ да дѣйствува самостоятелно; никога не прави за дѣтето нѣщо, което то само̀ може да си направи".

Такива мнѣния може да се наведатъ въ твърдѣ голѣмо количество отъ педагогическата литература на сички народи. Отъ тѣхъ се вижда, какво важно значение отдаватъ сички на активното учениково участие въ процеса на образованието. Ученическата активность става важна категория въ педагогията. Отъ това се обяснява, защо съ тази категория се оперира почти въ сѣко систематическо съчинение по педагогия и защо съ нея се занимаватъ много отдѣлни студии.

Колкото отъ много страни и да е разгледана до сега тази категория, има обаче една страна, която още не е добила, споредъ моето мнѣние, нужното освѣтление. Тя се отнася до дефиницията на самото понятие активно образование. Досега е писано доста по значението на активното образование, по начинитѣ на неговото практическо прилагане и пр.; нъ какво нѣщо е самото активно образоване и кои сѫ неговитѣ сѫществени признаци — това, доколкото се простиратъ моитѣ познания, не е още съвсѣмъ добрѣ изяснено. Настоящата студия има за цѣль да фърли извѣстна свѣтлина върху съдържанието на това понятие, да посочи поне нѣкои отъ неговитѣ сѫществени признаци. Моето намѣрение въ този случай, разбира се, не може да бѫде да разрѣша окончателно този въпросъ, а само да изкажа едно мнѣние по него. А къмъ това съмъ

---

[1]) *П. В. Евстафіевъ:* Начальныя основанія педагогики, Вып. II. Сгъ. 1880, стр. 4—5.

[2]) *H. Holman:* Education. An Introduction to its principles and their psychological foundations. London 1896 стр. 137.

подбуденъ отъ обстоятелството, че стана вече два пжти какъ оперирамъ въ моитѣ студии съ категорията активно образование[1]) и виждамъ, че е нужно да дамъ едно обяснение поне за смисъла, въ който употрѣбявамъ това понятие, защото безъ такова обяснение може да произлезатъ недоразумѣния.[2])

Още тука искамъ да забѣлѣжа, че тѣзи признаци сж така присжщи на сѣка добра образователна работа, щото у мнозина би се появилъ въпросъ: защо е нужно тѣхното особено изслѣдване? Нали тѣ сж признаци на образователната работа изобщо, безъ които тя нѣмаше да се нарича образование, а само механическо усвояване на познания, дресиране и пр.? — Признавамъ, че за сегашнитѣ наши педагогически стремежи и теории, които сички признаватъ активния характеръ на образованието, казанитѣ запитвания иматъ свое значение. Споредъ сегашнитѣ наши прѣдставления за обучението и възпитанието ние никакъ даже не бихме употрѣбявали прибавката „активно", както и дѣйствително често не се употрѣбява, а просто бихме казали само или образование, или възпитание, или обучение, като знаемъ, че ако нѣматъ активенъ характеръ, тѣ изобщо нѣма да заслужватъ тѣзи имена. Едно образование, което не е активно, не е образование, бихме казали и ние като Хербарта.[3]) Нъ нуждата отъ разработка на понятието „активность" при сичко това е дадена. Тя се явява особено тогазъ, когато поискаме да характеризираме сегашнитѣ наши педагогически възгледи спроти педагогическитѣ възгледи на други епохи и школи, които не сж признавали активния характеръ на възпитанието и обучението, както това е напр. въ иезуитската школа. Може би и бжднитѣ поколѣния нѣма да признаватъ този характеръ на образованието; но ние не ще можемъ да кажемъ, че тѣхното образование не е образование, както и тѣ не ще иматъ право да кажатъ сжщото и за нашето. — Нъ даже и за насъ сега е твърдѣ необходимо да знаемъ признацитѣ на активното образование, въпрѣки тенденцията да се идентифицираръ тѣ съ признацитѣ на образованието изобщо. Тази нужда се диктува отъ обстоятелството, че не винаги образователната ра-

---

[1]) Въ моята дисертация: „Das Aktivitätsprinzip in der Pädagogik J. J. Rousseau's, Leipzig 1898, и въ една сказка, държана отъ мене въ I международенъ конгресъ по училищна хигиена въ Nürnberg 1904 г., отпечатана на нѣмски въ дневницитѣ на конгреса и на български въ „Учил. Прѣгледъ" за Декемврий сжща година.

[2]) Като напр. това, дѣто E. v. Sallwürk въ Zeitschrift für Philosophie und Pädagogik, 1898, IV кн. стр. 476, е счелъ нѣколкото ми фрази, съ които азъ характеризирахъ понятието въ книгата си по Русо за дефиниция на сжщото понятие, каквато азъ нито съмъ давалъ, нито пъкъ мисля, че може да се даде.

[3]) Хербартъ прави така, кога говори за възпитателния характеръ на обучението.

бота се явява въ своето съвършенство; има случаи, дѣто тя нѣма този активенъ характеръ, който ний изискваме. Въ такъвъ случай е нужно, точно да познаваме тѣзи признаци, за да можемъ да констатираме тѣхната липса. — Най-послѣ, ще кажа, че не може да се идентифицира активниятъ характеръ на образованието съ образованието изобщо, защото и споредъ сегашнитѣ наши понятия то съдържа и много пасивни елементи, въ подробното обяснение на който въпросъ тука не мога да влизамъ.

II.

За да разберемъ съдържанието на понятието активно образование, намъ е нужно да разгледаме само понятието „активность", защото понятието „образование" въ употрѣбяваното отъ мене значение — като възпитание въ най-широка смисъль на думата — е много добрѣ освѣтлено. Отъ опрѣдѣлението на първото понятие ще може пò-добрѣ да се разбере признакътъ, който въ дадения случай искаме да припишемъ на второто.

Понятието „активность" е философско понятие. За него мжчно може да се даде точна дефиниция. Höffding се произнася въ случая така: „Моето мнѣние е, че въ философията съ сжщо толкова право може да се прогласи понятието „активность" за неопрѣдѣлимо, както и въ физиката може да се прогласи за неопрѣдѣлимо понятието „движение"[1]). Тогава намъ не остава друго, освѣнъ по единъ описателенъ начинъ да се помжчимъ да му изчерпимъ съдържанието и намѣримъ признацитѣ. Най-напрѣдъ ще се помжча да прѣдставя разнитѣ значения на понятието въ философията и послѣ ще видя, кое отъ тѣхъ се употрѣбява въ педагогията. Мисля, че най-добрѣ ще покажа различнитѣ значения на това понятие, като скицирамъ накратко неговото историческо развитие.

Въ старо врѣме душевниятъ животъ се е идентифициралъ съ материалния и явленията на душевния миръ — съ явленията на физическия. Говорило се е за една цѣлесъобразна сила, която движи и дава форма на тѣлото и тази сила се наричала душа.[2]) Тога-

---

[1]) *H. Höffding:* Ueber Wiedererkennen, Association und psychische Arbeit въ „Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie" XIV Jahrgang стр. 309. — По този въпросъ тамъ се намиратъ приведени мнѣния и на други психолози.

[2]) Аристотелевата дефиниция на душата гласи така: ἔστιν οὖν ψυχὴ ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ ζωὴν ἔχοντος δυνάμει. τοιοῦτο δὲ ὃ ἂν ᾖ ὀργανικόν. *Aristoteles:* De anima, II, 1. Цитирамъ по *Heinze* (Ueberweg): Grundriss der Geschichte der Philosophie. Erster Theil. Das Alterthum. 8 Aufl. Berlin, 1894. S. 233.

вашната психология си поставяла задачата на днешната физиология.

Това състояние траяло до XVI столѣтие, когато Аристотеловата физика е била съборена и замѣстена съ механическата физика на новото врѣме. Тогава било изработено отъ Декарта особено понятие за душата, по което тя съвсѣмъ се отдѣляла отъ материята. За признакъ на материалната субстанция било признато протежението, а за признакъ на душевната субстанция—мисленето. Душата била res cogitans, материята — res extensa. Приемало се едно взаимодѣйствие (influctus physicus) между тѣзи двѣтѣ субстанции.[1]) Въпросътъ за активностьта и пасивностьта на душевнитѣ явления билъ рѣшенъ тогава много просто: тѣзи душевни явления сѫ пасивни, които произлизатъ отъ въздѣйствие на тѣлото върху душата, като напр. усѣщането; а тѣзи душевни явления, които не произлизатъ отъ въздѣйствие на тѣлото, напр. чистото мисление, сѫ активни. Нѣкои явления пъкъ се признавали за отчасти пасивни и отчасти активни, като напр. афектитѣ.[2])

Заслуга на Спиноза е, дѣто субстанциалностьта въ понятието „душа" и „тѣло", „духъ" и „материя" бѣ замѣнена съ атрибутивность. Душата и тѣлото, духътъ и материята не сѫ споредъ него двѣ различни субстанции, нъ два различни атрибута на една и сѫща субстанция.[3]) Тѣзи два атрибута се намиратъ помежду си въ отношение на паралелизъмъ,[4]) нъ каузална връзка на единия съ другия не може да се докаже.[5]) По този начинъ въпросътъ за активностьта и пасивностьта на психическитѣ явления минава съвсѣмъ на друга основа. Не отъ въздѣйствието на една субстанция върху друга се опрѣдѣля тази пасивность или активность, а отъ въздѣйствието на сѫщата субстанция върху себе си.

Тѣзи резултати, достигнати по пѫтя на метафизическата спекулация, сѫ били продължени и уползотворени въ психологията отъ емпирическото философско направление, което се развивало по това врѣме въ Англия.[6]) Като се признавало, че материални

---

[1]) *Descartes*: Les passions de l'âme, Article XXIV.

[2]) Ibid. Article XVI, XVII, etc.

[3]) *Benedicti de Spinoza*, Ethica, ordine geometrico demonstrata et in quinque partes distincta. Ed. Brüder. Pars II; propositiones 1, 2.

[4]) Ordo et connexio idearum idem est, ac ordo et connexio rerum.
Ibid. Pars II, prop. VII, p. 227.

[5]) Nec corpus mentem ad cogitandum, nec mens corpus ad motum, neque ad quietem, nec ad aliquid (siquid est aliquid) determinare potest.
Ibid. Pars III, prop. II, p. 273.

[6]) Може да се каже, че дотогава не е правено разлика между метафизическа и психологическа активность, както правимъ това днесъ. Вижъ *H. Marion:* Art. Activité, въ La Grande Encyclopédie. Tome I, p. 506—510.

явления не могатъ да причиняватъ духовни и обратно, а напротивъ, че явления въ областьта на физическия миръ могатъ да бждатъ произведени само отъ физически явления и явленията отъ духовния миръ — само отъ явления, принадлежащи пакъ на духовния миръ, то трѣбвало по опитенъ начинъ да се докаже това. Трѣбвало да се покаже именно, какъ едни душевни явления произвеждатъ други. И английската емпирическа школа съ своята асоциативна психология доказала това. Тя открила цѣлъ редъ явления въ нашия душевенъ животъ, които ставатъ само заради това, че сж се повтаряли много пжти въ насъ.[1]) Съ това тя показала, какъ душевни явления могатъ да произлизатъ отъ душевни.

Кантовото учение за спонтанностьта на нашия душевенъ животъ можеше само да усили изслѣдването въ това отношение.[2]) Тогава изпжкна съ сичката си сила въпросътъ: отъ коя душевна способность произлизлизатъ другитѣ душевни способности. Извѣстно е, че Кантъ не остави никакво обяснение относително взаимната връзка между различнитѣ душевни способности.

Философитѣ отъ романтическата школа рѣшавали този въпросъ въ смисълъ на емоционализма. Тѣ казвали, че чувството (das Gefühl) е основната наша способность, отъ която произлизатъ сичкитѣ други душевни способности и явления.[3]) И споредъ това за активни психически явления признавали само тѣзи, които принадлежатъ къмъ сферата на чувствителностьта, а за пасивни — явленията отъ другитѣ сфери на душевния животъ.

Едно друго рѣшение на въпроса относително първата причина на душевнитѣ явления е интелектуалистическото. Споредъ това рѣшение основна душевна способность у човѣка е интелектътъ. Отъ него произлизатъ сичкитѣ душевни явления и способности. Отъ борба на прѣдставленията се произвежда цѣлия нашъ душевенъ животъ. Управлението пъкъ на самитѣ прѣдставления става по една съ математическа точность дѣйствуеща механика.[4])

---

[1]) *David Hume:* Eine Untersuchung über den menschlichen Verstand. Deutsch v. C. Nathansohn. Leipzig, 1893. S. 44—5 и 51—69.

[2]) *Immanuel Kant:* Kritik der reinen Vernunft. Mit einer Einleitung und Anmerkungen herausg. von Dr. Erich Adickes, Berlin, 1889.

[3]) Вижъ това психологическо учение, изложено на кратко и въ връзка съ цѣлата философия на тази школа у *Herald Höffding*: Geschichte der neueren Philosophie, übersetzt von F. Bendixen. Leipzig, 1896, II Band, S. 121—133.

[4]) Възрѣнията на тѣзи работници по психологията, между които първо мѣсто заематъ англичанитѣ *David Hartley* (1704—1757) и *Joseph Priestley* (1733—1804), характеризира на кратко *Richard Falckenberg* съ слѣднитѣ думи: In zwei Sätzen ist diese Anschauung ausgedrückt: 1) alles Vorstellungs- und Triebleben beruht auf der Mechanik psychischer Elemente, die höchsten und verwickeltsten Phänomene (Gedanken, Gefühle, Entschlüsse) sind Produkte aus der Zusammensetzung einfacher Vorstellungen oder entstehen durch „Ideenassoziation"; 2) alle inneren Vorgänge, die zusammenge-

Въ 1819 г. се появи главното съчинение на Шопенхауера,[1]) което идѣше да внесе съвсѣмъ ново мировъзрѣние въ свѣта: Свѣтътъ е прѣдставление и воля. Ний нищо не знаемъ за вселената, освѣнъ това, що ни казватъ нашитѣ прѣдставления, а единствено реалното за насъ е нашата воля. Чрѣзъ нея ние творимъ сичко, отъ нея произлизатъ сички други явления на нашето съзнание. Волята е единствената наша активна способность, а другитѣ сѫ пасивни.

Отъ това кратко изложение различнитѣ значения на понятието активностъ въ философията виждаме, че то се употрѣбява главно въ два смисъла: 1) метафизически като въздѣйствие на една субстанция върху друга, и 2) психологически, като въздѣйствие на една психическа способностъ върху друга, или на едни психически явления върху други. Че въ педагогията това понятие не се употрѣбява въ метафизически, а въ психологически смисълъ, можемъ да се убѣдимъ отъ съдържанието, което педагозитѣ даватъ на употрѣбеното отъ тѣхъ понятие педагогическа активностъ. Ето нѣкои такива схващания. *Rott* описва участието на възпитаника въ учебния процесъ съ слѣднитѣ думи: „Възприемане нагледитѣ (das Empfangen der Anschaungen) става само чрѣзъ активностьта на този, който възприема, както и гледането може да стане само чрѣзъ дѣятелностьта на зрителния нервъ, който дава образъ на падащето отвънъ върху ириса раздразнение. Ако искахме обаче при обучението да се задоволимъ съ това, щото нашето прѣподаване да произвежда у ученицитѣ само тази дѣйность, ний бихме останали твърдѣ назадъ въ изпълнението на нашитѣ задължения като учители; защото възприемането е само слабо начало на учението и прѣподаването е само начало на обучението.“[2]) *Marion* описва това участие по слѣдния начинъ: „Трѣбва да се изисква отъ ученицитѣ внимание, или по-добрѣ, да сполучимъ да придобиемъ туй внимание, да възбудимъ любопитство, да прѣдизвикаме изслѣдване, да подпомогнемъ усилията на сичко, което трѣбва да бѫде на работа. Учительтъ да пести думитѣ, да говори повъзможности малко, а да остави ученицитѣ да говорятъ“.[3]) На друго мѣсто сѫщиятъ педагогъ описва учителевата дѣйность по този на-

---

setzten wie die einfachen, sind begleitet oder resp. beruhen auf mehr oder minder komplizierten körperlichen Vorgängen, nämlich Nervenprozessen und Gehirnschwingungen“.

Dr. R. Falckenberg, Geschichte der neueren Philosophie, 2-e Aufl., Leipzig, 1892, S. 148.

[1]) Die Welt als Wille und Vorstellung.

[2]) *Karl Ludwig Rott:* Gymnasial-Pädagogik. 2 изд. 1874 Stuttgart. стр. 31.

[3]) *Henri Marion:* L'éducation dans l'Université. Paris стр. 346.

чинъ: „той се дава на ученицитѣ безъ да търгува, но държи особено на това, щото тѣ да връщатъ. Той възбужда тѣхното любопитство, прѣди да го задоволи, научва ги да търсятъ, да намиратъ, да отговарятъ на възражения, да си служатъ съ това, което знаятъ“.[1]) Другъ френски педагогъ, *Joly*, като говори за интуицията, казва, че за него тя не се състои въ „просто виждане и пипане“ на прѣдметитѣ, но въ нѣщо повече отъ това. „Интуицията“, казва той, е за насъ нѣщо повече сложно, дѣто наведнъшъ е повикано убѣждението да дѣйствуваме съ помощьта на едно методическо наблюдение, на едно живо чувство за законитѣ на хармонията и най-послѣ съ разума“.[2]) А *Kehr* дава слѣдното ржководещо начало за учителитѣ при обучението: „Земете слабитѣ съ сичката си любовь и имъ давайте случай да се радватъ на малкитѣ си успѣхи и да си изработятъ радость отъ сполуката. Сполучливата работа, това е което радва човѣка и го прави веселъ.“[3]) Явно е, че тука не е рѣчь за взаимодѣйствието на различни субстанции. Ето защо при пò-нататъшното разглеждане на въпроса ние съвършено ще оставимъ на страна метафизическото значение на понятието активность и ще се ограничимъ въ разглеждане само на психологическото.

Означенитѣ пò-горѣ три психологически схващания на активностьта, основани на извличане едни психологически способности отъ други, така сѫщо нѣма да разглеждаме на особно. Сегашното състояние на психологическитѣ изслѣдвания не ни позволява да мислимъ, че една отъ тритѣ функции на съзнанието — интелектуалната, чувствената или волевата — е активна, а другитѣ двѣ — пасивни. Напротивъ, както това ще се види пò-долу, сѣка отъ тѣхъ показва и активни, и пасивни свойства, ако и не въ еднаква степень. Остава ни само единъ начинъ на разглеждане въпроса за активностьта — като взаимодѣйствие на психическитѣ явления помежду имъ.

III.

Почти сички пò-видни нови психолози се занимаватъ съ въпроса за активностьта; нъ най-добрѣ, както мисля не само азъ, е изслѣдвалъ този въпросъ Wilhelm Wundt, ако и важни приноси за това учение да сѫ принесли мнозина други изслѣдователи, между които искамъ да спомена тука, колкото за примѣръ само, име-

---

[1]) Ibid. стр. 348.

[2]) *H. Joly*: Notions de pédagogie. Paris, 114.

[3]) *C. Kehr:* Reden etc. стр. 98.

ната на Külpe,[1]) Jodl,[2]) Lipps,[3]) — отъ нѣмскитѣ психолози; Paulhan,[4]) Piat,[5]) Ribot[6]) — отъ френскитѣ; — Baldiwin,[7]) Bradeley,[8]) Lovedey[9]) отъ английскитѣ и американскитѣ, безъ да мисля, че ми е възможно да изброя сички.

Понеже понятието активность не може да бжде дефинирано, както за това споменахъ пò-рано, то ние можемъ само по описателенъ начинъ да прѣдадемъ съдържанието му. Обикновено за тази цѣль си служатъ съ близкото нему понятие за причинность, каузалность. Каузалность и активность не сж едно и сжщо нѣщо. Каузалность означава причинна връзка на двѣ явления по между имъ, когато активность означава нѣщо по-малко — само участие на едно явление въ произвеждането на друго. Това участие може да бжде таково, щото да не съставлява самó то причина на слѣдното явление.[10]) Но както и да е, мнозина психолози си служатъ съ туй понятие за обяснение на понятието активность.

Най-добро обяснение на понятието активность въ връзка съ понятието каузалность е далъ *Spinoza*. Споредъ него ний сме активни въ произвеждането на психическитѣ явления тогазъ, когато тѣхната причина се намира въ самитѣ насъ.[11]) Намира ли се причината извънъ насъ, тогазъ сме пасивни. Тази дефиниция за нашата активность въ произвеждание на психологически явления е оползотворена и отъ Höffding'a.[12]) Но най ясно обяснение на понятието намираме у Wundt-a. Той за пръвъ пжть прокарва симпатически възгледа за подраздѣление психологическитѣ явления

---

[1]) *Oswald Külpe*: Grundriss der Psychologie, Leipzig, 1893, стр. 22 сл., 230 сл.

[2]) *F. Jodl*: Lerhbuch der Psychologie. Стр. 96, 105 сл.

[3]) Vom Fühlen, Wollen und Denken. Leipzig, 1902.

[4]) *Fr. Paulhan*: L'activité mentale et les éléments de l'esprit. Paris. Alcan. 1889. — Особено стр. 165, 185 сл. 311 и пр.

[5]) L'abbé *C. Piat*: L'intellect actif ou du rôle de l'activité mentale dans la formation des idées. Paris. Alcan. — Особено III часть.

[6]) *Th. Ribot*: Особено въ Essai sur l'imagination créatrice; Les maladies de la volonté; Les maladies de la personalité.

[7]) Напр. въ The Story of the Mind. London, 1899, стр. 190 сл.

[8]) *F. H. Bradeley*: Appearance and Reality. London, Sonnenschein 1899. стр. 63 сл.

[9]) *Mind* vol. X. 1901. стр. 455 сл. Lovedey тука прави критическа анализа на английскитѣ теории за психологическата активность, а особено тѣзи на Wardt и Stout и като ги намира недостатъчни, казва (стр. 178): „Where its real thruth (думата е за Stout'овата теория). I hope to emphasise at another time by a comparison of it witt the only other theory of activity which can be called great and valuable, that of prof. Wundt".

[10]) Вижъ за това по-долу.

[11]) Nos tum agere dico, quum aliquid in nobis aut extra nos fit, cujus adequata sumus causa. *Spinoza*: Ethica, Part. II. Def. II.

[12]) *H. Höffding*: Ueber Wiedererkennen, Association etc. въ „Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie" XIV. стр. 30.

на активни и пасивни и показва признацитѣ, чрѣзъ които еднитѣ се отличаватъ отъ другитѣ. Азъ ще изложа на кратко това негово учение.[1])

Ний можемъ по единъ произволенъ начинъ да поставяме подъ зрителното поле на нашето съзнание едни или други психически съдържания, които иначе биха се явили тамъ безъ наше участие. Ний можемъ напр. произволно да обърнемъ внимание върху дадено прѣдставление, раздразнение, чувство и т. н. А отъ друга страна е извѣстно, че сички тѣзи нови и стари психически състояния могатъ да се възбудятъ въ съзнанието ни безъ нашето участие; ний можемъ да получимъ раздразнение отъ вънъ, безъ да сме го очаквали, въ нашето съзнание може да се появятъ нѣкои прѣдставления, чувства, безъ това да сме желали. Така чрѣзъ тази наша способность, която Wundt нарича аперцепция, ний имаме възможность да бѫдемъ активни или пасивни не само въ оперирание съ сѫществуещи вече елементи отъ душевния животъ, но и въ произвеждане на нови.

Ще поясня това съ нѣкои примѣри. При произвеждането на нови психически елементи ний можемъ да бѫдемъ или пасивни или активни: искамъ да опитамъ, какво усѣщане се получава отъ натиска на едно перо върху рѫката ми; отправямъ моето внимание къмъ точката, въ която ще стане натискането и чакамъ. Въ този случай азъ съмъ напълно активенъ, защото моето внимание е прѣдварително устремено къмъ процеса; идеята за получаване на това усѣщане е произведение на моето собствено съзнание; моето внимание е отправено върху усѣщането, влияе за неговото по̀-силно или по̀-слабо възприемане и азъ, тъй да се каже, самъ съмъ участникъ на новопридобитото усѣщане. Но може да се случи, че безъ да очаквамъ, ненадѣйно нѣкой дойде и ме убоде. Тогазъ полученото усѣщане не е подготвено отъ моето съзнание, а дадено отъ вънъ. Вниманието не е насочено къмъ него. Мога даже и съвсѣмъ да не усѣтя, че сѫ ме уболи. Азъ съмъ въ този случай пасивенъ. Сѫщото е, ако се отнася въпроса до старо съдържание на нашето съзнание. Азъ тогазъ пакъ мога да бѫда активенъ или пасивенъ. Ако ненадѣйно си спомня нѣщо, ако при вида на едно лице изведнъшъ си спомня името му, то не ще съмнѣние, че това спомняне е станало случайно; ако ли обаче при чуването на гласъ азъ обърна внимание на туй ново усѣщане и, слѣдъ като съмъ позналъ, че този гласъ се отнася до нѣкоя

[1]) Главно по неговата: Grundzüge der physiologischen Psychologie. 5 изд. Leipzig, 1903. Особено III т. стр. 332 и сл., 524 сл.; неговата Logik, 2 изд. I стр. 30 сл. и пр.

личность, извѣстна менѣ, искамъ да си спомня нѣкои нейни характерни черти, като не съмъ ли ѝ длъженъ за нѣкои услуги, които тя ми е направила; не трѣбва ли да направя нѣщо за нея; — ако, казвамъ, при чуването на гласа у мене се възбудятъ подобни въпроси и азъ искамъ по единъ съзнателенъ начинъ да напрегна моята паметь, да изтъкна въ моето съзнание сички тѣзи съдържания, които ми сѫ нужни, тогазъ азъ съмъ активенъ. Така виждаме, какъ споредъ тази теория на *Wundt-а* ний можемъ да разграничимъ цѣлата сфера психически явления на двѣ категории: активни и пасивни.

Тукъ се явява още въпросъ, по кои признаци можемъ да различимъ активнитѣ психически явления отъ пасивнитѣ? Туй, което до сега бѣше казано, се отнася само до въпроса, че сѫществуватъ двѣ такива категории явления. Ние влизаме пакъ въ теорията на Wundt-а. Споредъ него ние притежаваме сигурни признаци за тѣхното отличаване. Тѣзи признаци състоятъ въ чувствата, които придружаватъ двѣтѣ категории психически явления.

Активнитѣ психически явления се придружаватъ споредъ него отъ чувството на дѣйность (Thätigkeitsgefühl). А пасивнитѣ психически явления се придружаватъ отъ чувството на страдание (Erleidensgefühl[1]). Той описва самитѣ тѣзи чувства така: „Чувството на дѣятелность стои въ явенъ контрастъ съ едно друго чувство, което редовно срѣщаме у нази си, когато нѣкое вънкашно възбуждане или нѣкое появяваще се възпоминание не отговаря на сѫществуещитѣ прѣдразположения на вниманието, нъ внезапно го принуждава да земе противоположно на досегашната му дѣйность направление и което чувство ний споредъ това можемъ да наречемъ чувство на страдание. И двѣтѣ сѫ прости чувства; тѣ могатъ слѣдователно, както сички прости чувства и усѣщания, само непосрѣдствено да се прѣживѣятъ, но не и да се дефинираръ. Сѣко едно отъ тѣхъ сочи, че принадлежи сѫщеврѣменно на повече отъ общитѣ направления на чувствата: чувството на дѣятелностьта на чувството на възбуждение и напрежение. Чувството на страдание, напротивъ, ако и да има сѫщо единъ вузбудителенъ характеръ, обаче съ него се свързва тука едно рѣшително чувство на освобождение (Lösung), при което онѣзи почти никога не липсващи въ съзнанието чувства на напрежение въ момента на едно такова пострадаване веднага прѣминаватъ въ тѣхнитѣ противоположни чувства"[2]). По тѣзи чувства именно може едно лице да познае, дали то е

---

[1]) *W. Wundt*: Grundzüge etc. V. Aufl. III. томъ стр. 332 сл.
[2]) Ibid.

активно или пасивно. То усѣща непосрѣдствено въ себе си, дали страда, или пъкъ изпитва чувство на дѣйность, отъ което разбира, дали е било активно или пасивно.

Тази теория на Wundt'а се занимава още и съ въпроса за трайностьта и релативностьта на активнитѣ и пасивнитѣ психически състояния. Никое отъ тѣхъ не може да се задържа у насъ постоянно, нито пъкъ въ нѣкой моментъ отъ нашето сѫществуване ние сме напълно пасивни или напълно активни. Сѣко отъ тѣхъ съ врѣме прѣминава въ противоположното нему психологическо чувство [1]). Въ момента, кога получимъ раздразнението, нашето чувство на активность бива слабо; нъ послѣ то става сѐ по-силно и пó-силно, до когато достигне своя кулминационенъ пунктъ, и тогава захваща пакъ да отслабва и ние дохаждаме въ индиферентно състояние; а по-послѣ, съ усилването си, то прѣминава въ противоположното чувство и ние ставаме пасивни, не се чувстваме въ сила да управляваме по-нататъкъ явлението, прѣдаваме се на течението на асоциациитѣ. Туй продължава извѣстно врѣме, слѣдъ което у насъ пакъ започва да се пробужда самостоятелно участие. По сѫщия начинъ и пасивнитѣ явления могатъ да прѣминаватъ въ активни.

Релативностьта на тѣзи състояния се опрѣдѣля и отъ тѣхното отношение къмъ цѣлото останало съдържание на нашето съзнание. Никога само едно отъ тѣзи състояния не може да бѫде абсолютенъ господарь надъ цѣлото съзнание. Ние можемъ да бѫдемъ само повече или по-малко активни или пасивни, нъ не абсолютно. „Колкото по-голѣма часть отъ причинитѣ на това, което се случва въ насъ или извънъ насъ, лежи въ самитѣ насъ, толкова и пó активни сме“ [2]). Този видъ релативность се обяснява отъ Wundt'а по слѣдния начинъ. Ние сме най-малко активни тогазъ, когато явленията отъ нашето съзнание се управляватъ просто по законитѣ на асоциацията. При нея (споредъ Wundt'овото схващане) психическитѣ елементи се съединяватъ единъ съ други, безъ да е нужно за това нѣкакво наше съзнателно участие. Така сѫщо нашето участие е твърдѣ малко и при пасивната аперцепция [3]). Въ този случай ние произвеждаме психически актъ само по единъ мотивъ (прѣдставление съ съотвѣтно чувство, влѣчение, т. н.). Това сѫ случаитѣ на тъй нареченитѣ прости волеви актове [4]). По-послѣ

---

[1]) Ibid. стр. 342 сл.

[2]) *H. Höffding*: Ueber Wiedererkenen, Associations etc. Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie XIV. 310.

[3]) Ср. още и *H. Höffding*: Ueber Wiedererkennen etc. въ Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie, XIV. стр. 308.

[4]) *W. Wundt*: Grundzüge etc. III. B. стр. 518 сл.

започватъ да се явяватъ повече мотиви за едно дѣйствие, между които се завежда борба въ нашето съзнание. Колкото нашето дѣйствие се явява резултатъ на по-голѣма борба, толкозъ по-активни сме при него[1]).

Тука искамъ да прибавя, че не само числото на мотивитѣ е важно, а така сѫщо и посоката, и тѣхната релативна интензивность. Ако сичкитѣ мотиви дѣйстватъ сѐ къмъ една посока, или пъкъ ако нѣкои отъ тѣхъ е така силенъ, че дѣйствието на другитѣ се показва съвършено ничтожно, тогава самата борба на мотивитѣ или съвсѣмъ се прѣмахва, или пъкъ се намалява, а заедно съ това — и нашата активность при дѣйствието. Съ една дума степеньта на нашата активность се опрѣдѣля отъ числото, посоката и силата на дѣйствуещитѣ мотиви.

При по-нататъшното изслѣдване въпроса, особено при неговото педагогическо приложение, трѣбва да сме запознати и съ видоветѣ активность. Тука особено е важно разпрѣдѣлението на вѫтрешна и вънкашна активность. Вѫтрешна активность съставляватъ така нареченитѣ вѫтрешни волеви актове, които се извършватъ въ нашето съзнание, безъ да се проявяватъ въ вънкашни дѣйствия. Вънкашна активность сѫ тѣзи волеви актове, които се проявяватъ и въ вънкашни дѣйствия. Този послѣдниятъ признакъ е и единственото теоретическо различие между тѣзи два вида активность[2]).

Има още различни разпрѣдѣления на активностьта, прѣдставени отъ *Compayré,* който иска да я раздѣли на тѣлесна, душевна, умствена, чувствена, спонтанна, инстинктивна, и пр.[3]); отъ Baldiwin, който иска да я раздѣли на волна, неволна и противолна[4]); но тѣзи подраздѣления не ни интересуватъ, защото тѣ иматъ прѣдъ видъ само най-общитѣ схващания на понятието.

Въ заключение азъ мисля, може да се каже: споредъ чувството, което придружава психическитѣ актове, а така сѫщо и споредъ количеството, посоката и силата на мотивитѣ, може да се узнае, дали и до колко едно лице е активно или пасивно при дадено психическо състояние.

IV.

Нека сега да видимъ, кои сѫ свойствата на тѣзи психически актове, които характеризиратъ активностьта при образованието и да

---

[1]) Ibid. 242 сл.

[2]) Ibid. 254 сл.

[3]) *Garb. Compayré*: Activité въ Dictionnaire de pédagogie par F. Buisson. Paris, 89. II. 1. стр. 24 сл.

[4]) James Mark *Baldwin*: Dictionary of Philosophy and Psychology N. Y. 1901. I стр. 12.

потърсимъ, има ли нѣкакво съотвѣтствие между тѣхъ и полученитѣ вече отъ насъ признаци на психологическа активность и пасивность. Ние ще можемъ да схванемъ, какви свойства се приписватъ на активнитѣ и пасивнитѣ образователни актове най-добрѣ чрѣзъ разглеждане единъ-два примѣра отъ подобни актове, както тѣ се схващатъ отъ педагозитѣ. Нека за тая цѣль си послужимъ съ нѣкои уроци, изпълнени по исканията на ученическата самодѣйность, както тѣ сж прѣдадени отъ *Gaudig*[1]).

Единъ урокъ по нагледно обучение въ I-во отдѣление (10-й класъ по тамкашно броене) основанъ на дѣтската активность е описанъ така: „За разглеждане стои отъ Meinhold'овата сбирка картина № 19, която прѣдставлява една ситуация отъ сѣмейния животъ (родители, дѣца, дѣдо и баба прѣзъ зимна вечерь въ домашенъ кржгъ). Ученицитѣ се поканватъ да задаватъ, по тѣхно желание, въпроси, които се отнасятъ до картината. Зададени сж слѣднитѣ въпроси:

Защо дѣдото въ стаята има шапчица на главата си? Защо бабата има забрадка? Защо е забрадена голѣмата сестра? На колко ли години сж дѣдото и бабата? На колко ли години е бащата? На колко ли години е майката? Защо седи майката до прозореца? Що чете бащата въ вѣстника? Защо плѣска бабата съ ржцѣ?" и т. н.[2]).

Единъ урокъ отъ обучение по английски въ втората годишнина отъ започване изучаването на този езикъ е прѣдаденъ тъй:

„Урокътъ бѣше върху приготвената дома анегдота: Sir Ralph Abercromby:[3]).

In the battle of Alexandria, Sir Ralph it Abercrombywas mortally wounded. He was carried on board a mans-of-war in a litter; and a soldier's blanket was put under his head like a pillow, that he might lie more easily. It was a great compfort to him and he asked what it was. „A soldier's blanket, sir"' was the answer. „Whose blanket?" he asked, raising himself on his elbow. „Only one of the men's". Which of the men's" he asked again. „Duncan Roy's of the 42-nd". Then see that Duncan Roy gets his blanket this very night".

1. Четене историйката.
2. Въпроси по съдържанието, задавани и отговаряни отъ дѣцата.
3. Съдържанието дадено въ свързанъ разказъ.

---

[1]) Die Erziehung zur Selbstthätigkeit въ Dreissigster Bericht über die höhere Schule für Mädchen und das Lehrerinnen-Seminar zu Leipzig. Leipzig, 1902.

[2]) Ibid. стр. 8.

[3]) Ibid. стр. 19, 20.

4. Дѣцата сами намиратъ граматическитѣ правила, илюстрирани отъ приказката, напр.

Първи ученикъ: Of Alexandria — родителенъ падежъ, употрѣбенъ като атрибутъ на „battle".

Втори ученикъ: „Was wounded" — пасивенъ глаголъ, образуванъ отъ to be и минало причастие; той е въ минало врѣме, третьо лице, единствено число и т. н.

По този начинъ ученицитѣ продължаватъ; повечето грѣшки, които се случватъ, биватъ поправяни отъ самитѣ тѣхъ; а отъ учителя само тогава, кога ученицитѣ не могатъ.

Учитель: Що можемъ да разглеждаме още?

Ученикъ: Можемъ да разгледаме правописнитѣ правила.

5. Ученицитѣ почватъ да ги търсятъ, напр.

Първи ученикъ: „Carried" е глаголъ, който окончава на у и го измѣнява на і, кога се притури слѣдъ него ed.

Втори ученикъ: „Easily" — прилагателни, които окончаватъ на у, измѣняватъ у на і, кога образуватъ нарѣчие и т. н.

Учитель: Какво още забѣлѣзваме въ нашата приказка?

Ученикъ: нѣкои идиотизми.

6. Ученицитѣ ги намиратъ, напримѣръ:

Първи ученикъ: „This very night" — „very" не може да се прѣведе буквално: тука то означава „прѣзъ тази сѫщата нощь" и пр.

Учитель: Що трѣбва да направимъ съ правилата, които намѣрихме.

Ученикъ: Трѣбва да ги групираме.

7. Ученицитѣ групиратъ правилата споредъ частитѣ на рѣчьта; напримѣръ:

Първи ученикъ: Правила, относещи се до мѣстоимѣнията.

Втори ученикъ: За употрѣбата на родителния падежъ и т. н.

Погрѣшкитѣ при урока се поправятъ, колкото е възможно, отъ самитѣ ученици".

Иллюстрации на подобни уроци, ако и въ не толкозъ развита форма, можемъ да намѣримъ и въ други педагогически работи, напр. въ работитѣ на Riemer[1]), Wigge[2]), и др.

Кои сѫ свойствата на психическитѣ явления, що лежатъ въ основата на тѣзи и подобни тѣмъ образователни процеси? Не е мѫчно, мисля, да се забѣлѣжи, че това сѫ свойствата на активнитѣ

---

[1]) *Eugen Riemer*: Die Selbstthätigkeit der Schüler im Unterricht (Separatabzug aus dem Jahresbericht der Deutschen Hauptschule zu St. Petri in St.-Petersburg. St.-Petersburg, 1904.

[2]) *H. Wigge*: Der erste Sprachunterricht nach dem Prinzip der Selbstthätigkeit. Preisaufgabe des Evangel. Diakonievereins. Dessau. Въ „Pädagogische Bausteine" H. 10.

психически явления изобщо. И въ двата примѣра се забѣлѣзва едно и сѫщо стремление отъ страна на учителя — да постави ученика подъ дѣйствието на повече мотиви и да му даде възможность самъ да избира между тѣхъ, самъ да се рѣшава, като при това се нареди урока така, щото възпитаникътъ да усѣща радость отъ работата си.

Въ такъвъ смисълъ е формулирано приложението принципа на активностьта и отъ Ackermann: „Общиятъ законъ (за това приложение), казва той, може да се изкаже накѫсо съ тази формула: Да се оставятъ ученицитѣ чрѣзъ собствено размишление, чрѣзъ самостоятелна работа да намиратъ сичко, което имъ е възможно да изработятъ по този начинъ; да се заставятъ насѣкѫдѣ да наблюдаватъ сами и да изкарватъ сами резултатитѣ; да се привикнатъ чрѣзъ свободна активность да прѣработватъ сичко, което е необходимо да имъ се съобщи и самостоятелно да нареждатъ резултатитѣ отъ тази работа въ сѫществуещия запасъ отъ мисли“ [1]).

Че цѣльта на възпитателя е да даде на ученицитѣ възможность да избиратъ сами между повече мотиви, е ясно отъ самитѣ приведени примѣри. Въ първия ученицитѣ сѫ поставени подъ дѣйствието на разнитѣ впечатления, които произвежда у тѣхъ картината, и трѣбва сами да се рѣшатъ да изтъкнатъ чрѣзъ въпросъ едно отъ тѣзи впечатления. Въ втория примѣръ ученицитѣ сѫ заставени отъ многото тѣмъ извѣстни граматически правила и идиотизми да изтъкнатъ тѣзи, които сѫ приложени въ даденото четиво и да наредятъ първитѣ въ единъ отъ многото възможни редове.

Най-ясно се забѣлѣзва тази цѣль на автора въ случаитѣ, когато той не намира, че дадени учебни процеси сѫ активни. Причината въ този случай лежи споредъ него въ това, че на ученицитѣ не е дадена възможность да се рѣшаватъ сами между много мотиви. Развивателното обучение (der entwickelnde Unterricht) не се основава, споредъ *Gaudig*-а, на самодѣйностьта затова, защото работата на ученика тука се състояла „въ едно непрѣкѫснато слѣдване, едно постоянно вървене по стѫпкитѣ на учителя“ [2]). Даже и тогава, когато се извършва въ разговорна форма, това обучение пакъ не е активно, защото „чрѣзъ избраната отъ него тема учительтъ самъ поставя учебната цѣль. Слѣдъ това той води ученицитѣ си по изнамѣрения отъ него при приготовлението пѫть на мислене, който при по-дълги редове на мисли раздѣля на отдѣлни етапи. Най-

---

[1]) *Ackermann*: Selbstthätigkeit, въ *Rein*: Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik I Aufl. VI стр. 620.

[2]) *D-r F. H. Gaudig*: Dreissigster Bericht и пр. стр. 5.

послѣ чрѣзъ отдѣлни въпроси учительтъ води ученицитѣ отъ пунктъ на пунктъ. За самодѣйность на ученицитѣ по този начинъ не остава никакво мѣсто"[1]). Така сѫщо и писменнитѣ упражнения не притежаватъ характеръ на активно образование, защото и при тѣхъ почти сичко се дава на готово и ученицитѣ нѣматъ случай да избиратъ между много мотиви. „Материалътъ на писменното упражнение се намира чрѣзъ обща работа на ученици и учитель; нареждането се дава отъ учителя, или се намира чрѣзъ разговоръ; писменото изложение става слѣдъ многократно устно изложение; слѣдва написване на нечисто; то се чете и обяснява (wird besprochen) по части отъ отдѣлни ученици (другитѣ поправятъ по чутото); и найпослѣ се писва упражнението на чисто"[2]).

Riemer привежда единъ урокъ по история основанъ на самодѣйностьта на ученицитѣ и другъ прѣподаденъ по пасивенъ начинъ. И отъ тѣхъ може да се види сѫщото. Послѣдниятъ урокъ се описва така:

„Учительтъ по история прѣдава материята въ форма на оживенъ разказъ, прибавя самъ и обясненията, които счита за нужни и дава на края на часа единъ кратъкъ прѣгледъ. Ученицитѣ се държатъ чисто рецептивно, гледатъ да запомнятъ разказаното, или си зематъ бѣлѣжки, за да могатъ слѣдъ това да си повторятъ материала по тѣхъ или по учебника и въ слѣдния часъ да го прѣдадатъ по възможность вѣрно, като трѣбва да знаятъ и приведенитѣ обяснения и общи погледи".[3]) Ясно се види, че и тука съзнанието на ученицитѣ въ сѣки моментъ се намира подъ влиянието само на единъ мотивъ: разказътъ и обясненията на учителя.

Противоположниятъ начинъ, копиранъ въ Иена врѣзъ врѣме на ваканционнитѣ курсове, е описанъ тъй:

„Главниятъ учитель Landmann прѣподаде на ученицитѣ отъ 3-тя училищна година единъ образцовъ урокъ на тази тема: Найголѣмиятъ неприятель на Сигфрида търси да узнае, да ли Сигфридъ е наранимъ. Цѣлиятъ ходъ на дѣйствието се намира чрѣзъ самодѣйностьта на ученицитѣ възъ основа на наводещи въпроси и посочвания на вече познатото; учительтъ разказва само най-необходимото".[4]) Отличието на този начинъ на обучение отъ горния се състои очевидно въ това, че тука ученицитѣ се намиратъ подъ дѣйствието на много мотиви. Учительтъ възбужда чрѣзъ въ-

---

[1]) Ibid.

[2]) Ibid. стр. 6. Авторътъ има прѣдъ видъ начина за рѫководение писменнитѣ упражнения отъ Regener: Besondere Unterrichtslehre, Gera, Hofmann 1896.

[3]) *E. Riemer*: op. cit стр. 9—10.

[4]) Ibid. 10.

проси сичкитѣ тѣхни дотогавашни познания (или, както се изразява самъ Riemer „материалъ отъ мисли, които тѣ притежаватъ"), отъ които тѣ трѣбва да изтъкватъ това, що имъ е нужно и да го „комбинираръ самостоятелно".

Така въ сички примѣри и описания на активно и пасивно обучение, които срѣщаме, на всѣкждѣ виждаме, че психологическия признакъ, по който се различаватъ е, че въ единия случай ученикътъ се намира подъ влияние само на единъ или сравнително малко мотиви, а въ втория — подъ влияние на повече мотиви, между които трѣбва самостоятелно да избира.

Още пó подробното разглеждане свойствата на многото мотиви при активното обучение ни показва, че тѣ не дѣйстватъ въ една посока и съ твѣрдѣ различна сила. Това се види отъ обстоятелството, че при тѣзи уроци ученицитѣ изказватъ послѣдователно впечатления за раздразнения, които дѣйстватъ въ разни посоки (облѣкло, дѣйствия на хората — отъ картината; прѣводъ, граматически правила и др. — отъ урока по английски и пр.) и отъ тѣхъ е зависѣло да рѣшатъ, кои впечатления да прѣдадатъ въ дадения моментъ. Че тѣзи мотиви сж приблизително съ еднаква сила, се види отъ обстоятелството, че никой отъ тѣхъ не е въ състояние да прикове върху си вниманието на ученицитѣ така, щото тѣ да не обръщатъ внимание на другитѣ

Лесно е да се види така сжщо, че вториятъ отличителенъ признакъ на тѣзи два вида уроци се състои въ чувствата, които ученицитѣ изпитватъ прѣзъ врѣме на учебния процесъ. Насѣкждѣ срѣщаме тука условията, които прѣдизвикватъ появяването на казанитѣ чувства. Ние виждаме, че при пасивното обучение насѣкждѣ „новото съдържание се втурва въ съзнанието неочаквано и безъ подготовителното чувствено дѣйствие на вниманието" — условие, при което споредъ Wundt'а се възбужда чувството на страдание (Erleiden), що придружава пасивнитѣ психологически актове; а при активното обучение „новото съдържание е приготвено (отъ сжществуещитѣ въ съзнанието психологически съдържания) и още прѣди неговото появяване вниманието е отправено върху му".[1]) Дѣйствително вниманието е нужно и за пасивното обучение — безъ него не е възможно да се възприеме никакво учебно съдържание — нъ разликата се състои въ това, че при пасивно обучение то се възбужда у ученицитѣ направо, безъ участие на психологическитѣ съдържания, които се намиратъ вече въ съзнанието на ученика; когато при активно обучение то се възбужда посрѣд-

---

[1]) *W. Wundt*: Grundris der Psychologie. Leipzig, 1896, стр. 255.

ствомъ тѣзи послѣднитѣ. Така въ приведения урокъ по нагледно обучение въ I отдѣление виждаме, че сѣки въпросъ, който ученицитѣ задаватъ, е подготвенъ, възбуденъ отъ дотогавашнитѣ имъ психически съдържания; сѫщо е и при урока по английски и история. Въ приведенитѣ примѣри отъ пасивно обучение виждаме противното. Въ урока по история новото съдържание се вниса чрѣзъ разказа на учителя, при писменнитѣ упражнения ученикътъ се ржководи чрѣзъ даденитѣ отъ учителя и намѣренитѣ отъ другаритѣ му (може би и съ случайно негово участие) упѫтвания — безъ въ сички тѣзи случаи да се изисква, непрѣмѣнно новото съдържание да е продуктъ на старото.

Така виждаме, че при активното обучение учительтъ не иска само да постави ученицитѣ подъ дѣйствието на нѣколко мотиви, нъ гледа още това да стане при такиви условия, щото да се възбуди у ученицитѣ приятно чувство на дѣйность. Ако учительтъ напр. самъ или чрѣзъ други ученици заставѣше дадения ученикъ да се рѣши да тръгне къмъ една посока, или пъкъ при обучението го насилѣше да бърза и да се рѣшава, безъ да бѫде убѣденъ, че е обсѫдилъ сичко добрѣ, или пъкъ най-послѣ възбудѣше у него убѣждение, че е излишно сѣко усилие за самостоятелно рѣшаване, защото задачата е прѣко силитѣ му — въ такъвъ случай у ученика нѣмаше да се произведе казаното чувство. Тука искамъ да забѣлѣжа, че не трѣбва да се смѣсватъ съ чувството на дѣйность онѣзи приятни чувства, които могатъ да се възбудятъ у ученицитѣ и чрѣзъ пасивно обучение, кога то съдържа нѣкои забавителни елементи.

Нъ не само чрѣзъ анализъ на приведенитѣ примѣри можемъ да се убѣдимъ, че стремежътъ на възпитателя е да възбуди у ученицитѣ приятното чувство на дѣйность. Това може да се види още и отъ мнѣнията, които самитѣ автори изказватъ по въпроса. Gaudig намира, че при активното обучение се уползотворява „духовното богатство (Geistesgut) на ученицитѣ и се задържа удоволствието имъ къмъ задаване въпроси (Fragelust)“ [1]) и прибавя, че ще се стори „една сурова едностранчивость, ако въ областьта на питането се отнеме на ученика радостната активность (fröhliche Aktivität)“.[2]) Самостоятелното формулиране темитѣ е „една сериозна игра за ученичкитѣ“.[3]) — *Wigge* като описва единъ урокъ по нагледно обучение (за жабата), основанъ върху принципа на самодѣйностьта, прави слѣднитѣ забѣлѣжки за чувствата, които дѣ-

---

[1]) *Gaudig* op. cit. стр. 7.

[2]) Ibid. стр. 8.

[3]) Ibid. стр. 13.

цата изпитватъ при него. „Какъ охотно извършватъ тѣ това! Какъ блѣщатъ тѣхнитѣ очи! Нали тѣ самички сѫ намѣрили, самички сѫ сътворили това! Тѣ усѣщатъ сѫщата тази радость, сѫщото това дълбоко задоволство, което усѣща художникъ, кога за послѣденъ пѫть оглажда своето произведение".[1]) — И въ приведенитѣ пó-горѣ мнѣния на други педагози за активното обучение се изрично споменува, че при него дѣцата изпитватъ чувство на удоволствие отъ работа.[2])

Отъ казаното до тукъ, вѣрвамъ, става ясно, че по количеството, направлението и интензивностьта на мотивитѣ и по чувството, що изпитватъ ученицитѣ, доста сигурно може да се отличи активното обучение отъ пасивното. Безъ да се впускамъ въ особени анализи и на явления отъ други образователни области, мисля, че казаното е достатъчно, за да разберемъ, какво тѣзи два признака, намѣрени при обучението, се отнасятъ изобщо и до сѣки видъ активна и пасивна образователна работа. „Какво радостно възбуждение въ душитѣ на дѣцата! Какъ тѣ сѫ съвсѣмъ съсрѣдоточени къмъ прѣдмета! Какъ търсятъ тѣ въ своето съкровище отъ прѣдставления съотвѣтни камънчета за градиво и съ каква радость подаватъ намѣренитѣ, като ги прибавятъ единъ къмъ други!"[3]). Тази характеристика на ученицитѣ въ единъ класъ при активно обучение може, споредъ мене, да характеризира тѣхното състояние изобщо при активното образование.

И тъй можемъ да заключимъ, че педагогическата активность притежава сѫщитѣ отличителни знаци, както и психологическата и активно образование слѣдов. е това, което се основава на активни психологически явления.

V.

Не трѣбва обаче да се идентифицираръ тѣзи два вида активность. Трѣбва да се прави разлика между понятието педагогическа и психологическа активность. Психологическата активность, споредъ мене, е пó-широко понятие, тя обема въ себе си цѣлиятъ активенъ стремежъ на нашия душевенъ животъ; когато педагогическата активность се отнася само до тѣзи психически явления, които се отнасятъ до процеса на образованието, чрѣзъ които се прѣслѣдва извѣстна образователна цѣль; така че, когато говоримъ за пасивность или активность въ живота на единъ индивидъ, ний разбираме отношението на този индивидъ изобщо къмъ

[1]) *Wigge*: op. cit. стр. 22.

[2]) Вижъ напр. цитираното мнѣние на Kehr.

[3]) *Wigge*, op. cit. стр. 25.

душевния животъ, а когато говоримъ за активностьта или пасивностьта на извѣстенъ ученикъ, ний не разбираме отношенията му изобщо къмъ психическитѣ явления, а само къмъ тѣзи отъ тѣхъ, които се отнасятъ до участието му въ образованието.

Педагогическата активность е още въ едно отношение, споредъ както мисля азъ, понятие по́-тѣсно отъ психологическата. Тя не се отнася даже и до сички психически явления, отъ които се съставя единъ образователенъ процесъ. Не сички явления отъ даденъ учебенъ или възпитателенъ процесъ иматъ еднакво значение за образователната цѣль; има едни отъ тѣхъ, чрѣзъ които ний желаемъ да дѣйстваме образователно, а има и други, чрѣзъ които ний подпомагаме на образователното дѣйствие на първитѣ. Педагогическата активность се отнася само до тѣзи именно, чрѣзъ които искаме да дѣйстваме образователно. Ако ученикътъ е билъ пасивенъ при спомагателнитѣ психически явления въ възпитателния процесъ, а е билъ активенъ при главнитѣ, които сѫ се имали прѣдъ видъ въ дадения случай, ний не можемъ да го наречемъ пасивенъ. Напр. въ приведения по-горѣ урокъ по нагледно обучение отъ Gaudig'а имаме много психически явления; но възпитательтъ гледа ученицитѣ да бѫдатъ активни само въ тѣзи, чрѣзъ които той иска да влияе образователно, напр. кога наблюдаватъ и схващатъ съдържанието на картината, кога разсѫждаватъ върху положението на лицата и т. н.; а въ другитѣ явления, подготовителнитѣ, той оставя ученицитѣ пасивни: така, той имъ прѣдлага готовата картина, насочва наблюдението имъ, казва имъ, върху какво да обърнатъ внимание, какъ да прѣдадатъ наблюденията си (чрѣзъ въпросъ) и пр. Въ урока по английски активность се изискваше при намиране съдържанието на разказа, при намиране правилата, особеноститѣ въ израза, при нареждане правилата и т. н.; нъ историйкатата се дава на ученицитѣ на готово; сѫщо и слѣдъ сѣка извършена работа тѣ не се оставятъ свободни да избиратъ, дали да продължатъ по-нататъкъ сѫщата работа, или да захванатъ друга, дали да почнатъ да играятъ и пр. нъ чрѣзъ въпроса: какво можемъ да разглеждаме още на статийката — дава се на готово насока на дѣйностьта имъ, по нѣкога доста опрѣдѣлена (както напр. да групиратъ правилата). Сѫщото е и при рѣшаването на една задача. Психическитѣ актове, чрѣзъ които искаме да се дѣйствува образователно въ дадения случай, да речемъ, че сѫ разсѫждение върху отношението на величинитѣ и усвояване техника при работене съ числа. При тѣзи моменти на урока ние бихме очаквали ученикътъ да бѫде активенъ; нъ при сички други, които служатъ само за подпомагане на първитѣ, като напр. задаване на задачата, нареж-

дане числата на таблата и пр. ние не бихме очаквали въ този моментъ активность отъ страна на ученицитѣ.

Педагогическата активность, сѫщо тъй както и психологическата, не е постоянна въ своята трайность и интензивность.

При образователната дѣйность ученицитѣ могатъ да прѣминаватъ отъ състояние на активность въ състояние на пасивность и обратно. Нѣма вѣчна педагогическа активность, нито пъкъ вѣчна педагогическа пасивность. Тѣзи състояния се смѣняватъ едно съ друго и това смѣняване е често необходимо, както е и естествено. Така напр. слѣдъ достатъчни упражнения на ума, дѣто ученицитѣ сѫ имали възможность да проявятъ своята активность, у тѣхъ могатъ да се възбудятъ такива чувства, при които тѣ дохождатъ въ пасивно състояние. Тукъ възпитателтъ би се възползувалъ отъ случая да въздѣйствува чрѣзъ нѣкое хубаво четиво или разказъ за култивирането на тѣзи чувства. Слѣдъ чувствата, на които тѣ сѫ биле прѣдадени при разглеждането на нѣкоя монументална гробница, естествено у тѣхъ се явява запитване за хората, които лежатъ въ гробницата, за тѣхнитѣ дѣла и пр. и умътъ на ученицитѣ се възбужда къмъ дѣйность. Възпитателтъ въ този случай естествено прѣминува къмъ рѫководенето на тѣхната активность.

Както психическата така сѫщо и педагогическата активность може да бѫде отъ различна степень. Ученицитѣ могатъ да бѫдатъ повече или по-малко активни при дадени образователни актове. То зависи отъ числото, силата и направленяето на мотивитѣ, подъ дѣйствието на които тѣ се намиратъ. Ако ученицитѣ сѫ твърдѣ ограничени въ своя животъ, изолирани отъ външни влияния, то, разбира се, върху тѣхното съзнание дѣйстватъ твърдѣ малко мотиви и сѣкога въ еднакво направление. При такива случаи тѣ не могатъ да проявятъ особена активность. Ако обаче тѣ сѫ свободни и могатъ да изпитатъ на себе си влиянието на различни мотиви, които ги тласкатъ къмъ дѣйность въ различни посоки и тѣ трѣбва слѣдъ една вѫтрѣшна борба самостоятелно да опрѣдѣлятъ направлението което ще зематъ, тогазъ, не ще съмнѣние, тѣ сѫ повече активни. Въ туй се състои и цѣлото историческо развитие на учението за активностьта. Старитѣ педагози сѫ излагали туй учение въ такава смисъль: ученицитѣ трѣбва да се оставятъ подъ влиянието на възможно по-малко мотиви. Въ течение на историческото развитие виждаме, че учението се развива въ тази смисъль, какво на ученицитѣ може да се остави по-голѣма свобода на дѣйствие, сирѣчь, че тѣмъ не трѣбва да се правятъ голѣми ограничения.

Имайки прѣдъ видъ релативностьта на педагогическата активность и нейното различие отъ психологическата, можемъ да

видоизмѣнимъ дефиницията на активното образование така: то е такова образование, при което цѣльта на образователния процесъ се постига прѣдимно чрѣзъ активностьта на ученика, а пасивнитѣ състояния се явяватъ или като подбудители, или като слѣдствие на тази активность.

До тукъ се говори само за активностьта на ученика. Но образователния процесъ е продуктъ отъ дѣйствието на много фактори. Освѣнъ ученика въ него видно участие зема учительтъ, сѣмейството, училищната власть, обществото и т. н. Пита се: какъ трѣбва да се нареди и опрѣдѣли тѣхното участие при активното образование?

Старитѣ педагози оставатъ пълна свобода на дѣйствие само на родители, учители, училищна власть, общество и т. н., но свобода на дѣйствие на ученицитѣ, на самитѣ възпитаници тѣ не признаватъ. Отпослѣ съ течение на врѣмето виждаме, че на дѣтето постоянно захваща да се признава извѣстна свобода. И чакъ въ ново врѣме учението за педагогическата активность се развива въ смисъль, щото да се признава тя като необходима не само за другитѣ образователни фактори, нъ и за дѣтето. И най-мжчната задача на сегашната педагогия е рѣшението на въпроса за взаимното отношение на дѣйностьта на сички образователни фактори.

VI.

Най-послѣ искамъ да кажа нѣколко думи и за терминологията на понятието, която тъй сжщо не е установена. За понятието активность срѣщаме да се употрѣбяватъ терминитѣ работа,[1]) самодѣйность,[2]) спонтанность,[3]) моторность,[4]) и др. Азъ мисля, че найподходящъ за това понятие терминъ е „активность", въ противоположность на „пасивность", както се употрѣбява това понятие не само въ психологията, нъ и отъ нѣкои педагогически автори[5]).

Наистина има една прилика между понятията, означени съ тѣзи термини и понятието активность, но посочването на нѣкои отъ сжществениитѣ различия между тѣхъ ни показва, че тѣхнитѣ термини не могатъ да бждатъ замѣстени едни съ други.

---

[1]) *P. Natorp*: Soziale Pädagogik. 1898 стр. 26 и другадѣ: Bildung durch Arbeit zur Arbeit. — *K. Kehr*: Reden, стр. 98.

[2]) *Gaudig, Riemer* и пр. въ цитиранитѣ имъ съчинения.

[3]) Срѣща се сжщо и Gaudig стр. 5.

[4]) *W. A. Lay*: Experimentelle Didaktik 1903. *I. M. Baldwin* употрѣбява ту sensor и motor, ту активность и рецепция: The Story of the Miind. London 99. стр. 190.

[5]) *F. Buisson, H. Marion, Alfr. Fouillé, S. S. Laurie* и др. Jules Payot: Послѣдниятъ (Handbook to lectures on the Theory, Art and History of Education 1879. стр. 2) употрѣбява термина action въ противоположность на receptivity, което не е право, както ще видимъ по-долу.

Разликата между понятията *работа* и активность се състои въ това, че работата прѣдполага едно задължение (ein Soll), вънкашно или вжтрешно, когато активностьта нѣма прѣдъ видъ подобно задължение[1]).

Сжщо трѣбва да се различава понятие активность отъ понятие *дѣйствие, дѣло* (Geschäft), което прѣдполага едно намѣрение (Absicht), чието постигане се прѣслѣдва, когато при активностьта нѣмаме прѣдъ видъ непрѣмѣнно подобно намѣрение.

Сродно на тѣзи е и понятието *занятие* (Beschäftigung), което е така сжщо единъ видъ активность, но при която главното внимание е обърнато на изпълнението на врѣмето, когато при самата активность елементътъ врѣме не съставлява сжществена часть. Отъ друга страна занятието може да бжде и принудително, а активностьта изключва отъ себе си подобно принуждение.

Много по-близко до понятието активность е понятието *самодѣятелность, самодѣйность* (Selbstthätigkeit, Self-activity[2]), но сжществува пакъ една разлика между тѣхъ, която състои въ това, че при самодѣйностьта се прѣдполага извършване на даденото дѣйствие безъ външно подпомагане; извършване при самостоятелно започване, самостоятелно продължение и самостоятелно свършване, когато при активностьта подобно изискване не се прѣдполага; тамъ дѣятелностьта може да бжде започната, продължавана и свършвана съ подпомагане. Достатъчно е само субектътъ да земе участие въ нея. При самодѣйностьта, съ една дума, това участие е пълно, а при активностьта то може да бжде и непълно.

Друго подобно понятие на активностьта е понятие *спонтанность* (Spotaneität, Spontanéité, Spontaneitas), което означава произвеждание на дадено съдържание по собствена природа.[3]) То е подобно на понятието самодѣйность, само че при тази послѣдната съзнателниятъ елементъ е изтъкнатъ, когато при спонтанностьта произвеждането на дадено съдържание може да стане и несъзнателно. Отъ друга страна при самодѣйностьта сж подчертани тритѣ стадии на активностьта: възбуждане, извършване и завършване,

---

[1]) Въ разграниченията на тѣзи понятия азъ се водя главно по *A. W. Grube*: Thätigkeitstrieb. Въ *D-r K. A. Schmid*: Encyclopädie des gesammten Unterrichts- und Erziehungswesens II aufl. томъ IX.

[2]) *Platner*: Philos. Aph. I § 1010: Selbstthätigkeit ist in den Wirkungen eines Wesens, wenn sie das Werk seiner selbsteigenen Kraft und Natur sind (no Eisler: Philos. Wörterbuch, 708).

I. M. Baldwin: Dictionary of Philosophy I 508—9: Self-Activity — change determined wihin a being without other conditionning factors and without destroying the identity of the being. Probably a self-active mind could only be an absolute mind.

[3]) *Leibniz'* Schriften, ed. Gerh. VII 108: Spontaneitas est contingentia sine coactione.

когато при спонтанностьта се наблѣга прѣимуществено на първата стадия на акта — възбуждането.

Нѣкои оприличаватъ понятията активность и пасивность на понятията *продуктивность и рецептивность.*[1]) Разликата обаче между тѣхъ се състои въ това, че при послѣднитѣ се има прѣдъ видъ единъ продуктъ, който трѣбва да се произведе, или пъкъ да се възприеме, когато при активностьта имането прѣдъ видъ подобенъ продуктъ не е сѫщественъ признакъ. Отъ друга страна тѣзи понятия се различаватъ помежду си и чрѣзъ това още, че продуктивностьта може да не бѫде сѣкога активна, както е случаятъ при възпроизвеждането, копирането, механическото изпълнение и прочее; и рецептивностьта може да не бѫде сѣкога пасивна: ний можемъ да възприемемъ дадено съдържание чисто пасивно (безъ нашето лично участие) или пъкъ активно (като участваме въ самия процесъ на възприемането).

Трѣбва да различимъ даденото понятие активность и отъ понятието *каузалность.* По закона на каузалностьта трѣбва слѣдствието да е продуктъ на дѣйствуещата причина. Въ активностьта това не е тъй; лицето трѣбва да земе участие въ произвеждането на дадено явление, безъ да е нужно то да го произведе само. Активностьта е понятие пó-тѣсно отъ понятие каузалность.

Най-послѣ да различимъ понятията активность и пасивность отъ понятията *сензорность* и *моторность* (sensor and motor)[2]). Споредъ мене, тѣзи термини мѫчно могатъ да се приспособятъ тука. Тѣ се отнасятъ най-главно до физиологическитѣ органи, когато терминитѣ активность и пасивность се отнасятъ до цѣлата область на нашата психофизическа дѣйность. Отъ друга страна сенсорностьта и моторностьта могатъ сами да бѫдатъ активни и пасивни. При усѣщането ний може да зимаме извѣстно участие, както и при движението можемъ да бѫдемъ съвсѣмъ пасивни.[3])

Отъ указанитѣ различия между сички тѣзи сродни понятия се вижда, че терминътъ „активность" е най-подходящъ за означение характера на онова образование, което се извършва при възможно голѣмото участие на възпитаницитѣ, на което признацитѣ бѣха прѣдметъ на изслѣдване въ настоящата студия и което за пó-голѣма краткость наричаме „активно образование".

---

[1]) У *Riemer*: op. cl. стр. 9.

[2]) Тъй употрѣбява тѣзи термини *W. A. Lay*: Experimentelle Didaktik. 1903. Когато на I международенъ конгресъ по училищна хигиена азъ обяснявахъ понятието активность, Lay казваше: „Was er aktiv, bezw. passiv nennt, bezeichne ich in der Regel als motorisch". Вж. Bericht über den I. Internationalen Kongress für Schulhygiene. Nürnberg, 1904. II. Bd. стр. 394.

[3]) *Baldwin:* Dictionnary of Philosophy. 113.

Просбата на Скаптопаренцитѣ до императора Гордиана III.

Д-ръ Г. И. Кацаровъ.

Поради важното значение на Скаптопаренския надписъ специално за историята на българската земя, мислимъ, че нѣма да бжде излишно да го направимъ по-достжпенъ за нашитѣ читатели, като го изложимъ тука въ оригиналъ съ прѣводъ и обяснителни бѣлѣжки.[1])

Тоя надписъ бѣ намѣренъ на 1868 год. отъ шеха на ближното текé въ мѣстностьта „Грамади", 1/2 часъ подъ градъ Джумая, и толкова отъ р. Струма. (в. *Контолеонъ,* Mitth. d. archäol. Inst. in Athen, XVI, 1891, стр. 268, *Иречекъ,* Княжество България, прѣв. Аргировъ стр. 910). Тая мѣстность лежи надъ село *Грамада,* което се намѣрва на Ю. З. отъ Джумая, на разстояние 2 км. отъ тоя градъ; тая мѣстность се нарича така, защото „има грамади отъ рѣчни камъне, заобиколени съ ливади". Прѣписъ отъ надписа билъ снетъ отъ *Капеласъ;* слѣдъ нѣколко врѣме, когато надписътъ билъ вече отчасти повредѣнъ, снелъ книженъ отпечатъкъ *Сп. Доносъ.* Възъ основа на прѣписа и отпечатъка е издаденъ отъ *А. Контолеонъ* въ Mittheil. des archäol. Instituts in Athen XVI, стр. 267 сл. съ важни поправки и забѣлѣжки отъ *Wilamowitz-Moellendorff* и *H. Diels* и съ една статийка отъ *Th. Mommsen* (стр. 279 сл.). Върху това издание почива и изданието на *W. Dittenberger,* Sylloge Inscript. Graecarum I², № 418 съ нѣкои цѣнни поправки и обяснителни бѣлѣжки, на които и ние дължимъ много; и нашия текстъ е заетъ безъ промѣна отъ Дитенбергера[2]).

Гръцкия текстъ е издълбанъ на камъкъ (дължината му е 1 м., широчината 70 см.) въ три стълба; подъ него въ четири дълги реда, които се простиратъ по цѣлата ширина на камъка, се чете слѣдния латински текстъ (E): Imp(erator) Caesar M. Antonius Gor-

---

[1]) Една малка часть отъ тая статия биде напечатана въ списание Wochenschrift für klassische Philologie, 1905 г. бр. 13, стр. 362.

[2]) Сжщия текстъ е повторенъ и въ сбирката на *И. Турцевичъ:* „Обращенія къ императору провинціальныхъ сеймовъ, городскихъ и другихъ обществъ и пр." въ „Извѣстія истор.-филолог. института княза Безбородко, т. XIX стр. 42. Намира се и у Δημιτσα, Η Μακεδονία стр. 673; *У Dumont-Homolle,* Mélanges d'archéologie стр. 565 е публикуванъ само споредъ прѣписа на Капеласъ.

dianus Pius Felix Aug(ustus) vikanis per Pyrrum mil(item) conpossessorem: Id genus quaerellae praecibus intentum ante iustitia praesidis potius super his quae allegabuntur instructa discinge quam rescripto principali certam formam reportare debeas. Rescripsi. Recognovi. Signa. А прѣдъ гръцкия текстъ се е намѣрвалъ слѣдния латински текстъ (познатъ ни е само отъ прѣписа; прѣди още да се снеме книжниятъ отпечатъкъ, тоя текстъ билъ изтритъ) (А): Bona Fortuna. Fulvio Pio et Pontio Proculo cons. XVII kal(endas) Ian(uarias) descriptum et recognitum factum ex libro libellorum rescriptorum a domino n(ostro) M. Antonio Gordiano Pio Felice Aug(usto) et propositorum Romae in porticu termarum Traianarum in verbo q(uae) i(nfra) s(cripta) sunt, dat(um) per Aur(elium) Purrum mil(item) coh(ortis) pr(aetoriae) p(iae) f(idelis) Gordinae Ч Proculi convicanum et conpossessorem [1]).

Прѣди да съобщимъ самия надписъ, нека кажемъ накжсо, въ какво се състои просбата на Скаптопаренцитѣ. Жителитѣ на това село били обезпокоявани постоянно отъ Римляни, а особно отъ войници, които дохождали въ селото и искали да имъ се доставя безплатно жилище и храна; дори и запрѣщенията на намѣстницитѣ на провинцията, прѣдизвикани отъ оплакванията на селянитѣ, не могли да спратъ тоя лошъ навикъ. Съсипани отъ разноски Скаптопаренцитѣ най-послѣ подаватъ просба на императора Гордиана (238 — 244 сл. Хр.) чрѣзъ своя съселянинъ Аврелий Пиръ, който служилъ въ императорската гвардия (преторианцитѣ). Съдържанието на тая просба ще се види по-долу. Императорътъ обаче съ единъ рескриптъ (горѣизложения текстъ Е), пакъ чрѣзъ Пира, отговорилъ на селянитѣ, че подобни просби трѣбва да се отправятъ по-напрѣдъ къмъ намѣстника на провинцията, който ще изслѣдва работата. Отговорътъ на императора, подписанъ отъ самия него (в. Е: rescripsi) и приподписанъ отъ началника на императорската канцелария (в. recognovi), билъ издълбанъ на камъкъ и изложенъ въ портиката на траяновитѣ бани въ Римъ. На 16 Декември 238 година сл. Хр. Пиръ си снелъ отъ него копие, потвърдено чрѣзъ свидѣтели (тѣхнитѣ печати, Signa, се споменуватъ въ Е). Това копие, изпратено на Скаптопаренцитѣ, било написано на камъкъ заедно съ прошението (текстъ часть I).

Естествено слѣдъ това Скаптопаренцитѣ се обърнали къмъ провинциалния намѣстникъ; гръцкия текстъ ч. II се отнася къмъ разглеждането на дѣлото отъ намѣстника.

---

[1]) За юридическия въпросъ, който е свързанъ съ латинския текстъ ние не можемъ да говоримъ.

Както е ясно, рескриптътъ на императора (E) би трѣбвало да стои въ надписа прѣди втората му часть (слѣдъ ч. I); въ дѣйствителность той стои на края слѣдъ II часть. Момзенъ (ц. м. стр. 289) мисли, че това размѣстване скаптопаренцитѣ направили нарочно; поставенъ на края рескриптътъ изглеждалъ като крайно рѣшение на самия императоръ, съ което повидимому се забранявало на минувачитѣ да безпокоятъ селото. Селянитѣ мислили, че името на императора ще импонира повече, отколкото това на провинциалния намѣстникъ.

Сега вече можемъ да съобщимъ самия надписъ:

I a. Αὐτοκράτορι Καίσαρι Μ(άρκῳ) Ἀντωνίῳ | Γορδιανῷ Εὐσεβεῖ Εὐτυχεῖ Σεβ(αστῷ) (δ)έησις | παρὰ κωμητῶν Σκαπτοπαρηνῶν τῶν καὶ | Γρη-
5 σειτῶν. ἐν τοῖς εὐτυχεστάτοις || σοῦ καιροῖς κατοικεῖσθαι καὶ βελτι | οῦσθαι τὰς κώμας ἥπερ ἀναστάτους | γίγνεσθαι τοὺς ἐνοικοῦντας πολλά | κ(ις) ἀντέγραψας. ἔστιν γε καὶ ἐπὶ τῇ τῶν | ἀνθρώπων σωτηρίᾳ τὸ τοιοῦτο καὶ
10 ἐπὶ || τοῦ ἱερωτάτου σου ταμείου ὠφελείᾳ. | ὅπερ καὶ αὐτοὶ ἔννομον ἱκεσίαν | τῇ θειότητί σου προσκομί(ζ)ομεν, εὐ χόμενοι ἱλέως ἐπινεῦσαι ἡμεῖν | δεομένοις
15 τὸν τρόπον τοῦτον. Οἰκοῦ || μεν καὶ κεκτήμεθα ἐν τῇ προγεγραμ | μένῃ κώμῃ οὔσῃ εὐεπ(η)ρ(ε)άστῳ διὰ τὸ | ἔχειν ὑδάτων θερμῶν χρῆσιν καὶ κεῖ | σθαι μέσον δύο στρατοπέδων τῶν ὄν | των ἐν τῇ σῇ Θρᾴκῃ· καὶ ἐφ'
20 οὗ μὲν τὸ || πάλ(λ)αι οἱ κατοικοῦντες ἀόχλητοι | καὶ ἀδιάσειστοι ἔμενον, ἀνενδεῶς | τοὺς τε φόρους καὶ τὰ λοιπὰ | ἐπιτάγματα συνετέλουν· ἐπεὶ δὲ
25 κατὰ καιροὺς εἰς | (ὕ)β.ρ)ιν προχωρεῖν τινες καὶ βιάζεσθαι || ἤρξαντο, τηνικαῦτα ἐλαττοῦσθαι | καὶ ἡ κώμη ἤρξατο. ἀπό γε μειλίων | δύο τῆς κώμης ἡμῶν πανηγύρεως | ἐπιτελουμένης διαβοήτου οἱ ἐκεῖσε | τῆς πανη-
30 γύρεως εἵνεκεν ἐπιδημοῦν || τες ἡμέρας πεντεκαίδεκα ἐν τῷ | τόπῳ τῆς πανηγύρεως οὐ καταμέ | νουσιν, ἀλλ' ἀπολιμπάνοντες ἐπέρ | χονται εἰς τήν
35 ἡμετέραν κώμην | καὶ ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς ξενίας || αὐτοῖς παρέχειν καὶ ἕτερα πλεῖστα εἰς | ἀνάλημψιν αὐτῶν ἄνευ ἀργυρίου χο | ρηγεῖν· πρὸς δὲ τούτοις καί στρατιῶται | ἀλλαχοῦ πεμπόμενοι καταλιμπά | νοντες τὰς ἰδίας
40 ὁδοὺς πρὸς ἡμᾶς πα || ραγείνονται καὶ ὁμοίως καταπείγουσιν | περέχειν αὐτοῖς τὰς ξενίας καὶ τὰ ἐπι | τήδ ε)ια μηδεμίαν τιμήν καταβαλόντες | ἐπιδημοῦσι δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον | διὰ τὴν τῶν ὑδάτων χρῆσιν οἵ τε
45 ἡγοῦ μενοι τῆς ἐπαρχ(ε)ίας, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπί | τροποί σου· καὶ τὰς μὲν ἐξουσίας συ | ν(εχ)έστατα δεχόμεθα κατὰ τὸ ἀναγκαῖον, | τοῦς (δὲ) λοιποὺς
50 ὑποφέρειν μὴ δυνάμε | νοι ἐνετύχομεν πλειστάκις τοῖς ἡγε || μόσι τῆς Θρᾴκης, οἵτινες ἀκολούθως | ταῖς θείαις ἐντολαῖς ἐκέλευσαν ἀοχλή | τους ἡμᾶς εἶναι· ἐδηλώσαμεν γὰρ μη | κέτι ἡμᾶς δύνασθαι ὑπομένειν, ἀλ | λὰ καὶ νοῦν
55 ἔχειν ἐγκαταλιπεῖν καὶ τοὺς || πατρῴους θεμελίους διὰ τὴν τῶν | ἐπερχομένων ἡμεῖν βίαν· καὶ γὰρ | ὡς ἀληθῶς ἀπὸ πολλῶν οἰκοδεσπο | τῶν εἰς
60 ἐλαχίστους κατεληλύθα | μεν, καὶ χρόνῳ μέν τινι ἴσχυσεν || τὰ προστάγματα
b τῶν ἡγουμένων | καὶ οὐδεὶς ἡμεῖν ἐνόχλησεν οὔτε | ξενίας (αἰτή)ματι οὔ-

τε παροχῆς ἐπι|τηδείων, προϊόντων δὲ τῶν χρόνων|πάλιν ἐτόλμησαν
65 ἐπιφύεσθαι ἡ||μεῖν πλεῖστοι δσοι (τ)ῆς ἰδιωτ(ε ίας|ἡμῶν καταφρονοῦντες.
ἐπεὶ οὖν οὐ|κέτι δυνάμεθα φέρειν τὰ βάρη|καὶ ὡς ἀληθῶς κινδυνεύο-
70 μεν ὅπερ|οἱ λοιποὶ (ὧ)δε καὶ ἡμεῖς προλιπεῖν||τοὺς προγονικοὺς θεμε-
λίους, τού|του χάριν δεόμεθά σου, ἀνίκητε|Σεβαστέ, (ὅ)πως διὰ θείας
σου ἀντιγρα|φῆς κελεύσῃ(ς) ἕκαστον τὴν ἰδίαν πο|ρεύεσθαι ὁδὸν καὶ
75 μὴ ἀπολιμπάνοτας||αὐτοὺς τὰς ἄλλας κώμας ἐφ' ἡμᾶς|ἔρχεσθαι μη(δ)ὲ
καταναγκάζειν|ἡμᾶς χορηγεῖν αὐτοῖς προῖκα τὰ|ἐπιτήδ(ε)ια, ἀλλὰ μηδὲ
80 ξενίαν αὐτοῖς|παρέχειν οἷς μή ἐστιν ἀνάγκη — ὅτι||γὰρ οἱ ἡγούμενοι
πλεονάκις ἐκέ|λευσαν μὴ ἄλλοις παρέχεσθαι ξε|νίαν εἰ μὴ τοῖς ὑπὸ
85 τῶν ἡγουμέ|νων καὶ ἐπιτρόπων πεμ|πομένοις εἰς ὑπηρεσίαν, ἐάν(τ)ε||
βαρι(ώ)μεθα, φευξόμεθα ἀπὸ τῶν|οἰκείων καὶ μεγίστην ζημίαν τὸ|τα-
μεῖον περιβληθήσεται — ἵνα|ἐλεηθέντες διὰ τὴν θείαν σου|πρόνοιαν καὶ
90 μείνα ντε)ς (ἐ)ν||τοῖς ἰδίοις τούς τε ἱεροὺς φόρους|καὶ τὰ λοιπὰ τελέσματα πα-
ρέχειν|δυνησόμεθα. συμβήσεται δὲ|τοῦτο ἡμεῖν ἐν τοῖς εὐτυχεστά|τοις σου
95 καιροῖς, ἐὰν κελεύσῃς||τὰ θεῖά σου γράμματα ἐν στή|λῃ ἀναγραφέντα
δημοσίᾳ π(ρ)οκεῖσθαι,[1]) ἵνα τούτου τυχόντες|τῇ τύχῃ σου χάριν ὁμο-
100 λογεῖν|δυνησόμεθα, ὡς καὶ νῦν κα...||ώμενοι[2]) σοῦ ποιοῦμεν.|

II. Διογένης ὁ Τύριος ὁ π[ραγμα|τικὸς][3]) ἀπὸ θείας φιλαν-
105 θρω|πίας ἐπὶ τὴν ἔντευξιν ταύ|την ἐλήλυθεν δοκεῖ δέ||μοι θεῶν τις
προνοήσασθαι|τῆς παρούσης ἀξιώσεως.|τὸ γὰρ τὸν θειότατον αὐτο|
110 κράτορα περὶ τούτων πέμ|ψαι τὴν ἰδίαν γνώσιν ἐπὶ||σέ, δ[ν]ῆδε[ι] ἢ[δ]η
c φθάσαντα|περὶ τούτου καὶ προγράμ|μασιν καὶ διατάγμασιν|δεδωκέναι,
115 τοῦτο ἐμοὶ δο|κεῖ τῆς ἀγαθῆς τύχης ἔργον||εἶναι. ἢ(ν)δὲ ἡ ἀξίωσις.
Ἡ κώ μη ἡ τοῦ βοηθουμένου στρα|τιώτου ἐστ·ὶν) ἐν τῷ καλλί|στῳ
120 τῆς πολειτ(ε)ίας ἡμε|τέρας τῶν Παυταλιωτῶν||κειμένη, καλῶς μὲν τῶν
ὀρῶν|καὶ τῶν πεδίων ἔχουσα,|πρὸς δὲ τούτοις καὶ θερ|μῶν ὑδάτων
125 λουτρὰ οὐ μό|νον πρὸς τρυφὴν ἀλλὰ καὶ||ὑγείαν καὶ θεραπείαν| σω-
μάτων ἐπιτηδειότατα,|πλησίον δὲ καὶ πανήγυρις|πολλάκις μὲν ἐν τῷ
130 ἔτει|συναγομένη, περὶ δὲ (κ)α(λ)(άνδας)||Ὀκτωμβρίας καὶ εἰς πεντε|καί-
δεκα ἡμερῶν ἀγ[ομένη]·|συμβέβηκεν τοίνυν τὰ δοκοῦν|τα τῆς κώμης
135 ταύτης πλεον|εκτήματα τῷ χρόνῳ περι||εληλυθέναι αὐτῆς εἰς ἐλ[ατ|-
τ]ώματα· διὰ γὰρ τὰς|προειρημένας ταύτας|προφάσεις πολλοὶ πολλά|κις
140 στρατιῶται ἐνεπιδη||μοῦντες ταῖς τε ἐπιξενώ|σεσι καὶ ταῖς βαρήσεσιν|ἐνοχ-
145 λοῦσι τὴν κώμην,διὰ ταύτας τὰς αἰτίας πρό|τερον αὐτὴν καὶ πλουσι(ω)|τέ-
ραν καὶ πολυάνθρωπον|[μᾶλλον] οὖσαν νῦν εἰς ἐσχά||την ἀπορίαν ἐλη-
150 λυθέναι.|ἐπεὶ τούτων ἐδεήθη|σαν πολλάκις καὶ τῶν ἡγου||μένων, ἀλλὰ καὶ
μέχρις τι|νὸς ἴσχυσεν αὐτῶν τὰ|προστάγματα, μετὰ δὲ|ταύτα κατωλιγω-
155 ρήθη|διὰ τὴν συνήθειαν τῆς||τοιαύτης ἐνοχλήσεως·|διὰ τοῦτο ἀναγκαίως
κατ|έφυγον ἐπὶ τὸν θειότατον|[αὐτοκράτορα.....]

---

[1]) или προτίθεσθαι. [2]) καταρώμενοι Wilamowitz; καταρτώμενοι Diels.
[3]) ὁ π(ράττων) O. Hirschfeld, съмнително.

Прѣводъ.

I. До императора Цезара М. Антония Гордиана, благочестивия щастливия Августа просба отъ селянитѣ Скаптопаренци или Гресити [1]). Ти често си казвалъ въ рескриптитѣ си, че повече желаешъ въ твоето най-щастливо врѣме да се населватъ и да се подобряватъ селата, отколкото да се прогонватъ жителитѣ имъ: подобно нѣщо е пригодно и за благосъстоянието на хората и за полза на твоето най-свещено съкровище. Затова и сами ние прѣдставяме на твоята божественость законна просба, като те молимъ да погледнешъ милостиво на слѣдното ни искане. Живѣемъ и притежаваме имотъ въ горѣспоменатото село, на което лесно може да се пакости, понеже има топли води (извори) и лежи въ срѣдата на двата лагера, находящи се въ твоята Тракия. И до когато жителитѣ, живѣещи тамъ отъ старо врѣме, оставали небезпокоени и некжтнати, плащали лесно данъцитѣ и другитѣ налози. [2]) А когато отъ врѣме на врѣме нѣкои почнаха да вилнѣятъ и да изнасилватъ, тогава и селото почна да се накърнява. Двѣ мили [3]) надалечъ отъ селото ни става прочутъ панаиръ; тия що прѣбиваватъ тамъ зарадъ панаира по 15 дни не оставатъ на мѣстото на панаира, ами го напущатъ и дохождатъ въ нашето село и ни принуждаватъ да имъ даваме жилище и да разходваме за оздравянето имъ и много други нѣща безъ пари (т. е. безъ да ни се плаща). Освѣнъ това и войници, пращани другадѣ, оставятъ пжтя си и дохождатъ при насъ и сжщо ни накарватъ да ги приемаме въ домоветѣ си и да имъ даваме провиантъ, безъ да плащатъ нѣщо. Прѣбиваватъ повечето за ползуване отъ водитѣ и намѣстницитѣ (началницитѣ) на провинцията и твоитѣ прокуратори [4]). И властитѣ непрѣстанно приемеме [5]), понеже е необходимо, а другитѣ, като не можемъ да ги търпимъ, говорихме често на намѣстницитѣ на Тракия, които съгласно съ божественитѣ ти заповѣди поржчаха да не бждемъ безпокоени; тъй като ние показахме, че не можемъ вече да търпимъ, ами дори имаме помисълъ да оставимъ и бащинитѣ огнища вслѣдствие насилието на тия, що дохождатъ при насъ. И, наистина, отъ много домовладѣлци останахме много малцина и извѣстно врѣме заповѣдитѣ на намѣстницитѣ бѣха въ сила, и никой не ни безпокои нито съ искане на домъ нито съ доставяне припаси. Ала като се мина, врѣме пакъ се осмѣлиха да ни се качатъ на врата мнозина, които прѣзиратъ нашата простота. И тъй, понеже не можемъ вече да носимъ тежеститѣ и наистина рискуваме и ние — както другитѣ — да оставимъ огнищата на прадѣдитѣ, заради това те молимъ, непобѣдими Августе, да заповѣдашъ съ божественъ твой рескриптъ, щото всѣки да върви по пжтя си и да не дохождатъ при насъ, като оставятъ

другитѣ села, нито да ни принуждаватъ да имъ доставяме припаситѣ даромъ и нито жилище да доставяме на тия, на които не е необходимо — защото началницитѣ често заржчаха да не доставяме жилище на други освѣнъ на тия, що се пращатъ за работа отъ намѣстницитѣ и прокураторитѣ, и ако бждемъ отекчавани, ще избѣгаме отъ кжщитѣ, което ще бжде за голѣма пакость на съкровището[6]) — за да можемъ, съжалени отъ твоята божествена промисъль и останали въ собственитѣ си мѣста, да плащаме свещенитѣ данъци и другитѣ налози. Това ще получимъ въ твоето най-щастливо врѣме, ако заповѣдашъ божественото ти писмо, издълбано на стълбъ, да се изложи публично, за да можемъ, постигнали това, да благодаримъ на твоето щастие, както и сега . . . . . правимъ.

II. Тириецътъ Диогенъ[7]), адвокатътъ, отъ божествено човѣколюбие дойде за тая срѣща. Чини ми се, че нѣкой богъ се е погрижилъ за настоящето искане. Обстоятелството, дѣто най-божествения императоръ е пратилъ съждението си за тия нѣща на тебе[8]), като е знаялъ, че ти вече по-рано съ едикти и заповѣди си издалъ рѣшение за това нѣщо, това е, чини ми се, дѣло на добрата сждба. Просбата бѣше: селото на войника-помощникъ[9]) лежи въ най-хубавото мѣсто на нашата община Пауталия, има хубаво положение относително горитѣ и полетата, освѣнъ това и бани съ топла вода, най-пригодни не само за разкошъ, но и за здравие и гледане на тѣлата; наблизу става и панаиръ, който се събира често въ годината, а на 1 Октомври трае и 15 дни. Случи се, че тия ужъ прѣдимства на това село съ врѣме му се обърнаха въ врѣдй, понеже зарадъ спомѣнатитѣ прѣдлози много войници често прѣбиваватъ тамъ и безпокоятъ селото съ гостувания и тежести. Поради тия причини селото, което по-рано бѣше и по-богато и по-многолюдно, сега е дошло въ крайно затруднение. При такива обстоятелства често просиха отъ намѣстницитѣ, и до нѣкое врѣме тѣхнитѣ заповѣди имàха сила, но слѣдъ това се занемариха поради навика на такова обезпокояване. Заради това по нужда прибѣгнаха къмъ най-божествения императоръ. . . . . [10]).

Забѣлѣжки.

[1]) Въ текста стои: Παρὰ κομητῶν Σκαπτο-παρηνῶν τῶν καὶ Γρησειτῶν, отъ което се разбира, че Скаптопаренцитѣ се наричали и Гресити. Какъ да се обясни това двойно название, не може да се каже.

Добруски (Сборн. Мин. Нар. Просв. кн. 16—17 стр. 82, заб. 3.) прѣдполага че названието на струмското „Грахово" ще да е въ свръзка съ тракийското име Γρᾶσος или Γρῆσος; това не е вѣроятно, защото селото Скаптопара, както ще видимъ по-долу, е лежало на мѣстото на днешната Джумая, а не въ покрайнината Грахово, съ което название се означава Брѣзнишката котловина и мѣстностьта около Перникъ (в. *Иречекъ*, пжту-

вания по България, прѣв. Аргировъ стр. 521). Значи покрайнината Грахово не е могла да се нарече по името на селото Γράσος, както мисли Добруски.

Името Γράσος напомнюва мѣстното име Γρασῖνος, Γρησῖνος въ тракийския Херсонезъ (Tomaschek die alten Thraker II, 2, 89). Kalopothakes (de Thracia prov. Romana стр. 15, заб. 3) сравнява името Γρηστονία; за тая мѣстность в. Tomaschek, ц. м. I, стр. 35 сл.

Името Скапто-пара сигурно е тракийско; елементътъ — παρα. — παρος, се срѣща въ многобройни тракийски мѣстни имена; споредъ *Fick* той значи „бродъ" (гр. πόρος), споредъ *Tomaschek* (die alten Thraker, II, 1, стр. 16) „сборище", „пазаръ". *Ср. Kretschmer*, Einleitung in die gesch. der griech. Sprache, стр. 221.

Положението на това село може да се опрѣдѣли като се вематъ прѣдъ видъ указанията на самия надписъ. Едва ли може да се съмняваме, че то е заемало мѣстото на днешната Горня-Джумая. Топлитѣ извори за които е дума въ надписа и до сега сѫществуватъ въ Джумая, дѣто има петь топли бани съ стари постройки.[1]) Не помалко интересно е да забѣлѣжимъ, че и панаиръ̀тъ, който ставалъ двѣ мили надалечъ отъ селото, се е запазилъ и въ ново врѣме. Спорѣдъ свѣденията отъ Г-на Стоименова прѣди освобождението на Джумая (1878 г.) ставало съборъ на 15 Авг. въ мѣстностьта „Струмски Чифликъ", 1½ часъ подъ града до Струма; на това мѣсто едно врѣме имало монастиръ. Слѣдъ възстанието турцитѣ образували тамъ панаиръ на жива стока, който траялъ 7—8 години слѣдъ освобождението, послѣ се развалилъ.

Дървинговъ (Пиринъ и борбата въ неговитѣ недра стр. 61) казва, че и сега въ Джумая става едно-седмиченъ панаиръ прѣзъ м. Май.

Дитенбергеръ (S. J. G. I, стр. 631 заб. 42) мисли, че славниятъ панаиръ до Скапто-пара ще да е въ свръзка съ прочутото светилище на Ескулапа въ Пауталия (Кюстендилъ); това едва ли е вѣроятно. Ако сѫществуваше подобна връзка, мѫчно би могло да се обясни, защо панаиръ̀тъ ставалъ толкова далечъ отъ Кюстендилъ; трѣбва да забѣлѣжимъ, че най-кѫсия пѫть отъ Кюстендилъ за Джумая прѣзъ селата Нови-Чифликъ, Невестино, Четирци, Пастухъ, Доброво, Бобошево, Кочериново, Бараковски мость има ок. 70 км.[2]).

Най-послѣ и думитѣ на надписа: „селото лежи въ най-хубавото мѣсто на нашата община Павталия, има хубаво мѣстоположение относително горитѣ и полетата", добрѣ прилѣгать къмъ положението на Джумая. „Тоя градъ е разположенъ въ изхода на Бистричкия долъ, който на З. отъ града се разширява като образува едно твърдѣ гиздаво и плодородно поленце"; на И. то се ограничава отъ планината.

Надписътъ наистина не е намѣренъ въ самата Джумая, но това не бърка на нашето локализиране на Скаптопара; извѣстно е, че надписи често сѫ отвличани отъ първоначалното си мѣстоположение. Па може и да се прѣдположи, че надписътъ първоначално не е билъ изправенъ въ самото село, а вънъ наблизу на главния пѫть къмъ селото, за да го виждатъ тия, що били на пѫть къмъ селото, прѣди още да влезатъ въ него.

По-нататъкъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че Скаптопара се намѣрвала въ областьта на племето Данталети (Δανθαλῆται), навѣрно на южната граница

[1]) Споредъ извѣстия на Г. П. Стоименовъ отъ Джумая, доставени мене отъ Г-нъ Й. Ивановъ.

[2]) Гр. „Джумая„ носи името си навѣрно отъ панаира; „Джумая" значи „пазаръ" (отъ корена djem' „събирамъ", „съединявамъ". Съобщение на г. Й. Ивановъ).

на областьта на Пауталия (Кюстендилъ), която се покрива съ Dantheletica; не далечъ отъ тука се начевала вече областьта на Медитѣ (Μαιδοί). Племето Данталети споредъ Томашека обитавало „горното течение на Струма отъ Осоговската планина и отъ Руенъ нагорѣ до Витоша и Знеполье; центъръ имъ било Кюстендилското поле". Малкото извѣстия за историята на това племе сѫ събрани отъ Томашека. Македонскиятъ царь Филипъ V, слѣдъ като билъ принуденъ отъ Римлянитѣ да изпразни гръцкитѣ градове по тракийския брѣгъ, заети по-рано отъ него (185—184 г. пр. Хр.), почналъ да мисли за нова война съ Римъ. Между други приготовления прѣдприелъ въ 183 г. пр. Хр. и единъ походъ въ страната на Одриситѣ, Беситѣ и Дантелетитѣ, покорилъ ги и завзелъ и самия гр. Филипополъ (Polyb. 23, 8, 3 сл.; Liv. 39, 53, 12). Не дълго слѣдъ това Одриситѣ прогонили филиповия гарнизонъ отъ Филипополъ, но вѣроятно отново били нападнати и покорени заедно съ другитѣ съсѣдни племена отъ Филипа. Само Медитѣ не искали да признаятъ филиповата власть. Противъ тѣхъ главно билъ прѣдприетъ походъ въ 181 г. пр. Хр. (Liv. 40, 21, 1 сл. 22.), въ който Филипъ се изкачвалъ и на върха на Хемусъ (вѣроятно Дунаксъ — Рила). Понеже провиантътъ на войската се свършилъ, Филипъ отишелъ въ страната на Данталетитѣ, чиито селища били разграбени отъ войската му, ако и да били съюзници на царя. Слѣдъ това Филипъ отишълъ въ Медика и обсадилъ града Петра. — Въ врѣме на съюзническата война Данталетитѣ били приятели на Римъ; преторътъ C. Sentius въ 89 г. пр. Хр. съ тѣхна помощь прогонилъ други тракийски племена, нахлули въ Македония. *(Mommsen,* Rœm. Gesch. II 287). Това приятелство не траяло дълго; заедно съ Дарданитѣ и Скордискитѣ Данталетитѣ почнали да нападатъ римската провинция Македония, ала Сула сполучилъ да ги покори (85 пр. Хр.). Когато Македония управлявалъ Л. Калпурний Пизонъ (57—55 пр. Хр.), Данталетитѣ пакъ грабили въ Македония прѣдъ очитѣ на римската войска *(Mommsen,* R. G. III 303). Въ 29 г. пр. Хр. Данталетитѣ подъ слѣпия си царь Σιτᾶς се борили съ Бастарнитѣ, които нахлули и почнали да грабятъ тѣхната страна, а сѫщо и страната на Мизитѣ, Трибалитѣ и Дарданитѣ. Римскиятъ намѣстникъ на Македония М. Лициний Красъ помогналъ на Данталетитѣ и отблъсналъ Бастарнитѣ; сѫщото сторилъ и въ 28 г. при едно ново нападение на послѣднитѣ. Въ 16 г. пр. Хр. Данталети и Скордиски пакъ нападатъ Македония; затова Страбонъ ги нарича разбойнически народъ. За други тѣхни въстания нѣмаме вече извѣстия.

Въ императорско врѣме тѣхната область образува най-западната στρατηγία на Тракия, на границата на Мизия. Отъ надписа у *Dumont-Homolle* Mélanges d'archéologie стр. 317, Q' е явно че тая стратегия се е разпадала най-малко на двѣ части; Δανθηληνικὴ πεδασία и Δ. ὀρεινή. По спорния въпросъ за стратегиитѣ на Тракия, върху който тука не можемъ да се впущаме, в. *Marquardt,* Rœmische Staatsverwaltung I, 315; *Domaszewski,* Arch. Epigr. Mitth. aus Öster X, 240. *Kalopothakes,* de Thracia prov. Rom. стр. 13; *Schulten,* N. Rheinisches Museum 1895, стр. 533 сл.; *I. Jung,* Grundriss der Geographie von Italien und dem orbis Romanus 2-ро издание (1897) стр. 138. Войници Данталети намѣрваме въ легионитѣ на рейнската граница: в. *Dumont-Homolle* стр. 480, i. Срѣща се и личното име *Densola* (Arch. epigr. Mitth. Österr. XIV, 1891 стр. 147). Изобщо за данталетитѣ в. *Tomaschek,* die alten Thraker I, 62 сл. *Pauly-Wissowa,* Realencyklop. der klass. Altertumswiss. подъ думата Danthaletai. *Kiepert,* Formæ orbis antiqui, Illy-

ricum et Thracia текстъ стр. 1. *B. Niese,* Gesch. der griechischen und makedon. Staaten III стр. 28 сл.

[2]) Както се знае, положението на провинциитѣ въ императорската епоха е било много по-добро, отколкото въ республиканско врѣме. Още въ врѣмето на Августа били зети мѣрки за стопанското имъ подигание, за да могатъ да принасятъ по-голѣмъ доходъ, безъ да бѫдатъ притѣснявани, както по-рано. За да може да се установи редовенъ бюджетъ, най-напрѣдъ била направена географическа снимка на цѣлото царство подъ рѫководство на М. Агрипа; приготвената тогава карта е изворъ токоречи на всички географически помагала на древностьта (Tabula Peutingeriana, итинерарии, географически съчинения и пр.). Сѫщеврѣменно било направено измѣрване на земята отъ агрименсоритѣ и оцѣнка (цензъ), за да се опрѣдѣлятъ подлежащитѣ на данъкъ поземелни участъци, да се класифицираръ и, споредъ това да се нормира и данъкътъ имъ. Въ дигеститѣ ни е спазена общата формула на ценза, която сигурно вече се употрѣбяла въ Траяново врѣме. Собственикътъ (possessor) трѣбвало да декларира името на имѣнието си, общината, къмъ която принадлежало, кантонътъ (pagus), дѣто лежело и двама най-близки съсѣди. Слѣдъ това имѣнието се вписвало въ една отъ слѣднитѣ класи: 1) орна земя съ указание числото на увратитѣ (jugera); 2) лозя съ указание числото на дънеритѣ; 3) маслини съ указание числото на увратитѣ и на дърветата; 4) ливади съ указание числото на увратитѣ; 5) гори за сѣчене, 6) мѣста за ловидба на риба, 7) солници. Въ разнитѣ провинции поземелния данъкъ се плащалъ различно, въ едни въ натура, въ други въ пари. Като притурка къмъ поземелния данъкъ поданницитѣ плащали и *annona* (припаси и други прѣдмети въ натура) за офицеритѣ, солдатитѣ и чиновницитѣ; тая *annona* се складирала въ житницитѣ (horrea) на провинциитѣ [1]).

Търговцитѣ и занятчиитѣ, които нѣмали земя, плащали данъкъ за занаята си. Лицата, които нѣмали имотъ (главно колонитѣ), плащали поглавенъ данъкъ (tributum capitis). — Трѣбва да споменемъ и косвенитѣ данъци: мита (portoria); данъкъ, който се плащалъ за освобождение на робь (5% отъ стойностьта му); аукционенъ данъкъ 1% (centesima rerum venalium); данъкъ 4% отъ цѣната на всѣки купенъ робъ и пр. За горното в. *Marquardt,* Rœm. Staatsverwalt. II 204 сл. *Jung,* Rœmer und Romanen in den Donauländern 43 сл.

Събирането на данъцитѣ въ врѣме на республиката се давало въ откупъ на могѫщи компании, съставени отъ членове на коннишкото съсловие (societates publicanorum), система, която съсипвала подданницитѣ, па не прѣдставяла и голѣма изгода и за държавата. Въ императорската епоха тази система била изоставена за прѣкитѣ данъци, които почнали да се събиратъ направо отъ императорскитѣ прокуратори. Косвенитѣ данъци (vectigalia) и сега се давали въ откупъ; ала откупвачитѣ нѣмали такава свобода, както по-рано; тѣ не могли вече да експлоатиратъ провинциалитѣ, защото финансовитѣ прокуратори, които зависѣли напълно отъ императора, контролирали тѣхнитѣ дѣйствия, па и държавата почнала да ограничава посте-

---

[1]). Римскитѣ граждани били освободени отъ поземленъ данъкъ, но отъ врѣмето на Августа плащали данъкъ върху наслѣдството: римския гражданинъ трѣбвало да плати на държавата 5% отъ всѣко паднало му се наслѣдство. Свободни отъ него били най-близкитѣ кръвни родственници и наслѣдствата, по-малки отъ 100,000 сестерции.

пеннно тѣхната дѣйность. По тоя въпросъ тукъ не можемъ да говоримъ подробно; достатъчно е да укажемъ отличното съчинение на проф. *M. Rostowzew*, Geschichte der Staatspacht in der römischen Kaiserzeit, 1903 г.; по́ рано това съчинение се появи на руски, Спб. 1899 г.

[3]) Една римска мила=1479 м.

[4]) Провинция Тракия, основана въ 46 год. сл. Хр., първоначално се управлявала отъ единъ прокураторъ, понеже поради ниското културно състояние на страната не е могла да се въведе веднага обикновената провинциална наредба. *Borghesi* и *Marquardt* (Römische Staatsverwaltung, I, 2-ро изд. стр. 314) сж изказали мнѣние, че прокураторътъ на Тракия билъ подчиненъ на легата на провинция Мизия; обаче това мнѣние справедливо се оборва отъ *Kalopothakes*, de Thracia provincia Romana, (Берлинъ 1893) стр. 48. Въ врѣмето на Домициана, както се вижда, въ управлението на Тракия била направена промѣна: за управитель на провинцията билъ пращанъ вече единъ императорски легатъ, бившъ преторъ (legatus Augusti pro praetore). Като подчиненъ на тоя легатъ функционералъ и единъ прокураторъ: в. *Kalopothakes*, цич. м. стр. 47 сл. *Marquardt*, цич. с. стр. 314 сл. 554.

Въ нашия надписъ съ думитѣ οἱ ἡγούμενοι τῆς ἐπαρχείας се означаватъ легатитѣ, а съ думата οἱ ἐπίτροποι тѣмъ подчиненитѣ прокуратори.

[5]) Между тегобитѣ (munera) на жителитѣ на общинитѣ въ римската държава било и това, да доставятъ квартира и прѣхрана на държавнитѣ чиновници, които прѣминували прѣзъ градоветѣ имъ, а сжщо и на тѣхната свита. Както виждаме отъ тоя надписъ римски войници често произволно изисквали тия нѣща отъ провинциалитѣ. *Ср. Liebenam*, Städteverwaltung im römischen Kaiserreich, Leipzig 1900 стр. 90. *Dittenberger*, Syll. inscript. Græc. I. стр. 623, заб. 6.

[6]) Тия двѣ прѣдложения трѣбва да се поставятъ въ парантеза; въ тѣхъ се указва по кои причини се надѣватъ скаптопаренцитѣ, че императорътъ ще изпълни молбата имъ. (*Dittenberger*, заб. 28 и 31).

[7]) Втората часть на надписа съдържа докладъ на адвоката на градъ Павталия до намѣстника на провинцията или е рѣчь, държана отъ сжщия прѣдъ него (в. *Mommsen*, Mittheil. des arch. Inst. Athen. стр. 279 сл.). Тоя адвокатъ споредъ Момзена принадлежи къмъ форума на намѣстника и е натоваренъ да урежда дѣлата на общината. Скаптопаренцитѣ не сж могли да се отнесатъ сами до него, защото въ правно отношение не сж самостойни, ами съставляватъ часть отъ общината Павталия. Трудно е да се каже, какво е отношението между Диогенъ Тириецътъ и адвоката на Павталия, който произнася рѣчьта прѣдъ намѣстника. Момзенъ мисли, че е едно и сжщо лице; Дитенбергеръ обаче не се съгласява съ това мнѣние; ако е едно и сжщо лице — казва той —, необяснимо е, защо говори за себе си въ 3-то лице („Диогенъ Тириецътъ..... дойде") и послѣ непосрѣдствено прѣминува въ 1-во лице. И какъ може единъ Тириецъ — пита Дитенбергеръ — ако и да води дѣло на общината Павталия, да я нарича „нашата община Павталия"?

По тия причини Дитенбергеръ мисли, че Диогенъ е различенъ отъ адвоката на Павталия, който произнася рѣчьта. Тия аргументи на Дитенбергера едва ли сж убѣдителни; ние мислимъ, че не е необходимо думитѣ Διογένης ὁ Τύριος . . . ἐπὶ τὴν ἔντευξιν ταύτην ἐλήλυθε да влагаме въ устата на самия Диогенъ, както иска *Dittenberger;* тѣ могатъ да се схва-

щатъ като фактъ съобщенъ отъ Скаптопаренцитѣ въ надписа, слѣдъ което иде вече рѣчьта на адвоката. Обстоятелството, че Тириецътъ Диогенъ нарича Павталия „нашата община", не ни се вижда тъй странно, както на Дитенбергера, защото, може-би, той е стоялъ въ особно близки отношения съ Павталия, може би ималъ тамъ имотъ. Както и да е, ние мислимъ, че мнѣнието на Момзена не е оборено отъ Дитенбергера.

[8]) Това трѣбва да се разбира въ смисъль: императорътъ е възложилъ рѣшението на дѣлото на тебе (намѣстника на провинцията). *B. Dittenberger*, заб. 37.

[9]) т. е. на Пира. Казахме по-горѣ, че тоя войникъ скаптопаренецъ е пълномощникъ на селото прѣдъ императора. Момзенъ бѣлѣжи, че и тоя надписъ потвърждава важното положение на тракитѣ въ императорската гвардия на тая епоха, за което свидѣтелствуватъ и надписитѣ отъ преторианци, публикувани въ Corpus Jnscr. Latin. VI стр. 720 сл.; между тѣхъ първо мѣсто заематъ войници отъ Тракия, които посвещаватъ на домашнитѣ си богове, главно на Хероса (deo sancto Heroni).

[10]) *Wilamowitz* е обърналъ внимание на това, че надписътъ не е цѣль; липсва краятъ на рѣчьта на адвоката, липсва и рѣшението на самия намѣстникъ.

Класификация на българскитѣ книжовни паметници
отъ най-старо врѣме до края на XVI вѣкъ.

Отъ професоръ Б. Цоневъ.

Историята на сѣки езикъ се изучва най-добрѣ по книжовнитѣ паметници, останали отъ миналата писменность на този езикъ. Затова колкото пó стара писменность има единъ народъ, толкози пó отрано може да се под'еме и прослѣди историчното развитие на езика му. Обаче за да се обясни хубаво историята на единъ езикъ, не е доволно този езикъ да има само стара, но да има и развита писменность, трѣба да притежава паметници отъ сичкитѣ епохи на развитието си и тия паметници да сѫ горѣ-долу изразъ на съврѣменнитѣ живи говори, а не мъртви прѣписи отъ пó раншни, за врѣмето си вече остарѣли, книжовни произведения.

Нашиятъ езикъ отъ една страна е честитъ, че притежава между сичкитѣ славянски езици най стари писменни паметници, паметници, които служатъ за здрава основа не само на старобългарската, но и на общославянската граматика; ала отъ друга страна му липсуватъ именно такива паметници, които биха ни обяснили постепенниятъ му прѣходъ отъ периодъ къмъ периодъ; липсуватъ за това, защото писателитѣ прѣзъ първиятъ и втори периодъ на българската книжнина пишатъ сѐ на оня традиционенъ езикъ, що го считаха за неприкосновенна светиня, та не отстѫпяха отъ него и тогава, когато народниятъ живъ говоръ го бѣше много и много изпрѣдилъ. Българскиятъ писменъ езикъ начева историята си въ сѫщи вѣкъ, когато и французкия; но каква разлика въ писменнитѣ документи, съ които си служи историята на единя и на другия! Докато французитѣ иматъ, можемъ каза, етапни свидѣтелства за сѣки завой отъ историчния ходъ на езика си, ний сме принудени да търсимъ тия свидѣтелства като бабирки между огромнитѣ фолианти, останали намъ въ видъ на робски прѣписи отъ пó стари паметници; ний сме петимни да срѣщнемъ жива съврѣменна българска рѣчь, вмъкнала се неволно изподъ перото на старитѣ наши благочестиви прѣписвачи. Защото българскиятъ книжовенъ езикъ не бѣше тогава органъ на всестраненъ културенъ животъ, както днесъ, а бѣше мъртво срѣдство за едностранчива цѣль — само за черковна потрѣба. Тази негова ограничена употрѣба, подмогната отъ религиозни скрупули,

като че го вкамени въ първичната му форма и той прѣкара нѣколко вѣка литературенъ животъ като мъртво орѫдие въ рѫцѣтѣ на българскитѣ набожни писатели; тѣ го пазѣха и милваха като свето наслѣдство и не позволяваха да се смѣси съ „грубия, селски“ говоръ — „за да се не разтлѣятъ божественитѣ писания“, както казва Константинъ Костенечки; тѣ се държаха слѣпо о него, както слѣпо вървѣха по стѫпкитѣ на византийската писменность. Тая книжовна традиция бѣ ги тъй сковала, че за тѣхъ говоримъ езикъ като че нѣмаше: тѣ еднакво се стараеха както въ X., тъй въ XII., па тъй сѫщо и въ XV. в. да пишатъ сѐ на онзи словѣнскы ѧзыкъ, на който пишеха дѣдитѣ имъ прѣзъ IX вѣкъ; и ако не сполучваха винаги напълно, то бѣ нѐ отъ желание да се приближатъ до живия въ тѣхно врѣме български говоръ, а защото не бѣха въ сила да владѣятъ безпогрѣшно мъртвия книжовенъ езикъ.

Ето защо, колчемъ-ка разглеждаме изворитѣ, по които бихме желали да обяснимъ развитието на родния си езикъ, сѐ сме принудени да признаемъ голѣмата липса на паметници съ „народенъ езикъ“, паметници, въ които бихме намѣрили изцѣло прѣдадени звуковетѣ и формитѣ на живата българска рѣчь — безразлично отъ кое нарѣчие. А „паметници“ не липсуватъ. Като оставимъ настрана сравнително малкото старобългарски паметници, които затова са и пò познати, ще трѣба да признаемъ, че отъ врѣмето между стариятъ и новия периодъ на българский езикъ има толкова много паметници, щото прѣдставятъ огромна работа само да се опишатъ, а камо ли да се изслѣдватъ отъ сѣка страна. Обаче вникнемъ ли въ тѣхното значение за историята на езика ни, веднага се убѣждаваме, че пò голѣмата часть отъ тѣхъ са само прѣписи отъ пò стари образци и твърдѣ малка часть се дължатъ на съврѣменна прѣводна дѣйность; а еднитѣ и другитѣ съдържатъ сѐ старъ езикъ безъ никакъвъ огледъ къмъ живия говоръ; тъй че това, що бихме нарекли материалъ за историята на бълг. езикъ, е пръснато на дребни трошици изъ дебелитѣ черковни книги — като златни зрънца изъ рѣченъ пѣсъкъ. Разбира се, че това не трѣба да ни отчайва, защото освѣнъ че не е сичко намѣрено и прибрано, ами и това, що е вече скѫтано въ явнитѣ библиотеки, не е още изучено и за цѣльта употрѣбено. Тия трошици, колкото и дребни да са, не са още събрани, разпрѣдѣлени и научно сглобени тъй, че като бѫде сѣка на мѣстото си, да изпъкне съ истинската си цѣна за историята на езика ни.

Първата задавка на българската наука въ тая посока ще бѫде безъ друго — да се разпрѣдѣлятъ тъй или инакъ самитѣ извори за историята на българский езикъ, за да имаме пò ясенъ

прѣгледъ върху тѣхъ. Разбира се, че най естествена разпрѣдѣлба тукъ би била споредъ врѣмето, отъ което произхождатъ тѣзи извори, като имаме прѣди сичко прѣдъ видъ тритѣ главни периоди на българский езикъ: старобългарски отъ IX—XII вѣкъ, срѣднобългарски — отъ XII—XV вѣкъ и новобългарски — отъ XV вѣкъ до днесъ.

Но понеже нашиятъ езикъ се употрѣбяше едно врѣме и вънъ отъ прѣдѣлитѣ на българскитѣ земи, та бѣше станалъ, речи, общославянски литературенъ органъ и понеже вслѣдствие на тая си употрѣба прѣтърпѣ разни промѣни въ отдѣлнитѣ славянски земи, то се налага и друга разпрѣдѣлба на изворитѣ му, а именно споредъ земитѣ, въ които е употрѣбяванъ и споредъ влиянието, що са указали върху му другитѣ славянски езици. Споредъ това имаме на първо мѣсто паметници, писани въ Българско и паметници, писани или прѣписвани извънъ Българско. Еднитѣ и другитѣ са въ основата си български, но докато първитѣ стоятъ въ органична връзка съ езика на Кирила и Методия и са напросто продължение отъ него, то у другитѣ нѣма и не може да има такава връзка. Защото българский езикъ колкото и близъкъ да е билъ на онуй врѣме до другитѣ славянски езици, сѐ въ главнитѣ си особености е билъ като чужди въ ония славянски земи, дѣто се ввежда въ литературна употрѣба; затова и не е могълъ да остане дълго врѣме безъ да възприеме какви-годѣ свойства отъ езика на съотвѣтното славянско плѣме, въ чиято земя се употрѣбява. Ето защо съ пълно право наричаме паметницитѣ, писани въ Българско, въ които не забѣлѣзваме чужди примѣси, чистобългарски или паметници отъ българска редакция, а ония, въ които съглеждаме влияние отъ други славянски езици, ще наречеме смѣсени паметници и наспротивъ това, кой славянски езикъ се е смѣсилъ съ българския, различаваме петь смѣсени редакции: 1. моравска, 2. словинска, 3. хърватска, 4. сръбска и 5. руска. Тия петь редакции се различаватъ помежду си много хубаво, понеже сѣкоя отъ тѣхъ носи характернитѣ бѣлѣзи на съотвѣтния славянски езикъ, или пъкъ се различаватъ само по писмо, както напр. сръбската отъ хърватската. Нека характеризираме накратко реченитѣ петь редакции като изтъкнемъ при това и тѣхната важность за историята на българский езикъ.

1. Паметницитѣ отъ моравска редакция са писани съ глаголица, но се отличаватъ отъ сѫщинскитѣ български глаголически паметници по това, че въ тѣхъ шт и жд (отъ tj и dj) се замѣняватъ съ ц и з: помоць розьство (помошть, рождьство). Такива паметници има извѣстни до сега само два: Киевски листи и

Пражки фрагменти и по сѣка вѣроятность стоятъ во връзка съ нѣкогашната черковно-книжовна дѣйность на св. св. Кирила и Методия въ Чехоморавия. Тѣ доказватъ освѣнъ това, че Кирилъ и Методий са занесли съ себе си въ Моравия глаголически, а не кирилски книги и че споредъ това сѫщинска кирилица е именно глаголицата.

2. Словинската редакция намираме застѫпена само въ единъ паметникъ отъ XII. вѣкъ, писанъ съ латинско писмо, но вѣроятно прѣди него е имало и други подобни паметници, писани съ глаголица. Та и едничкиятъ до сега извѣстенъ словинско-български паметникъ е запазенъ само откѫслечно въ тъй нареченитѣ Фрейзингенски или Мюнхенски фрагменти, въ които ясно личи старобългарска основа отъ една страна и словинско влияние—отъ друга. Подъ това влияние старобългарскитѣ звукове шт-жд (отъ tj-dj) се прѣдаватъ чрѣзъ *c-g=к-г* и вѣроятно сѫщитѣ к'-г', каквито срѣщаме още сега въ ресавско-моравскитѣ и македонски говори и които са прѣдшественици на днешнитѣ сръбско-хърватски ћ-ђ и словинскитѣ č-j. Друга особеность на тоя паметникъ е замѣната на ѫ съ *о* и ѧ съ *е* тъкмо, както е свойствено и на днешния словински езикъ.

3. Паметницитѣ отъ хърватска редакция сѫ твърдѣ много и сичкитѣ са писани съ глаголишко писмо, което въ най старо врѣме (до XII. в.) се не различава отъ българската глаголица — както се вижда на двата листа отъ служебникъ, що ги издаде *Ячичъ* въ Denkschriften der Wiener Akademie т. 38; но отпослѣ се изработва особенъ типъ глаголишко писмо — пó ѫглесто, пó едро и пó длъгнесто отъ българското, съ което се типосватъ и до днесъ черковнитѣ книги по нѣкои далматински острови (хърватска глаголица). Паметницитѣ отъ хърватска редакция замѣняватъ, както и сръбскитѣ, старитѣ носовки ѫ и ѧ съ *у* и *е* и употрѣбяватъ намѣсто двата ера (ъ и ь) само ь, а шт и жд си оставатъ безъ промѣна — разбира се у пò старитѣ и мѣродавнитѣ отъ тѣхъ.

4. Паметницитѣ отъ сръбска редакция са само кирилски, но дали ще е имало прѣди тѣхъ и глаголически, не се знае; понеже досега не са намѣрени такива, твърдѣ е вѣроятно да ги и не е имало, щомъ приемемъ, че сърбитѣ въсприематъ християнство и славянска служба въ врѣме, когато глаголицата не е била вече въ употрѣба у самитѣ българи. Паметници отъ тая редакция има твърдѣ много, а по фонетичнитѣ си особености се не различаватъ отъ хърватскитѣ: ѫ=оу. ѧ=е, ь намѣсто ъ и ь и шт—жд Най старъ сръбско-български паметникъ е отъ края на

XII. в. — отъ 1198 година (грамота отъ Стефанъ Неманя на Хилиндарския манастиръ).

5. Книжовнитѣ паметници отъ руска редакция начеватъ отъ половината на XI. в. и може би затова и тѣ сичкитѣ са писани сѐ съ кирилица; характернитѣ фонетични бѣлѣзи на руско-българскитѣ паметници са: ѫ=оу. ѧ=ꙗ, шт—жд и строго различие между ъ и ь.

Да видимъ сега, какво значение могатъ да иматъ тия разни редакции за историята на езика ни. Когато е дума за историята на българския говоримъ езикъ, твърдѣ малка цѣна могатъ да иматъ паметници, писани извънъ българскитѣ земи; защото такива паметници или са прѣписи отъ познати старобългарски ржкописи и тогава са излишни, или са си тамшни оригинали или прѣводи — слѣдователно произлѣзли подъ влияние на съотвѣтния домашенъ говоръ и значи пакъ безъ значение за историята на българскитѣ звукове и форми. Само ония отъ тѣхъ биха имали важность за българския народенъ езикъ и то за рѣчника му, въ които бихме намѣрили нѣкои старобългарски думи, запазени въ прѣписи отъ загубени български оригинали, както е случая съ дѣлата на Ио. Екзарха, запазени само въ руска редакция и пълни съ хубави думи сѐ отъ български произходъ. Но кога е дума за историята на българския книжовенъ езикъ, еднакво са важни сички паметници, писани дѣто-и-да-е върху българска основа, понеже съ тѣхъ се обясняватъ разнитѣ фази, прѣзъ които минува този езикъ, за да се нагоди за книжовенъ органъ у разнитѣ славянски народи и какъ подирѣ тия народи, подъ влияние на домашния си говоръ, се еманципирватъ полека-лека отъ него, за да сторятъ мѣсто на пò млади и пò жизнени елементи.

Като останемъ сега при домашнитѣ, чистобългарски паметници, ще трѣба прѣди сичко да ги раздѣлимъ на три групи — споредъ тритѣ главни периода на бълг. езикъ — и тогава имаме: старобългарски, срѣднобългарски и новобългарски писменни паметници. Тука ще имамъ предъ видъ само паметницитѣ отъ първитѣ два периода на българский езикъ.

I. Старобългарски паметници.

Старобългарскитѣ паметници са сравнително малко, но затова пъкъ иматъ голѣмо значенне като най стари и най достовѣрни извори за историята на езика ни: тѣ служатъ за нейно изходище, тѣ са начало и основа не само на българското, но и на славянското езикознание. Ето защо още отъ първо врѣме славянскитѣ учени обърнаха върху имъ особено внимание, па ако и да не са

още сички доволно изучени, сѐ са поне сички издадени и стоятъ сѣкиму на разположение за непосрѣдна проука.

Старобългарскитѣ паметници биха се групирали най добрѣ по самото имъ писмо — на глаголически и кирилски — толкозъ повече, че тази дѣлидба се посрѣща и съ тѣхния хронологиченъ редъ, понеже ако бѣхме ги групирали по старинность, бихме получили пакъ такива двѣ групи, защото глаголическитѣ като пò стари, както се смѣтатъ, ще трѣба да туримъ пакъ на първо мѣсто, а кирилскитѣ, като пò нови — на второ. Нѣма да се спирамъ тукъ да ги описвамъ единъ по единъ, понеже са доволно извѣстни, а ще изброя едната и другата група старобългарски паметници (глаголски и кирилски), като имамъ прѣдъ видъ старината имъ, доколкото е възможно да се опрѣдѣли тя, защото ниединъ отъ тѣхъ не е датиранъ освѣнъ *Самуиловия* надписъ отъ 993 г., който обаче не спада тукъ, понеже имамъ прѣдъ видъ само книжовнитѣ п-ци; за да опрѣдѣлимъ старината имъ, ний си служимъ кое съ палеографичнитѣ имъ бѣлѣзи, кое съ правописнитѣ имъ особености, кое пъкъ съ граматичнитѣ имъ свойщини. Разбира се, че тъй не сме винаги сигурни да улучимъ истината, защото и тритѣ речени свойщини могатъ да бѫдатъ прѣнесени отъ пò старъ на пò новъ паметникъ, просто по традиция; но при липса на други пò достовѣрни данни служимъ си съ това, що ни даватъ самитѣ паметници.

Ако не броимъ двата глаголически паметника — Пражки листи и Киевски фрагменти — понеже въ тѣхъ се отразяватъ небългарски свойщини, ако не считаме и чутното Остромирово евангеле и Новгородскитѣ листи пакъ по сѫща причина, ще излѣзе, че старобългарски книжни п-ци имаме сичко на сичко 14: осемъ пò крупни и шесть откѫслечни. Сичкитѣ четирнайсетъ старобългарски паметници са писани прѣди XII вѣкъ, и се отличаватъ отъ паметницитѣ, писани слѣдъ XII вѣкъ главно по това, че у тѣхъ характернитѣ български носовки ѧ и ѫ се употрѣбятъ още правилно, безъ да се смѣсватъ една съ друга, както става въ паметницитѣ, писани слѣдъ тѣхъ — прѣзъ срѣднобългарския периодъ. Има и други отлики между еднитѣ и другитѣ паметници, обаче тѣ не са тъй сигурни и не биятъ тъй на очи, както именно употрѣбата на ѫ и ѧ, по която веднага познавашъ паметника, щомъ знаешъ старобългарската употрѣба на двѣтѣ речени гласни.

Отъ четирнайстѣхъ старобълг. паметници осемъ сѫ глаголически и шесть — кирилски. Глаголическитѣ отъ своя страна се раздѣлятъ пакъ на двѣ групи споредъ видътъ или почеркътъ на глаголицата, съ която сѫ писани; защото въ едни отъ тѣхъ личи тъй наречената обла глаголица, а други са писани съ жглеста.

Споредъ това имаме на една страна: Зографско евангеле, Марийнско ев., Асеманово ев. и Синайски трѣбникъ, а на друга — Клоцовъ сборникъ, Синайски псалтиръ, Охридско ев. и Ефремъ Сиринъ или Македонски листъ. Ако приемемъ, че облата глаголица е пò стара отъ жглестата, ще трѣба и да признаемъ, че първитѣ четири старобългарски паметника са пò стари отъ другитѣ. Ала сравнимъ ли ги откъмъ езикъ и правописъ, веднага се убѣждаваме, че писмото въ тоя случай не значи много; защото по граматичнитѣ си свойщини Клоцовъ сборникъ и Синайски псалтиръ изглеждатъ пò стари отъ Асеманово ев., или даже и отъ Синайски трѣбникъ. Затова безъ да гледаме, съ какъвъ видъ глаголица са писани, а гледаме напр., какъ употрѣбяватъ другитѣ двѣ характерни букви ъ и ь ще получимъ веднага друга групировка, която освѣнъ че засѣга пó сѫществена часть на езика, ами и ни позволява да вмѣстимъ и другитѣ старобългарски паметници въ нея, та да получимъ една обща дѣлидбена основа за сичкитѣ наши най стари паметницицъ биле тѣ глаголски или кирилски. И тогава, като прибавимъ къмъ изброенитѣ горѣ глаголски паметници и останалитѣ шесть кирилски, и то два цѣли: Савина книга, Супрасълски сборникъ и четири откжслечни: Хилиндарски листи, Ундолскиево ев. и кир. Македонски листъ, ще ги разпрѣдѣлимъ сичкитѣ споредъ употрѣбата у тѣхъ на ероветѣ; гледаме именно, доколко тия звукове сѫ запазени безъ промѣна и доколко сѫ промѣнени.[1])

Но понеже ниединъ старобългарски паметникъ не иде направо отъ врѣмето на св. св. Кирила и Методия, а сичкитѣ са прѣписи отъ X. и XI. вѣкъ, то и въ ниединъ отъ тѣхъ не срѣщаме идеално правилна употрѣба на ероветѣ: сичкитѣ сѫ отстѫпили малко или много отъ сѫщинската старобългарска граматика въ тая точка, понеже самиятъ езикъ не е билъ вече на сѫщо равнище откъмъ тая страна, та писателитѣ, колкото и да се старали да запазятъ старата правилность, принудени са бивали да отстѫпятъ неволно подъ влиянието на живия тѣмъ рóденъ говоръ. Ето защо при класификацията на старобългарскитѣ паметници върху тази основа не бива да питаме, кои старобългарски паметници отстѫпятъ и кои — нѐ, а трѣба да питаме, кои отъ тѣхъ отстѫпятъ пò малко и кои повече отъ най старото положение. Отстѫпката е двойна: графична и фонетична; графичната отстѫпка състои въ замѣната на двата ера помежду имъ, а фонетичната — въ тѣх-

---

[1]) За тая провѣрка хубаво ми послужи прѣкрасната работа на проф. *Лескина:* Die Vocale ъ и ь in den sogenannten altslovenischen Denkmälern des Kirchenslavischen. Leipzig, 1875.

ното изяснение — вокализация, която става сѐ по сѫщи начинъ у сичкитѣ старобългарски паметници, а именно ъ въ о и ь въ е.

Едната и другата замѣна е слѣдствие отъ пò сетнешно състояние на езика, а произлиза оттамъ, че двѣтѣ тъмни гласни ъ и ь споредъ различното си положение въ думитѣ могатъ да иматъ различенъ изговоръ. Графичната замѣна между ъ и ь показва и тѣхно фонетично изравнение — било че получаватъ и двата еднакъвъ тъменъ гласежъ (ь=ъ), било че и двата ера нѣматъ изобщо никакъвъ гласежъ, т. е. „изчезватъ". Фонетичното изравнение между ъ и ь става още въ старобългарски по сѫщи законъ и въ сѫщи случаи, както го виждаме и днесъ по българскитѣ говори: ъ и ь се изравняватъ фонетично (а вслѣдствие на това и графично) само въ отворени срички — било срѣдъ дума, било въ края.

Графичната замѣна между ероветѣ въ старобългарскитѣ паметници става сѐ почти въ полза на ъ, а не наопаки; само въ кир. Македонски листъ и на двѣ-три страници отъ Супр. сб. замѣната става въ полза на ь, та ако смѣтаме тия пасажи отъ Супр. и Макед. л. за едновремѣнни съ другитѣ старобългарски паметници, ще трѣба да признаемъ, че още въ старобългарския периодъ се явява оная правописна школа, която получава отпослѣ такова широко приложение между българи, сърби и ромъни и която признава само ь.

Замѣната на ероветѣ съ чисти гласни о и е става още въ старобългарски пакъ по сѫщи законъ, както и въ новобългарскитѣ говори: ероветѣ се вокализуватъ само въ затворени срички и подъ ударение. А понеже ударението може да бѫде различно споредъ думитѣ и говоритѣ, затова и нѣма голѣма послѣдователность откъмъ тая страна нито въ старобългарскитѣ паметници, нито въ новобългарскитѣ говори. Но сѐ едно, понеже и вокализацията на еровете е нѣщо сетнешно, то и по нея можемъ да сѫдимъ за старината на паметницитѣ, още повече, имайки прѣдъ видъ новобългарскитѣ говори откъмъ тая страна, можемъ дори да нагаждаме, въ кой старобългарски паметникъ кое днешно бълг. нарѣчие се отразява.

И така имайки прѣдъ очи употрѣбата на ероветѣ въ старобългарскитѣ паметници, бихме ги разпрѣдѣлили споредъ тѣхното постепенно отдалечение отъ най правилния типъ по тоя редъ:

На първо мѣсто бихме поставили Зографско евангеле — най правиленъ старобългарски паметникъ, защото има най малко графични и фонетични замѣни за ъ и ь. Въ него има друга една замѣна между ъ и ь, на която най напрѣдъ обърна внимание проф. Ягичъ (Studien über das Zographos-Evangelium, Arch. I), но

и тя говори тъкмо въ полза на пò голѣма старина; защото за да се замѣняватъ ероветѣ подъ асимилационно влияние на съсѣднитѣ срички, иска се тънко чувство за тѣхъ, иска се фино различие между ъ и ь, каквото въ другитѣ старобълг. паметници или съвсѣмъ нѣма, или го има въ твърдѣ ограничена мѣра. Освѣнъ това Зогр. ев. и по другитѣ си граматични и лексикални особености съ право заема първо мѣсто между сичкитѣ старобългарски паметници.

Наредъ до него заслужва да стои Клоцовъ сборникъ, който наравно съ Зогр. ев. има тъй сѫщо правилна употрѣба на ъ и ь, макаръ и да дава пò широко поле на вокализацията, отколкото Зогр. ев.

На третьо мѣсто бихъ поставилъ веднага Савина книга. Тоя паметникъ, макаръ и кирилски, по своята употрѣба на ъ и ь заслужва да заеме мѣсто туку слѣдъ Зогр. и Клоц., защото въ него тъмнитѣ гласни ако и да се не употрѣбяватъ съвсѣмъ правилно, обаче това бива само въ срички, дѣто нѣматъ звукова стойность — инакъ твърдѣ редко се замѣняватъ помежду си. Освѣнъ това въ тоя паметникъ вокализацията на ъ и ь е твърдѣ ограничена, та ако не бихме го зели за прѣписъ отъ глаголически, както приема Щепкинъ, ще трѣба да прѣдположимъ, че произхожда отъ такава бълг. область, дѣто ъ и ь се не вокализуватъ въ о и е; такива сѫ родопскитѣ краища отъ една страна и торлашкитѣ — отъ друга.

На четвърто мѣсто иде Марийнско ев. — инакъ старински паметникъ, но откъмъ ъ и ь заема срѣдно мѣсто, защото ь пази етимологичното си мѣсто само при мекитѣ мѫжки основи на чиста съгласна и при женскитѣ и-основи, докато въ другитѣ групи думи срѣщаме въ повече случаи ъ намѣсто ь. Освѣнъ това Мар. вокализува почти редовно сѣко затворено ь и само ъ пази още стариятъ си изговоръ.

Пето и шесто мѣсто бихъ далъ на двата Синайски рѫкописи Синайски трѣбникъ и Синайски псалтиръ, въ които освѣнъ че ероветѣ се замѣняватъ помежду си, но се и често вокализуватъ, тъй че изобщо употрѣбата имъ е доста разнебитена.

Седмо мѣсто пò редъ ще заеме Асеманово ев., въ което се съглежда най голѣма нехайность откъмъ употрѣбата на ероветѣ и дѣто срѣщаме не само обикновената графична и фонетична замѣна на ъ и ь ами забѣлѣзваме въ тая индеферентность извѣстно прѣдпочтение къмъ ь — види се просто по правописна привичка, а не по нѣкаква говорна причина. Зарадъ тая особенность Асем. ев. се явява като прототипъ на оная група срѣднобългарски паметници, които употрѣбяватъ изключително ь.

Осмо мѣсто ще дадемъ на Супрасълски сборникъ, който замѣнява навредъ ь съ ъ, освѣнъ у мекитѣ мжжки и женски основи на чиста съгласна. По вокализация на еровитѣ Супр. сборникъ стои нѣкакъ-си посрѣдъ, понеже вокализува само ь, докато ъ си остава тъмно; обаче това не трѣбва да обясняваме съ старината на паметника, а съ влиянието на съврѣменния говоръ, който се отразява въ него; защото инакъ Супр. отстжпя въ много точки на другитѣ старобълг. паметници и се доближава до прѣходнитѣ срѣднобългарски.

Останалитѣ шесть старобълг. п-ци мжчно се класификуватъ, защото са откжслечни, но отъ тѣхъ най старинско впечатление откъмъ ъ и ь ми прави *Ефремъ Сиринъ* (Македонски листъ), подиръ него бихъ турилъ Охр. ев., сетнѣ Слуцки пс., Хилиндарски листи, Ундолскиево ев. и най-сетнѣ кир. Македонски листъ, ако може изобщо да се смѣта и той за старобългарски п-къ. Послѣднитѣ два паметника се отличаватъ отъ другитѣ по това, че даватъ изключително прѣдимство само на единъ отъ двата ера: Унд. ев. — на ъ, а кир. Македонски листъ — на ь. Ако това не е само нѣкоя случайность, ще трѣба да приемемъ, че Унд. ев. е прѣдшественикъ на Охридската правописна школа, тъй разпространена прѣзъ срѣднобългарския периодъ, а пъкъ *Ефр. Сир.* се явява като продължение на Асем. въ посока къмъ изключителна употрѣба на ь, т. е. прѣдшественикъ на Злетовската школа, за която ще говоримъ пó долу.

Тоя редъ на старобългарскитѣ п-ци може да бжде инакъвъ, ако изхождаме не отъ фонетично, а отъ морфологично гледище и най-сетнѣ — пакъ други, ако земемъ за изходище лексикалната имъ страна. Азъ зехъ обаче за основа употрѣбата на ероветѣ, първо-защото само по себе си това тѣхно фонетично-графично свойство е твърдѣ характерно и второ, защото сжщото свойство, употрѣбата на ъ и ь. прилѣга твърдѣ хубаво да се земе за дѣлидбена основа и на отпослешнитѣ — срѣднобългарски паметници. Тогава, за да разпрѣдѣлимъ българскитѣ паметници както отъ първия тъй и отъ втория периодъ, ще гледаме каква е у тѣхъ употрѣбата на четиритѣхъ характерни звукове: ѧ — ѫ и ъ — ь; употрѣбата на ѧ — ѫ ще ни служи за отлика помежду старобългарскитѣ и срѣднобългарскитѣ п-ци, а по употрѣбата на ъ — ь ще различаваме пъкъ старобългарскитѣ паметници по между имъ и срѣднобългарскитѣ пакъ по между имъ. Тая честь наистина заслужватъ тия четири звука, понеже тѣ заедно съ ѣ са вѣчни придружници на българскитѣ писменни паметници и най-очебийни отлики на българскитѣ говори отъ най-старо врѣме до днесъ.

Да прѣминемъ сега къмъ срѣднобългарскитѣ паметници.

II. Срѣднобългарскн паметници.

Срѣднобългарски паметници наричаме българскитѣ книжовни произведения, произлѣзи прѣзъ срѣдния периодъ на българский езикъ. Споредъ това срѣднобългарски паметници ше бѫдатъ сички ония български рѫкописи, писани прѣзъ XII, XIII и XIV вѣкъ, понеже тия три вѣка съставятъ тъй наречения срѣднобългарски периодъ. Но понеже и слѣдъ тия три вѣка срѣднобългарски паметници продължаватъ да се прѣписватъ както въ България, тъй и вънъ отъ нея, то и тия прѣписи ще трѣба да причислимъ къмъ срѣднобългарския периодъ; тогава обсегътъ на тоя периодъ се увеличава значително, понеже срѣднобългарски паметници има прѣписвани и прѣзъ XV, прѣзъ XVI, па дори и прѣзъ XVII вѣкъ, когато говоримиятъ езикъ не е билъ вече срѣднобългарски, а новобългарски. Имайки при туй прѣдъ очи не само пó близкото врѣме, когато сѫ писани, ами и по-широката область, дѣто сѫ употрѣбявани срѣднобългарскитѣ паметници, лесно ще разберемъ голѣмото имъ множество прѣдъ старобългарскитѣ; тъй докато старобългарски досега извѣстни книжовни п-ци има 13—14, то срѣднобългарски има съ стотини и, дѣто речено, сѣки день се откриватъ сѐ нови. За да имаме прѣгледъ върху тая грамада еднородни прѣдмети, нужно е да ги разпрѣдѣлимъ тъй или инъкъ. Най естествена и най-лесна разпрѣдѣлба на срѣднобългарскитѣ паметници би била по вѣкове и години, особено ако сме въ състояние да опрѣдѣлимъ точно възрастьта на сѣки паметникъ. Обаче такава разпрѣдѣлба, колкото естествена и да е, въ сѫщность не е научна класификация, защото не води смѣтка за вѫтрешнитѣ свойства на паметницитѣ, не се взира въ тѣхнитѣ граматични и диалектични особености, а ги трупа само единъ върху други, просто както би слѣдвали по години. Разбира се, че и хронологичната разпоредба си има свое мѣсто и сгода, та се дори и налага въ случай, когато паметницитѣ се навеждатъ като извори и когато се иска само да се опишатъ единъ слѣдъ други безъ огледъ къмъ тѣхнитѣ взаимни прилики и разлики. Хронологичната разпрѣдѣлба има за срѣднобълг. п-ци това прѣдимство, че може да бѫде много пó точно прокарана, понеже голѣма часть отъ паметницитѣ, писани прѣзъ срѣднобългарския периодъ, носятъ опрѣдѣлени дати, па освѣнъ това и палеографията съ разнитѣ си помагала ни служи тука много по-сигурно, отколкото при оцѣнката на старобългарскитѣ рѫкописи. Ала най накрай отъ хронологичната разпрѣдѣлба, прокарана и най-точно, други резултатъ на може се получи, освѣнъ нагледна прѣдстава за постепенния вървежъ на българската черковна писменность отъ XII до XVII вѣкъ; а такъвъ резултатъ не би засегналъ ни отдалеко сѫщината на са-

митѣ ржкописи, които се разпрѣдѣлятъ. Затова слѣдъ като дамъ най-напрѣдъ сумарна групировка на срѣднобългарскитѣ п-ци по вѣкове, ще се опитамъ да ги класифицирамъ върху такава основа, която да излиза отъ сами тѣхъ, отъ самиятъ имъ езикъ и правописъ.

Нека установимъ най-напрѣдъ числото на срѣднобългарскитѣ ржкописи, съ които ще боравя. Тукъ не е дума за общото число български ржкописи отъ XII до XV или XVII вѣкъ, понеже това число и не може се установи тъй лесно, едно защото сичкитѣ срѣднобългарски ржкописи не са още изнамѣрени и второ, които са изнамѣрени, сички не са тъй описани, за да си послужимъ съ тия описания за нашата цѣль. Имайки прѣдъ видъ именно пó подробни описания, а не само указания на срѣднобългарски паметници, заедно съ онова, що съмъ събралъ самъ по тая часть, доколкото ми е било възможно до сега да си прѣгледамъ и опиша достжпнитѣ ми български ржкописи било въ България, било вънъ отъ нея, мога каза, че разполагамъ за сега съ данни върху 209 срѣднобългарски паметници — ржкописни и печатни — като захванешъ отъ XII вѣкъ и свършишъ съ XVI. Наистина и слѣдъ XVI вѣкъ се срѣщатъ още срѣднобълг. паметници, ала тѣхъ не зимамъ подъ внимание, понеже са твърдѣ неправилни; тѣ са прѣписвани сѐ въ *Румъния* прѣзъ врѣме, когато срѣднобългарската писменность оттатъкъ Дунава бѣше заглушена отъ сръбската и руската.

Отъ тия 209 ржкописи (и старопечатни книги) 116 са въ България и съмъ ги прѣгледалъ сичкитѣ лично. По мѣстонахождение тия 116 ржкописи се разпрѣдѣлятъ тъй: въ Софийски явни библиотеки 86 (Народна библотека 51, Синодална библиотека 17, Народенъ музей 14, Министерство за Народна просвѣта 2, Книжовно дружество 2), въ Рилския манастиръ 12, въ Пловдивската Народна библиотека 8, въ Габровската гимназиална библиотека 2, въ Ловчанското градско читалище 2 и въ частни библиотеки по България — 6. Останалитѣ 93 срѣднобългарски ржкописи, за които притежавамъ прѣки или косвени данни, се намиратъ сѐ извънъ България въ частни или общи библиотеки. Отъ тѣхъ съмъ прѣгледалъ лично само 41.

Отъ 209-тѣхъ срѣднобългарски паметници 94 са кожани и 115 хартиени; 203 са ржкописни и 6 печатани.

Разпрѣдѣлени по вѣкове отъ XII до XVII вѣкъ срѣднобългарскитѣ паметници прѣдставятъ слѣднитѣ петь групи:

На XII	вѣкъ	се	падатъ	11	—	сѐ кожани;		
„ XIII	„	„	„	37	—	35 кожани	и	2 хартиени;
„ XIV	„	„	„	52	—	44 „	„	8 „
„ XV	„	„	„	54	—	3 „	„	51 „
„ XVI	„	„	„	55	—	сѐ хартиени.		

Ако прѣдположимъ, че старината на сички тия паметници е точно опрѣдѣлена, горнитѣ цифри показватъ постепененъ и непрѣкжснатъ растежъ на срѣднобългарската писменность отъ XII до XVII вѣкъ, какъвто растежъ не бихме очаквали, щомъ знаемъ, че въ края на XIV в., слѣдъ извѣстнитѣ сждбоносни събития въ България, прѣстава сѣка литературна дѣйность. Отдѣ тогава тия срѣднобългарски ржкописи прѣзъ XV и XVI вѣкъ? Въпросътъ си обясняваме отъ самия произходъ на тия ржкописи: докато ржкописитѣ отъ XII, XIII и XIV вѣкъ произхождатъ сѐ отъ България, или поне сѐ отъ земи отсамъ Дунава, то ржкописитѣ, писани прѣзъ XV и XVI вѣкъ, произхождатъ почти сички сѐ отъ *Влашко и Молдова;* тѣ сж продуктъ на влахобългарската писменность, която слѣдъ XIV в. се явява като продължение на срѣднобългарската. Извѣстно е, че прѣзъ това врѣме отвждунавскитѣ ни съсѣди си служеха съ нашия срѣднобългарски езикъ не само въ черквитѣ, ами и въ обикновения общественъ и политически животъ; оттамъ и многото влахобългарски грамоти, съ каквито сж пълни влашкитѣ архиви [1]).

Ако оставимъ сега на страна старината на тия паметници, ако не питаме и за мѣстото, дѣто сж писани или прѣписвани, а се взремъ въ езика и правописа имъ, ще получимъ интересни купчини, отъ които излизатъ на явѣ разни правописни школи отъ срѣднобългарско врѣме.

Горѣ, когато бѣше дума за отлика между старобългарски и срѣднобългарски п-ци, рекохме, че за такава отлика най добрѣ служи употрѣбата на ѫ и ѧ. Ако бихме искали сега да стоимъ върху сжща основа, то бихме получили пакъ разни-групи срѣднобългарски паметници споредъ както са употрѣбени у тѣхъ двѣтѣ носовки ѫ и ѧ. Тъй напр. различаваме една група срѣднобългарски п-ци (макаръ и малко на брой) у които носовкитѣ ѫ и ѧ се употрѣбяватъ наполовина по старобългарски, т. е. тъй наречената срѣднобългарска юсова замѣна у тѣхъ не е още напълно прокарана, та показватъ ту жѫ, шѫ ту жѧ, шѧ. Такива паметници има сравнително малко и сичкитѣ са отъ първитѣ два вѣка на срѣднобългаркия периодъ — отъ XII и XIII в., затова ще ги наречемъ пò стари или прѣходни, а сичкитѣ останали ще наречемъ пò нови или сжщи срѣднобългарски.

[1]) Влахобългарскитѣ грамоти, ако и да са важни извори за историята на бълг. езикъ, тука, при общия прѣгледъ на срѣднобългарскитѣ паметници, не са зети подъ внимание, понеже тука е дума само за крупна черковна литература, а не и за канцеларски книжа, които съставятъ особенъ видъ писменность, та и на особено трѣба да се разгледватъ. Освѣнъ това у тѣхъ не личи добрѣ оня бѣлѣгъ, който ми служи за дѣлидбена основа на срѣднобългарскитѣ паметници; у тѣхъ ъ и ь се пишатъ тъй, че се не различаватъ едно отъ друго. Затова зехъ подъ смѣтка само пò старитѣ наши *царски* грамоти.

По̀ старитѣ или прѣходнитѣ паметници произлизатъ сѐ отъ югозападно Българско (Охрида, Битоля) и като че ли са прѣписи отъ старобългарски глаголски паметници, защото освѣнъ жѧ-шѧ (намѣсто жѫ-шѫ) у нѣкои отъ тѣхъ срѣщаме и ѣ употрѣбено по глаголически, т. е. навредъ намѣсто ѣ и ꙗ. Близката имъ връзка съ глаголската писменность се вижда и оттамъ, че въ нѣкои отъ тѣхъ се срѣща тукъ-тамъ глаголско писмо, било въ отдѣлни думи, било въ цѣли пасажи, както въ Болонски пс., Григоровичевъ триодъ, Охридски апостолъ. Прѣходни са почти сичкитѣ паметници отъ XII в., а отъ XIII само: Попъ-Добрѣйшово евангеле (Соф. Нар. библ. № 307), Ловчански октоихъ и Пражки еванг. листи. Нека отбѣлѣжимъ още една характерна отлика на по̀ старитѣ срѣднобългарски паметници, която обаче не е само тѣмъ присѫща, но пакъ, дѣто се срѣща, може да се земе за знакъ на по̀ голѣма старина; тоя знакъ е онова, тъй да кажемъ, затворено ѧ или ѧ̲ (намѣсто ѧ), съвсѣмъ прилично на глаголската буква за ѣ.

Не ще и дума, че езикътъ на прѣходнитѣ паметници е по̀ старински, отколкото е въ отпослешнитѣ; но дали правописътъ имъ стои въ прѣка зависимость отъ прѣходния периодъ на езика, или пъкъ произлиза отъ тамъ, че тия „прѣходни“ паметници сѫ прѣписи отъ сѫщински старобългарски, та съ прѣписването имъ са пропуснати неволно думи съ старобългарски правописъ, мѫчно е да се отсѣче; азъ съмъ по̀ наклоненъ да приема второто, понеже прѣдполагамъ, че срѣднобългарската употрѣба на ѫ и ѧ не произлиза отъ фонетично развитие на езика въ тая посока, а произлиза отъ фонетичното свойство на българскитѣ говори, които влизатъ въ границитѣ на второто българско царство и които налагатъ това си свойство и на тогавашния писменъ езикъ.

Останалитѣ сѫщински срѣднобългарски паметници, у които носовкитѣ слѣдъ ж, ш жд и щ се употрѣбятъ редовно по извѣстното срѣднобългарско правило[1]), се разпадатъ пакъ на три групи и то пакъ споредъ употрѣбата на сѫщитѣ носовки, ала не слѣдъ шушкави съгласни, а слѣдъ гласни и въ прѣдусловие:

---

[1]) Трѣба да забѣлѣжимъ, че нѣкои срѣднобългарски паметници отъ края на XIV вѣкъ, както и почти сичкитѣ влахобългарски отъ XV и XVI вѣкъ, отстѫпятъ отъ това правило въ извѣстни форми, напр. въ 3 л. мн. ч. аор. пишатъ — шѧ намѣсто — шѫ. И дѣто е отстѫпката само въ тая форма, ний считаме паметникътъ пакъ за правиленъ, но дѣто отстѫпката засѣга и други думи и форми, то е знакъ, че паметникътъ не е правиленъ срѣднобългарски, а е писанъ било подъ сръбско, било подъ руско влияние. Отклонения откъмъ тая страна срѣщаме и въ други, по̀ стари срѣднобълг. паметници, обаче тия отклонения произлизатъ нѐ отъ неволно подражание на чужди говоръ, а напротивъ отъ съзнателенъ стремежъ да се урегулира тъй или инакъ правописа. Отъ такъвъ стремежъ напр. произлиза употрѣбата на ѫ и слѣдъ ч въ нѣкои срѣднобългарски паметници, докато въ другитѣ стои по правило знакъ ѧ слѣдъ ч, а не ѫ.

Една група прѣдпочита само ѫ слѣдъ гласна и въ начало: вѣчнѫѫ, божиѫ, ѫзыкъ ѫже. Такива има 35 и сичкитѣ като че ли произхождатъ отъ западно Българско; Друга група прѣдпочита ѧ въ сѫщи случаи: вѣчнѧѧ, Божиѧ ѧзикъ, ѧже; такива има до 15 и тѣ сѐ отъ Западъ. Останалитѣ, разгледвани тука паметници, съставятъ третя група — и тя е най-голѣма; третя група употрѣбява въ тия случаи ту ѫ, ту ѧ — безразлично: вѣчнѫѫ и вѣчнѧѧ, божиѫ и божиѧ, ѫзыкъ и ѧзыкъ, ѫже и ѧже. Паметницитѣ, що съставятъ тая група, произхождатъ кое отъ източна България, кое пъкъ отъ Влашко, а твърдѣ малка часть отъ тѣхъ са писани въ западно-български прѣдѣли.

Изказвало се е мнѣние, че употрѣбата на ѫ или ѧ въ такива случаи зависи ужъ отъ прѣдната съгласна, ала азъ си признавамъ, че такова правило не можахъ да уловя, колкото и да го търсихъ. И ако трѣба да се намѣри тукъ нѣкое обяснение, струва ми се, че най-добрѣ ще го намѣримъ въ изговора (билъ той общъ или частенъ) на самия писатель: ако той изговаря или схваща носовката като йотирана, употрѣбя ѧ, ако я изговаря или схваща като не йотирана, пише ѫ. Нека се не забравя, че за да се смѣсватъ изобщо носовкитѣ въ срѣднобългарски, трѣба непрѣмѣнно да са имали единъ и сѫщи основенъ изговоръ (ъ^н или ъ), а пъкъ разликата между ѫ и ѧ е била тази, че ѫ било твърдо ъ^н или ъ, а ѧ — меко 'ъ^н или 'ъ. Това се доказва тъй нагледно отъ днешнитѣ наши говори, че едва ли може да има съмнѣние. И днесъ напр. бихме биле съвсѣмъ близу до сѫщинския изговоръ, ако пишехме: Софйа, да пйа, ракйа, пролѐа, смѐа се и пр. тъкмо тъй, колкото сме близу и пишейки: София, ракия, да пия, полея, смея се и пр. Ето защо и нашитѣ стари пишели ту Софиѫ, ту Софиѧ; въ първия случай не изразявали йотацията, а въ вториятъ я изразява ѧ, която буква имъ значела, споредъ мѣстото си, ту 'ъ^н, 'ъ (слѣдъ съгласна), ту jъ^н, jъ (слѣдъ гласна).

При пò тънко разглеждане биха се явили и други подгрупи срѣднобългарски п-ци откъмъ юсовата употрѣба, каквито лесно създава било правописната практика, било пъкъ самиятъ изговоръ на носовкитѣ, който може да бѫде различенъ, споредъ врѣмето и мѣстото. Загатнахъ пò горѣ (вж. стр. 52, бѣл.), че нѣкои срѣднобълг. паметници пишатъ слѣдъ сички шушкави палатали сѐ ѫ безъ да изключватъ ч както обикновено. Такива не сѫ много, но понеже ги гледаме послѣдователни откъмъ тая страна, па сѫ и инакъ твърдѣ правилни паметници, въ право сме да ги изтъкнемъ измежду другитѣ като особена група, като прѣдполагаме, че е имало и други подобни. Такива сѫ: Болонски псалтиръ, Охридски апостолъ,

Дечански псалтиръ — познати отъ описа на Срезневски (Др. сл. п-ци юс. письма) — и единъ Октоихъ отъ XIII в., постжпилъ наскоро въ Софийския народенъ музей (№ 2897). Въ тѣхъ сѣко ѧ слѣдъ шушкави и ј се обраща на ѫ, тъй че не само жѫтва, цѫдѣти, шѫтание, ѭдро (намѣсто жѧтва, цѧдѣти, шѧтание, ѩдро) но и чѫдо, чѫсть, начѫти и пр. намѣсто чѧдо, чѧсть, начѧти. Съ тая си правописна особеность тия четири паметника се отдѣлятъ отъ сичкитѣ срѣднобългарски паметници и по сѣка вѣроятность тая тѣхна особеность не произлиза отъ правописна привичка, а е отразъ на живъ говоръ, защото и четиритѣхъ произлизатъ сѐ отъ такава мѣстность, дѣто може да се прѣдполага твърдъ изговоръ на ѧ слѣдъ ч. И наистина и четиртѣхъ произлизатъ отъ Охридско: първиятъ е писанъ „при цари Асѣни Блъгарскымъ въ Охридѣ градѣ въ селѣ рекомымъ Равне", вториятъ и четвъртиятъ са намѣрени въ Охридъ, а третиятъ, ако не е донесенъ готовъ отъ Охридско, то е насигуръ писанъ за Дечанския манастиръ по Охридски оригиналъ. А че въ юсовата замѣна слѣдъ ч се отразява въ тия четири паметника именно Охридски говоръ, може да заключимъ оттамъ, че и днесъ още се говори въ Охридъ *чъдо* намѣсто *чедо* (чѧдо).

Друга подгрупа срѣднобългарски паметници, която се отдѣля обаче само отъ третята група споредъ употрѣбата на ѫ и ѧ, съставятъ ония паметници, въ които носовкитѣ се не пишатъ тъй произволно и безразлично, а по установенъ редъ, а тоя редъ зависи отъ формитѣ, въ които стоятъ реченитѣ носовки. Тъй напр. забѣлѣзвамъ, че въ тая група паметници се пише вин. п. ед. ч. съ ѫ (змиѫ, доушѫ), а мн. ч. имен. и вин. — съ ѧ (змиѧ, доушѧ), макаръ че противорѣчи на срѣднобългарското правописно правило; тъй сѫщо се пише и мн. ч. Вин. пад. м. р. съ ѧ (мѫжѧ) намѣсто съ очакваното ѫ (мѫжѫ). Па тъй сѫщо срѣщаме въ нѣкои отъ тѣхъ и аористното окончание за 3 л. мн. ч. писано шѧ а не шѫ. Какво можемъ отъ това да заключимъ, освѣнъ че тия паметници водятъ смѣтка за формитѣ и подчиняватъ тѣмъ правописа. Такива паметници сѫ: Григоровичевъ миней, Бѣлградско евангеле (Нар. библ. № 12), Дечанско евангеле, Ефремъ Сиринъ Софийски (или Лѣсновски Паренесисъ, Соф. нар. библ. № 51), Ловчански октоихъ отъ XIII вѣкъ, и Гяуровъ триодъ, откѫслякъ отъ XIII в., постжпилъ прѣди нѣколко дни въ Народния музей (още невписанъ). Въ тия паметници причастията на ѧ си се пишатъ пакъ тъй: съгрѣшѧѧ, възглашѧ, а пъкъ глаголитѣ въ 1 ед. ч. и 3 мн. ч. — и твор. пад. ед. ч. у сѫщ. ж. р. — съ ѫ: пиѫ, проповѣдоуѫ, главоѫ и пр. И тукъ прозира живъ говоръ и сѫдейки по дру-

гитѣ правописни особености на тия паметници, както и по мѣстонахождението имъ, заключаваме, че въ тѣхъ се отразява сръбско влияние — било само книжовно, било и говорно. Реченитѣ шесть паметници произлизатъ сѐ отъ сѣверозападни краища, дѣто владѣятъ *у*-говори, както може да сѫдимъ по това, че въ тѣхъ се дава прѣдпочтение на ь прѣдъ ъ, което е, както ще видимъ, признакъ на Злетовска школа. За единъ отъ тия паметници — най меродавния отъ тѣхъ — имаме изрична записка, че произлиза отъ Лѣсновския мънастиръ, близу до Кратово, а и другитѣ са намѣрени сѐ около тия мѣста.

Има и други нѣкои малки подгрупи и то сѐ възъ основа на юсовата употрѣба, но за тѣхъ нѣма да говоря сега, а минавамъ къмъ главната разпрѣдѣлба на срѣднобългарскитѣ паметници и то споредъ правописната употрѣба у тѣхъ на ъ и ь. Тая разпрѣдѣлба ми се вижда най сгодна, понеже съ нея се отдѣлятъ хубаво нѣколко правописни школи, а съ това заедно и нѣколко книжовни огнища прѣзъ срѣднобългарския периодъ.

Казахме пó горѣ, че правописната употрѣба на ероветѣ довежда още въ старобългарски до нѣкои различия между писателитѣ и книжовнитѣ центрове. Тия различия сега, било по старъ импулсъ, било самостойно, се усилватъ, умножаватъ прѣзъ срѣднобългарския периодъ тъй, че полека-лека изпъкватъ на лице шесть вида правописа откъмъ ъ и ь, а съ това заедно и шесть правописни школи, които не само че се отдѣлятъ много хубаво една отъ друга, но и сочатъ на шесть, тъй да кажемъ, литературни срѣдища, отъ които се е пръскала книжовна просвѣта между българитѣ отъ XII до XVI вѣкъ.

И тукъ ще отдѣля най напрѣдъ една група рѫкописи, които се държатъ още нѣкакъ-си о старобългарска традиция, та употрѣбяватъ ъ и ь донѣкѫдѣ по етимоложко правило макаръ и не вредъ. Отдѣлямъ ги затова, защото забѣлѣзвамъ у тѣхъ останало още чувство да различаватъ ъ отъ ь по старото имъ значение, та пишатъ ъ да означаватъ твърди звукъ и знакъ ъ, а ь — за мекъ звукъ и знакъ ь. Това различие нѣма въ останалитѣ срѣднобългарски паметници, макаръ и въ повече отъ тѣхъ да се употрѣбяватъ и двата знака; а понеже туй различие може съ право да смѣтаме напросто като продължение на старобългарския правиленъ изговоръ и правописъ, мисля че тая група трѣба да заема първо мѣсто, та и паметницитѣ, които биха влѣзли въ нея, добрѣ е да наречемъ паметници отъ старобългарска или етимоложка школа.

Разбира се, че този „етимоложки“ правописъ на ъ и ь не трѣба да си мислимъ кой-знае какъ слѣдбено прокаранъ, защото

различието между ъ и ь досѣга само окончанието на мекитѣ именни основи м. и ж. родъ (оучитель, пѫть, плѣть), но пъкъ не трѣба да забравяме, че и самитѣ старобългарски паметници въ пò голѣмата си часть пазятъ именно само това различие, докато въ другитѣ групи думи са и тѣ безразлични откъмъ ъ и ь. Прототипъ на тая школа съглеждамъ въ Супрасълски сборникъ, дѣто ь се употрѣбява почти само за да означава меки именни окончания.

Срѣднобългарски паметници отъ тая първа „етимоложка" група има твърдѣ малко; доколкото ми бѣ възможно да прѣгледамъ и провѣря срѣднобългарскитѣ ржкописи откъмъ тая страна, можахъ да отдѣля само четири такива:

1) Единъ служебникъ отъ XIV вѣкъ, 23 перг. л. 8°, едро уставно писмо съ хубави заглавки (инициали). Намира се въ Софиския Нар. муз. № 163. Прави особено впечатление съ необикновено гладкия си, тънъкъ и бѣлъ пергаментъ. Покрай редовното означение на мекитѣ окончания чрѣзъ ь (господь пѫть, царь, жизнь, днь, милость, мѫдрость, пѣснь, сѫмрѣть, тварь, кръвь, свѧтитель, памѧть, подъ-нь, въздрасть) въ тоя паметникъ забѣлѣзахъ и друга правописна особеность, каквато въ други срѣднобългарски паметници не съмъ срѣщалъ до сега, нито пъкъ й намирамъ слѣдитѣ въ днешнитѣ български говори; тази особеность докосва пакъ употрѣбата на ероветѣ и състои въ това, че старото срѣдсъгласно лъ се пише редовно или почти редовно ль (пльть, пльтскыми, въпльщ'сѧ, пльтиѩ, безмльвно, дльгодьнствоуѫща), а пъкъ ръ си се пише пакъ съ ъ. Тая правописна особеность ни подсѣща още повече на Супр. сборникъ, който дава тъй сѫщо голѣмо прѣдимство на ль. Отдѣ е паметникътъ, неизвѣстно.

2. Два перг. листа 4° отъ библейски чтения останали у мене отъ покойния Ц. Гинчевъ, заедно съ други 12 листа новобългарски неваженъ дамаскинъ. Паметникътъ е отъ XIV вѣкъ, но дѣ е намѣренъ, неизвѣстно. Тука още пò хубаво личи правописната особность, защото паметникътъ на първи погледъ прави впечатление, като че ли въ него ь никакъ се не употрѣбява, и азъ бѣхъ го даже причислилъ къмъ друга група, когато се взрѣхъ пò дълбоко и забѣлѣзахъ, че въ него покрай ъ има и ь и то пакъ само за означение на мекость: плѣть. на-нь.

3. Откжслякъ отъ миней (чети-миней), 19 харт. листа гол. 4° отъ XIV—XV вѣкъ, Соф. Синодална библ. № 46. И тукъ личи хубаво сѫщото правописно правило: днь царь плѣть и пр. Паметникътъ е отъ Врачанско.

4. Като четвърти паметникъ отъ тая група бихъ турилъ Норовския псилтиръ, споредъ описанието на Востокова и Срезневски,

срѣднобългарски ржкописъ отъ XIII вѣкъ, 267 л. 4° (перг.?), донесълъ Норовъ отъ Палестина. По това, що намирамъ у Срезневски, бихъ заключилъ, че и тоя паметникъ слѣдва доста редовно етимоложкото правило за ь: огнь, пжть, гоубитель, господь. Щета, че изучването на тоя паметникъ е вече невъзможно, понеже е изгубенъ, а пъкъ той би билъ много интересенъ и заради ударението си, защото е отъ XIII вѣкъ (споредъ Востокова), а има правилно употрѣбени акцентни знакове, които (споредъ напечатания откжслякъ у Срезн. (Древн. пам. юс. пис. 211) твърдѣ хубаво се посрѣщатъ съ днешното общобългарско ударение.

Макаръ че ги турихъ на първо мѣсто, ала не бихъ рекълъ, че тия паметници сж прѣми наслѣдници на старобългарскитѣ, защото тритѣ отъ тѣхъ (а може би и четвъртиятъ) сж отъ XIV в.; значи между тѣхъ и старобългарско врѣме има цѣли два вѣка.

Втора правописна група съставятъ ония срѣднобългарски паметници, които употрѣбяватъ само ъ за означение и на двата ера. Такива паметници има 11, отъ които седемъ сж прѣходни (отъ XII вѣкъ): Болонски псалтиръ, Григоревичевъ паремейникъ, Слѣпченски апостолъ, деветтѣхъ Апостолски листа въ Пловд. Нар. библ. № 62 (вѣроятно часть отъ сжщия Слѣпч. апостолъ), Охридски апостолъ, два перг. листа 8° отъ Миней XII вѣкъ, дребенъ уставъ, Соф. Нар. муз. № 175 (донесени отъ „Македония"), двѣ грамоти отъ царь I. Александра една отъ 1342 год., друга отъ 1347, единъ харт. сборникъ отъ XIV вѣкъ, нареченъ Диоптра или Зръцало, Бѣлгр. Нар. библ. № 314₂ (по описа на Люб. Стојанович, № 444₂), единъ харт. апостолъ отъ XV вѣкъ, Соф. Нар. библ. № 164.

Имайки прѣдъ видъ произхода и старината на първитѣ седемъ паметника отъ тая група, заключаваме, че тая правописна школа води началото си отъ XII вѣкъ и то отъ югозападна България (Охридско), затова сгодно бихме я нарекли югозападна или Охридска правописна школа. Тя е могла да има свои слѣдбеници и на изтокъ до Зографъ, или даже и до Софийскитѣ мънастири, както се вижда отъ двѣтѣ I. Александрови грамоти, а чрѣзъ прѣписи да земе и пó широкъ обсегъ по врѣме и по мѣсто.

Къмъ тая школа ще трѣба да отнесемъ и нѣкои срѣднобългарски паметници, въ които покрай редовното ъ се срѣща и ь, но инакъ другитѣ данни сочатъ къмъ Охридско; такива сж напр. Григоровичевъ Триодъ, Погодински псалтиръ и Стаматовско четвероевангеле (Срезн., др. сл. п. юс. 48 и 201).

Трета група съставятъ ония срѣднобългарски п-ци, които употрѣбятъ и двата ера, обаче тъй безразлично, че се не забѣлѣзва

никакво правило, понеже една и сѫща дума гледашъ написана ту съ ъ ту съ ь. И въ друга една правописна група (пета) съ доста голѣмо число паметници, владѣе сѫщо безразличие въ употрѣбата на ероветѣ, обаче има извѣстна разлика помежду двѣтѣ групи; защото докато въ трета група прѣобладава ь, въ пета прѣобладава ъ; освѣнъ това третя група се набира отъ западнобългарски паметници, а петя — отъ източни. Заправо речено трета правописна група не съставя никаква особена школа, а е напросто смѣсица отъ II и IV. А понеже II и IV група паметници произхождатъ сѐ отъ западни български краища, то и III група съдържа западнобългарски свойщини. Въ тая група влизатъ 30 срѣднобългарски паметници, между които голѣма часть твърдѣ старински. Ето ги сичкитѣ.

1. Струмишки октоихъ отъ XII (или XI?) вѣкъ.

2. Добрѣйшово евангеле отъ XIII вѣкъ — Соф. Нар. библ. № 307.

3. Хлудовски псалтиръ отъ 1211 год. споредъ В. Срезн. (Древн. переводы псалтыри, 56) по сичко ужъ еднакъвъ съ Бол. пс., обаче по правописъ се различава отъ него.

4. Четвероевангеле отъ XIII в. Бѣлгр. Нар. библ. № 214 (Люба Стојанович, Рукописи и старе штампане книге, № 35).

5. Откѫслякъ отъ евангеле, 9 перг. листа 4⁰, Рилски Манастиръ безъ №, отъ XIII в.

6. Мануйловски апостолски листи (4 перг. 8⁰) отъ XIII в. Вж. Срезн. Др. сл. п. юс. 47, 199.

7. Боянско евангеле, 109 перг. 4⁰. XIII в. Петерб. Публ. Библиотека.

8. Дечанско евангеле, 208 перг. л. 4⁰, XIII в. Москов. Рум. музей.

9. Грамота на Конст. Асѣна отъ 1278 год. Срѣзн., Свѣдѣнія и замѣтки 80—100.

10. Жеравненски уставъ отъ XIII в. — единъ листъ хубавъ перг. 4⁰, Срезн., Др. сл. п. юс. 70, 219.

11. Стихираръ отъ XIII в., 64 перг. л. гол. 4⁰ едъръ уставъ, Соф. Нар. Муз. № 2896, донесенъ отъ Македония.

12. Недѣлно евангеле XIII в. 201 перг. л. Бѣлградъ, библиотека на Просвѣтното Министерство № 63. Вж. Ламанскій, Слав. рукоп. въ Бѣлградѣ и пр. стр. 2.

13. Григоровичевъ миней (служебенъ) отъ XIII в., двѣ тетрадки хубавъ перг. 8⁰. Вж. Срезн. Др. сл. пам. юс. 62.

14. Служебенъ миней отъ XIII в., 220 перг. л. 4⁰, Бѣлгр. Нар. библ. № 12 (Люб. Ст. № 134).

15. Лобковъ паремейникъ отъ XIII. в., 171 перг. л. 4⁰, И. Срезн. Др. сл. пам. юс. 70, 218.

16. Синайски златоустъ, 250 перг. л. 8⁰ отъ XIII в. Вж. V. Jagić, Sitzungsber. т. 139.

17. Зографско черевроевангеле отъ 1305 г., 1 л. малка 4⁰, Срезн. Др. сл. пам. юс. 123, 348.

18. Зографски апостолъ отъ 1359 год., 227 перг. л. 4⁰, И. Срезн. свѣд. и зам. 80—100.

19. Четвероевангеле отъ XIV в., 171 перг. л. 4⁰, Соф. Нар. библ. № 184.

20. Зографски псалтиръ, (откжслякъ) отъ XIV в. Вж. В. Срезн., Древній сл. перев. пс. 53.

21. Постенъ триодъ отъ XIV в., 31 перг. л. 4⁰, Соф. Нар. муз. № 956.

22. Други постенъ триодъ (Гяуровъ) пакъ отъ XIV в., 6 перг. л. 4⁰, Соф. Нар. муз. — безъ № — отъ Охридско.

23. Парижки стихираръ — не особенъ ржкописъ, а вписанъ въ единъ гръцки кодексъ отъ XIII в., Парижка Нар. библ. № 1808. Стихираръть заема десеть листа отъ гръцкия ржкописъ и споредъ Срезневски (Др. сл. пам. юс. п. 67) произхожда отъ XIV в.

24. Севастиановъ сборникъ (жития), 115 перг. л. 4⁰. Срезневски (Др. сл. пам. юс. п. 71, 220) го числи въ XIV в., но менъ ми се стори като прѣходенъ.

25. Празниченъ миней отъ XIV вѣкъ, 268 перг. л. фол. Бѣлгр. Нар. библ. № 434 (Люб. Ст. № 139).

26. Михановичево евангеле (Загребъ, Академия), 145 перг. л. фол., споредъ Лескина (Arch. f. sl. Phil. IV, 565) отъ XIV вѣкъ, ала твърдѣ неправиленъ паметникъ.

27. Зографски трифологий или Кирило-Методиева служба отъ XIV в.; частъ отъ него се намира въ Москва, и часть — на Света-Гора, въ руския манастиръ св. Пантелеймонъ (6 перг. листи). Вж. И. Срезн., Др. сл. пам. юс. п. 120, 344—47 и А. Александровъ, Служба святымъ слав. апостоламъ Кириллу и Меѳодію въ болг. спискѣ XIV вѣка, Р. Ф. В. 1893.

28. Сборникъ отъ 1421 (?) год. (слова на свети отци), 290 харт. листа, пратилъ Ястребовъ на Великошколската Бѣлградска библиотека отъ Призрѣнъ.

29. Псалтиръ и синаксаръ, 301 харт. л. 8⁰, XV в., Соф. Нар. библ. № 506.

30. Миней отъ XV в., 228 харт. л. 4⁰, Соф. Нар. библ. № 253.

Паметницитѣ отъ четвърта група прѣдставятъ тъй сѫщо една правописна школа, която пъкъ дава прѣдпочтение на ь, а ъ или никакъ не употрѣбява, или пъкъ го употрѣбява тъй рѣдко, че се и не забѣлѣзва. Тая школа бихме нарекли сръбска, ако нѣмаше отъ нея толкова стари български паметници, ако нѣмаше дори и въ старобългарския периодъ наченки отъ нея; тъй напр. още Асеманово ев. дава широкъ просторъ на ь, а пъкъ кир. Македонски листъ и не употрѣбява дори ъ, а само ь! Тъй че правописната практика, да се употрѣбява само единъ знакъ намѣсто двата, си е възникнала на българска земя и вѣроятно въ область дѣто ероветѣ и фонетично сѫ биле изравнени. И наистина, повечето отъ рѫкописитѣ, които съставятъ IV група сочатъ сѐ къмъ областьта между български и сръбски елементъ, именно въ сѣверна Македония между Кратово и Скопие, а за центъръ на тая правописна школа, може да земемъ Лѣсновския манастиръ св. Архангелъ Михаилъ и Гавриилъ, стародавно книжовно огнище за българи и сърби прѣзъ срѣдно българския периодъ.

Паметници отъ тая, да я кажемъ, Злетовска или Кратовска школа има доста голѣмо число, между които се намиратъ и много старински, та бихъ рекълъ, че тая школа си е сѫществувала едноврѣменно съ Охридската. Къмъ Злетовската правописна школа броя слѣднитѣ 56 рѫкописи:

1. Добромирово евангеле, прѣходенъ паметникъ отъ XII вѣкъ, прѣди у Ягича, сега въ Петерб. публ. библ., състои отъ 183 перг. л. 4⁰. Разгледва го Ягичъ въ Sitzungsber. der Wiener Akad. 138, 140: Evangelium Dobromiri, Ein altmacedonisches Denkmal der kirchenslavischen Sprache.

2. Бѣлградски октоихъ I, 6 перг. л. фол. отъ XII в. Бѣлгр. Нар. библ. № 216. (Люб. Ст. 218).

3. Бѣлградски Октоихъ II, отъ XIII вѣкъ, 97 перг. листа фол., Бѣлградска Нар. библ. № 456 (Люб. Ст. 219) — отъ „Стара Сърбия".

4. Октоихъ отъ XIII вѣкъ, 16+17 перг. л. 4⁰, записанъ въ Соф. Нар. муз. подъ № 2897 и 2898.

5. Ловчански октоихъ отъ XIII в., 12 перг. листа фол., правиленъ и старински паметникъ, който откъмъ ѫ и ѧ пада между прѣходнитѣ.

6. Осмогласникъ отъ XIII в., 36 перг. листи 4⁰. Соф. Нар. библ. № 47 (палимпсестъ).

7. Дечански псалтиръ отъ XIII в., 201 перг. листъ малка 8⁰. Вж. Срезн. Др. сл. пам. юс. 143, 394.

8. Григоровичевъ минеенъ листъ отъ XIII в. Вж. Срезн., Древн. сл. пам. 65.

9. Служебенъ миней, перг. ржкописъ отъ XIV в., записанъ въ Соф. Нар. библ. подъ №№ 25, 46 и 87.

10. Перг. евангеле отъ XIII. в., 31 л. 8⁰, едно врѣме притежание на Г. П. Бояджиевъ, Велесъ, сега Соф. Нар. библ. № 273.

11. Апракосъ-евангеле отъ XIII в., 201 перг. л. фол., Бѣлгр. Нар. библ. № 63.

12. Друго априкосъ-евангеле отъ XIII в., 48 перг. л. 8⁰, Бѣлгр. Нар. библ. № 69.

13. Евангеле и апостолъ, отъ XIII в., 127 перг, л. 4⁰, Бѣлгр. нар. библ. № 146.

14. Откжслякъ отъ евангеле (отъ Григоровича), 39 перг. листа, намѣрени въ Хилиндарския манастиръ, сега Моск. Рум. музей № 1692 — отъ XIII вѣкъ. Вж. Кульбакинъ, Изв. Спб. Акад. V, 877 — 920.

15. Два евангелски листа отъ Ундолски, сега въ Моск. Рум. муз., перг. ржкописъ отъ XIII в. малка 8⁰. Вж. Срезн., Др. сл. пам. 135.

16. Два евангелски листа 4⁰, отъ XIII вѣкъ (налимпсестъ). Вж. Срезн. Др. сл. пам. 45, 197—198.

17. Октоихъ отъ XIV в. 165 перг. л. фол., Бѣлгр. Нар. библ. № 346. Отъ югоизточна Сърбия.

18. Пакъ тамъ № 75 — Октоихъ отъ XIV вѣкъ — доста приличенъ на първия — състои отъ 48 перг. л. фол.

19. Миней (празниченъ) отъ XIV в. 209 перг. л. фол., Бѣлгр. Нар. библ. № 444 — Отъ Скопие.

20. Миней за дек., ян. и февр. XIV в., 313 перг. л. 4⁰, Бѣлградска Нар. библ. № 15. Отъ Лѣсновския мънастиръ (Кратовско).

21. Четвероевангеле XIV в., 6 перг. л. 4⁰, Бѣлгр. Нар. библ. № 240. Отъ Прѝщинско.

22. Евангеле апракосъ, XIV в., 8 перг. л. 8⁰, Бѣлгр. Нар. библ. № 76.

23. Евангеле и апостолъ, XIV в., 271 перг. л. 4⁰, Хлудова сбирка № 31.

24. Евангеле и апостолъ, XIV в., 313 перг. л. 4⁰, Хлудова сбирка № 28.

25. Триодъ, Пловд. Нар. библ. № 68. 151 перг. л. фол. XIV в.

26. Триодъ, Бѣлгр. Нар. библ. № 485, 39 перг. л. фол. XIV вѣкъ. Отъ Босна.

27. Триодъ (постенъ), Бѣлгр. Нар. библ. № 79, 23 харт. и 143 перг. л. 8⁰, XIV вѣкъ.

28. Триодъ (постенъ), Бѣлгр. Нар. библ. № 84, 103 перг. л. фол., XIV вѣкъ.

29. Триодъ (цвѣтенъ), Бѣлгр. Нар. библ. № 85, 117 л. фол. XIV вѣкъ.

30. Евангеле (апракосъ), Бѣлгр. Нар. библ. № 302, 157 перг. л. 8⁰, XIV вѣкъ. Отъ Скопие.

31. Евангеле отъ XIV вѣкъ, . . . перг. л. 4⁰, Рилски манастиръ № 9.

32. Перг. евангеле, послѣденъ листъ, съ записка писана „въ ст҃ѣи Софи метрополи Срѣдечкои“, на 1329 г. Бѣлгр. Нар. библ. № 301. Вж. *Макушевъ,* Р. Ф. В. 1881 год., 303, *Люба Ст.* № 49. Донесенъ отъ Скопие.

33. Четвероевангеле (откжслякъ) отъ XIV вѣкъ, 6 перг. л. 4⁰, Бѣлгр. Нар. библ. 240 отъ Прищинско.

34. Евангеле (откжслякъ), XIV вѣкъ, 7 перг. л. 8⁰. Пловд. Нар. библ. № 65.

35. Евангеле отъ XIV вѣкъ, 84 перг. л. 8⁰, Пловд. Нар. библ. № 67. Струва ми се еднакво съ № 65.

36. Първитѣ 8 листа на Хлудовия апостолъ № 35 отъ XIV в. Вж. Воскресенскій, Древній перев. апостола, 123.

37. Пирдопски апостолъ, 132 перг. л. 4⁰, отъ XIV в. (XIII?), вж. *М. Ивановъ,* Мсб. VI и VIII.

38. Македонски или Струмишки апостолъ отъ XIV в. (едва ли е отъ XIII!), 88 перг. л. 4⁰. Вж. Поливка, Arch. X, 106, 417.

39. Сречковичево евангеле, XIII в., 173 перг. л. 4⁰. Разгл. Поливка, Starine XXIX.

40. Хлудовъ триодъ (до 63 л.), XIII в., 188 перг. л. фол. Вж. А. Поповъ, Опис. № 113, Милетичъ, Псп. LXVI. 95.

41. Бѣлградски синаксаръ I отъ 1330 г. 321 перг. л. 4°, писанъ въ хорѣ злѧтоустѣи, Бѣлгр. Акад. № 63. Вж. Лам. Сл. ркп. и пр. стр. 19.

42. Бѣлградски синаксаръ II отъ 1340 год. Вж. Лам. Сл. ркп. 108.

43. Житие на св. Петка, два перг. л. фолио отъ XIV в. Бѣлгр. Нар. библ. № 455; Споменикъ 29. Отъ „Стара Сърбия“.

44. Ефремъ Сиринъ Софийски, 315 перг. л. 4° — безъ послѣдния листъ, който намѣрихъ въ Бѣлгр. Нар. библ. (№ 237) и по който се установява, че ржкописътъ е писанъ въ Лѣсновския манастиръ (Кратовско) на 1353 год.

45. Ефремъ Сиринъ II (Гилфердинговъ), 11 перг. л. 4°, намѣрени въ Стара Сърбия; по описа и извадкитѣ у Срезн. (Др. сл. пам. 146, 398—405) прилича да е писанъ и той въ Лѣсново.

46. Берлински Сборникъ (XIV в.?), 135 перг. л. малка 4°. Описъ и изводи отъ него въ Starine V отъ Ягича; вж. и Кульбакинъ, Ж. М. Н. Пр. 349 т.

47. Хартиенъ октоихъ отъ XV в., Соф. Нар. библ. № 3.

48. Енински Стихираръ отъ XV в., Соф. Нар. муз. № 160.

49. Рилски Ефремъ Сиринъ отъ XV в., Рилски манастиръ № 29.

50. Хартиенъ Служебникъ отъ XV в., Берлинска царска библ. № 19. Вж. Кульбакинъ, Ж. М. Н. Пр. т. 349.

51. Габровски Служебникъ отъ XV в. Соф. Нар. муз. № 167.

52. Бѣлградски октоихъ отъ XV в., 159 перг. л. фол., Бѣлгр. Нар. библ. № 7.

53. Хартиенъ октоихъ отъ XV в., Соф. Нар. библ. № 250.

54. Лѣствица отъ XV в., прѣписвана въ Сахарнянския манастиръ (Бесарабия). Вж. Изв. Спб. Акад. IV, 471.

55. Харт. Евангеле отъ XVI в., Соф. Нар. библ. № 255.

56. Харт. октоихъ отъ XVI в., Соф. Нар. библ. № 205 — отъ Брацигово.

Петя група откъмъ употрѣбата на ъ и ь съставятъ ония срѣднобългарски паметници, които употрѣбятъ и двата ера безъ правило както и въ III група, обаче даватъ прѣдимство на ъ, а не на ь. Откъмъ тая страна паметницитѣ отъ V група иматъ свой прототипъ въ повече старобългарски паметници, дѣто тъй сѫщо прѣобладава ь; ала дали тази прилика трѣба да се схваща като продължение на старобългарската школа, мѫчно е да се каже. Защото докато старобългарскитѣ паметници произлизатъ сѐ отъ западно Българско, то паметницитѣ отъ V група произхождатъ сѐ отъ източна България и то главно отъ Търновско, отдѣто нѣмаме до сега ни единъ старобългарски паметникъ. Ето защо е рискувано да се каже, че Търновската правописна школа, както можемъ да я наречемъ, стои въ непосрѣдствена връзка съ старобългарската.

Отъ Търновската правописна школа ми сѫ познати до сега 25 срѣднобългарски паметници. Тѣ сѫ:

1. Грамота на Ио. Асѣня отъ 1218. Но трѣба да забѣлѣжа, че въ тая грамота има толкова малко случаи съ ь, щото прави впечатление като че е отъ Охридската правописна школа.

2. Пражки евангелски листи (два, 4°) отъ 1277 г., писани ржкож Власѣ граматика при митрополита Прѣжславскаго Кисариѡна. Вж. Срезн., Древн. сл. пам. 73, 223.

3. Апостолъ отъ XIII в., Соф. Нар. муз. № 406, 12 перг. л. гол. 4°. Макаръ че въ тоя паметникъ прѣобладава ъ, пакъ ми прави впечатление като че е писанъ въ западна България.

4. Търновско или Михановичево евангеле отъ XIII вѣкъ, Югославянска Академия, Загребъ, 247 перг. л. 4°.

5. Хилиндарски листъ, гол. 4° отъ 1322. Срезн., Др. сл. пам. 124, 350.

6. Пѣснивецъ или псалтиръ отъ 1337 год., 309 перг. л. 4°. Бълг. книж. друж. София; Вж. Псп. XXI-XXII, 278.

7. Ловчански сборникъ отъ XIV в., писалъ го монахъ Пахомий, „въ ловчи при цари Александръ Асѣнѣ и сынѣ его Михаилѣ", 183 л. 4°. Намира се въ манастиръ Нѣмцу (Ромъния). Вж. Яцимирски, Изъ слав. рукописей и пр. Москва, 1898, 144 — 151.

8. Хлудовъ апостолъ № 35 отъ 9. листъ до края; до деветия листъ владѣе Кратовски правописъ, но и останалата часть ми изглежда като да е отъ Охридско-кратовска школа.

9. Триодъ (постенъ), 8 перг. л. фол. отъ XIV в., Бѣлгр. Нар. библ. № 77.

10. Апокрифно сказание на Ио. Богослова — изъ сборника на Бычкова, вж. Срезн., Др. сл. пам. юс. п. 185, 406.

11. Ватикански сборникъ или Манасиева илюстрирана хроника отъ 1345 год., писана за царь Ио. Александра.

12. Московски прѣписъ отъ сѫщата хроника — отъ 1348 година.

13. Иоанъ-Александрово евангеле отъ 1356 година въ Лондонъ (библ. на лордъ Кърцънъ).

14. Шишманова грамота отъ 1359 год. (Рилски манастиръ).

15. Теодосиева Лѣствица отъ 1354 год., писана въ мѣстѣ ѕсты при Трѣновѣ градѣ. Рилски манастиръ № 44.

16. Евтимиевъ служебникъ или „Зографски свитокъ", вж. Сирку, Къ исправл. кн. въ Болг. I текстъ.

17. Евтимиевъ служебникъ (Рилски прѣписъ), 83 л. едро писмо отъ XV в. Вж. Псп. XXXI, 172.

18. Сборникъ (Жития) отъ XV в., 230 харт. л. фол. Бѣлгр. Нар. библ. № 340.

19. Софийски сборникъ отъ XV в., 271 харт. л. гол. 4° Соф. Нар. библ. № 152.

20. Тука спадатъ сичкитѣ познати до сега Търновски прѣписи на Евтимиевитѣ произведения и прѣводи.

21. Влахобългарски сборникъ отъ 1486 год., писалъ го монахъ Асинкритъ въ Бесарабския манастиръ Городище. Вж. Яцимирски, Изв. на Спб. Акад. IV, 457.

22. Сборникъ отъ слова, Соф. Нар. муз. № 1491, 181 харт. л. 8⁰ отъ XV вѣкъ.

23. Житие и слова на *I. Схоластика*, Соф. Нар. музей, № 2900; 185 харт. л. фол. отъ XV вѣкъ.

24. Четвероевангеле отъ XV в., 144 харт. л. 4⁰. Соф. Нар. библ., № 257.

25. Сборникъ (слова), 290 харт. л. 8⁰, Бѣлгр. нар. библ., № 320 — отъ XV вѣкъ.

Шеста правописна група съставятъ ония срѣднобългарски паметници, у които употрѣбата на ероветѣ е урегулирана тъй, че ъ означава звукъ ъ — билъ той отъ ъ или ь, а ь — замѣстя изобщо безгласенъ еръ — билъ той отъ ъ или ь Тая правописна школа се развива прѣзъ XV в. въ Влашко, ала има наченки отъ нея още въ XIV в. и то въ Сърбия. Въ много инакъ чисто сръбски, както и въ нѣкои български паметници отъ IV правописна школа, срѣщаме да употрѣбяватъ ъ съ звуково значение, та пишатъ: къ сѫ, къзь, късь, съмрѫтъ, плѫтъ и пр. Тъй пише и самъ Константинъ Костенечки, извѣстниятъ правописенъ реформаторъ прѣзъ XV вѣкъ и голѣмъ почитатель на Евтимия; обаче въ правописния му трактатъ се не споменува такова правило за употрѣбата на ероветѣ, отъ което да се разбере ясно, че именно той или славниятъ му учитель Ефтимий сѫ го установили тъй или инакъ. Сега, имайки само прѣдъ видъ че врѣмето, когато произхожда влахобългарската правописна школа (края на XIV и начало на XV в.) съвпада съ дѣйностьта и слѣдсмъртното влияние на послѣдния Търновски патриархъ, както и на достойния му ученикъ, Константина Костенечки, бихме прѣдположили, че влахобългарската писменность, както е готова прѣнесена отъ България, ще е донесла и тоя новъ правописъ, установенъ отъ Ефтимия. Ала за такова заключение липсуватъ сигурни данни; защото Ефтимиевитѣ съчинения, за които се знае, че са писани или прѣписвани въ България, нѣматъ още влахобългарски правописъ, а нито пъкъ Константинъ философъ го е прокаралъ послѣдователно. Затова бихъ билъ наклоненъ да вѣрвамъ, че тая правописна школа си е възникнала въ Ромъния и то като чели отъ стремежъ да се помири нѣкакъ-си сръбския правописъ (IV школа) съ българския (V школа) откъмъ ероветѣ.

Ако приемемъ сега тоя правописъ за нѣщо самостойно възникнало въ Ромъния, ще трѣба пакъ да признаемъ, че сичко друго е само прѣписъ; защото отъ 80 влахобългарски ржкописи и старопечатни книги, за които имамъ прѣки или косвени свѣдѣния, оригинално творение мога да посоча само едно — словата на *Нѣгой-вода* отъ началото на XVI вѣкъ (Соф. нар. библ., № 83 и № 123). Това тво-

рение на влашкия набоженъ войвода-писатель, колкото бѣлѣжито и да е, не е въ сила да измѣни цѣлия характеръ на влахобългарската писменность, която пакъ си остава изцѣло зависна отъ българската и сръбската. Грамотитѣ не броя; тѣ са особенъ родъ писменность, която по външенъ и вжтрешенъ характеръ се отличава строго отъ черковната литература, затова трѣба и на особено да се разгледва.

Нѣма да изброявамъ сичкитѣ влахобългарски паметници, защото сж много, а ще дамъ само нѣкои статистични свѣдѣния върху имъ, като зема подъ смѣтка само ония отъ тѣхъ, за които прѣдполагамъ, че са писани прѣзъ XV и XVI вѣкъ. Зимамъ само тия два вѣка подъ внимание, защото прѣзъ слѣдния, XVII вѣкъ, влахобългарската правописна школа се намира подъ кръстосано влияние на сръбската и малоруска книжнина, та изгубва първия си срѣднобългарски характеръ.

Отъ 80-тѣхъ влахобългарски паметници, които зимамъ тука подъ смѣтка, 24 сж отъ XV вѣкъ и 56 — отъ XVI. Отъ послѣднитѣ — 50 сж ржкописни и 6 печатни.

Сичкитѣ 80 влахобългарски паметници са сѐ хартиени; само въ едно печатано Търговишко евангелие (отъ 1512 г.) има отпрѣдъ два пергаментени листа (Соф. Нар. библ., № 107); и понеже евангелето е сега разкжсано, може би въ такива листи да е била обгърната сѣкоя кола, както се срѣщатъ и ржкописи тъй подвързани въ първо врѣме, когато хартията е била скжпа; такова е напр. Търновското *(Михановичево)* евангеле въ Загребската Академия, както го описва M. Valjavec, Starine XX. 157.

Отъ тия 80 влахобългарски паметници 63 са въ България (Соф. библиотеки 49, Пловдивъ 2, Рилски манастиръ 5, Ловчанско ч-ще 1, Габровска гимназия 2, въ частни ржцѣ 4), а само 17 са извънъ България (Ромъния, Сърбия, Русия, Чешко). Голѣмото число влахобългарски паметници въ български библиотеки произлиза отъ тамъ, че ония, що са въ Ромъния и които са безъ друго повече, ми са недостжпни; ала това число сжщеврѣменно показва, че до XVII вѣкъ българскитѣ черкви са си доставяли книги не само отъ Сърбия, но и отъ Влашко. Защото тия 63 влахобългарски книги не сж донесени отъ Ромъния въ послѣдно врѣме като любопитни български старини, а са прибирани отъ българскитѣ черкви отсамъ Дунава като непотрѣбни, овехтели сега вещи, които обаче са вършили въ свое врѣме добра служба на българскитѣ свещенници.

Шестьтѣхъ правописни групи, прѣдставени въ едно съ числото и възрастьта на ржкописитѣ, даватъ слѣдната обща таблица,

която показва нагледно, коя група колко ржкописи брои и отъ кои вѣкове.

Правописни школи	Общо число	Възрасть по вѣкове				
		XII	XIII	XIV	XV	XVI
I. Етимоложка школа	4	—	1	3	—	—
II. Охридска школа	14	8	2	2	2	—
III. Охридско-Злетовска школа .	30	1	14	12	3	—
IV. Злетовска школа	56	2	16	23	13	2
V. Търновска школа	25	—	4	12	9	—
VI. Влахобългарска школа . . .	80	—	—	—	27	53
	209	11	37	52	54	55

Ако бихме искали сега да свържемъ нѣкакъ тия срѣднобългарски правописни школи съ старобългарско врѣме, ще можемъ за първитѣ петь отъ тѣхъ да намѣримъ твърдѣ сгодни ослонки въ самитѣ старобългарски паметници; тъй напр. първата срѣднобългарска правописна школа има за прототипъ Супрасълски сборникъ, втората — Ундолско евангеле, третята — Асеманово евангеле, четвъртата — кир. Македонски листъ, а петята би се ослонила върху сичкитѣ останали, понеже въ тѣхъ сичкитѣ прѣобладава, както знаемъ ъ, макаръ че употрѣбата му да е много пò правилна. Само за шестата правописна школа — най млада отъ сичкитѣ — нѣма прототипъ между старобългарскитѣ паметници, та и не може да има; защото, произлѣзла тя отсамъ или оттатъкъ Дунава, тя е сè продуктъ на отпослешна и то съзнателна правописна дѣйность, та затова и не стои въ никаква традиция съ старобългарската книжнина.

София, 1. II. 1905.

Гебедженско езеро.

Прѣдварителни морфометрични бѣлѣжки.

Отъ Д-ръ А. Иширковъ.

Отбѣлѣзаното въ карти и книги Девненско езеро при градъ Варна мѣстното население нарича „гйолътъ“, по-рѣдко „езерото“; а когато иска да го отличи отъ езерото, що лежи на западъ отъ с. Гебедже, нарича послѣдното Девненско, а първото Гебедженско езеро; и азъ ще употрѣбявамъ това наименование.

Подпомогнатъ по прѣпоржка на нашия генераленъ щабъ отъ щаба на флотата ни, можахъ миналото лѣто да направя нѣкои изучвания на Гебедженското езеро, което прѣдставя голѣмъ интересъ не само поради своитѣ многостранни физикогеографски отношения, но и поради важни стопански и политикогеографски задачи. За всестранно изучване на езерото ми липсваха нѣкои инструменти, между които и термометъръ за мѣрене температурата въ дълбочини, липсуваше ми и нужната подготовка по нѣкои отдѣли на лимнологията. Сега публикувамъ като прѣдварителни бѣлѣжки само по-важнитѣ морфометрични данни, а при по-благоприятни врѣмена тъкмя да издамъ обстойна лимнологична студия, придружена съ атласъ и фотографски снимки.

За основа на моитѣ морфометрични изчисления ми послужи ржкописната карта на Гебедженското езеро въ мащабъ 1:10000, която притежава щабътъ на нашата флота. На тази карта сж нанесени числата на 3811 лотунги, извършени прѣзъ 1897 година отъ лейтенанта Стойковъ. Тамъ сж отбѣлѣзани и материалитѣ, които покриватъ дъното на езерото.

Морфометрия на езерото.

Пространство. Съ Амслеровия поларенъ планиметъръ измѣрихъ пространството на Гебедженското езеро върху ржкописната карта на флотския щабъ въ мащабъ 1:10000 и върху картата на руския генераленъ щабъ — въ мащабъ 1:126000. Резултатитѣ сж: по първата карта 18.9, а по втората 18.8 кв. кил. Азъ ще приема за основа на по-нататъшнитѣ изчисления числото, добито отъ ржкописната карта на флотския щабъ, защото по нея съмъ изчислилъ сички морфометрични данни.

Дължина и широчина. Дължината на Гебедженското езеро, мѣрена въ въздуха, е 13.4 кил.; мѣрена по срѣдната линия на езе-

рото достига 14.7 кил. Най-голѣмата широчина на езерото (при Налбантъ) е 2.5 кил. Като раздѣлимъ пространството на езерото съ неговата най-голѣма дължина, получаваме срѣдната широчина на езерото; тя е 1.3 кил. Най-малката широчина на езерото (при боазътъ) е само 130 метра.

Морската височина на езерното ниво и на неговото дъно. Споредъ картата на картографическия институтъ (мащабъ 1:10000) езерното ниво е 1.85 м. надъ морското равнище, а споредъ картата на флотския щабъ — само 1.18 м. Въ послѣдно врѣме се прокара праволинеенъ каналъ отъ езерото къмъ морето, който понижи значително нивото на езерото; сега то не ще е по-високо отъ 80—90 сант. надъ морското равнище.

Максималната дълбочина на езерото е 20 метра, така щото най-дълбокитѣ мѣста на езерото лежатъ 19 метра подъ морското равнище и съотвѣтни дълбочини въ съсѣдното море се намиратъ вънъ отъ Варненски заливъ.

Разчленение. Разчленението на едно езеро се изразява численно чрѣзъ отношението на неговата дѣйствителна околовръсть къмъ окржжностьта на кржгъ, който има еднакво съ езерото пространство.

Съ помощьта на джгометъръ измѣрихъ дължината на брѣговата линия на Гебедженското езеро и получихъ за картата на картографическия институтъ 33.9 кил., а за картата на флотския щабъ 33.4 кил.; и въ този случай ще приема послѣдното число.

Разчленението или граничното развитие на езерото P ще получнмъ отъ слѣдната формула:

$$P=\frac{O}{2\pi\sqrt{\Pi:\pi}}=\frac{33.4}{2\pi\sqrt{18.9:\pi}}=2.2$$

Така щото околовръстьта на Гебедженското езеро е 2.2 пжти по-дълга отъ възможната най-малка околовръсть на езерната повърхнина.

Срѣдна дълбочина и кубическо съдържание. Много сж начинитѣ, по които може да се опрѣдѣли срѣдната дълбочина и кубическото съдържание на езерото. Понеже изобатитѣ на езерото, благодарение на многочисленитѣ лотувания, можахъ да прокарамъ върху картата на Гебедженското езеро съ значителна точность, то си послужихъ съ тѣхъ за изчисление на срѣдната дълбочина и кубическото съдържание на езерото.

Конструирахъ хипсографската джга на езерото, като нанесохъ върху хоризонталната ось на координатната система ареалитѣ на ограденитѣ съ изобати повърхнини, а на вертикалната ось — по редъ припадащитѣ тѣмъ дълбочини. Като се прѣсичатъ издигна-

титѣ перпендикуляри отъ отбѣлѣзанитѣ пунктове на двѣтѣ оси, ни даватъ точкитѣ на хипсографската дъга. Чрѣзъ планиметриране и дѣлежъ на резултата съ нанесеното число върху хоризонталната ось, получаваме срѣдната дълбочина въ мѣрката на вертикалната. По такъвъ начинъ получаваме срѣдната дълбочина на Гебедженското езеро 9.7 метра.

Като имаме срѣдната дълбочина на езерото и пространството на неговата повърхнина, можемъ да изчислимъ кубическото съдържание на езерото: то е равно на продукта отъ двѣтѣ = 183.8 мил. куб. метра.

Като се ползуваме отъ изобатитѣ, можемъ по формулата на Simpson-a : $V=\frac{h}{3}$ $[S_1+S_{2n+1}+4(S_2+S_4+\ldots+S_{2n})+2$ $(S_3+S_5+\ldots$ $S_{2n-1})$ да получимъ направо кубическото съдържание на езерото. Тука замѣстяме h съ 5, а S_1, S_2, S_3 . . . съ ареала на пространството, заградено отъ изобатитѣ, n е равно на втората изобатна плоскость. Като рѣшимъ тази формула получаваме V (кубическото съдържание) = 190.7 мил куб. метра. Като раздѣлимъ числото на кубическото съдържание съ числото на ареала отъ повърхнината на езерото получаваме неговата срѣдна дълбочина 10.1 м. Изчислението на първия начинъ е въ състояние да ни даде по-точно число на срѣдната дълбочина, затова и азъ ще държа за неговото приемане.

Отношението между срѣдната дълбочина и максималната е 1 : 2.1, слѣдв. срѣдната дълбочина е само 0.485 или 48 % отъ максималната дълбочина. Въ сравнение съ повърхнината на езерото се показва тя значителна, страната на единъ квадратъ равенъ на тази повърхнина я надминава 454 пжти.

$$\text{Срѣдната дълбочина} : \sqrt{\text{ареала}} = 1 : 454.$$

Сжщото отношение, смѣтано за максималната дълбочина, дава 1 : 64.

Изобатата, която отговаря на срѣдната дълбочина трѣба да обхваща приблизително половината отъ повърхнината на езерото. И дѣйствително изобатата на 10 метра дълбочина загражда пространство 10.14 кв. кил.

Срѣдниятъ наклонъ. Срѣдниятъ наклонъ отъ изобата до изобата се изчислява отъ слѣдната формула:

$$H_1=\frac{h}{A_1}\,\frac{J_1+J_2}{2},$$

дѣто h = 5 м., A_1 = ареалътъ между двѣтѣ изобати и J_1 и J_2 тѣхната дължина. Възъ осноза на тази формула намираме, че наклонътъ между 1 и 2 изобата е = 25.0 ‰ или 1°26′, между 2 и 3 = 21.0 ‰ или 1°12′, между 3 и 4 = 14.9 ‰ или 0°51′ и между 4 и 5 = 6.8 ‰ или 0°23′.

Споредъ Finsterwalder-Peucker-овата формула можемъ да изчислимъ срѣдния наклонъ на цѣлото дъно на езерото. Формулата гласи:

$$H = \frac{h}{A} Л,$$

дѣто h означава дълбочината между отдѣлнитѣ изобати, A = ареала на езерото и Л = дължината на всички изобати, намалена съ половината дължина на най-горѣ разположената. Рѣшението на тази формула ни дава

$$H = 23.9\,‰ \text{ или } 1^0 22'.$$

Слѣдната таблица ни прѣдставя систематично главнитѣ морфометрични елементи:

Дълбочина	Ареалъ на пространствата, заградени отъ изобатитѣ	Дължина на изобатитѣ	Пояси на дълбочина	Ареалъ между два изобата	Наклонъ отъ изобата до изобата	
м.	кв. килом.	км.	м.	кв. килом.	‰	0°и'
0	18.91	33.4	0— 5	6.5	25.0	1°26'
5	12.47	31.7	5—10	2.3	21.0	1°12'
10	10.14	23.0	10—15	3.9	14.9	0°51'
15	6.26	15.9	15—20	6.3	6.8	0°23'
20	0.30	2.9	—			

Общитѣ морфометрични числа не сж въ състояние да ни прѣдставятъ видътъ на езерното дъно. За тази цѣль сж най-пригодни профилитѣ, за това и азъ ще приведа дълбочинитѣ на нѣколко по-характерни профила въ посока сѣверъ—югъ, като захвана отъ изтокъ. Растоянието между лотунгитѣ е около 50 метра.

I. Чешма Максуда: 1, 1½, 2, 2¼ *3½*, *7¾*, 10¼, 10¼, 10½, 10¼, 9½, 9, 8¼, 7¾, 5¾, 4, 4, 3¼, 2⅓, 2½, 2, 2, 1½, 1½, 1½, 1½, 1½, 1½, 1¼, 1, ¾, ⅓, ¼.

II. Баба-Бурунъ: *1¾*, *5½*, 7½, 8½, 9¾, 10¼, 10¾, 11, 11½, 11½, 11¼, 11, *8½*, *5*, 4½, 4½, 4½, 4½, 4¼, 4¼, 4, 3¾, 3½, 3½, 3½, 3½, 3½, 3½, 3½, 3⅓, 3¼, 3, 2, 1½, 1.

III. Налбантъ: 3⅕, *3¾*, *8¼*, 9¼, 11, 12½, 14, 15, 15¾, 17¾, 18, 18½, 18¾, 18¾, 19, 19¼, 19½, 19¾, 19¾, 20, 20, 20, 19¾, 19¼, 19¼, 19, 18¼ 17¼ 16, 14¼, 14½, 12¾, 10¾, *7*, *3¾*, 3, 3, 3, 3¼, 3⅕, 3⅕, 2¼, 1¾.

IV. Инжекйоската тѣснина: 1½, 2, 2½, *4*, *13½*, 16, 18, 19, 19¾, 19½, 19¾, 19½, 19½, 19¼, 19¼, 18¾, 18½, 16½, 15¾, *11*, *5½*, 2, 1¾, 1¼, 1, ¾, ½.

V. Деве-Соватъ: $^1/_4$, 1, $1^1/_2$, $1^3/_4$, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, $3^1/_4$, $3^3/_4$, *$3^3/_4$*, *$15^3/_4$*, $15^3/_4$, $15^3/_4$, $15^3/_4$, $15^3/_4$, $16^3/_4$, 17, 17, $16^3/_4$, $16^3/_4$, $16^3/_4$, $16^3/_4$, $16^1/_2$, $16^1/_2$, $16^1/_2$, $15^1/_2$, 15, $13^3/_4$, *$9^1/_2$*, *2*, 1.

VI. Кумъ-Борунъ: $^1/_2$, $^3/_4$, *$2^1/_2$*, *$5^3/_4$*, $7^1/_2$, 9, $9^3/_4$, 10, $10^1/_2$, $10^1/_2$, 11, $11^1/_4$, $11^3/_4$, 12, $12^1/_4$, $12^1/_2$, $12^3/_4$, 13, $13^1/_2$, $13^1/_2$, 14, 14, $14^3/_4$, $14^3/_4$, $15^1/_2$, $15^1/_2$, 16, $16^1/_2$, $16^1/_2$, $16^3/_4$, $16^3/_4$, 17, 17, 17, 17, 17, 17, $16^3/_4$, 15, *15*, *$1^3/_4$*.

VII. Малъкъ-Аладънъ: $^3/_4$, $1^1/_2$, $1^1/_2$, $1^3/_4$, 2, $2^1/_4$, *3*, *7*, $9^1/_4$, $10^1/_2$, 11, $11^1/_4$, $11^1/_2$, $11^1/_2$, $11^1/_2$, $11^3/_4$, $11^3/_4$, 12, 12, 12, 12, $12^1/_2$, $12^1/_4$, 12, $11^1/_2$, 11, 11, $9^1/_2$, *$9^1/_2$*, *$2^1/_2$*, 2.

VIII. Боазътъ: 8, $7^1/_4$, 8, $6^1/_4$, $5^3/_4$, $2^1/_2$.

IX. Рамаданъ-Борунъ: *2*, *$5^1/_2$*, 7, $7^1/_4$, 7, $7^1/_4$, 7, $6^3/_4$, $6^1/_4$, $6^1/_2$, $6^1/_2$, $6^1/_4$, *5*, *$2^1/_4$*.

Отъ всички профили личи ясно, че видътъ на дъното отговаря на вида на цѣлата долина въ долното течение на Провадийско-Девненската рѣка: плоскитѣ равнини, които се протакатъ почти хоризонтално стотини метри на ширъ, се спущатъ стръмно, на единъ пжть, къмъ по-низки равнини. Терасовидниятъ скокъ личи особено ясно послѣ дълбочината 3—4 метра.

Дълбокиятъ улей на Гебедженското езеро има слѣдната последователна дълбочина отъ западъ къмъ изтокъ: при устието на рѣката, що се втича въ него, езерото има дълбочина $1^3/_4$ м., 60 метра по на вжтрѣ стига 2 м. Прѣзъ приблизително 300 метра надлъжъ по езерото имаме слѣднитѣ дълбочини 2, 4, 5, $5^1/_2$, 6, $6^1/_4$, 7, $7^1/_4$, $7^1/_2$, $7^3/_4$, 8, 8, 10, $11^1/_2$, $12^1/_2$, $13^1/_4$, $13^1/_2$, $14^1/_2$, $15^1/_2$, $16^1/_4$, 17, 17, 17, 17, 17, 17, $17^1/_2$, 18, $18^3/_4$, $19^3/_4$ (20), $19^3/_4$, $18^1/_2$, $18^1/_2$, $18^1/_2$, $18^1/_2$, 20, 20, 20, 20, 17, 11, 10, 10, 9, $2^1/_2$.

За да добиемъ по-добъръ прѣгледъ върху морфометричнитѣ отношения на Гебедженското езеро, прѣдлагамъ сравнителна таблица на нѣколко крайморски езера отъ Балкански Полуостровъ.

(Вижъ таблицата въ края на статията).

Допълнителни бѣлѣжки. Гебедженското езеро получава отъ Провадийско-Девненската рѣка срѣдно около 4000 литри вода въ секунда, отъ която 3760 литри иде отъ Девненскитѣ извори. Въ врѣме на силни поройни дъждове, които опустошаватъ често басейна на Правадийската рѣка, се вливатъ въ езерото по 20 до 80 хиляди литри кална вода на секунда. Тази мжтна вода увеличава силно тинята по дъното на езерото.

Общия видъ на езерото, направата на дъното, дилувиалнитѣ тераси отъ двѣтѣ страни на езерото потвърждаватъ напълно възгледа на руския именитъ геологъ Соколовъ, че Гебедженското езеро подобно на южноруситѣ лимани сж вдълбени чрѣзъ речна ерозия

долини, когато нивото на Черно море било значително по-низко. Послѣ се издигнало морското ниво и въ долината на прѣдишната рѣка се образувалъ морски заливъ. Наноситѣ на крайбрѣжното морско течение заграждатъ послѣ съ пѣсъчна низина езерото откъмъ морето, самото езеро подъ влиянието на западния вѣтъръ усилвало чрѣзъ натрупване прѣградата.

Водата на Гебедженското езеро е сладка и има зеленъ цвѣтъ съ малко жълтеникавъ приливъ. Прозрачностьта е 2.30 метра. Температурата на повърхната вода на езерото прѣзъ м. Августъ 1904 г. бѣше 23 — 24° Ц. Рибаритѣ пиятъ водата на езерото, нъ тя нѣма добъръ вкусъ. Разложението на много органически вещества ѝ придава малко меризма. Въ водата е констатирано присжтствие на разложени органически вещества, на амониакъ и азотна кислота. Химикътъ Найденовичъ, като изпарилъ една литра вода при 180°, получилъ 35 сантиграма остатъкъ, отъ който 26 сантиграма въглекисела варь и 0.3 кремноземъ (Silice).

Езерото е богато съ раци и риба. Най-много ловятъ бѣла риба, шаранъ, меше, платика, щука, сомъ, кефалъ и карагйосъ (послѣднитѣ два вида дохождатъ отъ морето); рѣдко се ловятъ бѣлица и линъ, а съвсѣмъ рѣдко мавромитъ.

Сравнителна морфометрична таблица.

Езера	Надморска височина	Пространство	Най-голѣма дълбочина	Срѣдна дълбочина	Кубическо съдържание	Срѣденъ наклонъ	Околовръстъ	Окоовръстно развитие	Число на лотунитѣ	На кв. килом.	Мащабъ на картата	Кой лотувалъ
	м.	кв. к.	м.	м.	к. м. мил.		кил.					
Гебедженско	1	18.91	20	9.7	183.3	1°22′	33.4	2.17	3811	200	1 : 10,000	Лейтенантъ Стайковъ
Айвасилско	Отъ 0 до 50 см.	50.86	8.4	6.3	320	0°12′	30	1.19	104	2	1 : 100,000	П. Ланковиѣ
Бешикско	Отъ 0 до 50 см.	69.28	22.3	13.8	950	0°42′	55	1.87	140	2	1 : 100,000	П. Ланковиѣ
Скутарско	6	262.51	44.0	4.8	1700	0°6′	162	3.05	240	1	1 : 75,000	І. Цвијиѣ

Епископиитѣ брѣгалнишка и велбуждска прѣзъ срѣднитѣ вѣкове.

Отъ Йор. Ивановъ.

Въ историята на християнското разпространение между сѣверомакедонскитѣ славѣни брѣгалнишкиятъ край заема първо мѣсто. Благодарение на по-прѣдишни християнски общини, благодарение на покръщането на славѣнитѣ въ Брѣгалница два вѣка още прѣди Кирила и Методия, около 680 год.[1]), на новия господарь на тази область — Бориса оставало само да закрѣпи новата вѣра срѣдъ завареното славѣнско население, както и да въздигне нови, по-великолѣпни храмове въ мѣстното епископско сѣдалище (870—871 г.).

Прѣзъ началото на срѣднитѣ вѣкове въ Македония Втора (между Осогово и Бѣласица) се споменуватъ между друго и градоветѣ Ἁρμονία и Βάργαλα[2]). Първото име прѣдадено на славѣнски би било Равьнъ не само по смисъль, но и по тогавашнитѣ славѣнски звукови закони, толкова повече, че сѣверомакедонскитѣ славѣни казватъ Раменъ вм. Равенъ (Ἁρμονία — Рамония — Рамьнъ — Равьнъ). И наистина, съ заселението на славѣнитѣ въ тия крайща, на Брѣгалница вмѣсто градъ Ἁρμονία намираме Равенъ. Тамъ именно, въ градъ Равьнъ на рѣцѣ Брѣгалницѣ, както ни учи Солунската легенда, е станало утвръждение на християнството между славѣнитѣ прѣзъ VII вѣкъ. За мѣстонахождението на този градъ можемъ да се догаждаме отъ днешната мѣстность „Рамна“ до село Тработивище край горна Брѣгалница[3]). На това мѣсто се намиратъ развалини отъ стари сгради.

Много повече знаемъ за името Брѣгалница. Въ древность, прѣди да дойдатъ славѣнитѣ, това име звучело Баргала (Βάργαλα) и било давано на градъ въ Македония II[4]). Баргала било и епископско сѣдалище; това знаемъ отъ актоветѣ на халкидонския съборъ въ 451 г., дѣто стои и името на баргалския епископъ Дарданий[5]). Когато славѣнитѣ заседнали въ Македония, името на

---

[1]) Вж. у моята книга за Сѣверна Македония и Кюстендилъ, която ще излѣзе скоро отъ печатъ.

[2]) *Hieroclis* Synecdemus у Tafel, Const. Porph. 12.

[3]) *Г. Ангеловъ*. Кюстендилъ, 1900, стр. 7.

[4]) *Hieroclis* Syn., 12.

[5]) *Лепорскій*. Исторія Ѳесалоникскаго экзархата, 310.

градъ Баргала получило славѣнско осмисление и сближение съ думата брѣгъ, произнасяна тогава *брегъ* или *бриагъ*, та Брѣгалница. За това имаме необоримо свидѣтелство и у Теофилакта, който пише името както се е произнасяло — Брѣгалница (Βραγαληνίτζα[1]). Дали обаче въ славѣнската епоха името Брѣгалница се е давало и на рѣката и на градъ край нея, както сега Струмица се вика и рѣката и лежещия край нея градъ, не може да се каже положително. Съ изричното горно извѣстие за сѫществуване на християни и епископия въ Брѣгалница, редоветѣ въ Успѣнието на Кирила Философа потомъ же шдь въ Брѣгальницꙋ и обрѣть ѿ словѣнскаго языка нѣколико крщенѣ се оправдаватъ най-пълно, само че тука ни най-малко не се разбира Кирилъ, братътъ Методиевъ, а Кирилъ Кападокийски отъ VII вѣкъ.

Изрично свидѣтелство за уреждането на брѣгалнишката епископия намираме у Теофилакта, въ неговото дѣло „Страдание на тиверiополскитѣ мѫченици[2]). Въ врѣмето на Бориса въ българската земя се явили покойни вече свети хора, които цѣрѣли недѫгавитѣ вѣруещи. Особени чудеса вършели струмишкитѣ (тиверiополскитѣ) мѫченици, чиито тѣла почивали въ Струмица (Тиверiополъ). Мълвата дошла и до царь Бориса. Като горещъ закрилникъ на божественитѣ нѣща, царьтъ заповѣдалъ да издигнатъ храмъ въ брѣгалнишката епископия (ἐν τῆς Βραγαληνίτζης ἐπισκοπῇ[3]) и тамъ да прѣнасатъ мощитѣ на чудотворцитѣ. Мѣстниятъ български управитель (ἄνδρα Βούλγαρον; Таридинъ построилъ храма и, като събралъ архиереитѣ и свещеницитѣ, войводитѣ и много народъ, тръгналъ съ множеството съ пѣснопѣния къмъ Струмица. Струмичани обаче не давали по никой начинъ да имъ се зематъ светцитѣ, но по увѣщанието на войводата (комисъ) и архиепископа да послушатъ желанието на своя царь Бориса, тѣ отпуснали мощитѣ на трима отъ светцитѣ. Въ брѣгалнишкия храмъ, дѣто били поставени мощитѣ, билъ учрѣденъ и особенъ клиръ, който извършвалъ богослужението на български езикъ (Ἀφωρίσθη δὲ τῷ θείῳ τούτῳ ναῷ καὶ κλῆρος βουλγάρων γλώττῃ τὰ θεῖα πεπαιδευμένος[4]). При Симеона били прѣнесени мощитѣ и на другитѣ светци отъ Струмица въ голѣмия брѣгалнишки храмъ. Покрай митрополитския храмъ Борисъ съградилъ и други черкви въ брѣгалнишката епископия, която се е наричала и овчеполска. Това извѣстие е запазено въ

[1]) Гл. по-долу.

[2]) *Theophylactus*, Bulgariæ archiepiscopus, Martyrium ss. quindecim illustrium martyrum qui imperanti impio Iuliano Apostata Tiberiopoli, qua Strumitza bulgarice dicitur, passi sunt, помѣстено въ гръцката Патрология на Миня т. 126 или въ IV т. на Теофилактовнтѣ съчинения.

[3]) Tom. IV, col. 201.

[4]) Tom. IV, col. 208.

старъ български лѣтописъ, отдѣто извличаме слѣднитѣ важни за случая редове:

Тьи царь (Борисъ) крьсти всу землю бльгарскую и създа цьркви по земли бльгарстѣи; и на рѣцѣ Брѣгалници и тоу пріемь царство, на Овчи поли сьзда бѣли цьркви[1])

Що се касае до питането — защо да се прѣнасятъ мощитѣ на светцитѣ отъ Струмица въ Брѣгалница, когато се знае, че при Бориса и Симеона и двѣтѣ мѣста са принадлежели на българитѣ[2]) мнѣнието на черковния историкъ Голубински, който отдава прѣнасянето на нѣмане до тогава епископия въ Струмица, е най-правдивото[3]).

Като е дума за брѣгалнишката епископия, умѣстно е да се освѣтли още единъ тъменъ въпросъ отъ българската черковна история, въпросътъ за сѣдалището на епископията. За сѫществуване на градъ и епископия Баргала въ римско-византийската епоха споменахме по-горѣ. Дали обаче при нахлуванията на славѣнитѣ, аваритѣ и др. народи градътъ Баргала не е загиналъ, както туй е станало съ повечето Юстинианови градове и крѣпости, що ни изброява историкъ Прокопи отъ VI вѣкъ? Чини ми се, че разорението не е пощадило и Баргала, защото впослѣдствие освѣнъ рѣка Брѣгалница не се споменава изрично и градъ Брѣгалница. Само епископията е носѣла името на рѣката, както туй е бивало и съ много други епископии: маравската, величката[4]) и др. Пъкъ и самото название „брѣгалнишка епископия" не е траяло много, защото още при Бориса тамкашната епископия се е красѣла и съ друго име — проватска (овчеполска); сѫщо и по-нататъкъ брѣгалнишката епископия се именува ту морозвиздска, ту малешевска, ту злетовска или лѣсновска, докато въ началото на турското робство не попадна подъ кюстендилската. Това промѣняване на названията е въ свръзка съ епископското сѣдалище и областното название. Освѣнъ у Теофилакта, другадѣ не се срѣща названието „брѣгалнишка епископия". Така, на цариградския съборъ въ 879 г. не личи никакъвъ брѣгалнишки епископъ, а личатъ двама „проватски". Единиятъ проватски епископъ (Προβάτου) билъ Мануилъ, а другиятъ проватски (Προβάτων) се викалъ Лъвъ[5]). Първиятъ е билъ прова-

---

[1]) Споменик III, 191.

[2]) Въ списъка на епископскитѣ мѣста подчинени на Цариградския патриархъ въ царуваньето на Лъва Мждрия (886—912) Струмица но личи между епархиитѣ. Срв. *Tafel*, Const. Porph., 45—51. Тивериополскиятъ епископъ на събора въ 879 г. е отъ фригийския Тивериополъ. Срв. *Гильфердингъ*, Сочиненія I, 76.

[3]) *Голуб.* 63.

[4]) *Баласчевъ*, Климентъ епископъ словѣнски, София 1896, стр. XXVIII—XXIX.

[5]) Срв. у *Голуб.* 54.

дийски епископъ (Πρόβατον, овца, както се и нарича Провадия отъ турцитѣ — Овча, име заето отъ българитѣ), а вториятъ — брѣгалнишкиятъ, чийто титулъ е даденъ по името на брѣгалнишката котловина — Овче-поле, Πρόβατα. По-нататъкъ виждаме, че титулътъ на епископа пакъ се мѣни. Епископътъ отъ брѣгалнишкитѣ крайща е нареченъ морозвиздски въ списъка на епископитѣ прѣзъ първото българско царство при Симеона, Петра и Самуила. Тука нѣма никакво закриване на брѣгалнишката епископия, а прѣименуване, защото, въ тъй кѫсо врѣме не било възможно, пъкъ найсетнѣ и недопустимо отъ черковнитѣ традиции, да се затвори основаната отъ Бориса брѣгалнишка епископия отъ сѫщия царь или отъ близкитѣ му наслѣдници.

Брѣгалнишката епископия, слѣдъ като се е викала овчеполска, по-сетнѣ личи като морозвиздска. А Морозвиздъ е билъ градъ на срѣдня Брѣгалница, южно отъ градъ Качани, въ политѣ на Плачковца. Сега „Мородвисъ" или „Морозда" е село съ около 350 души население, повечето турци и малко българи, и съ развалини отъ стари черкви. Градътъ се поменава прѣзъ 1018 г. при падането на България подъ Византия. Когато византийскитѣ войски се промушнали въ тѣснинитѣ на горна Струма и зели Перникъ съ други 35 крѣпости, когато самси императорътъ тръгналъ къмъ Македония да прѣземе земитѣ на току-що убития послѣденъ български царь Ивана Владимира, българскитѣ велможи и градове мирно се прѣдавали на императора съ цѣль да запазятъ правдинитѣ си. Пратеници отъ Морозвиздъ (Μωρόβισδος), Битоля и Липлянъ прѣчакали императора въ градъ Мосинополъ и му прѣдали своитѣ градове[1]). Арабскиятъ географъ Едризи отъ XII вѣкъ миналъ прѣзъ Морозвиздъ отивайки отъ Кратово за Малешево. „Формендисъ", казва той въ своята география, е градъ разположенъ на планински хълмъ и заобиколенъ съ лозя и обработени земи[2]). Въ хрисовула на Василия Българоубиецъ отъ 1019 г. се изброяватъ главнитѣ мѣста подчинени на морозвиздската епископия, която по-рано се викала брѣгалнишка:

Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Μοροβίσδου εἰς αὐτὸν Μορόβισδον καὶ τὸν Κοζιάκον καὶ τὴν Σλάβιστην καὶ τὴν Σθλετβὰν καὶ τὸν Λουκόβιτζον καὶ

И морозвиздскиятъ епископъ (да има подчинени) въ самия (градъ) Морозвиздъ, въ Козякъ, въ Славище, въ Злетово, въ

---

[1]) Ἐνταῦτα δὲ (въ Мосинополъ) καὶ πρέσβεις ἦκον ἐκ Πελαγονίας καὶ Μωροβίσδου καὶ Λιπενίου, παραδιδόντων τῷ βασιλεῖ τὰς πόλεις. Cedreni Hist. II, 467.

[2]) *Tafel,* Const. Porph. 32.

τὴν Πιάνιτζαν καὶ τὴν Μαλέσοβαν κληρικοὺς ιε καὶ παροίκους ιε.[1])	Луковица, въ Пиянецъ и Малешево 15 клирици и 15 парици.

Освѣнъ Злетово и Луковица, първото — голѣмо село въ Кратовско съ 1000 жители, а второто — съ сегашно име Луково въ Кратовско или Луковица въ Осоговията, останалитѣ изброени въ морозвиздската епархия имена са названия на мѣстности, жупи, а не на отдѣлни селища. Така, Козякъ наричатъ мѣстностьта и селата, около 60, между рѣкитѣ Крива и Пчиня; Славище или сега Славишко поле се нарича долината на рѣка Крива съ около 30 села; Малешево и Пиянецъ (Пеония стара) са мѣстности, първата по горна Брѣгалница съ около 15 села, а втората — по срѣдна Брѣгалница та до Струма въ Кюстендилско — съ около 50 села.[2])

По-нататъкъ, въ списъцитѣ на епископитѣ подъ Охридската патриаршия отъ XI—XII в. намираме морозвиздската епископия названа веднъшъ малешевска (ἡ Μαλέσοβα)[3]), втори пѫть пакъ морозвиздска (ὁ Μοροβισδίου), а епископътъ се нарича малешевски (μαλεσόβης).[4]) Отъ това проф. Гелцеръ заключава, че прѣзъ XI в. епископското сѣдалище било минало отъ Морозвиздъ въ Малешево.[5]) Твърдението обаче е прѣбързано: сѣдалището на епископията сé си е оставало въ Морозвиздъ. Прѣзъ XI—XII в. крайщата Морозвиздско и Малешевско съставяли една обща провинция, и понеже обикновено второто име е поставяно на първо мѣсто (Provincia Malesovi et Morovisdii както е въ грамотата на имп. Алексия III отъ 1198 г.[6]), и епископа споредъ това сѫ титулували, покрай морозвиздски още и малешевски. Знае се при това, че градъ Малешево не е имало. Пъкъ най-сетнѣ и хрисовулътъ на Душана отъ 1347 г. за присъвокуплението на морозвиздската епископия къмъ злетовската показва най-убѣдително, че името „малешевска“ не е било въ свръзка съ епископското сѣдалище. За този хрисовулъ ще кажа ей сега.

За по-нататъшната близка сѫдба на морозвиздската епископия не знаемъ нищо, но изглежда че тя ще да е западнала, а епископството съ градътъ — осиромашели. Ето защо въ 1347 г., кога се събралъ черковенъ съборъ въ Скопие за уреждане черковнитѣ дѣла на Душановата държава, било рѣшено, щото запустѣлата отъ

---

[1]) Byzant. Zeitschrift II, 43.

[2]) Сега сѣверниятъ Пиянецъ съ главни села: Тишаново, Ваксево, Койно, Раково, Страдалово, Рашка-Гращица и др. припада къмъ кюстендилската околия, въ княжество България.

[3]) Byz. Zeitschrift, I, 257.

[4]) Ibidem II, 52.

[5]) Ibib. II, 52: Es scheint demnach, dass im 11. Jahrhundert die Kathedra von Morozvizd nach Malesovo verlegt ward.

[6]) *Zachariae Lingenthal,* Jus Graeco-Romanum III, 560.

много години морзвиздска епископия въ село Морозвиздъ да се присъвокупи подъ новоучрѣдената нова епископия, злетовската, която била въздигната отъ игумения въ епископия. Духовниятъ центъръ на злетовската епископия билъ наистина близкиятъ монастирь на св. Гаврила Лѣсновски, обаче официално епископията се именувала злетовска, по името на близкия градецъ Злетово, важно на врѣмето си рударско мѣсто, дѣто е прѣбивавалъ и епископътъ. Душанъ казва: **Поискавше обрѣтосмо въ ѡвласти тои епископию Морозвиждьскоу ѿ многыихъ лѣтьь запоустѣвшоу и подложисмо ю под епископию светыхъ архаггельь въ Злетовѣ съ селомь тѣмь Морозвиздомь** . . . [1]) Първиятъ епископъ въ Злетово, както се учимъ отъ единъ записъ отъ 1353 г., билъ Арсени.[2])

Но и съ прѣмѣстване на сѣдалището си брѣгалнишката епископия не е промѣнила своитѣ граници, посочени въ горѣприведената извадка отъ хрисовула на Василия Българоубиецъ, защото и Лѣсновско и Злетовско са влизали въ брѣгалнишката или овчеполска область, както се учимъ отъ селата, изброени въ сѫщия хрисовулъ на Душана и отъ слѣдния записъ отъ 1330 г.: **въ тоже лѣто свьрши сѧ книга сиꙗ въ ѡвласти ѡвчепольскои въ хорѣ злѧтовстѣи, въ горѣ лѣсновьстѣи, въ монастири стго архистратига Михаила.** [3]) И тъй, още отъ самото основание на брѣгалнишката епископия било ѝ речено да мѣни сѣдалища и наименования. Слѣдъ изоставяне официалното „морозвиздска" епископия, името Морозвиздъ се споменава прѣзъ 1571 година въ записъ, писанъ при **ігоуменоу іеромонахоу Павлоу, сыноу Инкифора Морозвиздскаго въ лѣто ѕод маиꙗ ка** [4])

А кога точно е била закрита и лѣсновската епископия, паметницитѣ не ни казватъ. Знае се само, че вече рано прѣзъ турското робство сичкитѣ морозвиздски и овчополски крайща бѣха подъ велбуждската или коласийска (кюстендилска) архиепископия.[5]) А сега е редъ да кажемъ и за нея отъ основанието ѝ та до XV в., кога сѣдалището ѝ било подпаднало подъ турската държава.

Християнството, както видѣхме, бѣ пуснало отрано още корени въ Македония и Дакия. Дакийски епископи участвуватъ на първитѣ черковни вселенски и помѣстни събори въ IV вѣкъ. Дакийската и македонска области бидейки римски, пъкъ и слѣдъ раздѣлата на империята като попаднали въ голѣмата илирска пре-

---

[1]) Гласник XXVII, 290; *Флоринскій*, Памятники законод. дѣят. Душана. Кіевъ 1888, стр. 88.
[2]) *Стојанович*, Записи I, 38.
[3]) *Стојанович*, Записи I, 26.
[4]) *Idem.* ib., 214.
[5]) *Id.* ib., 371; Глас LVIII, 222—224.

фектура, която духовно била подъ западъ, то и слѣдъ свършъка на римската империя въ 476 г. илирскитѣ епископи продължавали да са въ зависимость отъ римския папа. Цариградскитѣ императори, като не искали да подигатъ черковни спорове, признавали по неволя черковната папска власть въ западнитѣ свои области, толкозъ повече че се забѣлѣзвало извѣстно доброволно влѣчение у илирското духовенство къмъ римския прѣстолъ. Ето защо когато византийскиятъ императоръ Анастасий се опиталъ, прѣзъ 515 г., да упражни извѣстни репресалии спрѣмо духовенството въ Илирика, не сполучилъ. Прѣзъ есеньта сѫщата година били повикани въ Цариградъ петима илирски епископи: Лаврентий лихнидски (охридски), Домнионъ сердикски (софийски), Алкисонъ никополски (Никополъ отъ Епиръ), Гайянъ наиски (нишки) и Евангелъ пауталийски (велбуждски, кюстендилски). Прѣстарѣлиятъ лихнидски епископъ, слѣдъ дълго арестуване въ императорския дворъ, билъ върнатъ при паството си, но на наиския и никополския било сѫдено тамъ да си намѣрятъ гроба; само сердикскиятъ и пауталийскиятъ епископи били допуснати да се върнатъ на катедритѣ си затова, че императорътъ се боелъ отъ бунтъ въ илирскитѣ войски въ Софийско и Кюстендилско (ob metum illyriciani catholici milites).[1])

За избѣгване на по-нататъшни черковни спорове, императоръ Юстиниянъ въздигна въ Илирика въ 545 г., съ позволение на папа Вигилия, нова архиепископия — Първа Юстиниана, замѣстница на римския прѣстолъ. Пауталийската епископия, близка до първоюстинианската, влизала съ много други подъ послѣднята. На втория цариградски съборъ (553 г.) присѫтствува пауталийскиятъ епископъ Фока (Phocas religiosissimus episcopus Potaliensis).

Заедно съ прѣкѫсване извѣстията за града Пауталия прѣзъ слѣднитѣ вѣкове, спиратъ и свѣдѣнията за пауталийското епископство, което подъ име велбуждско се вѣстява едва къмъ края на първото българско царство, при Петра и Самуила. Отъ хрисовула на царь Василия личи, че епископството се е простирало между срѣдешкото, нишкото и морозвидското (брѣгалнишкото), като е обхващало на изтокъ Германия и Разлогъ:

Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βελεβουσδίου εἰς αὐτὴν τὴν Βελεβούσδαν καὶ τὸν Σουνδίασκον καὶ τὴν Γερμάνειαν καὶ τὸν Τερίμερον καὶ τὸν Στοβὸν καὶ κάτω Σουνδέασκον καὶ τὰ Ῥάσλογα κληρικοὺς ιε καὶ παροίκους ιε[2]).	И епископа на Велбуждъ (да има) въ самия Велбуждъ, въ Сѫтѣска, въ Германия, въ Теримеръ, въ Стобъ, въ Долня Сѫтѣска и въ Разлогъ 15 клирици и 15 парици.

[1]) *Лепорскій*, 158—159.
[2]) Byz. Zeitschrift II, 43.

Повечето отъ току-що изброенитѣ градове и мѣста още сѫществуватъ било подъ сѫщото име, било подъ друго. Митрополитскиятъ градъ Велбуждъ е днешниятъ Кюстендилъ. Градътъ и епископията се намирали подъ българско черковно вѣдомство отъ врѣмето на Бориса-Михаила та до края на XIII вѣкъ. Едва въ края на XIII в. епископията, заедно съ настаналитѣ политически промѣни въ Кюстендилско, прѣмина подъ сърбитѣ, 1282 г., подъ печската сръбска патриаршия, за да остане подъ нея до 1766 год. Краятъ не е останалъ чуждъ и на византийското културно влияние и езикъ, особено прѣзъ XI—XII в. в. Знае се напр., че велбуждскиятъ епископъ Никифоръ, отъ края на XI в., билъ всецѣло отдаденъ на гръцката образованость и дору се подвизавалъ на литературно поле съ бесѣдитѣ и тълкованията на св. Ивана Златоуста. Единъ гръцки рѫкописъ отъ този велбуждски епископъ, (ὁ ἐπίσκοπος Βελεβουσδίου) отъ 1072 година се намира въ Парижъ.[1]) При Калояна (1204 год.) папа Инокентий III далъ на търновския митрополитъ Василия титлата примасъ, а на епископитѣ въ Велбуждъ (Анастасия) и Прѣславъ, които именува архиепископи, изпратилъ палиумъ[2]) въ знакъ на тѣхното древно достоинство, на единия като замѣстникъ на архиепископията Първа Юстинияна, а на другия за споменъ на царското сѣдалище отъ първото българско царство. Сѫщиятъ митрополитъ Анастасий се споменава по-късно съ двама свои намѣстници епископи Бѣлбѫждьстїи Епифаний и Димитъръ въ Синодика на царя Борила.[3]).

Най-близко до епископския градъ Велбуждъ е била покраината Горна Сѫтѣска, около пролома на Струма, между радомирското поле и кюстендилското. Самото старобългарско име сѫтѣска, прѣдадено съ гръцки букви като Σουνδίασκος или Σουνδέασκος, значи дефиле, тѣснина и тъкмо съотвѣтствува да е било дадено на селищата край клисурата отъ с. Калище до с. Ръждавица, а вѣроятно и на едноименен градъ. За развалинитѣ на тукашното римско градище и за надписа съ името на крѣпостния управитель (кастрофилаксъ) ще говоря на друго мѣсто. Сега ще забѣлѣжа само, че въ свръзка съ старото име сѫтѣска е названието на близкото село Стѣнско[4]), на изтокъ отъ което, по нивитѣ, личатъ стари зидове, тухли и хоросанъ.

---

[1]) *Coletti,* Illyricum sacrum VIII, 246. Цит. у Томашека.

[2]) Папата изпратилъ до велбуждския архиепископъ *Anastasio Archiepiscopo Bellebusdiensi* специално писмо, обнародвано отъ *Migne,* Innocentius III, Томъ. II, стр. 292.

[3]) Издание на картографическия институтъ въ София, стр. 75.

[4]) Името би трѣбвало да звучи по сегашния мѣстенъ говоръ Сатеска. Изговорътъ Стѣнско е по-късенъ гръцки прѣводъ на славѣнската дума съ прибавенъ още по-послѣ славѣнски суфиксъ — ско, защото сѫтѣска, дефиле, на гръцки ще рече στενόν.

Градъ Германия е сегашното село Баня при Дупница. И това име ни учи за езиковно сродство между траки и славѣни. По звукъ и смисъль тракийското герма отговаря на славѣнското горещъ и литовското горме (горещина)[1]), и ще е дадено на града поради изобилни горещи води, бани. Сегашното слѣдователно название на селището е свободенъ прѣводъ на старото му име. Въ VI вѣкъ Германия е билъ единъ отъ виднитѣ градове на Срѣдиземна Дакия[2]). Императоръ Юстинианъ поправилъ крѣпостьта му[3]). Великиятъ войвода, чието име пълни военната история на сѫщия вѣкъ, Велизарий, се родилъ въ Германия, както ни учи самиятъ му секретарь, историкъ Прокопий[4]). Градътъ е продължавалъ да сѫществува и прѣзъ X в., при българското царство, както видѣхме, съ сѫщото си име. Прѣзъ XII в. прѣзъ него заминалъ арабскиятъ географъ Едризи. Пѫтникътъ дошълъ отъ Малешево въ „Германия", градъ хубавъ, разположенъ на равнище и заобиколенъ съ лозя и обработени полета, и продължилъ пѫтя си за Стобуни (Ихтиманъ) и Атралса (Срѣдецъ)[5]). По-нататъкъ името на града заглъхва. Имаме обаче извѣстия за името на протичащата оттамъ рѣка, наречена въ грамотата на Ивана Шишмана за Рилския монастирь — рѣка **Германѭица**, сега Джерманъ. Сегашното селце Джерманъ, което нѣма никакви древности, ще е по-ново селище[6]). Много са обаче старинитѣ въ с. Баня: дѣлани гранитни камъни, зидове, стълбове, саркофази, жертвеници, парчета отъ мозаика и монети отъ римската епоха. Отъ единъ латински надписъ, посветенъ на Септимия Севера Благочестиви, виждаме, че селището е било още прѣзъ 193—221 г.[7]). По-нова, българско-византийски стилъ е хубавата но запустѣла черквичка св. Никола, както и двѣтѣ бани, отъ които едната е изоставена.

Селището Теримеръ ще се е намирало по сѣвернитѣ поли на Рила, ако може това да се сѫди по реда указанъ въ хрисувала на Василия, дѣто подиръ Германия иде Теримеръ и послѣ Стобъ.

---

[1]) И у другитѣ сродни езици горещъ се казва: гарма у староиндийски, гарема у иранцитѣ (срв. Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch, Strassburg 1905, s. v.). Персийската дума герма, герме — горещина е минала и въ турски езикъ, та отъ тамъ ще бѫде и названието гѐрме, давано на стария римски водопроводъ край Скопие, пъкъ и турската книжовна дума гермабъ — топла баня.

[2]) Ἐπαρχία Δακίας μεσογείου. ὑπὸ κονσουλάριον, πόλεις, ἑ, Σαρδικὴ μητρόπολις, Παυταλία, Γερμανά, Ναϊσός, Ῥεμεσιάνα *(Hieroclis* Synecdemus, Bonnae, стр. 393).

[3]) *Proc.*, De Aedificiis, Bonnae, стр. 267.

[4]) *Proc.*, Bonnae, I, 361.

[5]) *Tafel*, Const. Porph., 32.

[6]) *Иречекъ*, Пѫтувания, 615.

[7]) Arch. epigraph. Mittheilunngen X, 73. Камъкътъ е прибранъ въ Музея въ София.

Името Стобъ на р. Рила ни наумѣва другъ едноименен древенъ градъ Стоби (сега Грацко на Вардаръ), столица на Пеония; названието е слѣдователно старо трако-пеонско, както и самото селище. Въ паметницитѣ се явява най-напрѣдъ въ горѣприведения хрисовулъ отъ 1019 г. По-късно, въ 1190 г., слѣдъ навлизане на кръстоносцитѣ къмъ Цариградъ, сърбитѣ се възползували и ограбили покрай други градове и Стобъ. Стобъ се е държалъ като градъ и прѣзъ XIV вѣкъ. Иванъ Шишманъ заповѣдва, щото **градь Стобь никакоже да не имать** власть надъ рилскитѣ монастирски хора и тѣхнитѣ имоти. Стобъ сега е село съ много зидища, камени и др. древности.

Покрайнината Долна Сѫтѣска ще да е обхващала селищата по струмската клисура между Четирци и Бобошево. Ако е сѫществувала въ X — XI вѣкъ и едноименна паланка — Долна **Сѫтѣска**, тя трѣбва да се дири при с. Бобошево, не само поради посочения въ хрисовула редъ (Сапаревска баня, Стобъ, *Сѫтѣска,* Разлогъ), но и поради стратегичностьта на мѣстото, пъкъ и поради нѣкои запазени старини. Въ и до Бобошево, което е на края на клисурата (сѫтѣска), има петь черкви, старински монастирь „Св. Димитрия", много оброчища; надъ селото въ клисурата стоятъ рушевинитѣ на едно градище, вѣроятно нѣкогашно укрѣпление. И при с. Пастухъ, въ горнята часть на клисурата, има 4 стари черквички като параклиси и едно уединено градище срѣщу селото, обаче въ селото нѣма никакви други старини, които да свѣдочатъ, че тука е имало въ срѣднитѣ вѣкове градъ, както мисли Иречекъ; пъкъ и мѣстоположението не благоприятствува за градъ[1]). Търсениятъ градъ Житомитскъ е другадѣ. А че и прѣди 300 години Пастухъ не е билъ по-голѣмо и заможно селище, знаемъ отъ надписа въ черквата Св. Богородица, горѣ на канарата срѣщу селото, споредъ който ктитори на черквата са били не прѣдполагаемитѣ граждани, а селянитѣ отъ с. Блато.

На изтокъ велбуждската епископия се простирала дору до Родопитѣ и обгрѫщала мѣстностьта Разлогъ, чиито главни паланки сега са Мехомия и Банско. Това обаче не траяло дълго врѣме. Прѣзъ XIV вѣкъ бидейки останалъ извънъ границитѣ на кюстендилското войводство, пъкъ и при турцитѣ като се е броелъ подъ санджака Калиполи[2]), Разлогъ билъ отцѣпенъ отъ Велбуждъ въ черковно отношение.

---

[1]) Ср. *Иречекъ,* Пѫтувания, стр. 608. Да се влѣзе въ селото или излѣзе съ кола е съвсѣмъ немислимо. Тукъ дору и лѣтно врѣме сѫ принудени да си служатъ съ малки сани за сваляне дърва. Пастухци, както и скринци, по̀-долу, сѫ бѣдни и измѫчени хорица. „Да не іе останáло от баща̀, коі би се свртѐл у това место"..., ми казваше единъ пастушанинъ.

[2]) *Hadschi Chalfa,* Rumeli und Bosna, Wien 1812, стр. 73.

ГОРНЕ-КРЕДНА СЕРИЯ

въ централна и западна България, на сѣверъ отъ Балканската верига

отъ

Проф. **Георги Н. Златарски.**

Въ централна и западна България, между Дунава и Балкана, явява се доста пълна горне-кредната, или неократацейската серия. Като изключимъ данския катъ, който отсжтствува съвършено, останалитѣ членове, а именно: горне-сенонския или атурския, туронския и ценоменския катъ сж ту по-вече, ту по-малко застжпени въ тая часть на нашето отечество. И тритѣ споменати ката сж морско произхождение и притежаватъ бѣлѣзитѣ на сѣверо-европейската креда.

Прѣди да пристжпимъ къмъ разглеждането на всѣки катъ поотдѣлно, въ показанитѣ по-горѣ граници, намираме за умѣстно да направимъ едно кратко историческо встжпление, отъ което може да се види, кои именно геолози сж работили за изучването на младата кредна серия въ централна и западна България.

На първо мѣсто намираме заслужилия *Ami Boué*. Като разглежда неокретацейската серия, още въ 1840 г. казва: ако се сжди по имената на селата Каменополе и Кремена, кредата сжществува въ западна България, но тя не може да се причисли къмъ долня креда; сжщиятъ прибавя, че и никополскитѣ височини могатъ да бждатъ тоже кредни [1]). Трѣбва да се спомене, че А. Буе не е посѣщавалъ тия мѣстности.

Fr. Foetterle [2]) слѣдъ прѣдприетата екскурзия прѣзъ 1869 год., отъ Никополъ къмъ Плѣвенъ и Ябланица, доета обширно говори за плоската възвишеность, която се простира отъ Дунава до Плѣвенъ. Споредъ него това плато състои отъ твърди варовици, разположени въ хоризонтални пластове, които при Плѣвенъ сж гжсти, сдрозърнести, бѣли варовици, изпълнени съ *Корали, Бриозои, Ехиниди, Pectunculus, Ostrea* и др.; той ги сравнява съ лайтанскитѣ

---

[1]) *Ami Boné.* — Esquisse géologique de la Turquie d'Europe. Paris 1840, p. 38, 39.

[2]) *Fr. Foetterle.* — Die geologischen Verhältnisse der Gegend zwischen Nicopoli, Plewna und Jablanitza in Bulgarien (in Verhandlungen der k. k. geolog. Reichsanstalt in Wien, 1869, № 9).

Fr. Foetterle. — Fossilien aus der Gegend zwischen Plewna und Jablanitza am nördlichen Gehänge des Balkan in Bulgarien (Verhandlungen der k. k. geolog. Reichsanstalt in Wien, 1869, № 16).

около Виена и имъ дава голѣмо разпространение отъ Дунава къмъ югъ. За Сенонъ *Foetterle* нищо неспоменува. Учиндолскитѣ и Бѣглешкитѣ пъкъ пластове, той причислява къмъ Еоценската серия и прибавя, че въ тѣхъ освѣнъ *Gastropoda, Bivalvia, Rhynchonella, Echinolampas, Crinoidea* и *Корали* намѣрилъ е още и много *Nummulites*-и, които сравнява съ нумулитнитѣ варовици въ южнитѣ части на източнитѣ Алпи. Малко по-послѣ, слѣдъ проучването на събранитѣ фосили, споменатиятъ авторъ поправя първото си мнѣние относително възрастьта на тия варовици и безъ да обръща внимание, че тѣ могатъ да бѫдатъ варовици отъ два отдѣлни ката, причислява ги къмъ най-горня креда. Въ сѫщото врѣме изказва съмнѣние и за нумулитнитѣ разрѣзи и ги замѣнява съ бриозойски. Относително Катунецкитѣ пѣсъчници съ *Orbitolites* (вмѣсто *Orbitolina),* които той най-първо причисли къмъ ценоманскитѣ, въ второто си съобщение смѣстя къмъ Еоценъ, какъвто тамъ несѫществува.

Една година по-късно *Ferd. v. Hochstetter*[1]) смѣсти варовититѣ скали, на югъ отъ Плѣвенъ, къмъ горне-креднитѣ, а така сѫщо и Никополскитѣ. Обаче, отъ Дунава къмъ югъ, пластоветѣ, които се откриватъ покрай рѣкитѣ Витъ и Осъмь, той отбѣлѣзва, въ „геологическата си прѣгледна карта на източния дѣлъ на европейска Турция", като Сарматски и поставя самия градъ Плѣвенъ върху миоценско землище. Само нѣколко километра, южно отъ послѣдния градъ, виждаме въ неговата карта пакъ горне-креднитѣ скали. За проф. *Franz Toula*[2]) ситнозърнеститѣ, а въ нѣкои легла гѫститѣ мергелни варовици съ флинтови ядки, които излизатъ по височинитѣ между с. Челопекъ и Искъра и които лежатъ непосрѣдно върху отбитолинскитѣ пѣсъчници, сѫ отъ туронска, или ценоманска възрасть.

Проф. *D-r von Fritsch*[3]) изъ Хале, прѣзъ 1879 год., константирва най-първо горне-Сенонскитѣ пластове около Никополъ; обаче въ своя приносъ къмъ геогнозията на Балкана, той недава никакво описание на тия скали и нито споменува поне една вкаменелость отъ нашия Сенонъ. Живописнитѣ пъкъ скалисти стѣни въ тученишката долина, недалеко отъ Плѣвенъ, той смѣстя изобщо въ горнякреда. Отъ горнитѣ, отчасти пѣсъчливо-варовити пластове, *von Fritsch* споменува, че се намира най-често една голѣма *Terebretula,*

---

[1]) *Dr. Ferd. v. Hochstetter.* — Die geologischen Verhältnisse des östlichen Theiles der europäischen Türkei, nebst einer geologischen Karte in Farbendruck (in Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt in Wien, 1870, Bd. 20, p. 402).

[2]) *Franz Toula.* — Geologische Untersuchungen im westlichen Theile des Balkan und in den angrenzenden Gebieten (in Sitzb. der k. Akademie der Wissensch. in Wien, 1878, Bd. 77, p. 282).

[3]) *Dr. von Fritsch.* — Beitrag zur Geognosie des Balkan. Halle 1879, p. 1, 2.

а въ по-долнитѣ масивни варовици, изпълнени съ кремъкъ — *Pecten aequicostatus*.

Най-послѣ ще споменемъ още, че голѣма часть отъ ценоманскитѣ варовици, които излизатъ отъ двѣтѣ страни на Искъра, *Franz Toula*[1]) взема за кредни, безъ опрѣдѣлена възрасть, а кунинскитѣ, въ които е намѣренъ *Inoceramus*, той причислява къмъ срѣдня креда. Обаче нѣкои отъ събранитѣ фосили, изъ сиво-пепеливитѣ варовици съ флинтъ, около Кунино, говорятъ въ наша полза, за ценоманска възрасть.

Това е всичко що се е знаяло за горне-кредната серия въ централна и западна България, на сѣверъ отъ Балкана, когато наченахме и ние нашитѣ геологически изслѣдвания въ тая часть на нашето отечество[2]), които отпослѣ на нѣколко пѫти допълвахме[3]). А сега ще пристѫпимъ къмъ изложението на общитѣ резултати, до които сме дошле при изучването на неокретацейската серия въ споменатитѣ по-горѣ граници.

1. Ценомански катъ.

Ценоманскиятъ катъ, или най-долниятъ членъ отъ горне-кредната серия, завзема доста голѣми пространства, отъ двѣтѣ страни на Искъра, между Балканската планинска верига и Дунава. Той се явява по най-вече съ варовитъ фациесъ и е ограниченъ отъ къмъ западъ съ рѣката Огостъ, а отъ изтокъ съ р. Осъмъ.

Дебелитѣ варовити ценомански пластове лежатъ трансгресивно върху неритични баремски образувания и къмъ дунавското равнище биватъ прѣпокрити само отъ младотерциерни, сарматски пластове, подъ които оставатъ скрити къмъ сѣверъ; къмъ изтокъ тѣ изчезватъ подъ мергелно варовититѣ туронски скали. Нѣма съмнѣние, че тия варовици сѫ се образували въ водитѣ на ценоманското море, съ незначителна дълбочина и принадлежаще на умѣрената зоологическа провинция.

---

[1]) *Franz Toula.* — Grundlinien der Geologie des westlichen Balkan. Wien, 1881, p. 34.

[2]) *Георги Н. Златарски.* — Геологич. профилъ отъ Орхание, прѣзъ Абланица, около Драговица, Панега, Г. Бресница, Дерманци до Плѣвенъ. (Период. списание на Книжовното Дружество, кн. VII, София, 1883).

Георги Н. Златарски — Геологически и палеонтолигически бѣлѣжки между Плѣвенъ и троянски Балканъ) Периодич. списание, кн. X, София, 1884).

[3]) *Georg N. Zlatarski.* — Beiträge zur Geologie des nördlichen Balkanvorlandes zwischen den Flüssen Isker und Jantra (in Sitzb. der k. Akademie der Wissensch. in Wien, 93 Bd. 1886). Сѫщата статия печатана на български въ Периодич. списание на Книжовното Дружество, кн. XIX до XXIV.

Георги Н. Златарски. — Приносъ къмъ Геологията на Искърския проломъ отъ София до Романъ и на съсѣднитѣ му прѣдѣли. (Трудове на Българското Природоизпитателно Дружество, кн. II, София, 1904).

Въ прѣдбалканската зона, рѣката Искъръ раздѣля скалитѣ отъ този катъ на двѣ, почти еднакви половини и прѣрѣзва на нѣкои мѣста, почти до основата имъ, цѣлитѣ варовити пластове, дебели 80—100 м.

Литологическиятъ бѣлѣгъ на ценоманскитѣ слойеве е твърдѣ еднообразенъ; тѣ състоятъ почти изключително отъ варовици, повечето свѣтли, бѣли, намѣста слабо-синкави или сиво-пепеляви; но между тѣхъ забѣлѣзватъ се и раждиво, отчасти ужълто боядисани. Въ горнитѣ части тѣ сѫ твърди и изпълнени съ флинтови ядки, а по низко кремъцитѣ ставатъ по-рѣдки, а на мѣста даже съвършено отсѫтствуватъ. Варовититѣ скали до като задържатъ кариерната си вода доволно сѫ мехки и лесно се рѣжатъ, но щомъ я изгубятъ тѣ затвърдяватъ. По долината на р. Витъ въ тѣхъ могатъ да се констатиратъ, макаръ редко, и зелени глауконитни зрънца.

Повърхностьта на ценоманскитѣ варовици е на много мѣста оголена и прѣдставлява частични карстови явления, на други пъкъ тя е покрита съ орна пръстъ и засѣяна съ зеленина, или залѣсена съ дървета.

Въ искърския проломъ, гдѣто ерозивнитѣ дѣйствия на водитѣ сѫ открили хубави разрѣзи, може да се види разположението и съставътъ на голѣма часть отъ ценоманския варовитъ комплексъ. Най-долу излизатъ синкави, или сиво-пепеляви варовици, които съдържатъ черни кремени парчета, а въ по-високъ хоризонтъ сѫщитѣ прѣминаватъ въ свѣтло-сиви, или бѣли варовици, запълнени съ гнѣзда отъ восъченъ и бѣлизнявъ флинтъ. Разположението на флинта не е на всѣкждѣ еднакво; той образува на мѣста цѣли легла и неправилни гнѣзда и до толкова е изобиленъ, щото придава на цѣлата скала кремъченъ изгледъ, когато пъкъ на други той е по-рѣдъкъ. Ценоманскитѣ варовици напластени сѫ, както въ дебели така сѫщо и въ тънки банки, наклонени къмъ сѣвероизтокъ, подъ жгълъ 10°—15°. Тѣ лежатъ въ пълна конкордация, трансгресивно, върху флишкия фациесъ на баремския катъ и сѫ твърдѣ бѣдни на фосили. Въ тѣхъ най-често се срѣщатъ *Exogyra*-итѣ. Отъ ценоманскитѣ варовици събрана е до сега слѣднята фауна: *Terebratula* sp., *Inoceramus concentricus* Parkinson (= *Inocer. striatus* Mant.), *Inoceramus* sp. подобенъ отъ една страна на *Inocer. Brongniarti* Sow., а отъ друга на *Inocer. labiatus* Schloth., сѫщо *Inoceramus* sp., подобенъ до негдѣ само на *Inocer. Cripsi* Mant., *Plicatula spinosa* d'Orb., *Exogyra columba* Lam., *Exogyra conica* d'Orb., *Scaphites* n. sp.

Въ искърския басейнъ надъ варовицитѣ се явяватъ, върху

ограничено пространство, едни пѣсъчници, вѣроятно тоже отъ ценоманска възрасть. Тѣ сѫ бѣлизняви, кварцови пѣсъчници, изпълнени съ бѣла слюда, разположени въ доста дебели банки и раздѣлени съ зеленикава мазна глина въ тънки прослойки. Тия пѣсъчници не съдържатъ никакви фосили, доста сѫ мегки и показватъ сферично разпадане. Отличаватъ се не само по литологическитѣ си бѣлѣзи отъ баремскитѣ, но още и по стратиграфското си положение, тъй като тѣ лежатъ надъ флинтова ценомански варовикъ.

Ограниченитѣ пѣсъчници, върху малко пространство, намиратъ се на сѣверъ отъ Мездра; тѣ се забѣлѣзватъ около селата: Брусенъ, Горня-Кремена, Върбешница, а на западъ се свършватъ около шестъ километра източно отъ Враца; южната имъ граница е муревската малка рѣкичка.

Ценоманскитѣ варовити пластове, напротивъ, заематъ несравнено много по-голѣма повърхнина, отъ колкото пѣсъчницитѣ. Явяватъ се на сѣверъ и на изтокъ отъ Враца, около Искъра както и на изтокъ отъ тази рѣка; сѫщитѣ скали прѣсича и р. Витъ, гдѣто най-послѣ изчезватъ недалеко отъ р. Осъмъ. Плоскитѣ възвишености, които се издигатъ между рѣкитѣ Огостъ и Осъмъ, съставени сѫ повечето отъ сѫщитѣ варовици.

Граничнитѣ линии на ценоманския катъ могатъ да се проведатъ: отъ с. Люта на Огоста, къмъ юго-изтокъ, сѣверната граница минава близо до с. Кошанъ и отъ тамъ прѣзъ Трикладенци, покрай Рибина рѣка спуща се къмъ с. с. Оходенъ, Тлачене, и покрай Габорската бара достига близо до с. Чомаковци на Искъра. Слѣдъ това тя заобикаля отъ къмъ сѣверъ Маркова могила и почти по права линия се направлява въ източна посока, като минава прѣзъ с. с. Чериково, Петърница и се завършва на изтокъ отъ с. Пелишатъ. Въ тая часть мѫчно може да се проведе, съ изисканата точность, границата между Ценоманскитѣ и Туронскитѣ пластове, понеже скалитѣ не излизатъ на всѣкждѣ.

Южната граница на Ценомана е много по неправилна отъ сѣверната. Отъ начало, близо Огоста, тя слѣди тоже юго-източна посока къмъ с. Добруша както и по далеко, а на сѣверъ отъ с. Лилячь граничната линия се отправя къмъ изтокъ, прѣминава на югъ отъ с. Оходенъ, рѣката Скѫта и се направлява покрай височинитѣ, които опасватъ отъ къмъ изтокъ и югъ басейна на послѣдната рѣка. Слѣдъ това линията минава покрай дилувиялната врачанска котловина, спуща се къмъ югъ, слѣди основата на високитѣ зоогенско-баремски скали къмъ с. Челопекъ, а къмъ Крета се провлача край височината на западния брѣгъ на Искъра. При с. Дерманци граничната линия минава на дѣсния брѣгъ на споменатата

рѣка и покрай с. с. Криводолъ и Сине-бърдо достига до мънастиря Св. Илия, а къмъ сѣверъ до Долня-Бешивица; слѣдъ това къмъ Кунино слѣди Каменополското плато, прѣминава изново Искъра и прѣзъ Карлуково, Тодоричени отива къмъ Бѣжаново и Бѣглешъ, а щомъ мине южната граница на боготската плоска възвишеность завършва се най-послѣ къмъ с. Вълчетрънъ.

Въ означенитѣ граници на Ценомана, варовицитѣ отъ тоя катъ сѫ измити на нѣколко мѣста: а) въ цѣлия приимателенъ басейнъ на рѣката Скѫта отъ с. Оходенъ до сѣвернитѣ поли на Веселецкото бърдо; б) между Долня и Горня-Бѣшевица и в) отъ двѣтѣ страни на Панега, западно отъ с. Радомирци, па до Искъра.

2. Туронски катъ.

Измежду членоветѣ на неокретацейската серия най-малко развитъ се показва Туронския катъ и то не само въ централна и западна България, но въобще въ цѣлото наше отечество. Ограниченъ е на малко пространство, между рѣкитѣ Витъ и Осъмъ, и то само на югъ отъ Плѣвенъ. Една малка часть отъ него е прѣпокрита отъ младо-терциерния Виндобониенски катъ, а по-голѣмата потѫва къмъ сѣверъ подъ сенонскитѣ варовици. Отъ къмъ южната страна туронскитѣ глинени варовици лежатъ върху ценоманскитѣ варовици.

Малкитѣ рѣкички Чернелка, отъ къмъ западъ, и Тученица, отъ къмъ изтокъ, прѣсичатъ доста дълбоко туронския теренъ и отварятъ хубави профили, по които може доста добрѣ да се изучатъ стратиграфскитѣ отношения на този катъ. Около първата рѣкичка, която се спуща отъ с. Карагуй къмъ сѣверъ, и особено отъ дѣсната страна на Чернелка, откриватъ се бѣли, твърди, доста набити варовици, въ които често се забѣлѣзватъ разпръснати пиритни зрънца, повечето прѣобърнати въ желѣзенъ хидроксидъ или лимонитъ и мелантеритъ. Отъ фосилитѣ най-често се срѣщатъ *Bryozoa* и главно *Discopora simplex* Reuss, както и разновидни *Bivalvia,* като *Pecten cretosus* Defr. и др. Въ по́-високъ хоризонтъ скалитѣ прѣминаватъ въ зърнясти, пепеливо-бѣли варовици, съдържащи кварцови и глауконитни зърна; послѣднитѣ като ситни едва съ лупа могатъ да се разпознаятъ. И въ този хоризонтъ сѫ изобилни Бриозоитѣ.

До като отъ начало туронския варовикъ се вижда грамаденъ и безъ ясна стратификация, по на югъ къмъ с. Картажабени и отъ двѣтѣ страни на сѫщата рѣка се издигатъ 10—15 м., почти хоризонтално наслагани плочасти варовици. Най-горѣ се показватъ първитѣ варовици и подъ тѣхъ излизатъ глинени и варовити наслоени скали, които като нетвърди лесно се трошатъ. Тия глинясти варовици, въ по-низко ниво съдържатъ и жълто-восъченъ кремъкъ, а

още по̀-низко тѣ биватъ още и доволно твърди и се отличаватъ съ синкавъ цвѣтъ. По тия имено варовици тече днесъ Чернелка, отъ двѣтѣ страни на която се издигатъ скалисти брѣгове. Още по на югъ, къмъ с. Карагуй, коритото на малката спомената рѣкичка доволно се стѣснява и около силнитѣ малки лакатушки се издигатъ вертикални разрѣзи въ сѫщитѣ глинени варовици. Въ скалитѣ нелипсватъ малки и голѣми дупки, даже и пещери, които служатъ като свърталища на хищнитѣ птици.

Въ варовицитѣ при с. Картажабени най-често се срѣщатъ:

Terebatula sp., *Pecten cretosus* Defr., *Pecten membranaceus* Nils., *Isocardia aff. carantonensis* d'Orb., *Venus* sp., *Pholadomya* sp.

Доста високо плато се издига между долинитѣ на Чернелка и Тученица, подъ плодната почва на което оставатъ дълбоко скрити туронскитѣ варовици. Послѣднитѣ излизатъ само тамъ, гдѣто има отворени каменоломи.

При с. Тученица, покрай истоимения долъ, откриватъ се доста високи туронски скали, които се забѣлѣзватъ както на истокъ, така и на западъ отъ истоименото село. Въ първата посока тѣ не сѫ толкова високи, както къмъ Плѣвенъ, въ романтичната долина „Каменецъ" (Каялжкътъ).

Срѣщу с. Тученица, отваря се подъ изворитѣ, въ сѫщата долина, доста поучителенъ профилъ на туронскитѣ пластове, който, сравненъ съ първия, въ Чернелка, не се различава много отъ него. Както тукъ, така и тамъ пластоветѣ сѫ почти хоризонтални и само съ слабъ жгълъ наклонени къмъ сѣверна посока. Напластенитѣ туронски варовити скали се откриватъ на една дълбочина отъ 35 и повече метра, а въ основата се забѣлѣзватъ бѣли, набити варовици, прѣмрѣжени съ бѣли калцитни жилчици; глауконитнитѣ зрънца въ тѣхъ не сѫ рѣдки. Надъ тия излизатъ 20—25 м. глинени варовици, които въ основата си сѫ синкави и съдържатъ черни, флинтови парчета; въ по̀-горнитѣ пластове глината на тия варовици намалѣва и най послѣ комплексътъ се завършва съ бѣлъ полукристализиранъ варовикъ, който е доволно твърдъ. Като положителенъ туронски ний можемъ да вземемъ само глиненитѣ варовици, които се отличаватъ и съ доста богата фауна; тѣхната дебелина едва достига до 25 м. Обаче набититѣ варовици въ основата могатъ да се нарекатъ повечето ценомански, отъ колкото туронски, защото иматъ изгледа на първитѣ; сѫщо така съмнителни за насъ сѫ и твърдитѣ, бѣли, полукристализирани варовици надъ тѣхъ, а понеже въ тѣхъ се намѣриха и фосили като *Hemipneustes* и др., ний сме твърдо убѣдени че тѣ трѣбва да се причислятъ къмъ Сенонския катъ. Споредъ това незначителна остава дебелината на туронския катъ.

Фауната на Тученишката долина не е твърдѣ разнообразна, обаче отъ събранитѣ тамъ видове може да се установи туронската възрасть. Фосилитѣ сж:

Terebratula sp., *Inoceramus latus* Mant., *Inoceramus problematicus* d'Orb. (= *Inoc. labiatus* Schloth.), *Lima* sp., *Pecten aff. cretosus* Defr., *Pecten aff. rothomagensis* d'Orb., *Pecten aff. Nilsoni* Gldf., *Plicatula aff. aspera* Sow., *Tellina* sp., *Dentalium* sp., *Cerithium aff. subfasciatum* d'Orb., *Natica lamellosa* Roem.

Относително разпространението на туронския катъ, ето що може да се каже. Пластоветѣ му афльориратъ на югъ отъ с. Търнене, недалеко отъ р. Витъ и почти въ права линия могатъ да се прослѣдятъ къмъ изтокъ, недалеко Радишево, Згалювецъ, Пордимъ и малко по-далеко. Южната граница на този катъ начева, тоже, недалеко отъ р. Витъ, минава на сѣверъ отъ Петърница, и на югъ отъ Карагуй; къмъ изтокъ прѣдполага се да минава тя край Пелишатъ, обаче гдѣ се свършва Турона не е още извѣстно.

3. Сенонски катъ.

Най-горнята креда въ централна и западна България се завършва съ сенонския катъ, който заема най-значителни размѣри между Плѣвенъ и Никополъ. На западъ отъ р. Витъ той се явява вѣроятно по височинитѣ на бърдото Веселецъ и около с. Люта на р. Огостъ.

Между Плѣвенъ, Сомовитъ и Никополъ голѣма часть отъ сенонскитѣ пластове оставатъ скрити подъ льоса и други постплиоценски образувания; само твърдѣ малка часть остава прѣкрита отъ млади терциерни скали и то: въ околноститѣ на Плѣвенъ подъ морския Миоценъ, а къмъ Сомовитъ и Никополъ подъ сарматски пѣсъци и варовици. Сжщо и на р. Огостъ, при с. Люта, сенонскитѣ пластове се откриватъ подъ сарматски варовици.

Около Плѣвенъ.

Южно отъ Плѣвенъ сенонскитѣ пластове лежатъ конкордантно надъ туронскитѣ. Измити вертикално, доста дълбоко въ долината на тученишката бара, тѣ се откриватъ въ видъ на доста високи стѣни покрай плодната спомената долина, гдѣто образуватъ единъ малъкъ, но доста хубавъ каньонъ. Отворенитѣ отъ ерозията скали, виждатъ се напукани и нацѣпени и въ тѣхъ се отварятъ малки и голѣми пещери.

Въ тученишката долина, недалеко отъ споменатия градъ, разпознаватъ се, изподъ незначителната дебелина на орната пръсть, три отдѣлни ката, които отгорѣ на долу могатъ да се отбѣлѣжатъ така:

а) Сиво-пепеливи мергели и мергелни варовици, въ горнята часть разтрошени, а въ долнята по-компактни; тѣ съдържатъ малко кремъкъ и почти никакви фосили. Тѣхната дебелина може да се приеме отъ 1,20 м. до 1,50 м.

б) Свѣтли варовици, които съдържатъ на мѣста кварцови и зелени глауконитни зърна; послѣднитѣ най-добрѣ могатъ да се видятъ върху повърхностьта на изложенитѣ по-дълго врѣме на атмосфернитѣ и воднитѣ агенти скали.

в) Бѣли, свѣтли, ужълти и слабо червеникави, зърнясти варовици съ твърдѣ богата фауна; тѣ сж изпълнени съ отпечатъци и каменни ядки отъ разни морски, животински остатъци, а най-вече: *Echinoidea, Vermes, Bryozoa, Brachiopoda, Lamellibranchia* и *Gasteropoda.* Тия варовици съдържатъ и ядки отъ черъ флинтъ. Дебелината на тѣзи варовици, въ отворенитѣ каменоломи, достига до 10 и повече метра. Колкото и неясно да е напластяването на тия скали, тѣ сж наклонени подъ 4⁰—6⁰ къмъ сѣверна посока.

Въ сжщата долина, по къмъ югъ, подъ горнитѣ излизатъ синкави, отчасти глинени варовици, бѣдни на фосили, които по всѣка вѣроятность ще трѣбва да се причислятъ къмъ туронскитѣ.

Фауна. — Като говорихме за богатството на фауната въ нѣкои отъ тия пластове, съвсѣмъ умѣстно ще бжде да споменемъ на това мѣсто събранитѣ до сега сенонски фосили отъ плѣвенската околность. Тѣ сж:

Echinoidea: „*Cidaris Faujasi* Desor, *Echinoconus aff. vulgaris* d'Orb.; *Hemipneustes* n. sp. въ нѣколко вариетети, отчасти подобни на *Hemipneustes striato-radiatus* d'Orb.

Vermes: *Serpula ootatoorensis* Stol., *Serp. conjuncta* Gein., *Serp. gordialis* Schloth.

Bryozoa: *Eschara* sp.

Brachiopoda: *Crania antiqua* Defr., *Crania striata* Defr., *Rhynchonella plicatilis var. octoplicata* Sow., *Rhynch. difformis* d'Orb., *Terebratula carnea* Sow., *Terebr. semiglobosa* Sow., *Pecten aff. Nilsoni* Gldf., *Pecten aff. virgatus* Nils., *Pecten n. sp.*, *Janira quinquecostata* Sow., *Janira aequicostata* d'Orb., *Gervillia* sp. *(aff. solenoides* Defr.), *Inoceramus aff. mytilloides* Mant., *Pinna cretacea* Schloth., *Spondylus* sp., *Anomia truncata* Geinitz, *Ostrea larva Lam. Ostrea hippopodium* Nils,, *Ostrea vesicularis* Lam., *Ostrea auricularis* Geinitz, *Ostrea aff. ungulata* H. Coq., *Ostrea* sp., *Pectenculus obsoletus* Gldf., *Pectunculus Marrotianus* d'Orb., *Pectunculus aff. brevirostris* Sow., *Pectunculina* sp. *(aff. Pect. Guerangueri* d'Orb.*)*, *Sphaerulites aff. Styriacus* Zitt., *Eriphyla lenticularis* Gldf. sp., *Crassatella* sp., *Cardium productum* Sow., *Cardium alternatum* d'Orb., *Gytherea polymorpha* n. forma *Circe*

aff. discus Mant. sp., *Tellina semicostata* Reuss, *Panopaea* sp., *Pholadomya aequivalvis* Gldf. sp., *Pholadomya* sp., *Teredo* sp.

Scaphopoda: *Dentalium medium* Sow.

Gastropoda: *Pleurotomaria aff. perspectiva* Mant., *Turbo* sp., *Phasianella aff. pusila* Sow., *Phasianella n. sp., Natica cretacea* Gldf., *Voluta aff. deperdita* Gldf., *Conus* sp.

Между Плѣвенъ и Сомовитъ.

До като въ романтичната долина на Тученица се откриватъ всички сенонски пластове, между които, както видѣхме, има и доста богати на вкаменености, къмъ Плѣвенъ и на сѣверъ отъ този градъ се простиратъ, по най-вече, мергелнитѣ варовици и мергелитѣ, които тукъ-тамъ се откриватъ подъ тънката орна пръстъ; другитѣ два ката оставатъ дълбоко скрити подъ мергелитѣ и се невиждатъ вече къмъ сѣверъ, освѣнъ покрай р. Витъ при с. Крета. Въ отворенитѣ кариери между Плѣвенъ и Бръшляница кредитѣ мергели, до като сж прѣсни иматъ ужълтъ цвѣтъ и срѣдня твърдость, обаче щомъ останатъ изложени на атмосферилийтѣ тѣ избѣляватъ и начеватъ да се разпадатъ. Тия мергели съдържатъ най-много *Bryozoa (Eschara* и др.) и *Brachiopoda*. Послѣднитѣ сж твърдѣ смазани, разпукани даже и обезличени; между тѣхъ могатъ да се распознаятъ *Terebratula semiglobosa* Sow. и *Terebratula carnea* Sow.; но въ тѣхъ се намѣриха още *Pecten cretosus* Defr. и частици отъ *Belemnitella*, но неизвѣстно да ли тѣ принадлежатъ на *Belemnitella quadrata* d'Orb. или *mucronata* d'Orb. Освѣнъ това въ тѣхъ се срѣща и пепеливо-сивъ, ужълтъ, па даже и черъ кремъкъ.

Къмъ Дунава сенонскитѣ мергели се скриватъ изподъ дебелия льосъ, за да се покажатъ изново и съ пó-пълни профили къмъ Сомовитъ и Никополъ.

Сенонски скали се бѣлѣятъ и по дѣсния доста високъ, но положитъ брѣгъ на р. Витъ и то съ незначителни прѣкъсвания отъ Кацамуница до Крета. При кретския носъ варовицитѣ се отварятъ въ дебели банки и приличатъ по съставъ и вънкашность на срѣдния катъ на тученишкитѣ при Плѣвенъ. Тѣхнитѣ пластове до толкова сж испълнени съ фосили и фосилни ядки, щото съставляватъ цѣлъ конгломератъ отъ скаменелости. Въ тѣхъ най изобилни се виждатъ: *Hemipneustes, Rhynchonella, Pecten, Janira, Ostrea* и други *Lamellibranchiata* както и *Gastropoda*. Къмъ Дунава сенонскитѣ пластове излизатъ инзуларно изъ подъ Кватернера, най-първо около Шияково, а послѣ между това село и Гаурени, но върху ограничено пространство.

Между Сомовитъ и Никополъ.

На изтокъ отъ Сомовитъ, най-горнята креда образува край Дунава вертикално отсѣчени стѣни. Тѣ излизать веднага подъ орницата (0,40 до 0,50 м. дебела) въ видъ на порозни варовици и подъ тѣхъ слѣдва другъ варовикъ, богатъ на фосили, между които *Ostrea vesicularis* Lam. взема надмощие надъ другитѣ, По́-низко горнитѣ скали ставатъ кредоподобни, а още въ по̀-низки хоризонти въ тѣхъ се показватъ кремени редове, по най-вече отъ тъмна боя. Въ кредоподобния варовикъ фосилитѣ намаляватъ и въ основата му, която състои отъ мергелни трошливи варовищи, фосилитѣ ставатъ рѣдки.

Ерозивнитѣ дѣйствия на атмосферилийтѣ, които сѫ дѣйствували върху сенонскитѣ пластове, прѣди още да се е натрупалъ льоса, оставили сѫ дълбокъ отпечатъкъ върху нѣкогашната равна повърхнина на тия пластове. И наистина вмѣсто да бѫде тя равна, каквато е била първоначално, когато е излѣзла отъ морето, виждаме я подъ льоса неправилно измита и слѣдователно вълнообразна.

Стръмнитѣ сенонски стени на изтокъ отъ Сомовитъ, край Дунава, изпълнени сѫ съ разновидни пукнатини, които способствуватъ за по-лесното откъртване и сгромолясване, по нѣкога на доста голѣми блокове; вертикалнитѣ пъкъ разпуквания подготвятъ и улесняватъ хлътването на нѣкои части, каквито дислокации (разседи) често могатъ, въ тѣхъ, да се наблюдаватъ.

По цѣлия брѣгъ, отворенъ къмъ Дунава, бѣлѣятъ се изключително по-горнитѣ сенонски пластове, въ които флинтътъ образува доста правилни редове, и непрѣкъснато се простиратъ до осъмската долина. Кредитѣ пъкъ мергели, безъ флинтъ, които излизатъ подъ тѣхъ, изтъняватъ къмъ западъ, а къмъ изтокъ тѣ се явяватъ въ по-голѣма добелина. Относително фосилитѣ може да се каже, че тѣ не се намиратъ еднакво въ всичкитѣ слойеве: по-изобилни сѫ въ горнитѣ, а по-рѣдки въ долнитѣ или мергелитѣ. Въ първитѣ най-изобилни сѫ *Ostrea vesicularis* Lam., но съ тѣхъ идватъ още *Hemipneustes, Janira* и др.; тѣ могатъ наистина да се нарекатъ пластове съ *Ostrea*.

Прѣкъснатитѣ отъ Осъма кредни пластове простиратъ се и отъ дѣсната страна на рѣката и по-вечето сѫ прѣпокрити съ доста дебелъ льосъ. Издигатъ се отъ начало 20 до 45 м. високо, а по на изтокъ тѣхната дебелина става много по-голѣма. Тѣ се откриватъ и по дѣсния брѣгъ на Осъма, дори до с. Новачане, а по лѣвия оставатъ скрити изподъ льоса.

Въ бѣлитѣ кредоподобни скали на западъ отъ Никополъ, обърнати къмъ Дунава, изпъкватъ тоже флинтови ядки въ непра-

вилни форми, но тамъ тѣ не показватъ онова сериялно нареждане, както къмъ Сомовитъ; тѣ се виждатъ по разхвърлени въ кредата и сж въ по-голѣмо изобилие отъ колкото въ Саржярското бърдо, или пó на западъ, а при това отличаватъ се и съ по-свѣтла боя; кремакътъ е восачено-жълтъ и въ заоблени късове, а не ржбатъ и остъръ, както къмъ Сомовитъ.

Сенонскиятъ катъ на изтокъ отъ Никополъ явява се съ по-високи стръмни скали, отъ колкото на западъ. И тамъ както и отъ татъкъ Осъма най-горѣ излиза бѣла креда изпълнена съ флинтъ, а подъ нея слѣдватъ мергелни бѣли, мегки и по-твърди пластове безъ кремъкъ.

На югъ и изтокъ отъ Никополъ.

Високото плато, което се простира на югъ отъ Никополъ, съставено е изключително отъ сенонска креда, обаче като покрито на мѣста съ дебелъ льосъ, на всѣкждѣ не се виждатъ неговитѣ скали, освѣнъ по стръмнитѣ брѣгове на Дунава и на нѣкои мѣста върху плоската възвишеность, тамъ имено гдѣто льоса е изтънялъ.

Когато се възлиза отъ Никополъ къмъ пивоварницата, кредитѣ скали, отъ къмъ източна страна сж ядкасти и изпълнени съ множество кремени глави, обаче малко пó на югъ, около малкия долъ, който тече отъ къмъ изтокъ, тѣ сж прѣкрити отъ постплиоценски образувания и нийдѣ вече не се виждатъ по високото плато, дори до Ерменлийския долъ. Но на изтокъ отъ този долъ, къмъ с. Бѣла-вода тѣ начевать да афльориратъ въ видъ на раздробена креда, изпълнена съ восъченъ кремъкъ.

Източниятъ склонъ на никополското плато, обърнато къмъ блатата, съставено е отъ разпукани и раздробени кредни мергели, въ които фосилитѣ сж голѣма рѣдкость. Обаче до като по височинитѣ тѣ сж бѣли, по-низко сжщитѣ прѣминаватъ въ синкави мергелни варовици, които се цѣпятъ твърдѣ неправилно. Оголениятъ теренъ отива до устието на Ерменлийската рѣка и нѣщо задъ нея, пó къмъ сѣверъ, гдѣто най-послѣ изчезва подъ кватернерния льосъ.

На завоя край Дунава сенонскитѣ образувания изново се показватъ и отъ начало тѣ сж бѣли и синкави кредни мергели, които се разпадатъ лесно. Само надъ тѣхъ, най-горѣ, излизатъ бѣли кредни варовици въ банки, доста различни отъ първитѣ.

Малко пò на западъ, измежду бѣлитѣ и синкавитѣ мергели, въ които се намира и сиво-пепеливъ флинтъ, явяватъ се и пѣсъчни варовити банки, които на мѣста прѣминаватъ и въ конгломератни. Тѣхната дебелина достига до 0.60 м. па и повече. Фосилнитѣ оста-

тъци въ тѣхъ сѫ рѣдки, а при това и неясни; най-повече се забѣлѣзватъ *Bryozoa*.

За по-голѣма пълнота на изказаното до тукъ, ний ще дадемъ и слѣдниятъ профилъ, който се открива на изтокъ отъ Никополъ. Слѣдването на пластоветѣ отъ горѣ на долу е слѣдующето:

а) 4 до 5 м. бѣли кредни варовици съ кремъкъ; въ долнитѣ части на скалата, върху стръмната повърхность се забѣлѣзва сюнгересто измиване отъ атмосферилийтѣ и почти цѣлата е прѣмрежена съ изпъкналости подобни на пчелински килийки, каквито се наблюдаватъ и върху Баремскитѣ варовици въ долината на р. Ломъ, южно отъ Русе.

б) Около 4 м. хомогени, кредни мергели.

в) Мергели, между които въ прослойки се откриватъ пѣсъчни (0.60—0.70 м.) и мергелни варовити банки съ 0,10—0,20 м. дебелина. Послѣднитѣ съставляватъ единъ доста дебелъ комплексъ отъ 30—35 метра.

Между креднитѣ мергели намѣрени сѫ *Ostrea vesicularis* Lam. и *Ostrea aff. Zeilleri* Bay.

Дебелината на креднитѣ мергели намалява къмъ западъ, понеже тѣ потъватъ, обаче варовицитѣ надъ тѣхъ, въ сѫщата посока, оголѣмяватъ дебелината си. Както еднитѣ, така и другитѣ сѫ твърдѣ разпукани и вертикално нацѣпени; освѣнъ това въ тѣхъ се забѣлѣзватъ и дислокации (разседи) съ твърдѣ ясни размѣствания. Край Дунава освѣнъ малки, случвали сѫ се и чувствителни събаряния въ тия скали.

Фауна.

Сенонската креда между Сомовитъ и Никополъ ни прѣдставлява доста характерна морска фауна, отъ сѣверо-европейската Горня-Креда. Както ще се види отъ събранитѣ по-долу хубави материяли, тя се показва доста богата и обѣщава въ бѫдеще да ни снабди съ изобиленъ палеонтологически материялъ. Ето събраната до сега фауна.

Echinoidea: *Echinoconus conicus* Breyn. (= *Galerites albogalerus* Klein). Сомовитъ. — *Caratomus aff. peltiformis* Agass., вѣроятно нова форма. Сомовитъ. — *Echinocorys vulgaris* Breyn. (= *Ananchites ovata* Lam.). Никополъ и Сомовитъ. — *Hemipneustes aff. striato-radiatus* d'Orb. нѣколко нови форми. Сомовитъ, Никополъ.

Brachiopoda: *Crania Parisiensis* Defr. Никополъ. — *Rhynchonella plicatilis var. octoplicata* Sow. Никополъ, Сомовитъ, Крета. — *Terebratula carnea* Sow. Никополъ. — *Terebratula aff. biplicata* Sow. Сомовитъ. — *Terebratula semi-globosa* Sow. Сомовитъ, Никополъ. *Terebratula* sp. Никополъ.

Lamellibranchiata: *Pecten creotosus* Defr. Никополъ. — *Janira quadricostata* Sow. sp. Никополъ, Сомовитъ. — *Janira substriato-costata* d'Orb. Сомовитъ, Никополъ. — *Janira aequicostata* d'Orb. Сомовитъ. — *Lima granulosa* Nils. sp. Сомовитъ. — *Inoceramus Cripsi* Mant. Никополъ. — *Ostrea vesicalaris* Lam. Сомовитъ, Никополъ. — *Ostrea auricularis* Geinitz. Сомовитъ, Никополъ. — *Ostrea decussata* Coq. Сомовитъ, Крета. — *Ostrea Zeilleri* Bayle, Никополъ. — *Ostrea n. sp. (aff. Alectryonia Zeilleri* Bayle), Сомовитъ, Никополъ. — *Ostrea* sp. Никополъ. — *Pectunculus aff. brevirostris* Sow. Сомовитъ. — *Pectunculus Marrotianus* d'Orb. Сомовитъ. — *Crassatella regularis* d'Orb. Сомовитъ. — *Crassatella n. sp.* Сомовитъ. — *Cardium productum* Sow. Сомовитъ, Никополъ. — *Cytherea polymorpha* Zitt. Сомовитъ. — *Cytherea aff. plana* Sow. sp. Сомовитъ. — *Pholadomya aequivalvis* Goldf. sp. Сомовитъ.

Gastropoda: *Pleurotomaria perspectiva* Mant. sp. Никополъ. — *Pleurotomaria distincta* Dujard. Сомовитъ. — *Pleurotomaria plana* Mstr. Сомовитъ.

Cephaldpoda: *Turrilites (?) Archiacianus* d'Orb. Никополъ. — *Baculites anceps* Lam. Никополъ. — *Belemnitella mucronata* d'Orb. Никополъ. — *Belemnitella aff. quadrata* d'Orb. Никополъ.

Pisces: *Otodus appendiculatus* Ag. Никополъ. — *Oxyrchina aff. Mantelli* Agas. Никополъ.

На западъ отъ р. Витъ.

На западъ отъ рѣката Витъ Сенонския катъ е констатиранъ, до сега, само на двѣ мѣста. Той е ограниченъ на малки пространства: въ бърдото Веселецъ и около с. Люта на Огоста.

На сѣверъ отъ с. Върбешница излизатъ бѣли мергелни, звънливи варовици, които се различаватъ отъ ценоманскитѣ подъ тѣхъ. Тѣ се вадятъ въ доста голѣми блокове и лесно обработватъ. Разтворенитѣ каменоломи доставятъ доста хубавъ камененъ материялъ, който разнасятъ не само въ Враца и по линията Мездра—Романъ, но въ най-ново врѣме наченаха да го употрѣбяватъ и за монументалнитѣ здания въ българската столица.

Тия варовици затварятъ въ себе си сиво-пепеливи и черни флинтови ядки, които на мѣста се явяватъ и въ продълговати плочасти ядки.

При кошаритѣ на Тихова-глава, сѣверно подъ село Горня-Кремена, твърдѣ ясна е промѣната на формацията. Скалитѣ сж бѣли, както и при с. Върбешница, но изпълнени съ бѣлъ, млѣченъ, восъченъ, червеникавъ и тъменъ кремъкъ, който се показва въ доста неправилни форми. Варовикътъ до толкова е изпълненъ съ кре-

мъкъ, щото изгледва като нѣкой конгломератъ. Цѣлото бърдо Веселецъ състои изключително отъ тия скали, на които пластоветѣ сѫ наклонени къмъ южна посока; тѣ се завършватъ къмъ западъ съ Барбаровъ камъкъ.

Дебелината на тия варовици е незначителна, подъ тѣхъ излизатъ, къмъ сѣверната страна на Веселецъ, ценоманскитѣ пластове.

Фосилитѣ въ тѣхъ сѫ рѣдки; въ отворенитѣ кариери около Върбешница забѣлѣзватъ се по най-вече вермикуларни, замотани форми съ ребряста повърхность. Тия форми приличатъ най-много на *Turrilites (Heteroceras) polyplocus* Roemer, а съ тѣхъ заедно идатъ и *Baculites baculoides* Mant. sp.; други форми въ тѣхъ до сега не сѫ намѣрени. Обаче ако се вѣрва на работницитѣ отъ каменоломитѣ, намирали сѫ тамъ и форми подобни на костенурки, които по всѣка вѣроятность ще бѫдатъ нѣкои ехиниди, но какви — не е извѣстно.

Сенонски пластове излизатъ и при с. Люта, на Огоста, съ положителни фосили; но да ли сѫщитѣ не се показватъ негдѣ и по горне-креднитѣ височини, между Веселецъ и Люта, остава да се провѣри.

Покрай Огоста при Люта възвишеноститѣ отъ лѣвата страна на рѣката състоятъ отъ бѣлизняви и синкави глинени набити варовици, изпълнеии съ кремъкъ. Първитѣ съдържатъ въ по-голѣми ядки свѣтливъ кремъкъ, а синкавитѣ — черъ или тъменъ флинтъ, въ пó-малки ядки. Първитѣ или бѣлѣзнявитѣ отговарятъ на ония, отъ които е съставенъ вѣнецътъ на Веселецъ, а другитѣ — на тия, които се намиратъ подъ клисурското ханче въ сѫщото бърдо. Освѣнъ слабо синкави има и сиво-пепеляви, съдържащи тоже тъменъ флинтъ и то както въ малки ядки, тъй сѫщо и въ сплощени лещи.

Въ западната страна на Люта глиненитѣ варовици съ флинтъ сѫ сбърчани и образуватъ ясни синклинали и атиклинали; тѣ сѫ прѣпокрити по стръмнинитѣ съ сарматски шупливи варовици, на които пластоветѣ, както на еднитѣ, така и на другитѣ, сѫ наклонени къмъ юго-източна посока.

Глиненитѣ горне-кредни варовици сѫ въ дебели банки, раздѣлени съ глинени и мергелни прослойки; на мѣста, обаче, банкитѣ изтъняватъ (0,20 — 0,25 м.), изгубватъ глиненитѣ прослойки и черния флинтъ става въ тѣхъ по-изобиленъ.

При с. Люта въ горнитѣ бѣлизняви или ужълти варовици намѣриха се само *Echinocorys vulgaris* Breyn. *(= Ananchites ovata Lam.)* въ разни, но типични форми.

Раздѣление.

Синонската креда въ централна България, която носи всичкитѣ бѣлѣзи на сѣверно-европейската, мжчно може да се подраздѣли, както имахме случай да направимъ това въ Шуменското плато, дѣто ясно се различаватъ фаунистически и литологически както горниятъ Сенонъ или *Aturien*-ътъ, така и долниятъ — или *Emscherien*-ътъ. Събраната фауна около Плѣвенъ, Никополъ, Сомовитъ и Крета говори въ полза само за горния Сенонъ и ако се забѣлѣзватъ — въ малъкъ брой — нѣкои долне-Сенонски форми въ околноститѣ на с. Тученица, тѣ не само че не сж специфични за долния Сенонъ, но като се намиратъ и въ туронскитѣ пластове, които съставляватъ основата на Сенона около Плѣвенъ, могатъ да бждатъ и туронски форми.

Разпространение.

Цѣлата плоска възвишеность, която се простира отъ Плѣвенъ къмъ Сомо́витъ и Никополъ, е съставена по най-вече отъ Сенонски пластове. Въ централна България южната граница на тия образувания може да се потегли на два километра южно отъ Плѣвенъ, почти въ права линия отъ западъ къмъ изтокъ. Сенонскиятъ катъ се изклинва на юго-западъ отъ послѣдния градъ подъ морскитѣ миоценски пластове, а на изтокъ, къмъ Осъма, подъ кватернернитѣ образувания. Сжщото е и къмъ Дунава: голѣма часть отъ сенонската креда се изгубва подъ дебелия льосъ сѣверно отъ с. с. Рибенъ и Мечка и тя афльорира по най-вече покрай рѣкитѣ Витъ, Осъмъ и Дунавъ. Източната граница достига до Бѣла-вода, Лозница, Новачене и Трънчевица, а южно минава покрай Пордимъ, Згалювецъ, Радишево до изнадъ Крушинъ.

На западъ отъ р. Витъ Сенонътъ е константиранъ въ бърдото Веселецъ и на Огоста около с. Люта.

Списъкъ на фосилитѣ отъ Senonien-а въ централна и западна България, на сѣверъ отъ Балкана.

№ по редъ	Име	Плѣвенъ	Никополъ	Сомовитъ	Крета	Върбешница	Люта
1	*Cidaris Faujasi* Desor	+	—	—	—	—	—
2	*Echinoconus conicus* Breyn. . . .	—	—	+	—	—	—
3	*Echinoconus aff. vulgaris* d'Orb. .	+	—	—	—	—	—
4	*Caratomus aff. peltiformis* Agass. .	—	—	+	—	—	—

№ по редъ	Име	Плѣвенъ	Никополъ	Сомовитъ	Крета	Върбешница	Люта
5	*Echinocorys vulgaris* Breyn. . . .	—	+	+	—	—	+
6	*Hemipneustes n. f. (aff. striato-radiatus)* d'Orb.	+	+	+	—	—	—
7	*Serpula ootatoorensis* Stol. . . .	+	—	—	—	—	—
8	*Serpula conjuncta* Gein.	+	—	—	—	—	—
9	*Serpula gordialis* Schloth. . . .	+	—	—	—	—	—
10	*Eschara* sp.	+	—	—	—	—	—
11	*Crania antiqua* Defr.	+	—	—	—	—	—
12	*Crania striata* Defr.	+	—	—	—	—	—
13	*Crania Parisiensis* Defr.	—	+	—	—	—	—
14	*Rhynchonella plicatilis var. octoplicata* Sow.	+	+	+	+	—	—
15	*Rhynchonella difformis* d'Orb. . .	+	—	—	—	—	—
16	*Terebratula carnea* Sow.	+	+	—	—	—	—
17	*Terebratula semi-globosa* Sow. . .	+	+	+	—	—	—
18	*Terebratula aff. biplicata* Sow. . .	—	—	+	—	—	—
19	*Terebratula* sp.	+	+	—	—	—	—
20	*Pecten cretosus* Defr.	+	+	—	—	—	—
21	*Pecten aff. Nilsoni* Gldf.	+	—	—	—	—	—
22	*Pecten aff. virgatus* Nils.	+	—	—	—	—	—
23	*Pecten n. sp.*	+	—	—	—	—	—
24	*Janira quadricostata* Sow. sp. . .	+	+	+	—	—	—
25	*Janira quinquecostata* Sow. , . .	+	—	—	—	—	—
26	*Janira aequicostata* d'Orb. . . .	+	—	+	—	—	—
27	*Janira substriato-costata* d'Orb. .	—	+	+	—	—	—
28	*Gervillia sp. (aff. solenoides)* Defr.	+	—	—	—	—	—
29	*Lima granulosa* Nils.	—	—	+	—	—	—
30	*Inoceramus Cripsi* Mant.	—	+	—	—	—	—
31	*Inoceramus aff. mytiloides* Mant. .	+	—	—	—	—	—
32	*Pinna cretacea* Schloth.	+	—	—	—	—	—
33	*Spondylus* sp.	+	—	—	—	—	—
34	*Anomia truncata* Geinitz	+	—	—	—	—	—
35	*Ostrea vesicularis* Lam.	+	+	+	—	—	—
36	*Ostrea auricularis* Geinitz. . . .	+	+	+	—	—	—
37	*Ostrea larva* Lam.	+	—	—	—	—	—
38	*Ostrea hyppopodium* Nils. . . .	+	—	—	—	—	—

№ по редъ	Име	Плѣвенъ	Никополъ	Сомовитъ	Крета	Върбешница	Люта
39	*Ostrea decussata* Coq.	—	—	+	+	—	—
40	*Ostrea Zeilleri* Bayle.	—	+	—	—	—	—
41	*Ostrea aff. ungulata* H. Coq. . .	+	—	—	—	—	—
42	*Ostrea n. sp. (aff. Alectryonia Zeilleri)* Bayle	—	+	+	—	—	—
43	*Ostrea* sp.	+	+	—	—	—	—
44	*Pectunculus obsoletus* Gldf. . . .	+	—	—	—	—	—
45	*Pectunculus Marrotianus* d'Orb. .	+	—	+	—	—	—
46	*Pectunculus aff. brevirostris* Sow.	+	—	+	—	—	—
47	*Pectunculina sp. (aff. P. Guerangeri* d'Orb.).	+	—	—	—	—	—
48	*Sphaerulites aff. Styriacus* Zitt. . .	+	—	—	—	—	—
49	*Eriphyla lenticularis* Gldf. sp. . .	+	—	—	—	—	—
50	*Crassatella regularis* d'Orb. . . .	—	—	+	—	—	—
51	*Crassatella* n. sp.	—	—	+	—	—	—
52	*Crassatella* sp.	+	—	—	—	—	—
53	*Cardium productum* Sow.	+	+	+	—	—	—
54	*Cardium alternatum* d'Orb. . . .	+	—	—	—	—	—
55	*Cytherea polymorpha* Zitt.	+	—	+	—	—	—
56	*Cytherea aff. plana* Sow. sp. . .	—	—	+	—	—	—
57	*Circe aff. discus* Mant. sp. . . .	+	—	—	—	—	—
58	*Tellina semicostata* Reuss	+	—	—	—	—	—
59	*Panopaea* sp.	+	—	—	—	—	—
60	*Pholadomya aequivalvis* Gldf. sp.	+	—	+	—	—	—
61	*Pholadomya* sp.	+	—	—	—	—	—
62	*Teredo* sp.	+	—	—	—	—	—
63	*Dentalium medium* Sow.	+	—	—	—	—	—
64	*Pleurotomaria perspectiva* Mant. sp.	+	+	—	—	—	—
65	*Pleurotomaria distincta* Dujard. . .	—	—	+	—	—	—
66	*Pleurotomaria plana* Mstr. . . .	—	—	+	—	—	—
67	*Turbo* sp.	+	—	—	—	—	—
68	*Phasianella aff. pusila* Sow. . . .	+	—	—	—	—	—
69	*Phasianella* n. sp.	+	—	—	—	—	—
70	*Natica cretacea* Gldf.	+	—	—	—	—	—
71	*Voluta aff. deperdita* Gldf. . . .	+	—	—	—	—	—
72	*Conus* sp.	+	—	—	—	—	—

№ по редъ	Име	Плѣвенъ	Никополъ	Сомовитъ	Крета	Върбешница	Люта
73	*Turrilites (Heteroceras) polyplocus* Roemer	—	—	—	—	+	—
74	*Turrilites Archiacianus* d'Orb. . .	—	+	—	—	—	—
75	*Baculites anceps* Lam.	—	+	—	—	—	—
76	*Baculites baculoides* Mant. sp. . .	—	—	—	—	+	—
77	*Belemnitella mucronata* d'Orb. . .	—	+	—	—	—	—
78	*Belemnitella aff. quadrata* d'Orb. .	—	+	—	—	—	—
79	*Otodus appendicultatus* Ag. . . .	—	+	—	—	—	—
80	*Oxyrhina aff. Mantelli* Ag. . . .	—	+	—	—	—	—
		56	24	25	2	2	2

Приносъ къмъ петрографията на източнитѣ Родопи въ България.

(Съ една петрографска скица).

Отъ Д-ръ Г. Бончевъ.

Въведение.

Първитѣ познания за геологическото устройство и петрографския съставъ на източнитѣ Родопи ни дадоха: *A. Boué, A. Viquesnel* и *Ferd. Hochstetter;* но отъ тѣхъ въ източнитѣ Родопи въ България е ходилъ само Viquesnel. Слѣдъ него за извѣстни части отъ тая Родопска область дадоха свѣдения: *A. Pelz, H. Sanner* и *Д-ръ Ст. Бончевъ.*

Viquesnel[1]) обикаля въ тоя нашъ Родопски край въ областьта на р. Арда и въ сѣвернитѣ Родопски поли между Драгойна и Станимашката планина. Той влиза прѣзъ с. Адачлий (Одринско), минава прѣзъ Акъ башъ, Небикьой и Алемдеръ (Харманлийска околия), влиза въ Кърджалийско и отъ тамъ прѣсича главния Родопски гребенъ и минава за въ с. Кетенликъ (Борисовградска околия) и Станимака—Пловдивъ.

Pelz[2]) навлиза въ него отъ сѣвернитѣ му поли подъ Скобелево (прѣди Карасарлий), които въ еруптивнитѣ имъ отдѣли обикаля доволно подробно и стига на югъ до Кованлъкъ Аланъ махале, на съврѣменната ни граница съ Одринско.

Sanner[3]) отива до сѫщото мѣсто, но минава прѣзъ Каяджикъ—Хасково, прѣзъ който пѫть се и враща.

По́-подробно е обикалялъ тоя край моя уважаемъ съименникъ Д-ръ Ст. Бончевъ;[4]) той е обиколилъ цѣлата Хасковска околия отъ Марица до границата и отъ Сарнѫчъ-Айда до източнитѣ ѝ прѣдѣли. Миналъ е и въ нѣкои части на Харманлийска околия.

Въ обиколкитѣ си изъ западнитѣ Родопи минахъ и азъ[5]) малко въ източнитѣ Родопи въ България, отъ Шилденски камъкъ

---

[1]) Voyage dans la Turquie d'Europe, 1868, T. II. p. 354—359.

[2]) Ueber das Vorkommen tertiärer Bildungen in oberen Maritzathal (Jahrbuch d. k. k. g. R.-Anst. XXIII, (1873) s. 289—294; 1883, s. 117—130).

[3]) Beiträge zur Geologie der Balkan Halbinsel (Zeitschr. f. D. g. Gesellsch., XXXVII, s. 486—488).

[4]) Das Tertiärbecken von Haskovo (Jahrbuch d. k. k. g. R.-A. 1896 (XLVI). Heft 2).

[5]) Приносъ къмъ петрографията на западнитѣ Родопи (Пер. спис. кн. LXII, 1902).

и Кекезъ тепе надъ Тополово (Станимашко) до въ прѣдѣла Сарнжгъ, Айда, Хасковски бани.

Отъ тия обиколки и отъ бѣлѣжкитѣ направени за тѣхъ ясно се вижда, че пò-голѣмата часть отъ тая Родопска половина у насъ въ общи чърти, а тукъ тамъ и въ подробность, е геологически и петрографски охарактеризувана. Остава само единъ малъкъ край, който е съвсѣмъ непознатъ и за който нѣма още ни дума казано, нито за геологическото му устройство, нито за петрографския му съставъ. Тоя край е най-източната часть на Родопитѣ въ България; той спада въ областьта на Харманлийска околия. За него ще дамъ слѣднитѣ петрографски бѣлѣжки, които ще придружава една скица за общото разпрѣдѣление на материалитѣ му.

Общъ изгледъ на края.

Родопския край, който е прѣдметъ на настоящия ми трудъ, е ограниченъ отъ сѣверъ и сѣвероизтокъ отъ р. Марица на изтокъ отъ Харманлий, отъ изтокъ и югъ съ граничната линия, а отъ западъ отъ р. Арда по права линия въ с.-и. посока прѣзъ Пжндаджикъ, Геренъ, Корашлий, Сиври-тепе до въ Харманлий. Въ тия граници той се прѣдставя като трижгълно пространство, на което ю.-ю.-и. страна е неправилно закривена. Туй пространство населяватъ около 33 малки и голѣми села.

Въ орографско отношение споменатия край не прѣдставлява специфична особность; той е хълместъ, хълмоветѣ на който постепенно се снишаватъ и минаватъ въ разлати котловини, които се отварятъ въ леглата на Марица и Арда. Освѣнъ уединенитѣ хълмове, каквито сж: Сиври-тепе (446·6 м.) въ сѣвернитѣ му отдѣли, до Харманлий, „Градището“ (366·5 м.), „Остри камъкъ“ и „Голѣмъ върхъ“ (242) въ с.-и. му отдѣли, въ Кара-тепенско, въ него свършва и главниятъ родопски гребенъ съ западо-източна посока, който въ тоя край е извѣстенъ съ наименованието „Беш-тепенска планина“ (въ източнитѣ отдѣли) и „Кара-баиръ“ (въ западнитѣ). Беш-тепенска планина е пò-висока въ източния си край, а по-низка въ западния, но и тамъ има отдѣлни височки върхове, които я прѣдставляватъ съ вълновито очъртание. Най-високитѣ върхове на Бешъ-тепенската планина сж въ прѣдѣла на петтѣхъ върха, отъ които произхожда и наименованието ѝ. Тѣ сж: „Пилафъ-тепе“ (752 м.) „Курткьойското тепе“ (762), „Тасъ-тепе“, „Кушъ-тепе“ и „Урумкьойското тепе“ (700). Но освѣнъ тѣхъ високи върхове по планината има и надъ с. Козлуджа (613·4), надъ Соргунлий (585·7), „Ибриджекъ“ (602·7) надъ Йорджеклеръ, Каджкьойския върхъ (447·5), „Бакад-

жикъ“ с.-и. отъ Куваткьой, „Олджекъ“ (551·6) надъ Пжндаджикъ и върхътъ (504·8) надъ Кираларъ.

Хълместъ е краятъ и въ Арденскитѣ отдѣли: тамъ хълмоветѣ сж изключително отъ младо еруптивно начало, каквито сж и отчасть нѣкои отъ прѣдходнитѣ. Такива има въ землището на селата Айледенъ-Акъбунаръ, Алемдеръ, Весенкьой и Оваджикъ-Акъбашъ. Нѣкои отъ тѣхъ иматъ и по-височки върхове, които сж бѣлѣжити точки за мѣстностьта; такива сж: „Сюридикме“, „Куванъ кая“, „Баатепе“, „Ямурчалъ“ (532) и „Келъ ташъ“ въ Оваджикъ-Весенкьойското землище.

Характеренъ е и върхътъ „Калето“ въ Ходжакьойското землище, надвѣсенъ надъ „Шейтанъ-кюприя“ (дяволски мостъ); той не се изтъква надъ другитѣ по височина, а по форма и устройство, особно въ отдѣлитѣ му, обърнати къмъ р. Арда.

Съ хълместата часть на тоя родопски край е въ свързка котловинистата, която както и първата е съ прѣобладающа източна посока. Такава е напр. котловинката между Беш-тепенската планина и хълмоветѣ около Арда, която кждѣ с. Беленлий мѣри около 230 височина, котловината между сжщата планина (сѣвернитѣ ѝ отдѣли) и Каратепе-Дийниклийскитѣ хълмове, която има посоката на първата, но е пó-широка отъ нея, и котловината, по която е леглото на Голѣмата рѣка и равнището между Алванъ дере и Хебибчево.

Повърхностьта на края само въ котловиниститѣ си отдѣли е пó-равна и гладка, но и тамъ пакъ е насѣчена отъ плиткитѣ легла на течещитѣ води, на които посокитѣ, сѣверно отъ Беш-тепе сж с.-и.-източни, а на югъ отъ него — повечето южни; само Олу дере надъ Акъ-башъ е съ източна посока. Въ хълместитѣ отдѣли съ залѣсени повърхнини грапавината не е тъй изразителна, но въ голитѣ на мѣста е дълбоко врѣзана и голитѣ карпи му придаватъ дивъ, но красивъ планинистъ изгледъ.

Изобщо може да се каже, че тоя родопски край е плитко вълновитъ и че въ него посоката на вълнитѣ е сѣверо-южна, а отворитѣ имъ изтоко-западни.

При туй еднообразие той пакъ се прѣдставлява като красивъ пейзажъ, който въ Арденскитѣ прѣдѣли може да съперничи не само съ много наши красиви планински области, но и съ много други отъ разнитѣ краища на Балканския полуостровъ. Арденския прѣдѣлъ Viquesnel сравнява съ Анферската долина въ Овернскитѣ планини въ Франция.

Тая красота на Арденския край даватъ не само повършнитѣ очъртания на землището и неговитѣ диви, но красиви, голи, кана-

ристи или тукъ-тамъ по групи залѣсени стръмни скатове, но и физикалнитѣ особености на петрографския материалъ, който ги съставлява, като напр. боята (сива, бѣла, черна, зелена), неговото устройство, вжтрѣшно единство и правилното призматитично и плочесто напукване, разположено въ слоеве или вѣтрила.

Въ хидрографско отношение тоя родопски край е почти безъ значение. Най-голѣмата му водна артерия е „Голѣмата рѣка", която въ горнитѣ си отдѣли се нарича „Домузъ дере", а въ долнитѣ на мѣста и споредъ наименованието на селата, прѣзъ землищата на които минава. Тя започва отъ сѣвернитѣ отдѣли на Кираларскитѣ височини, минава източно отъ Геренъ, прѣзъ Корашлий, Пжндаклий и се влива въ Марица надъ Хебибчево. Другитѣ по-малки водни вени водятъ началото си отъ сѣвернитѣ и южни склонове на Бештепенската планина и се вливатъ въ Марица и Арда, но има и води, които се събиратъ откждѣ Хухленския върхъ (Гюнелийско землище — Хаск. околия). Отъ тѣхъ по-пълноводни сж рѣкитѣ и потоцитѣ отъ сѣвернитѣ отдѣли на планината, а почти безводни сж ония отъ южнитѣ. Благодарение на посоката на Бештепенската планина, тоя родопски край взема участие въ вододѣлната линия между коритото на Марица и Арда.

Видове, разпространение и взаимно положение на скалитѣ.

Споменатия родопски край обиколихъ прѣзъ лѣтнитѣ ваканции на 1899 и 1904 г. Минахъ по пжтя Харманлий, Каранусулъ, Джефарча, по леглото на Голѣмата рѣка за Малко Иджилий, Голѣмо Иджилий, Геренъ, Пжндажикъ, Куваткьой, Кара-мусаларъ, Кираларъ, Айледенъ-Акъ-бунаръ, Арда до Шейтанъ-кюприя, Калето, Ходжакьой, Кюсекьой, Куванджиларъ, Чарибашиларъ, надъ Алемдеръ, Небикьой, Кавакъ-махале, Арда, Беленлий, Каджкьой, Инджекьой, Бей-бунаръ, Юнусча, Топракъ махале, Козлуджа, Урумкьой, Ярджелий, Оваджикъ, Акъ-башъ, Кьой-аланъ, Соргунлий, Козлуджа, Алванъ-дере, Пилафъ-тепе, Черната гора, Алванъ-дере, Маденя, Бѣлица, Попови рупи, Кара-тепе и околностьта му, Пжндаклий, Харманлий.

Въ тия обиколки установихъ слѣдния петрографски материалъ:

Отъ Харманлий до с. Каранусулъ[1]), по пжтя на западъ отъ върха Сиври-тепе, землището е заето отъ кристалинни шисти гнайсовъ типъ; тѣ отъ околностьта на Харманлий докждѣ Сиври-тепе сж единъ и сжщи видъ сиви биотитови едроочни гнайси (по фелдшпата) съ неправилно напукване, гладко повършно заобляне, а на мѣста, въ околноститѣ на поточнитѣ легла, и съ ерo-

[1]) При характеристиката на обиколкитѣ си ще слѣдя горѣпоказания пжть.

зивни остатъци — едри заоблени канари, уединени или въ групи събрани.

Около Сиври-тепе, както между него и Кара-нусулъ, гнайсътъ прѣминава въ тънкослоевиденъ; той е съ отворена сива боя и съ червеникава отсѣнка отъ прѣобладанието на бѣлата слюда и фелдшата. Въ тия отдѣли и наслоението на гнайса е по̀-изразително; то сѣверно отъ Сиври-тепе е съ сѣверенъ полегатъ наклонъ и и. ю. и. разпространение, а на югъ отъ него съ южeнъ наклонъ и почти съ сѫщото разпространение.

Между Кара-нусулъ и Джефарча землището остава пакъ гнайсово, отъ прѣдходния сивъ биотитовъ гнайсъ, който е съ ясно наслоение и дребно очно устройство по фелдшпата. Тоя гнайсовъ материалъ има интензивно разпространение на западъ отъ споменатитѣ села, а на изтокъ той е повече въ областьта на върха Сиври-тепе, а по̀-малко на югъ отъ Юнушката рѣка подъ Сиври-тепе, която води началото си откѫдѣ върхътъ Хухла.

Кристалинношистното землище между Сиври-тепе и Джефарча по цѣлото си протежение показва еднаква повърхность, рѣдко тънки кварцови жили, а между Каранусулъ и Джефарча — и тънка прослойка отъ амфиболитъ, която е едничкото скално вещество, което му нарушава боята и състава. И въ тая часть отъ гнайсовото находище, както и въ едроочното между Харманлий и Сиври-тепе, масата е накѫсана на голѣми неправилни паралелопипеди и дебели плочи, които сѫ дали материалъ за друидически паметници — долмени, остатъци отъ които се срѣщатъ въ тия мѣста.

Кристалинношистното землище свършва подъ Джефарча; тамъ то се покрива отъ седиментитѣ на разстланата котловина, които сѫ рахли и сипкави глинесто-пѣсъчни маси и варовито-пѣсъчникови гнили скали, повторно припокрити отъ дебелъ слой до 0·80 м. тлъста черноземна почва. Отъ тия материали, които най-добрѣ се виждатъ въ дълбочкитѣ долища или изрѣзитѣ на пѫтищата, е заето пространството между Джефарча и Корашлий, само че близо до послѣдното село се появяватъ и по̀-едрозърнести рѣчни наноси.

Отъ Корашлий до Малко Иджилий по рѣчното легло сѫ наноси, каквито сѫ въ началото и околнитѣ скатове на леглото, но билото имъ, особно сѣверното, надъ рѣката, е заето отъ седиментитѣ между Джефарча и Корашлий.

Близо до пѫтя, който се отбива въ с.-з. посока за Иробазъ, по̀-височкитѣ баири сѫ заети отъ кристалинношистни материали съ червеникава боя. Отъ такива е заетъ и високия баиръ подъ рѣката,

надъ тухларницата. По пѫтя за Иджилий, който слѣди рѣчното легло, полигенниятъ наносенъ материалъ бѣлѣжи на височко политѣ на околнитѣ баири. На мѣста дребнозърнестъ, а на други той е и съ по́-едри като орѣхи кѫсове, които сѫ размѣсени съ глинесто-пѣсъчлива маса.

Прѣди да се отдѣли пѫтьтъ отъ рѣчното легло за къмъ Малко Иджилий, заедно съ тоя наносъ, има и малко глинести мергелни образования, изъ срѣдата на които, отъ двѣтѣ страни на рѣчното легло, се показва банка варовитъ материалъ палеогеновъ типъ, който е прѣсеченъ отъ водитѣ на Голѣмата рѣка, а въ леглото ѝ скритъ подъ наноситѣ. Равнището на ю.-и. отъ Малко Иджилий е заето отъ глинесто-пѣсъчникови и глинесто-мергелни материали и отъ по́-късни наноси, отъ каквито е заета и срѣщуположната часть прѣзъ рѣката.

Въ посока за Голѣмо Иджилий прѣзъ дола материалитѣ продължаватъ въ зашумената часть отъ него и завършватъ подъ лозята въ блѣдожълтеникавъ еруптивно-туфозенъ материалъ съ голѣми бѣли неправилни петна, които сѫ сѫщо тъй рахли и порозни, както и масата, която ги съдържа. Туфътъ е лекъ и мекъ; зацапва пръститѣ. Той заема низкитѣ поли и часть отъ равнището на върха „Чалъ", на който високитѣ отдѣли сѫ заети отъ варовикъ палеогеновъ типъ. Като особность въ него заслужва да се изтъкне изобилието на чести и едри стъклени, бѣлѣзникави или блѣдо жълтеникави опалови маси, които сѫ неправилно напукани и които сѫ най-твърдитѣ части въ него.

Сѫщиятъ туфъ се простира и къмъ Голѣмо Иджилий: той заема ю.-и. склонове на Чала, извива къмъ кошаритѣ надъ Геренъ и свършва на изтокъ отъ послѣдното село въ кристалиннитѣ шисти, припокритъ отъ рѣчнитѣ наноси. На него е застроено и самото село; но той се простира на югъ и ю.-з. отъ него. Въ околностьта на послѣдното село туфътъ се явява по̀-компактенъ, безъ голѣмитѣ бѣли и рахли петна, съ зеленикава бойна отсѣнка на жълтеникавата боя. Тамъ той е правилно, почти хоризонтално, наслоенъ и плочесто напуканъ.

Въ посока за с. Геренъ, слѣдъ тѣхъ подъ почвата се показватъ ситно сдробени глинести мергели, които придружаватъ други по́-компактни мергели съ тъмно сива боя, плочесто напукване и с. з., почти равенъ, наклонъ. Тѣ сѫ припокриватъ отъ други, отдѣлени отъ първитѣ съ глинести мергели, които на повърхностьта се показватъ като тънки покривни плочи.

Въ с. Геренъ и надъ него (сѣверна посока) надъ тѣхъ има зеленикави ситнозърнести туфи, които сѫ съ изгледа на пѣсъчници.

Отъ селото до въ леглото на Голѣмата рѣка, която тамъ наричатъ „Домузъ-дере", землището е наносно, но прѣзъ него тѣ изкачатъ незначителна височина и свършватъ въ червеникава пѣсъчна пръсть, която въ южнитѣ, източни и с.-и. поли на рида има интензивно разпространение. Въ напрѣченъ разрѣзъ прѣзъ нея, въ дола, нарѣченъ „Каръ-дере", тя се показва като дебелослойна маса, която покрива сиви полукомпактни пѣсъчници съ синкави глинести прослойки, на които сж привързани тънки прожилки и сплощени лещи отъ лигнитови каменни вжглища, които сж безъ всѣкакво практично значение.

Въ ю.-з. посока по Домузъ дере отъ двѣтѣ страни на рѣчнитѣ брѣгове се показватъ сивитѣ глинести пѣсъчници на Каръ-дере; тѣ заематъ протежение по рѣката чакъ до воденицата на пжтя Горенъ-Пжндаджикъ, но колкото изкачатъ пó нагорѣ показватъ се повече ситнозърнести, сбити и съ отворена сива боя.

Прѣзъ Домузъ-дере на пжтя за къмъ селцето Пжндаджикъ тия пѣсъчници заематъ пространство чакъ до първия долъ, като се мѣсятъ тукъ и тамъ съ синкави и повършно сдробени мергелни пѣсъчници. Еднитѣ и другитѣ иматъ еднаква посока на разпространение и еднакъвъ с.-и. много полегатъ (до 5°) наклонъ.

Въ дола подъ Пжндаджикъ тѣ разкриватъ зеленикави риолитови туфи, отъ каквито е заето и пространството до селото, въ него и малко надъ него, дѣто тѣ свършватъ въ типични риолити съ сива и бѣла кредна боя, отъ напрѣдналото каолинизуване на основата имъ. Туфитѣ се характеризуватъ съ конкордантно наслоение съ пѣсъчницитѣ и тукъ-тамъ съ голѣма компактность, но повечето сж порозни и кавернозни, отъ което и тежястьта имъ е малка. Риолититѣ сж дребно порфирни и съ рѣдки порфирни части главно отъ кварцъ и санидинъ.

Надъ тѣхъ къмъ билото на тъй наречения „Олджекъ-баиръ" се показва тѣсна ивица отъ сивъ съ слабосинкава отсѣнка ситнотуфозенъ материалъ, който повършно е ситно надробенъ и съ изгледа на глинестъ мергелъ. Той, по положението си къмъ еруптивната скала и по частичкитѣ, които съдържа отъ нея, показва, че е ситнозърнестъ туфъ и пó-младъ отъ нея.

Еруптивната скала южно отъ тоя туфъ се явява съ типичната си боя, която е блѣдовиолетова. Въ нея порфирностьта не се измѣня, но устройството ѝ е флуидално, което се забѣлѣзва и на малкитѣ натъркаляни кжсове по нея. Тоя еруптивенъ материалъ заема билото на рида, но щомъ се то прѣвали и почне да слиза за къмъ Куваткьой, започва и боята му да се мѣнява, да избѣлява, както и въ сѣвернитѣ отдѣли, което показва, че и въ тия мѣста

на находището той е прѣтърпѣлъ значително промѣнение. Първичната боя на риолита е запазена въ едритѣ блокове и остро назжбени склонове на рида въ Куваткьойскитѣ лозя до джамията надъ селото.

Пространството между стръмния скатъ и селото Куваткьой, е запълнено съ малки и голѣми риолитови канари, съборени и натъркаляни отъ високото, които на мѣста сж дълбоко врасли въ земята и изглеждатъ като становити камъни; но въ горнитѣ отдѣли на самото село на земната повърхность се разкрива и самото легло на сжщия риолитъ. Послѣдниятъ е крѣхъкъ съ слаба виолетова боя и почти опаловъ блѣсъкъ; той е гжстъ, шупливъ, а на мѣста и съ каверни, много отъ които сж заети съ опалова и черносмоляста маса. Въ долнитѣ отдѣли на селото започватъ да се показватъ сѣвернитѣ краища на терциерната котловина.

Между Куваткьой и Карамусаларъ оставатъ сжщитѣ еруптивни материали, както и въ Куваткьой и неговата сѣверна околность. Тѣ продължаватъ и прѣзъ Карамусаларъ за Кираларъ. Отъ тѣхъ е заето пространството между Карамусаларъ и чешмата на пжтя въ първия долъ и околнитѣ върхове надъ тѣхъ. По пжтя за къмъ втория долъ прѣдъ Кираларъ тукъ-тамъ се прѣминаватъ и седименти отъ терциерната котловина на края, която въ тия прѣдѣли бѣлѣжи сѣверни граници. Сжщитѣ седиментни материали се прѣсичатъ отъ пжтя на нѣколко мѣста и прѣзъ втория долъ за къмъ Кираларъ. Тия седименти сж намѣста ръждиво-сиви пѣсъчници и едри конгломерати съ пѣсъчникова основа разположени на еруптивното находище и на сиви ситнозърнести пѣсъчници, веществото на които е отъ разрушената сива еруптивна маса на края. Прѣдъ Кираларъ, въ дебелия комплексъ сиви пѣсъчници, забѣлѣзватъ се натъркаляни кжсове отъ Nummolit-овъ варовикъ, които водятъ началото си отъ съсѣдния стръменъ ридъ, въ горнитѣ отдѣли на който е находището на тоя палеогеновъ варовикъ, заедно съ еруптивния материалъ. Сжщо такива натъркаляни кжсове има и въ селото Кираларъ.

Надъ Кираларъ и на западъ отъ него е границата на терциерната котловина; тя свършва съ зап. с. зап. посока въ жгъла на граничната линия прѣдъ турското село Мехмедча.

Между Кираларъ и Айледенъ-Акъ бунаръ пространството е заето отъ седименти, по повърхностьта на които не личи ясно наслоение, а само тукъ тамъ ситнозърнеста или едрозърнеста пѣсъчна, глинесто-пѣсъчна или глинеста маса размѣсена съ ситенъ пѣсъкъ. Понеже съставнитѣ ѝ части сж повечето отъ кварцъ, сива скална или фелдшпатова маса, то и общата боя на земли-

щето е отворена сива. Съ приближаване къмъ Айлединъ пѣсъчнитѣ кѫсчета въ масата наедряватъ и тя започва да се прѣдставя като глинестъ чакъленъ агломератъ или гнилъ конгломератъ, който тукъ тамъ е затвърдялъ и прѣвърнатъ въ компактна скала.

Слѣдъ него се появява широка ивица отъ типиченъ едъръ полигенъ конгломератъ, кѫсоветѣ на който достигатъ юмручна голѣмина. Той е съ тъмна боя съ червеникава отсѣнка и съ повече кѫсове отколкото цементна маса, която и при него е отъ глинестъ пѣсъкъ.

Тоя конгломератъ още въ билото на плоския ридъ до селото Айледенъ-Акъ-бунаръ свършва и подъ него се показва сивъ туфъ съ дребнозърнесто устройство, насѣченъ отъ опалови жилки по разни посоки и прѣпълненъ съ буци отъ сѫщото вещество съ разна боя и разна форма. По тѣхъ туку до селото туфътъ напълно заслужва наименованието опаловъ брекчо-конгломератъ.

Подъ тоя туфъ въ Айледенъ се показва широка повърхность заета отъ палеогеновъ варовикъ, която въ западна посока кѫдѣ Акъ-бунарската махала се разширява повече, а къмъ изтокъ, кѫдѣ Мукмуларъ, постепенно стѣснява. На югъ къмъ Арда той се простира подъ селото и наново свършва въ пѣсъчниковитѣ туфи. Варовикътъ е съ сива боя, ясно наслоение въ дебели слоеве и съ неправилна повърхность; дроби се на неправилни кѫсове.

Туфитѣ на югъ отъ варовика иматъ ограничено разпространение; явяватъ се въ видъ на тѣсна ивица отъ нѣколко метра съ зап. източно разпространение. Въ южнитѣ имъ отдѣли има натъркаляни блокове отъ червеникавъ риолитъ, съборени отъ околнитѣ височини.

Тѣ отъ югъ граничатъ съ широка ивица отъ черно и сивосинкаво природно стъкло, перлитъ, което се показва като периференъ материалъ на риолитовото находище, което заема пространството чакъ до р. Арда и прѣзъ нея. Повърхностьта на туй пространство е съ типиченъ младоеруптивенъ изгледъ. Материалътъ му е накъсанъ едропризматично, неправилно паралелопипедно и дебелоплочесто. Той е съ червеникава боя, дребнопорфирно устройство и флуидалность, която наподобява дървениста структура. Масата му на мѣста гѫста, компактна, на други се показва порозна и кавернозна, поритѣ или кавернитѣ на която сѫ посплескани и проточени въ една посока.

На километръ разстояние до Арда, по дола, по който се слиза за леглото на рѣката, въ низкото се показватъ сиви туфозни пѣсъчникови материали, които заематъ леглото на дола и

двата му съсѣдни брѣга; тѣ се простиратъ до Арда и минаватъ прѣзъ нея въ срѣщния (южeнъ) брѣгъ.

Ридътъ, около който заобикаля пжтеката покрай Арда за Ходжакьой, е риолитовъ. Такъвъ е и въ западна посока кждѣ граничната рѣчица прѣдъ Османъ пашаларъ, само че на едно мѣсто се съдържа и черна младоеруптивна скала съ изгледа на базалтъ, а въ сжщность пироксеновъ андезитъ. Въ отдѣлитѣ къмъ Арда риолитовия материалъ е повечето плочесто или тънко призматично надробенъ; послѣднята особность показва и черниятъ андезитовъ материалъ. Отъ двѣтѣ страни на Арда, особно около Шейтанъ кюприя, по-тъмнитѣ млади скали се изтъкватъ по своето тънко призматично напукване, което е въ слоеве отъ напрѣчни пукнатини, по една равнина. Понеже разрушението на материала въ низкото е по-бързо, затова слоеветѣ отъ призмитѣ образуватъ широки стжпалести тераси, които изкачатъ високо скатоветѣ на съсѣднитѣ височини. Сжщото надробяване на материала е и въ високитѣ отдѣли на височинитѣ, но понеже то е съ еднаква скорость по разнитѣ посоки, затова въ тѣхъ виждаме радиарно лжчестото и концентрично напукване на масата.

Риолитовитѣ скали сѣверно отъ Шейтанъ кюприя заематъ височината надъ пжтеката и се простиратъ по нея чакъ до прѣзъ калето. Въ скатоветѣ подъ него материалътъ е съ тъмна боя съ зеленикава отсѣнка и съ туфозенъ изгледъ. Той е насѣченъ по разни посоки съ синкавобѣли или бистри халцедонови жили съ синкаво зеленикава повърхна боя отъ веридитъ селадонитова маса. Метаморфозата на скалното вещество на мѣста е до толкова напрѣднала, че боята на вторичнитѣ вещества е маскирала първичната боя на скалната маса и ги прѣдставя зеленясали.

Въ билото на пжтеката на рида подъ калето започватъ да се показватъ зеленикави и зелени мергелни материали, въ които се намѣрватъ вкаменелости отъ Echinodermata. Тия материали въ видъ на тѣсна ивица по завоя на рида се простиратъ на югъ чакъ до рѣчното легло. Въ високото до пжтеката тѣ свършватъ въ риолитовия материалъ. Подъ пжтеката съ тѣхъ наедно дружатъ мергели съ сивожълта боя, но и тѣ, както и първитѣ, сж съ ограничено разпространение — стигатъ само до въ рѣката.

Отъ калето до въ с. Ходжакьой, разположено до самата Арда, еруптивниятъ материалъ е двоякъ, но покрай селото се появяватъ и седименти съ зеленикава боя и туфозно устройство. Еруптивнитѣ материали въ началато сж червеникавитѣ риолити, но къмъ срѣдата на пжтя, а особно близо къмъ селото, тѣ отстжпватъ мѣстото си на черни базалтоподобни хиперстенови андезити, отъ които е заетъ цѣлиятъ ридъ надъ селото.

Андезитътъ е непосрѣдственъ съсѣдъ на риолита; въ мѣстото на съприкосновението имъ ясно личи, че той пуща тънки апофизи изъ него, отъ което слѣдва да се заключи, че той е по-младъ. Андезитътъ е съ черна боя, на мѣста гжстъ и съ опаловъ блѣсъкъ, а на други съ пó-отворена боя и съ дребна порфирность. Нѣкои отъ кжсоветѣ му, а особно кжсове свлѣчени отъ високото на гребена, показватъ и кавернозность, проточена въ една посока, която на мѣста посочва и на повършно флуидално устройство на масата.

Между Ходжакьой и Кюсекьой материалътъ е съ зеленикава и сива боя и съ туфозенъ изгледъ, но надъ Кюсекьой, з. и с. з. страна, баиритѣ сж заети отъ черната андезитова скала. Седиментниятъ материалъ между споменатитѣ двѣ села е прѣдимно зеленикавъ туфоиденъ; такъвъ изкача пжтя до пограничния войнишки пунктъ на Арда и се простира на изтокъ по терасата, чакъ до завоя й въ Муаджиларската рѣка.

Между войнишкия постъ до Арда и Кюсекьой зеленикавия седиментъ е прѣдимния материалъ въ реченото пространство, но той тукъ тамъ се припокрива съ гжсти тънко наплочени желтеникавосиви материали съ изгледа на мергели, които въ посока за с. Куванджиларъ иматъ прѣдимно повършно разпространение. Тѣ на сѣверъ изкачатъ почти Мукмуларския ридъ, който въ гребена си е заетъ отъ Айледенския варовикъ, а на югъ стигатъ почти края на зеленикавата тераса до Арда, която мокра отъ дъждъ се показва тъмнозелено обагрена. Прѣдъ Куванджиларъ наново се появяватъ зеленикавитѣ седименти, които свършватъ прѣдъ него. Въ селото има ивици отъ тъмносивъ съ червеникава отсѣнка младоеруптивенъ материалъ, находището на който наподобява жила, а въ сжщность еруптивенъ агломератъ въ глинестомергелната маса.

Малки находища отъ тоя материалъ има южно и ю. з. отъ селото и къмъ Арда.

Източно отъ Куванджиларъ започва зеленикавъ глинестомергеленъ материалъ въ дебели слоеве, въ които се забѣлѣзватъ и купчини отъ едри блокови кжсове отъ черна и слабочервеникава младоеруптивна скала. Такива има и въ землището югоизточно отъ селото.

Въ посока за селцето Чарибашиларъ до завоя на Мукмуларския ридъ теренътъ е седиментенъ (глинестопѣсъчни и глинестоваровити маси), прошаренъ тукъ тамъ съ уединени нахвърлени камъни. Такъвъ остава до въ леглото на Муаджирларската рѣка на пжтя, дѣто свършва надъ еруптивенъ едъръ блоковъ полигенъ конгломератъ съ пжстра боя и красивъ изгледъ.

Той заема тѣсна ивица отъ западния брѣгъ на рѣчното легло, а на мѣста минава и дълбоко въ него. Въ източния брѣгъ на сѫщата рѣка прѣдходниятъ материалъ се редува съ дебелослойни пѣсъчникови конгломерати съ полегатъ сѣв. сѣверозападенъ наклонъ (5⁰—10⁰).

Въ южнитѣ баири отъ тая мѣстность започва еруптивно андезитово землище, което свършва при Арда.

По пѫтя за къмъ Чарибашиларъ, до прѣзъ втория долъ, землището е заето отъ пѣсъчнико-конгломератови образования, отъ типа на прѣдходнитѣ, само че сѫ съ по-дребни кѫсове, съ повече глинестопѣсъчникова основа и съ по̀-тъмна боя. Тѣ се показватъ като продължение на Айледенския конгломератъ.

Прѣзъ него до въ Чарибашиларъ материалътъ по боя и изгледъ остава единъ и сѫщъ: той е сивъ, дребнозърнестъ и рахло устроенъ, по което свойство наподобява и туфозна и пѣсъчникова маса; тукъ тамъ съдържа тънки прослойки съ по̀-едри кварцови зърна или по́-компактни ивици. Близо до селцето мѣси се и съ тънки прослойки отъ сивъ варовикъ съ корали. Отъ сѫщия материалъ е заето землището на селото и юго-западно отъ него чакъ до въ баиря надъ Алемдеръ на Арда, дѣто се огражда отъ двѣтѣ страни (източна и западна) съ андезитовъ материалъ. Той се простира и на изтокъ отъ селото въ посока за Небикьой, на сѣверъ къмъ Катранджийското дере и на ю. и. къмъ Арда.

Тоя туфозно пѣсъчниковъ материалъ, който тукъ тамъ показва глинесто пѣсъчникови и мергелни прослойки стига и Небикьой. Такъвъ е материалътъ въ селото и неговата околность къмъ Арда и Катранджийското дере на сѣверъ, дѣто още въ високитѣ му отдѣли се прѣслоява съ брекчовидни варовици, каквито забѣлѣзахме въ Чарибашиларъ, само че тѣ въ низкото легло сѫ слабо червеникави. Тия материали се простиратъ и на изтокъ, дѣто въ Келташския баиръ ясно личи положението имъ надъ еруптивния материалъ.

Въ посока за Кавакъ махале, въ сѣверния брѣгъ на Катранджийското дере, ясно се види полегатиятъ имъ сѣверенъ наклонъ (4⁰—10⁰). Тамъ подробно могатъ да се отчетатъ единичнитѣ слоеве на комплекса и тѣхната дебелина; но тъй като и за другитѣ седиментни находища не правя подробни изложения, считамъ за излишно да сторя това и тукъ (подробно за това мѣсто вижъ Viquesnel, 1868 T. II, p. 355—356). Общо профилътъ е слѣдния: Въ основата на рида сѫ червеникави брекчозни варовици, надъ тѣхъ туфозни пѣсъчници и туфи, слѣдъ които

има прослойка отъ сиви варовици съ Coralla, а надъ нея пѣсъчници, въ редувание съ сѫщитѣ варовици и най-отгорѣ чакълъ и зеленикаво мергелни прослойки, каквито има и между прѣдходнитѣ.

По билото на ридчето, между това дере и Беленлийското до подъ Кавакъ-махале, се върви по материала на горния отдѣлъ на комплекса, но като се навали за къмъ послѣдното дере, прѣсичатъ се материалитѣ и отъ пò-долнитѣ отдѣли на комплекса. Прѣзъ дола, въ основата на сѣверния брѣгъ, показватъ се ръждиви пѣсъчници, а надъ тѣхъ, бѣлѣзникавосиви.

По Кавакъ-махаленската рѣка до въ Арда, отъ източна страна материалитѣ сѫ еруптивни, а отъ западната сѫ прѣдходнитѣ седименти на Катранджийското дере, които при завоя, който образува рѣката къмъ изтокъ прѣди да се втече въ Арда, минаватъ и въ източния брѣгъ на рѣката и се разполагатъ надъ еруптивния материалъ на рида.

Еруптивнитѣ скали отъ къмъ селото, въ политѣ на Весенкьойския баиръ, сѫ желтеникави и червеникави дребнопорфирови андезити съ опаловидна основа, до тѣхъ сѫщо такива черни съ желтеникави петна и гѫста матова основа, а къмъ югъ сиви порозни и кавернозни скали съ призматично напукване — по-височкитѣ отдѣли на Келташкитѣ скатове. Сивитѣ туфозно пѣсъчникови скали въ тоя отдѣлъ на рида, които бѣлѣжатъ източната граница на находището, сѫ отъ типа на Небикьойскитѣ.

Седиментитѣ отъ западния брѣгъ на рѣката при Арда въ равнището сѫ млади наноси съ слоевидно разположение и полегатъ наклонъ къмъ рѣката. Тѣ се опиратъ на зеленикави гнили пѣсъчникови материали, които съдържатъ едри еруптивни блокове. Простиратъ се къмъ западъ, а наклоняватъ (до 10°) къмъ сѣверъ. Тия материали сѫ въ основата на сивитѣ туфи и туфозни пѣсъчници, които се редуватъ съ сиви и червеникави банки отъ брекчозния кораловъ варовикъ на Катранджийското дере. Тѣ сѫ въ съгласно разположение съ първитѣ. Тѣхъ има и въ основата на селото Кавакъ махале.

Отъ Кавакъ махале, въ посока за Каджкьой къмъ баира, землището въ пó-низкитѣ отдѣли повършно е покрито отъ тънъкъ почвенъ слой, изподъ който въ долищата или ровинитѣ се показва сивия глинестъ пѣсъчниковъ материалъ, (тукъ тамъ и глинесто мергеленъ) на терциерната котловина. Той се простира на ю.-западъ къмъ Муаджирларъ-Айледенъ, а на изтокъ подъ Йорджеклеръ-Кьойаланъ. Материалътъ на всѣкждѣ спазва боята си, но мѣни жилавината и отчасти съставътъ си: въ горнитѣ отдѣли той

се показва повече пѣсъчниковъ и съдържа тукъ тамъ по повърхностьта си по едни кжсове отъ брекчозния сивъ кораловъ варовикъ. Като се поеме стръмнината за къмъ селото, пѣсъчницитѣ се разкриватъ по повърхностьта и надъ тѣхъ започватъ да се показватъ полигенни конгломерати съ едри кжсове отъ варовикъ, кварцъ, ясписъ и др. които въ високото заематъ обсѣжно протежение, но съ пó-дребна величина на кжсоветѣ. Въ тѣхъ наслоението и наклона не сж тъй добрѣ изразени.

Въ самото землище, дѣто е разположено с. Каджкьой, се различаватъ по боя три вида седиментни материали: сиви пѣсъчници и конгломерати, жълти глинести пѣсъчници (въ високото), съ прослойки отъ глинеста маса, която съдържа едри кристални групи отъ гипсъ и червеникъви глинесто пѣсъчникови материали по повърхностьта, които с. и. покриватъ типични кристалинни шисти. Първитѣ два вида материали свършватъ около селото, а послѣдниятъ изкача надъ него въ билото на пжть и тукъ тамъ се показва чакжленъ, но не слѣдъ дълго протежение изподъ него се показватъ кристалиннитѣ шисти, които по пжтя, по билото на рида, въ източна посока, стигатъ и минаватъ върха Ибриджекъ, а къмъ с.-и. наближаватъ Инджекьой. Баиритѣ и долищата на изтокъ отъ Каджкьой сж заети отъ прѣдходнитѣ тъмни и повечето рахли глинесто пѣсъчникови и конгломератови седименти, затова и въ тѣхъ долищата сж постигнали завидна дълбочина. Кристалиннитѣ шисти, освѣнъ на изтокъ по билото, простиратъ се и на с.-з. и се свързватъ съ шиститѣ на Голѣмо Иджилий. Тѣ въ първото си разкритие надъ Каджкьой сж съ червеникава и слабо ръждава боя и съ мусковитъ, къмъ срѣдата на пжтя измѣнятъ боята си въ сивозеленикава, но пъкъ съ прѣобладание на слюдата мусковитъ. Слѣдъ прѣминаване половината пжть между Каджкьой и Инджекьой, прѣзъ мѣстностьта, дѣто е чешмата, измѣнятъ състава на обагрения минералъ въ амфиболъ, който на мѣста количественно прѣобладава и ги издава за амфоболошисти, а на повърхностьта на почвата придава и тъмна бойна отсѣнка. По протежението на пжтя между споменатитѣ двѣ села кристалинно шистниятъ материалъ се редува така: въ началото микашистъ съ тънко наслоение и ситно, почти хартийно, надробение, слѣдъ тѣхъ прослойки и отъ амфиболошистъ, блѣщивъ мусковитошистъ, амфоболошистъ повършно ръждивъ, мусковитошистъ смѣсенъ съ двуслюденъ (хартиенъ) шистъ, амфиболошистъ въ смѣсь съ биотито амфиболовъ шистъ и найпослѣ дървенисто устроенъ мусковитовъ гнайсъ.

Всичкитѣ тия шисти иматъ малко кварцови жили; въ всичкитѣ наслоението е въ ю. з. посока и доволно стръмно (до 25°).

Тия шисти, въ сѣвернитѣ скатове на рида въ землището на Инджекьой, се покриватъ съ полигенъ чакълъ разна форма и голѣмина на кжсоветѣ, който къмъ пó-низкитѣ отдѣли оситнява и прѣминава въ глинестъ пѣсъченъ наносъ и чистъ пѣсъкъ съ разенъ изгледъ и наслоение. Близо до селото Инджекьой тоя материалъ е съ изгледа на материалитѣ между Корашлий-Джефарча. Материалътъ повършно е съ червеникава или ръждивочервена боя, която отдалечъ го прѣдставя като хематитова или хематитолимонитова глина (Terra rossa).

Въ Инджекьой и подъ него землището е заето отъ едрочакълен полигенъ насипъ отъ кварцъ, гнайсъ и други шисти размѣсени съ червеникава глинеста маса. Сжщиятъ материалъ се простира на сѣверъ отъ селото на разстояние 1·5 км., а на изтокъ, къмъ Соргунлий, образува широкъ поясъ, който покрива сѣвернитѣ поли на Карабаирския ридъ.

Въ посока за Бей-бунаръ и Корашлий насипътъ въ сѣвернитѣ си отдѣли разкрива сиви кристалинни шисти гнайсовъ изгледъ. Послѣднитѣ заематъ голѣмо пространство на сѣверъ и с. изтокъ и на всѣкждѣ сж съ еднакви бѣлѣзи: прѣдимно сива боя, блѣщива повърхность, плочесто надробяване и тънки кварцови или пегматитови жили. Понеже повърхностьта имъ е сдробена и на повечето мѣста съ тънка глинесто пѣсъчна застѣля, покрита по нея, не личи нито посока на наслоение, нито жгълъ на падение.

Въ сѣвернитѣ отдѣли на находището гнайсовидниятъ материалъ частично, на отдѣлни мѣста, мѣнява боята си въ червеникава, а на други мѣнява и структурата си, показва се дребнооченъ. Понеже повършното му разрушение е равномѣрно, то затова и находището му е гладко заоблено; само тукъ тамъ личатъ малки грамади отъ пó-едри скални кжсове, но и тѣ сж обикновено около пó-дебелитѣ скални жили.

Къмъ сѣверъ и изтокъ гнайсовото находище се скрива подъ едрочакълен полигенъ конгломератъ, който на мѣста е доволно компактенъ, а на други и съ прослойки отъ глинести пѣсъци.

Между Бей-бунаръ и Юнусча землището е почти еднообразно. Въ началото, въ баирчинитѣ подъ Бей-бунаръ до воденицата на рѣката, той е едрочакълен полигенъ насипъ, слѣдъ който сж алувиалнитѣ образования на рѣчното легло, които се простиратъ близо до Домлудженскитѣ могили, отдѣто започватъ да се показватъ глинесто пѣсъчнитѣ материали, които сж продължение на Джефарча-Корашлийскитѣ; тѣ стигатъ селото Юнусча и минаватъ на сѣверъ отъ него. Тѣхъ покрива дебелъ слой черно-

земна почва (до 1·5 м.), изпъстрена съ бѣли кварцови и варовити камъчета.

Пространството между Юнусча и Харманлий е заето отъ кристалинни шисти, повечето гнайси. Откъмъ Юнусча гнайситѣ сѫ биотитови и съ дървенисто устройство, слѣдъ тѣхъ сѫ очни биотитови гнайси, а прѣзъ билото на изтокъ отъ Сиври тепе мусковитови зърнесто луспести гнайси. Тѣ сѫ оградени отъ сѣверна страна наново съ биотитови едроочни гнайси, които тукъ тамъ сѫ дребноочни, а даже и зърнесто-луспести биотитови гнайси; къмъ Харманлий прѣобладаватъ очнитѣ. Еднитѣ и другитѣ сѫ дебелослойни съ едро неправилно паралелопипедно напукване, съ рѣдки кварцови жили и съ с. с. и. полегатъ наклонъ.

Близо до Харманлий тѣ съдържатъ и тънки прослойки отъ амфиболитъ.

Между Юнусча и Топракъ махале, на югъ отъ първото село, материалитѣ сѫ продължение на Джефарча-Корашлийскитѣ, но близо до леглото на Голѣмата рѣка тѣ сѫ издълбани отъ рѣката и припокрити отъ наноситѣ ѝ. На южния брѣгъ на рѣката до воденицата и на ю. и. отъ нея повършно се разкриватъ тъмносиви очни гнайси, които сѫ продължение на Пѫндаклийскитѣ.

При подема за къмъ Топракъ махале повършно се разкриватъ едрочакълнитѣ наноси, които сѫ продължение на Бейбунарскитѣ и слѣдъ тѣхъ близо до селото изподъ чернозема се показва глинесто-пѣсъчна и глинесто-варовита маса, която заема околностьта на селото отъ всички страни. Въ посока за с. Козлуджа на малко разстояние тя изчезва, а материалътъ подъ почвата се показва наносъ. Той най-добрѣ се вижда при Богазъ (Куру) дере. Наносенъ, размѣсенъ съ глина и пѣсъкъ, е материалътъ и между Богазъ дере и Козлуджа.

Въ послѣдното село наносътъ разкрива въ основата си и по́стари седименти, като: жълтеникави глинести мергели, мергелни пѣсъчници и гѫсти варовици, въ които се намѣрватъ вкаменелости: Nummulites, Orbitoides, Serpula и др. Тѣ съотвѣтствуватъ на старотерциерни образования. Източно отъ селото, въ леглото на Голѣмия долъ, надъ тѣхъ се забѣлѣзватъ глинести мергелни шисти и ситнопѣсъчни глини (Letten), въ които се съдържатъ малки лещи и тънки прослойки отъ лигнитови вѫглища.

Въ селото и на юго-изтокъ отъ него надъ тия материали има полигенни конгломерати съ наклонъ къмъ сѣверъ. Такива оставатъ и на югъ отъ селото по пѫтя за с. Урумкьой прѣзъ рида, на който тѣ изкачатъ почти билото.

На едно двѣ мѣста въ реченото пространство разкриватъ се тънки слоеве отъ жълтеникавитѣ пѣсъчници на Козлуджа, но безъ вкаменелости въ тѣхъ.

На самото било на рида се показва тѣсна ивица амфиболитови шисти съ изтоко-западно разпространение и повършно надробение. Понеже тѣ по резистенция не прѣвъзхождатъ околнитѣ материали, не се изтъкватъ и надъ тѣхъ; затова въ това имъ малко протежение не може да се забѣлѣжи посока на падене.

Отъ югъ тѣхъ ограждатъ по́-едри полигенни конгломерати съ жълтеникавъ пѣсъчниковъ цементъ, които сѫ разположени надъ сивобѣли дребнозърнести туфи и туфоидни пѣсъчници.

Отъ тоя типъ бѣли седименти е заето пространството до Урумкьой и прѣзъ него до въ Ярджелий и Олу дере. Еднородно въ низкитѣ отдѣли, въ високитѣ, особно въ околноститѣ на Урумкьой, то се прѣдставлява комплексъ отъ слоеве и прослойки съ з. ю. з. посока на разпространение и и. ю. и. доволно стръменъ наклонъ (до 25°). Въ него има на нѣколко мѣста полигенни едро и дребнозърнести конгломерати, туфи, туфозни пѣсъчници, мастни зеленикави глини, сиви мергели и глинесто-пѣсъчни прослойки. Материалитѣ сѫ ясно наслоени и слоеветѣ имъ отъ различна дебелина. Ситнозърнеститѣ и гѫститѣ маси сѫ и тънко наплочени.

Въ леглото на Олу-дере има широка ивица отъ съврѣмененъ наносъ, материалътъ на който е взетъ пакъ отъ южнитѣ склонове на сѫщия ридъ и отъ Акбашкитѣ баири.

Прѣзъ Олу-дере по баира за къмъ Оваджикъ землището е заето отъ андезитовъ материалъ; такъвъ остава той и въ високитѣ отдѣли на рида и въ околностьта на Оваджикъ. Андезитовиятъ материалъ е съ тъмно сива до черна боя, тукъ тамъ съ червеникава бойна отсѣнка (по повърхностьта) и съ матовъ блѣсъкъ. Той е дребнопорфиренъ по бѣлитѣ и слабо мастни съставни части. Скалата е съ гѫста основа, разрахлена и малко грапава повърхность, която се длъжи на нееднаквото разрушение на разнитѣ ѝ съставни части. По тоя си изгледъ тя наподобява трахитова повърхность. Повърхностьта на находището е неправилна; тя има височки върхове и по̀-низки могили, но много малко равнища. Въ всичкитѣ тя е грапава, разрахлена, а на мѣста прѣдставлява грамади отъ неправилно разхвърлени заоблени канари и блокове. Този си изгледъ тя длъжи на напукването на масата, по пукнатинитѣ на която върви по́-бърже и разрахлюването ѝ. Еруптивната скала е напукана плочесто, призматично и неправилно паралелопипедно.

Освѣнъ тия пукнатини изъ масата, които сѫ свойствени на веществото, послѣдната е накѫсана и отъ рѣдки тънки и дебели пукнатини съ неправилна посока, които я кръстосватъ на всѣкѫдѣ. Тия пукнатини, на мѣста запълнени съ рушевенъ материалъ отъ повърхностьта, на други, особно въ с. и. отдѣли на рида (източно отъ Баатепе), сѫ изпълнени изцѣло или часть съ тъмносива, тукъ тамъ бѣлѣзникава, халцедонъ ахатова маса, която не изглежда да е латераленъ секреционенъ продуктъ, а резултатъ на кисели термални осадъци.

Южно отъ селото, въ посока за войнишкия постъ надъ Арда, изъ разрахленото андезитово находище празднинитѣ и пукнатинитѣ сѫ заети отъ кристалинна кварцова маса или обложени отъ кварцови друзи съ по̀-едри кристали отъ обикновенъ кварцъ и аметистъ. Една отъ по-голѣмитѣ кварцови жили ю. з. отъ поста, въ високото на ската, съдържа и галенитъ съ халкопиритъ. Такива вѣроятно ще да има и други, но поради малкото врѣме, съ което разполагахъ и поради мѣстни причини, подробно не обходихъ ската. По разкази на стари мѣстни жители тамъ прѣди 40—50 години е копано за руда, но послѣ затрупано. Слѣдитѣ на разкопитѣ се виждатъ още.

Цѣлиятъ сѣверенъ скатъ на Арда, въ землището на това село, е заето отъ тия андезитови скали; на едно мѣсто въ низкото до рѣчното легло еруптивниятъ материалъ съдържа и жили отъ пиритъ.

Сѣверно отъ Оваджикъ до въ Олу дере землището е заето отъ сѫщия андезитовъ материалъ. Сѫщиятъ материалъ остава и въ с. з. посока за с. Акъ-башъ и на западъ отъ него за къмъ Весенкьой, дѣто свършва съ завършването на самия ридъ.

Отъ Акъ-башъ въ посока за с. Кьой-аланъ, слѣдъ насипа повършно се показватъ сиви глинесточакълни пѣсъци, послѣ пѣсъчници, които намѣста сѫ размѣсени съ дребни и едрозърнести полигенни конгломерати, на които профиринитѣ части тукъ тамъ достигатъ и юмручна голѣмина. По съставъ послѣднитѣ сѫ отъ гнайси, шисти и риолитоандезитови скали.

Тоя типъ материали се простира чакъ до въ селцето Кьой-аланъ и надъ него въ високитѣ скатове на рида.

Надъ тѣхъ се разполагатъ зеленикави и зеленикавосинкави пѣсъчникови и туфозни материали, които заематъ високитѣ отдѣли на рида до въ билото на пѫтя, дѣто се мѣсятъ съ червеникави, едри до блокови (40—100 с. м.) конгломератно-агломератни маси отъ шистозни материали (амфиболошистни, микашистни и желѣзношистни). Еднитѣ и другитѣ сѫ въ дебели слоеве съ ясно наслоение и изт.-западна посока на разпростанение,

но съ неясенъ наклонъ. Послѣднитѣ отъ тѣхъ се простиратъ и на сѣверъ отъ билото чакъ до въ с. Соргунлий; тѣ на мѣста съдържатъ и кжсове отъ жълтеникавъ ситнозърнестъ варовитъ пѣсъчникъ, който по изгледа си съотвѣтствува на Козлуджийския. И въ тоя сѣверенъ отдѣлъ на рида не личи ясно наклона на материалитѣ. Между Соргунлий и Козлуджа, по сѣвернитѣ поли на рида, петрографскиятъ материалъ е едрочакъленъ насипъ, размѣсенъ съ пръсть; той е продължение на Инджекьойския подъ селото. Такъвъ остава между Козлуджа и Алванъ-дере, по пжтя въ сжщитѣ поли на рида.

Западно до Алванъ-дере и сѣверно и южно отъ него, оставатъ сжщитѣ наноси, но въ ю.-и. посока за къмъ Пилафъ тепе на границата, землището е повече туфозно, а само малко риолитово. Туфитѣ сж бѣли, зелени и червеникави; на мѣста съдържатъ и брекчи. Тѣ сж съ нееднаква дебелина, гола и неравна повършна заобленость и неясно наслоение.

При войнишкия пограниченъ постъ въ тоя край се изклиняватъ з.-с.-западно тънкослойни ръждивосиви, богати на мусковитъ, пѣсъчници. Обаче Пилафъ тепе, околностьта на Пичкабунаръ и западно отъ Св. Марина, землището е туфозно. С.-и. отъ поста прѣзъ държавната гора, нарѣчена „Черна курия“, пѣсъчницитѣ заематъ широкъ размѣръ и изклиняватъ дълбоко въ наше землище. Тѣ на мѣста сж по̀-едрозърнести и съ дебело наплочване, на други сж съвсѣмъ ситнозърнести и съ прѣходъ къмъ типични глинести шисти. Пѣсъчници има и въ по̀-низкото; тѣ свършватъ съ сѣвернитѣ граници на курията. Въ посока за Алванъ-дере, тѣ достигатъ почти половината пжть и отстжпватъ мѣстото си на прѣдходнитѣ туфи, които се простиратъ до въ селото. Сѣверно отъ него туфитѣ се ограждатъ отъ червеникавия едъръ агломератенъ наносъ, който е продължение на наноса отъ сѣвернитѣ поли западно отъ Алванъ-дере.

Между Алванъ-дере и воденицата на Дийниклийската рѣка, на пжтя за с. Бѣлица, пространството въ разнитѣ си части е заето отъ по̀-дребенъ наносъ и почва. Сжщиятъ материалъ остава и къмъ махалата Гьокче-дере и с. Дийниклий.

Прѣзъ рѣката, до горѣспоменатата воденица, въ мѣстностьта нарѣчена „Маденя“, землището е заето отъ сивъ съ червеникава отсѣнка младъ еруптивенъ риолитовъ материалъ. Той минава и на югъ отъ рѣката и образува тѣсна ивица около нея чакъ до подъ третята воденица на Дийниклий. Риолитовиятъ материалъ отъ мѣстностьта Маденя и околнитѣ баири е дребнопризматично надробенъ съ гжстъ землястъ изгледъ, а по̀ въ сѣверна посока и съ

ясна повърхна флуидалность по състава и боята на масата и по нейния порозитетъ. По пжтя за Бѣлица тоя риолитъ стига равоя до въ мѣстностьта нарѣчена „Старата згурь". Отъ тамъ до въ мѣстностьта „Попови рупи" (Харамийски дупки) и прѣзъ нея, землището е заето отъ дребнозърнестъ туфозенъ материалъ и кристалинно-шистни конгломерати съ еруптивна туфова основа. Въ изровения старъ материалъ отъ Поповитѣ рупи се намира малахитъ и азуритъ, които показватъ, че тѣ нѣкога сж копани за добивание на мѣдна руда. Южно отъ тѣхъ има галенитова жила (дебела 6—8 см.) съ източно западна посока, която е скрита дълбоко въ земята. Галенитови кжсове отъ нея се намѣрватъ наоколо и изъ леглата на вадичкитѣ, а особно слѣдъ пороенъ дъждъ.

Между Попови рупи и Бѣлица основата на землището е еруптивна и туфозна — продължение на еруптивното находище отъ Маденя, която тукъ тамъ, въ по̀-низкитѣ отдѣли на повърхностьта, е покрита съ наноси. Близо до Бѣлица наноситѣ прѣобладаватъ и се показватъ въ дебели слоеве. Такива се простиратъ къмъ Енджелий, дѣто ограждатъ кристаличнитѣ шисти западно отъ селото и къмъ Дийниклий, които сж източнитѣ гранични материали на еруптовното находище на Маденя. Източно отъ тия три села въ посока за Хебибчево и отъ тамъ до граничната линия, равнището е заето отъ смѣсенъ материалъ — наноси и почва.

Подъ Харамийскитѣ дупки и пжтя отъ Дийниклий за Каратепе, се появява синкавъ еруптивенъ материалъ съ ю. з. посока на разпространение, който отъ западната си страна граничи съ синкави дребнозърнести пѣсъчници, които отъ западна страна се припокриватъ съ по̀-едри конгломератни слоеве и туфозни пѣсъчници отъ сжщата боя. Тия материали стигатъ дола на изтокъ отъ Кара-тепе и завършватъ надъ еруптивни бѣли туфи, които разкриватъ и типични еруптивни материали съ слаба червеникава отсѣнка. Отъ тѣхъ е заето пространството до въ Каратепе, между Кара-тепе и Градището прѣзъ „Ташладжа суватъ" (Бризе), самото Градище, между Градището и Острия камъкъ и сѣвернитѣ имъ склонове. Между Острия камъкъ и Балъкъ-тепе туфитѣ алтернирать съ жълтеникави пѣсъчници отъ типа на Козлудженскитѣ. Самото Балъкъ-тепе обаче е заето отъ туфи, а западниятъ отъ него Голѣмъ връхъ — отъ седименти, но подъ Балъкъ-тепе (южна страна) се откриватъ пакъ прѣдходнитѣ жълтеникави Козлудженски пѣсъчници. Тѣ се припокриватъ отъ червеникъвъ шистозенъ едъръ и дребенъ наносъ, какъвто отбѣлѣзахме до Козлуджа, а то показва, че тѣ сж едноврѣменни и еднородни ма-

териали съ тѣхъ, разкъсани отпослѣ отъ ерозивното и абразионно дѣйствие на водитѣ.

Между Балъкъ-тепе и Кара-тепе землището е изключително туфозно; туфитѣ му сѫ продължение на туфитѣ източно отъ Кара-тепе.

Отъ Кара-тепе въ посока за с. Пѫндаклий, по пѫтя подъ Острия камъкъ, по рѣчното легло материалътъ е отчасть наносъ, отчасть червеникавъ пѣсъчникъ и едъръ и ситенъ конгломератъ, тукъ тамъ съ глинести прослойки, които на едно мѣсто съдържатъ и лещи отъ лигнитови вѫглища. Близо до селото тѣ разкриватъ кристалинношистно землище отъ микашисти и гнайси съ очно устройство, въ редуване съ сиви зърнестолуспести гнайси; но отъ билото на рида надъ Харманлийскитѣ лозя до въ града, сѫ изключителни очни гнайси. Отъ гнайси сѫ заети и с.-и. склонове на рида между Харманлий и Енджелий.

Общо разпрѣдѣление и геологическа възрасть на скалитѣ и геологическа роля на края.

Отъ казаното до тукъ ясно се види, че въ тоя Родопски край има главно три типа скали: кристалинни шисти, млади еруптивни съ туфи, и седименти компактни и агломерати. Отъ тѣхъ съ най-голѣмо разпространение се ползуватъ послѣднитѣ; по́-малко сѫ първитѣ, а най-малко сѫ еруптивнитѣ скали безъ туфитѣ.

1. Кристалиннитѣ шисти сѫ повечето въ сѣвернитѣ и западни отдѣли на края; малко сѫ въ срѣдата, а отсѫтствуватъ въ източнитѣ краища. Еруптивнитѣ сѫ прѣдимно въ Арденския край, но има ги въ билото на Бештепенския ридъ, въ западнитѣ и най-източнитѣ му отдѣли; освѣнъ това тѣ образуватъ самостойно находище въ с. и. отдѣлъ въ землището на селата Кара-тепе, Бѣлица и Дийниклий. Седиментитѣ, като включваме въ тѣхъ и туфитѣ, като най-много отъ скалитѣ на тоя край, сѫ пръснати въ всичкитѣ му отдѣли, но повече сѫ въ срѣднитѣ и южни отдѣли. Отъ тѣхъ повече сѫ по́-младитѣ седименти, а по́-малко по́-старитѣ. Туфитѣ сѫ обикновенно около находищата на еруптивнитѣ скали, но има ги и по́-далечъ отъ тѣхъ.

Отъ тия материали въ прѣка връзка съ материалитѣ отъ съсѣднитѣ Родопски краища (Хасковска околия) сѫ кристалиннитѣ шисти и седиментитѣ. Кристалиннитѣ шисти сѫ продължение на шистознитѣ материали, които отъ източна страна заграждатъ Хасковската терциерна котловина. Тѣ сѫ мостътъ, който свързва Родопитѣ съ Странджeнската область въ България, прѣзъ Сакаръ планина.

Непосрѣдственно продължение на хасковскитѣ материали сѫ и седиментитѣ, особно въ ю.-западнитѣ отдѣли на края, прѣзъ върха Чалъ; обаче той е отдѣленъ отъ другитѣ седименти на Хасковската котловина отъ плоския шистозенъ ридъ, който е граничната линия между тия двѣ сродни по материалъ и геологическа възрасть землища.

Еруптивнитѣ материали не сѫ въ права връзка съ съотвѣтнитѣ отъ хасковскитѣ крайща, но прѣзъ Кърджалийския край тѣ дохаждатъ въ еднаква ю. и. посока съ еруптивнитѣ материали отъ Кочашлий, Елешча, Ескикьой, Аланъ махале и Сарнѫчъ.

При положението, което заематъ седиментитѣ въ тоя край, на тѣхъ може да се гледа като на материали, отдѣлени отъ материалитѣ на Хасковската котловина, а свързани съ ония на Мустафа паша — Одринско. Но като се вземе прѣдъ видъ връзката имъ прѣзъ Кърджалийския край, вижда се, че тѣ сѫ части отъ едно цѣло, че сѫ се таложили едноврѣменно съ тѣхъ и че сѫ отъ еднаква възрасть. А понеже въпросътъ за геологическата възрасть на първитѣ е разрѣшенъ, то и възрастьта на вторитѣ се уяснява, а спрямо нея се опрѣдѣля възрастьта и на другитѣ петрографски материали. По мимо това и материалитѣ на тоя край, разгледвани отдѣлно, съдържатъ бѣлѣзи, възъ основа на които могатъ да се правятъ заключения за геологическата възрасть на скалитѣ.

2. Кристалиннитѣ шисти по възрасть сѫ архаични и то отъ долнитѣ, гнайсовитѣ, етажи на архаичната група.

Еруптивнитѣ скали сѫ отъ терциерна геологическа възрасть; но въ края нѣма бѣлѣзи, възъ основа на които да може тя да се фиксира на даденъ етажъ или на два такива съсѣдни отъ извѣстенъ терциеренъ отдѣлъ. Даннитѣ, които ни дава края за въ тоя случай, е отношението между еруптивнитѣ и седименти скали, възрастьта на които опрѣдѣля естеството на седиментитѣ и вкаменелоститѣ имъ. По възрасть най-старитѣ терциерни седименти сѫ пóмлади отъ еруптивнитѣ материали, понеже тѣ въ повечето свои слоеве съдържатъ материали отъ тѣхъ. Освѣнъ това въ много отдѣли тѣ сѫ разположени хоризонтално надъ тѣхъ. По вкаменелоститѣ, като Foraminifera, Nummulites, Echinodermata, Coralla и Mollusca, които се намиратъ въ механическитѣ утайки и въ алтернативнитѣ съ тѣхъ химически, послѣднитѣ отговарятъ на горнитѣ отдѣли на еоценска терциерна възрасть; а отъ това слѣдва, че ерупциитѣ сѫ прѣдходили тия таложения, слѣдователно тѣ сѫ прѣзъ врѣмето на срѣдния еоценъ или поне въ долния. Понеже еруптивнитѣ материали сѫ два вида: риолитови и андезитови, слѣдва, че ерупцията, която ги е дала, не ще да е била едноврѣменна, а

прѣзъ разни врѣмена, отъ което се закючава, че еднитѣ еруптивни материали ще да сѫ пó-стари отъ другитѣ; но пита се — кои? При всичко че нѣма факти, които да разрѣшатъ въпроса категорично, но тукъ тамъ има бѣлѣзи, върху които може да се обоснове едно правдоподобно разрѣшение въ смисъль, че риолититѣ сѫ пó-стари отъ андезититѣ. Напр. въ ю. з. жгълъ на граничната ни линия до Арда, дѣто землището е изключително риолитово, въ него се забѣлѣзва дебела апофиза отъ базалтовидния черенъ андезитъ, излѣзла отъ андезитовото землище прѣзъ Арда; материалитѣ на тая апофиза се заграждатъ отъ риолитъ и се показватъ, че сѫ разположени надъ него. Още пó-важно за въ случая е отношението на двата вида еруптивни материали въ източнитѣ отдѣли на върха Калето (западно отъ с. Ходжакьой), дѣто въ съприкосновението си тънки израстъци отъ черната андезитова скала проникватъ въ риолита, което свидѣтелствува, че тектонически процеси сѫ накъсали риолита, а огнетечната маса на черния хиперстеновъ андезитъ е запълнила отпослѣ тия пукнатини.

Старитѣ терциерни седименти сѫ еоценски; по вкаменелоститѣ, които съдържатъ, тѣ съотвѣтствуватъ на горнитѣ еоценски етажи. На младитѣ терциерни седименти съотвѣтствува плиоценова възрасть. Едрочакълнитѣ агломерати сѫ повечето дилувиални, рѣчнитѣ наноси, насипи и почва сѫ съврѣменни образования.

3. Геологичната роль, която е игралъ тоя родопски край е била двояка: континентална и морска. Землището на старитѣ кристалинни шисти до въ терциера е било суша; въ терциера часть отъ него прѣминава въ морско дъно, а другата като острови се подава надъ водната повърхность. Тая островна суша прѣзъ еоцена каквато се е запазила и до сега е била увеличена и отъ надводнитѣ еруптивни островчета, които днесъ ни се прѣдставятъ като островърхи или гребенести ридове около Арда, Бештепенския ридъ и Каратепенско. Морската часть, съ своя заливенъ видъ и тропически характеръ, трае до края на еоцена. Слѣдъ тая епоха цѣлиятъ край се прѣвраща наново въ матерична суша, която продължава до кѫдѣ края на миоцена, когато наново часть отъ него, сѣверно отъ Башъ тепе, се залива отъ водитѣ на Понтийското море и дава възможность да се образуватъ млади седименти. Слѣдъ оттеглянето и на тия води, краятъ и до днесь остава суша. Неговата конфигурация, която е започнала да се сформирова още слѣдъ оттеглянето на водитѣ на еоценовото море, слѣдъ оттеглянето на понтийскитѣ води въ заетитѣ отъ тѣхъ части, се моделира въ днешния си видъ само отъ ерозивното дѣйствие на атмóсфернитѣ осадъци и течещитѣ по нея води.

ПРИНОСЪ КЪМЪ ХИМИЧЕСКОТО ИЗСЛѢДВАНЕ

на българскитѣ термални и минерални извори.

Отъ Д-ръ Н. Добревъ.

Натоваренъ прѣди три години отъ редакционния комитетъ на „Българско Отечество", заедно съ моитѣ колеги отъ Университета, да изработимъ монографията върху „Българскитѣ термални и минерални извори", мене ми се даде възможность да посѣтя лично прѣзъ лѣтнитѣ ваканции на послѣднитѣ три учебни години почти всички термални и минерални извори, които се намиратъ по политѣ на Родопитѣ и на Рила, да направя нужнитѣ наблюдения на самитѣ извори и да зема вода за анализиране.

Въ настоящето съобщение азъ се ограничавамъ съ публикуването на резултатитѣ отъ анализитѣ само на ония води, които до сега или не сѫ били анализирани, или пъкъ за химическия съставъ на които нищо не съмъ срѣщналъ въ извѣстната менъ литература по въпроса. Анализитѣ на другитѣ минерални и термални води ще публикувамъ своеврѣменно въ редъ съобщения, когато тия анализи бѫдатъ завършени.

Прѣди да пристѫпя къмъ излагането на полученитѣ при анализътъ резултати, считамъ за необходимо да изложа накратко хода и методитѣ, които съмъ слѣдвалъ при изслѣдването на водитѣ.

На извора опрѣдѣлявахъ съ нѣколко термометри температурата на водата; за тая цѣль азъ си служихъ: а) съ единъ нормаленъ термометръ, раздѣленъ на $^1/_{10}{}^0$ и провѣренъ въ Berliner Technische Reichsanstalt, б) съ единъ максималенъ термометръ, сѫщо раздѣленъ на $^1/_{10}{}^0$ и сравненъ съ нормалния термометръ, в) съ термометръ, раздѣленъ на $^2/_{10}{}^0$ и сравненъ сѫщо съ нормалния термометръ, и г) съ четвърти термометръ, раздѣленъ на $^1/_2{}^0$ и сравненъ съ нормалния термометръ. За ориентиране най-напрѣдъ си послужвахъ съ послѣдния термометръ, послѣ съ тоя, раздѣленъ на $^2/_{10}{}^0$, и окончателното отчитане извършвахъ върху максималния и върху нормалния термометръ, които оставяхъ да прѣстоятъ въ водата повече отъ $^1/_2$ часъ.

Едноврѣменно, дѣто условията допущаха, правѣхъ измѣрвания и върху дебита на водата.

Ако въ извѣстна мѣстность се намѣрваха по нѣколко извора, то на самото мѣсто правѣхъ съ обикновенитѣ реактиви за ориентиране сравнителни качествени изслѣдвания, като земахъ отъ всѣки изворъ еднакво количество кубически сантиметри вода, къмъ която прибавяхъ еднакво число капки отъ разтвора на реактива и сравнявахъ полученитѣ утайки или промѣни въ цвѣта.

Когато качественитѣ изслѣдвания показваха присжтствие на сѣроводородъ (H_2S) количеството му се опрѣдѣляше на мѣстото, като се титрирваше съ 1:100 нормаленъ разтворъ отъ иодъ (J)[1]).

Слѣдъ това прогонвахъ разтворения свободенъ сѣроводородъ съ чистъ водородъ и отново титрирвахъ сѣроводорода, който е останалъ вързанъ въ видъ на алкални сулфиди и хидросулфиди.

Освѣнъ това за тегловно опрѣдѣление на сичкия сѣроводородъ, свободенъ и съединенъ въ разтворенитѣ сулфиди, напълняхъ: а) по 3 колби съ минерална вода, прибавяхъ излишно количество отъ разтворъ на мѣденъ ацетатъ, $Cu(C_2H_3O_2)_2$, подкиселенъ съ оцетна киселина, $C_2H_4O_2$, запушвахъ добрѣ и въ лабораторията опрѣдѣляхъ количеството на утаения мѣденъ сулфидъ, CuS; б) въ други 3 колби, напълнени съ вода отъ извора, прибавяхъ амониаченъ разтворъ отъ срѣбъренъ нитратъ, $AgNO_3$, запушвахъ добрѣ и въ лабораторията опрѣдѣляхъ количеството на получената утайка отъ сребъренъ сулфидъ, Ag_2S.

За опрѣдѣление количеството, както на разтворения въ водата свободенъ въгледвуокисъ, CO_2, тъй и на тоя отъ разтворенитѣ карбонати и бикарбонати, напълняхъ 3 колби съ вода отъ извора, прибавяхъ въ голѣмъ излишъкъ бистръ наситенъ разтворъ отъ бариевъ хидратъ, $Ba(OH)_2$, и въ лабораторията опрѣдѣляхъ количеството на образувания въ утайката бариевъ карбонатъ, $BaCO_3$, като прогонвахъ вжгледвуокиса съ солна киселина въ Geissler-овия апаратъ за опрѣдѣление на вжгледвуокиса.

Количеството на органическитѣ вещества въ водата опрѣдѣляхъ по методата на Kubel-а[2]), като титрирвахъ съ разтворъ отъ калиевъ перманганатъ, $KMnO_4$, поставенъ върху 1:100 нормаленъ разтворъ отъ оксалова киселина, $H_2C_2O_4$. Това опрѣдѣление извършвахъ тъй сжщо на самия изворъ.

За опрѣдѣление минерализацията на изпитваната вода изпарвахъ едноврѣменно върху водната баня въ 3 тарирани платинени

---

[1]) D-r C. R. Fresenius, Anleitung zur quantitativen Chem. Analyse, VI Auflage, 1896, стр. 502.

[2]) Die Untersuchung des Wassers, D-r F. Tiemann und D-r A. Gärtner III. Auflage, 1889, стр. 239.

блюда по 1 литръ вода; получения твърдъ остатъкъ изсушавахъ до постоянно тегло при температура отъ 105—110° С. и прѣтегляхъ, слѣдъ това изсушавахъ при 175° до 180° С. и отново прѣтегляхъ. Тегления сухъ остатъкъ намокряхъ съ вода, заливахъ съ солна киселина, HCl, и отново изпарвахъ и изсушавахъ до постоянно тегло и тогазъ прѣтегляхъ получените хлориди. Слѣдъ това хлоридитѣ прѣвръщахъ съ сѣрна киселина, H_2SO_4, въ сулфати, изсушавахъ до постоянно тегло и отново прѣтегляхъ, за да означа количеството на образуванитѣ сулфати.

За опрѣдѣление на силициевия двуокисъ, SiO_2, напълно изпарвахъ 1 литръ вода въ Майсенски порцаланени блюда при излишъкъ отъ солна киселина, HCl,; изъ получения твърдъ остатъкъ извличахъ разтворимитѣ соли съ вода, а неразтворимия остатъкъ, слѣдъ окончателно промиване, изсушавахъ, калцинирвахъ и тегляхъ. Прѣтегления неразтворимъ остатъкъ стопявахъ съ калио-натриевъ карбонатъ, $KNaCO_3$, разтваряхъ стопилката съ вода, неутрализирвахъ съ солна киселина и, при голѣмъ излишъкъ отъ послѣднята, изпарвахъ напълно. Твърдия остатъкъ измивахъ съ вода, изсушавахъ, калцинирвахъ и прѣтегляхъ получения силициевъ двуокисъ, S_iO_2. Въ разтвора опрѣдѣляхъ базитѣ на неразтворимитѣ въ вода соли, които оставаха заедно съ силициевия двуокисъ.

За опрѣдѣление на халогенитѣ изпарвахъ 1 литъръ вода въ Майсенско порцеланено блюдо, при достатъченъ излишъкъ отъ азотна киселина HNO_3, до 100 кубич. сантиметра, прибавяхъ сребъренъ нитратъ $AgNO_3$, и получената утайка отъ сребъренъ хлоридъ, $AgCl$, (resp. $AgBr$ или AgJ) измивахъ добрѣ, изсушавахъ и слѣдъ калцинирване прѣтегляхъ.

Сѣрната киселина, H_2OS_4, опрѣдѣляхъ, като изпарвахъ 1 литъръ вода, при достатъченъ излишъкъ отъ солна киселина, въ Майсенско порцеланено блюдо до 100 кубич. сантиметри, прибавяхъ излишъкъ отъ бариевъ хлоридъ, $BaCl_2$; получената утайка отъ бариевъ сулфатъ измивахъ, изсушавахъ и слѣдъ калцинирване теглѣхъ.

При опрѣдѣляването на алуминия и на желѣзото изпарвахъ напълно 1 литъръ вода въ присжтствие на достатъченъ излишъкъ отъ солна киселина, отдѣляхъ силициевия двуокисъ, и въ филтрата утаявахъ въ присжтствие на голѣмъ излишъкъ отъ амониевъ хлоридъ, NH_4Cl, алуминия, Al, и желѣзото, Fe, съ амониакъ, NH_3. Слѣдъ измиване и изсушаване на утайката калцинирвахъ я и я прѣтегляхъ. Въ прѣтеглената утайка опрѣдѣляхъ количеството на желѣзото чрѣзъ титрирване съ калиевъ перман-

ганатъ, а съ амониевъ молибдатъ утаявахъ повлѣчената фосфорна киселина.

За опрѣдѣление на алкалоземнитѣ метали (Ca, Ba и Sr) и на магнезия служеше ми филтратътъ, който се получва при отдѣлването на алуминия и на желѣзото. Въ тоя филтратъ утаявахъ калция съ амониевъ оксалатъ, $(NH_4)_2C_2O_4$, бария — съ сѣрна киселина, а стронция — съ амониевъ карбонатъ, $(NH_4)_2CO_3$; филтратътъ, полученъ при отдѣлването на алкалоземнитѣ метали употрѣбявахъ за опрѣдѣление на магнезия, Mg, като прибавяхъ, при достатъчно количество амониеви соли, и амониякъ, амониевъ фосфатъ, $(NH_4)_3PO_4$, или киселъ натриевъ фосфатъ, Na_2HPO_4.

Алкалическитѣ метали опрѣдѣляхъ, като употрѣбявахъ твърдия остатъкъ, полученъ при опрѣдѣлението на минерализацията, слѣдъ отдѣлването на силициевия двуокисъ, на неразтворимитѣ соли и на всички други бази и нелетливи киселини, изпарвахъ напълно получения филтратъ въ платиненъ сждъ, разрушавахъ амониевитѣ соли чрѣзъ калциниране, прѣвръщахъ твърдия остатъкъ въ сулфати, които прѣтегляхъ, слѣдъ това го разтваряхъ въ вода и въ него опрѣдѣляхъ количеството на сѣрната киселина, като я утаявахъ съ бариевъ хлоридъ. Отъ полученото количество на бариевия сулфатъ изчисляхъ количеството на сѣрния триокисъ, SO_3, който се намѣрва въ прѣтегленитѣ сулфати и чрѣзъ диференция намѣрвахъ количеството на всичкитѣ алкални бази.

Въ друга проба отдѣляхъ калия, като го прѣвръщахъ въ калиевъ хлороплатинатъ, K_2PtCl_6, който чрѣзъ калциниране въ токъ отъ водородъ разрушавахъ на KCl и на черна платина, която, слѣдъ отстранение на калиевия хлоридъ, теглѣхъ.

I.

ТЕРМАЛЕНЪ ИЗВОРЪ ВЪ С. ДОЛНА-БАНЯ.

Термалниятъ изворъ се намира на източния край на селото Долна-Баня (Самоковска околия), което отстои 8 километра на западъ отъ желѣзнопжтната станция „Баня-Костенецъ". Селото е разположено на дѣсния брѣгъ на р. Марица, която извира 20—25 км. на ю.-з. отъ селото при подножието на величествения родопски връхъ „Мусалла". Селото лежи въ една прѣкрасна долина по горното течение на р. Марица, на югъ заобиколено отъ високитѣ и залѣсени родопски вериги, на западъ отъ прѣдбърдията на Чамъ-Кория, на сѣверъ отъ Гуцалскитѣ възвишения и Ихтиманския Кара-Баиръ, на изтокъ долината е отворена и продължава по течението на Марица до тѣсния проходъ Момина Клисура. Селото Долна-Баня лѣтно врѣме

прѣдставлява една градина, тъй като всичкитѣ селски кжщи сж построени въ просторни овощни градини, заградени съ зидове или съ плетища; само покрай шосето, което води за Самоковъ и Чамъ-Кория, непосрѣдствено на улицата сж построени привѣтливи нови постройки, повечето паянтови, тъй щото шосето за Самоковъ образува главната улица на селото. Лѣтно врѣме се стича въ с. Долна-Баня многобройна публика, било да се ползува отъ термалнитѣ извори, било да прѣкара на хладъ лѣтнитѣ горещини. На западъ отъ селото на 100 метра разстояние започва една млада, добрѣ изчистена джбова гора, която достига до ближното село Махала. Покрай чудеснитѣ алпийски ливади водятъ хубави сѣнчести пжтища къмъ залѣсенитѣ поли на Родопитѣ, които отстоятъ на 1½—2 часа разстояние отъ селото. Тъй щото гоститѣ, които посѣщаватъ селото Долна-Баня, иматъ наблизо прѣкрасни мѣста за разходка и за по-далечни екскурзии. Човѣкъ може въ течение на цѣли седмици да прѣдприема близки неуморителни разходки, безъ да бжде принуденъ да отива два пжти на едно и сжщо мѣсто и да се наслаждава постоянно сѐ на нови гледки.

Банитѣ сж двѣ, мжжка и женска, на разстояние 50—60 метра една отъ друга, и се намиратъ до самитѣ извори. Тѣ сж стари турски постройки, съ доста интересна архитектура; за сега само мжжката баня работи, за това тя отъ врѣме на врѣме е ремонтирвана, но при сѐ това има се нужда отъ корененъ ремонтъ. Зданието на женската баня е съвсѣмъ занемарено и въ недълго врѣме ще прѣдставлява истинска развалина; отъ тая баня сегизъ-тогизъ се ползуватъ селянкитѣ за пране, когато нѣма мѣсто въ външната пералня.

Зданието на мжжката баня е четвъртито съ 1 метъръ дебели стѣни, съ входъ отъ сѣверната страна. На лѣво отъ послания съ калдаръмъ прустъ се намѣрватъ три стаи отдѣлени съ дъсчени и паянтови прѣгради, които служатъ за съблѝчане, надѣсно се намѣрва единъ дъсченъ подъ, който служи сжщо за съблѝчане, а до него е вратата, която води въ едно четвъртито помѣщение съ размѣри 7.8 м. × 8 м., въ срѣдата на което е направенъ четвъртитъ басейнъ 3.8 м. × 3.9 м. съ 1.30 м. дълбочина. Околовръстъ въ басейна сж иззидани 0.27 м. широки каменни сѣдалища, които сж на 57.5 см. надъ дъното на басейна. Това помѣщение се освѣтлява отъ 2 прозорци, отъ които единиятъ е на източната, а другиятъ — на юго-западната стѣна. На кубето освѣнъ това има 10 кржгли прозорчета. Освѣтлението е недостатъчно, тъй щото кжпещитѣ се се движатъ въ полумракъ. За отвеждане на изобилно развивающата се пàра служи като вентилаторъ единъ кржгълъ отворъ

на сѣверо-източната страна, надъ вратата на басейна — „душникътъ“. На сѣверо-западната страна сѫ построени двѣ „халвета“, малки четвъртити 2 м. × 2.4 м. помѣщения, снабдени съ по една мраморна курна, послани съ мраморни плочи и прѣдназначени за измиване съ сапунъ, понеже миенето съ сапунъ въ басейна е забранено. Едното отъ тия халвета е пропаднало, та сега само западното халве служи на прѣдназначението си.

Тъй като температурата на термалната вода е много висока, то въ банята едноврѣмнно се вкарва и студена вода, зета отъ рѣката „Лѫджа-дере, която тече покрай самитѣ бани. Студената вода тече въ една дървена каца, отдѣто съ подвижна тенекиена тръба се вкарва въ каменния улей, дѣто се смѣсва съ топлата термална вода, която така охладена тече въ басейна.

Термалнитѣ извори се намѣрватъ 18—20 метра на югъ отъ мѫжката баня по сѣверната падина на една възвишеность, нарѣчена „Баня-баши“, която лежи между банитѣ, Лѫджа-дере, костенския пѫть и Каменното-дере. Мѣстностьта на Баня-баши е разорана за ниви, които сѫ едни отъ най-плодороднитѣ въ цѣлата мѣстность; по тѣхъ падналиятъ снѣгъ не се задържа за дълго врѣме, тукъ той най-рано се топи. Не далечь отъ банитѣ се намира въ нивата на Герасимъ Алексовъ една могила, която прѣди 7—8 год. е била разкопана отъ нейния притежатель, който на 30 см. подъ орницата намѣрилъ четвъртити дѣлани камъни, които като разчистилъ, открилъ широка и дълбока дупка, той се уплашилъ и отново зариналъ разкопаното. Задъ Баня-баши, къмъ политѣ на Родопитѣ, оттатъкъ костенския пѫть има старо селище, наречено „Юртлѫкъ“, дѣто и до днесь текатъ чешми съ прѣкрасна студена вода. Хаджи Радославъ отъ с. Костенецъ, като оралъ нивата си, която била въ мѣстностьта „Баня-баши“, намѣрилъ имане, което смѣталъ обречено за банята, затова той съ една часть отъ намѣренитѣ пари построилъ банята, и съ другата — издигналъ мость надъ Габровската рѣка въ с. Габровица, който и до днесь сѫществува и се нарича „Хаджи-Радославовъ мостъ“. Споредъ думитѣ на 70—80 годишнитѣ старци: Ангелъ Клисурски, Атанасъ Христакевъ Игнатски и Дѣдо Стоянъ Георгиевъ Маникàта, новопостроената отъ Хаджи-Радослава баня получила прозвището „Банята на костенчанина“, а по послѣ „Костѐнска баня“. Прѣди сърбско-турската война банитѣ сѫ били поправени, селянитѣ доставили градивото, а работата извършили майстори-работници отъ Самоковъ. Споменатитѣ старци не помнятъ да е имало промѣна било въ количеството на водата, било въ температурата; само около Кримската война количеството на водата въ женската баня

намалѣло, тъй щото външнитѣ курни прѣстанали да текатъ и отъ тогава женската баня почнала да запустява.

Термалнитѣ извори и построенитѣ до тѣхъ бани се намѣрватъ на дѣсния брѣгъ на „Лѫджа-дере“ на източния край на селото, на 20—30 метра отъ шосето, което води за желѣзно-пѫтната станция. Не далечъ отъ банитѣ е зета студената вода отъ „Лѫджа-дере“ и въ глинени кюнци докарана въ банитѣ, дѣто, споредъ желанието на кѫпещитѣ, се примѣсва къмъ термалната вода, за да понижава нейната температура.

По сѣверната падина на терасата „Баня-баши“ и между Лѫджа-дере се намѣрватъ на 18 м. на югъ отъ мѫжката баня термалнитѣ извори, които не сѫ каптирани. За сега се ползуватъ отъ водата само на 2 извора, отъ които единиятъ — най юго-източниятъ е обграденъ съ изгнили дебели дѫски (талпи) и е покритъ съ дебели сѫщо полуизгнили „капаци“, които сѫ засипани съ 15—20 см. слой земя.

Отъ тоя изворъ отстои на 4 м. на сѣверо-западъ другъ по-голѣмъ изворъ, който е покритъ съ една гранитна плоча 1.8 м. × 0.5 м., тъй сѫщо покрита съ 10—15 см. земенъ слой.

Водитѣ отъ двата извора чрѣзъ отдѣлни канали отъ глинени кюнци сѫ съединени въ единъ малъкъ общъ резервуаръ — „таксимъ“, 0.4 м. × 0.5 м. × 0.35 м., който отстои три метра на сѣверъ отъ голѣмия изворъ съ гранитната плоча, и 18 метра на югъ отъ мѫжката баня. „Таксимътъ“ е обзиданъ съ хуросанъ и е покритъ сѫщо съ каменна плоча. Отъ таксима се разпрѣдѣля водата по особени кюнци за мѫжката и за женската бани и за селската пералня, която се намѣрва до южната стѣна на мѫжката баня; тя е покрита съ стрѣха, нъ е отворена отъ всички страни, съ изключение на страната къмъ мѫжката баня.

И въ двата извора се забѣлѣзва отдѣлване на голѣми количества газове, които сѫ по̀ изобилни въ извора съ дъсчения похлупакъ. На 21. III. 1904. въ продължение на около 1/4 часъ можахъ да събера около 1 литъръ, а сѫщо тъй и на 23. III — единъ день слѣдъ землетресението — събрахъ още около 1 литъръ отъ тия газове.

На изтокъ отъ тия два извора на длъжъ по цѣлата падина на терасата „Баня-баши“ се намѣрватъ мочурища, покрити съ тъмнозелени водорасли. Водата, която се обцѣжда изъ тия мочурливи мѣста, е тъй сѫщо топла. Ако съ врѣме се разчистятъ тия мочури и се схване тѣхната вода, количеството на всичката термална вода значително ще се увеличи.

Температурата на водата бѣ:

		20 мартъ 1904 6 ч. вечерьта	21 мартъ 1904			23/III 6 ч. веч. (Единъ день слѣдъ земле-тресението)
			7 часа сутреньта	12 часа	7 часа вечерьта	
1	Изворъ, съ дъсчения похлупакъ . . .	+57°C	57°C	57°C	57°C	56·5°C
2	Изворъ, съ гранитната плоча . . .	56·5°C	56·5°C	56·5°C	56·5°C	56·0°C
3	Водата на „таксима"	55°C	55°C	55°C	55°C	54·5°C
4	Водата, която изтича изъ каменния чучуръ въ мжжката баня. . . .	55°C	55°C	55°C	55°C	53·5°C
5	Температ. на въздуха на открито . . .	+10°C	+8°C	+14°C	+12°C	+10°C
6	Температ. на въздуха въ мжжката баня .	23°C	23°C	23°C	23°C	23°C
7	Барометрическо налѣгане	712 мм.	714	715	715 мм.	714 мм.

Дебитътъ на водата отъ двата извора измѣрихъ на чучура на мжжката баня и на чучура на пералнята, като прѣдварително запушихъ канала, който води къмъ женската баня.

Прѣди землетресението 21/III 1904 на 11—12 часа прѣди обѣдъ	Слѣдъ землетресението 23/III 1904 на 5 часа вечерьта
Водата отъ чучура въ м. баня пълнѣше единъ котелъ, съ вмѣстимость 35 литри, въ продължение на 30·4 секунди (срѣдньо отъ 5 измѣрвания). Въ една секунда изтичаше 1·1513 литри вода.	Сжщиятъ котелъ се пълнѣше въ 32 секунди (срѣдньо отъ 5 измѣрвания) 1·094 литри въ 1 секунда
Водата отъ чучура въ пералнята пълнѣше котела отъ 35 литри въ 62 секунди (срѣдн. отъ 5 измѣрвания): 0·5646 литри въ 1 секунда.	Въ 56 секун. дебитираше 35 литри: 0·625 литри въ 1 секунда
Тъй щото дебитътъ на водата и отъ двата чучура бѣ:	
1·7159 литри въ 1 секунда	1·724 литри въ 1 секунда
102·954 „ „ 1 минута	102·440 „ „ 1 минута
6177·24 „ „ 1 часъ	6206·4 „ „ 1 часъ
148253·76 „ „ 1 денонощие	148953·6 „ „ 1 денонощие

На изворното мѣсто направихъ сравнителни качествени изслѣдвания върху водата отъ двата извора, отъ „таксима“ и отъ чучура на мжжката баня, като земахъ еднакво количество вода 150 — 100 см.^{3}, прикапвахъ еднакво число капки отъ реактива и сравнявахъ количеството на полученитѣ утайки или пъкъ промѣната и нейния интензитетъ.

	I Вода отъ извора съ дъсчения похлупакъ	II Вода отъ извора съ гранитна плоча	III Вода отъ таксима	IV Вода отъ чучура въ мжж. баня
Изгледъ . . .	Бистра, безцвѣтна	Сжщо, както № I	Сжщо, както № I	Сжщо, както № I
Дъхъ	Слабъ дъхъ на сѣроводородъ, H_2S, който скоро изчезва	Сжщо, както № I	По-слабъ дъхъ на сѣровод. отъ № I и II	По-слабъ дъхъ на сѣровод. отъ № III
Вкусъ	Докато е топла — слабо блудкавъ; като истине — приятенъ	Сжщо	Сжщо	Сжщо
Реакция а) Съ фенолфталейнъ	Слабо-алкална .	По-слабо-алкална отъ № I	Сжщо, както № II	Сжщо, както № II
б) Съ лакмусенъ растворъ	Едва се забѣлѣзва слабо синѣене	Сжщо	Сжщо	Сжщо
в) Съ червена лакмус. книжка	Слабо синѣене слѣдъ изсъхване на книжката	Сжщо	Сжщо	Сжщо
г) Куркумени книжки.	Не дѣйствува	Сжщо	Сжщо	Сжщо
д) Книга, напоена съ оловенъ ацетатъ $Pb(C_2H_3O_2)_2$	Не се промѣня.	Сжщо	Сжщо	Сжщо
Бариевъ хидр. $Ba(OH)_2$	Изобилна бѣла утайка, отчасти разтворима въ солна киселина при отдѣлване на газъ — CO_2	По слаба утайка отъ № I; разтворимость сжща, както при № I	Сжщо, както № II	Сжщо, както № II
Бариевъ хлоридъ $BaCl_2$	Изобилна утайка, слабо разтворима въ солна	По-слаба утайка; раз-	Сжщо, както № II	Сжщо, както № II

	I Вода отъ извора съ дъсчения похлупакъ	II Вода отъ извора съ гранитна плоча	III Вода отъ таксима	IV Вода отъ чучура въ мжж. баня
	киселина при отдѣлване на газъ — CO_2	творимость както № I		
Сребъренъ нитратъ, $AgNO_3$, подкиселенъ съ азотна киселина, HNO_3	Значително количество бѣла утайка	По-слаба утайка отъ № I	Сжщо, както № II	Сжщо, както № II
Амониевъ карбонатъ, $(NH_4)_2CO_3$.	Слаба утайка, напълно разтворима въ солна киселина	Сжщо, както № I	Сжщо	Сжщо
Амониевъ оксалатъ, $(NH_4)_2C_2O_4$	Слаба бѣла кристалинна утайка	Сжщо, както № I	Сжщо	Сжщо
Амониевъ молибдатъ, $(NH_4)_2MoO_4$, подкиселенъ съ азотна киселина, HNO_3	Слабо пожелтяване, безъ утайка	По-слабо пожелтяване отъ № I	Сжщо, както № II	Сжщо, както № II
Дифенилъ-аминъ, $(C_6H_5)_2NH$ и сѣрна киселина, H_2SO_4	Не образува синь пръстенъ даже и при стоене повече отъ 6 ч.	Сжщо	Сжщо	Сжщо
Nessler-овъ реактивъ	Не дава нищо .	Сжщо	Сжщо	Сжщо
Разтворъ отъ галлусова киселина. $C_6H_2(OH)_3COOH$	Слабо пожелтяване слѣдъ 12 часово стоене	По-слабо пожелтяване отъ № I	Сжщо, както № II	Сжщо, както № II
Разтворъ отъ таннинъ (дигалусова кисел.)	Нищо.	Нищо	Нищо	Нищо
Мѣденъ ацетатъ $Cu(C_2H_3O_2)_2$ подкиселенъ съ оцетна киселина, $C_2H_4O_2$.	Нищо	Нищо	Нищо	Нищо
Амониаченъ разтворъ отъ сребъренъ нитратъ, $AgNO_3 + NH_3$	Слабо потъмняване	Сжщо	Сжщо	Сжщо

Отъ тия качествени изслѣдвания се установи присжтствието на карбонати, сулфати, хлориди и слѣди отъ фосфати и сулфиди на алкални и алкалоземни метали; доказа се при това и отсжтствието на нитрити, нитрати, амониеви соли и на желѣзо.

Количественъ съставъ на термалната вода въ с. Долна-Баня.

I. Съставъ на 1000 см.^{3} вода.

А. Титрирване на водата съ 1:100 нормаленъ иоденъ разтворъ.[1])

а) Вода, зета отъ извора съ дъсчения похлупакъ.

1) 100 см.^{3} употрѣбиха 1·3 см.^{3} 1:100 — нормаленъ J-нъ разтворъ
2) 100 „ „ 1·4 „ „ „ „ „
3) 100 „ „ 1·4 „ „ „ „ „
4) 100 „ „ 1·4 „ „ „ „ „
5) 100 „ „ 1·4 „ „ „ „ „

срѣдно 100 см.^{3} вода употрѣбяватъ 1·4 см.^{3} отъ 1:100 нормал. J-нъ разтворъ, а 1000 см.^{3} — 14 см.^{3} 1:100—нормаленъ J-нъ разтворъ, или 14 $\times$ 0·00127 гр. = 0·001778 гр. иодъ, което отговаря на 0·00023 гр. свободенъ сѣроводородъ, H_2S, въ 1 литъръ вода.

б) Вода, зета отъ извора съ гранитния похлупакъ.

При 5 опрѣдѣления 100 см.^{3} отъ тая вода употрѣбиха срѣдно 1·3 см.^{3} 1:100 — нормаленъ J-нъ разтворъ, а отъ тукъ слѣдва, че 1000 см.^{3} вода ще употрѣбятъ 13 см.^{3} отъ 1:100—нормаленъ J-нъ разтворъ, или 13$\times$0·00127 = 0·001651 гр. иодъ, което отговаря на 0·00022 гр. свободенъ сѣроводородъ въ 1 литъръ вода.

в) Водата отъ „таксима" и отъ чучура на мжжката баня.

100 см.^{3} отъ тая вода употрѣбиха срѣдно отъ 5 опрѣдѣления по 1·1 см.^{3} 1:100 — нормаленъ J-нъ разтворъ, или 1000 см.^{3} изискватъ 11 см.^{3} J-нъ разтворъ, което отговаря на 11$\times$0·00127 гр. = 0·001397 гр. J, което съотвѣтствува на 0·00018 гр. свободенъ сѣроводородъ въ 1 литъръ вода.

Б. Титрирване на водата съ 1:100 нормаленъ разтворъ отъ калиевъ перманганатъ $KMnO_4$.

а) Вода отъ извора съ дъсчения похлупакъ.

100 см.^{3} вода отъ тоя изворъ употрѣбиха срѣдно отъ 5 опрѣдѣления 1·2 см.^{3} n:100 разтворъ отъ калиевъ перманганатъ, $KMnO_4$,

---

[1]) D-r C. W. Fresenius, Anleitung zur Quantitativen Chem. Analyse, VI Auflage, Bnd I p. 502.

отъ които 1 см.^{3} съдържа 0·0005646 гр. $KMnO_4$; 1000 см.^{3} изискватъ 12 см.^{3} n:100 разтворъ отъ $KMnO_4$, отъ които 1 см.^{3} = 1 см.^{3} n:100 нормаленъ разтворъ отъ оксалова киселина, $C_2H_2O_4$, (1 см.^{3} отъ тоя разтворъ на оксаловата киселина съдържа 0·00063 оксалова киселина, което отговаря на 0·0005646 $KMnO_4$). Тъй щото 1000 см.^{3} вода употрѣбяватъ 12 $\times$ 0·0005646 = 0·0067752 гр. $KMnO_4$, което отговаря на 0·00756 гр. оксалова киселина.

б) Водата отъ извора съ гранитната плоча, както и тая отъ „таксима" и отъ чучура въ мжжката баня.

При окислението съ $KMnO_4$ при 5 опрѣдѣления срѣдно 100 см.^{3} употрѣбихж 1·1 см.^{3} n:100 нормаленъ разтворъ отъ калиенъ перманганатъ; 1000 см.^{3} вода изискватъ 11 см.^{3} разтворъ $KMnO_4$, или 11 $\times$ 0·0005646 = 0·0062106 гр. $KMnO_4$, което отговаря на 0·00693 гр. оксалова киселина.

В. Гжстота на водата.

Гжстотата на водата опрѣдѣлихъ съ пикнометъръ, който теглеше празенъ 30·9710 гр., а пъленъ съ прѣсна дестилирана вода отъ + 15° С. 80·9900 гр.; слѣдов., вмѣстимостьта на пикнометъра бѣ 80·990 — 30·9710 = 50·019 гр.

При двѣ опрѣдѣления теглото на пикнометъра, напълненъ отъ „извора съ джсчения похлупакъ" прѣди землетресението, бѣ намѣрено 81·0240 гр. Отъ тукъ се изчислява гжстотата на водата при + 15° С. = 1·00068.

Сжщата гжстота 1·00068 намѣрихъ и при водата, зета слѣдъ землетресението.

а) Гжстотата на водата отъ „таксима" намѣрихъ 1·00065 (прѣди и слѣдъ землетресението, срѣдно отъ двѣ опрѣдѣления).

б) Гжстотата на водата отъ „извора съ гранитната плоча" е 1·00064 (прѣди и слѣдъ землетресението).

в) Водата отъ „чучура въ мжжката баня" има гжстота 1·00065 гр. (срѣдно отъ 2 опрѣдѣления; тя не се бѣ промѣнила слѣдъ землетресението).

Г. Минерализация на водата.

а) Вода отъ извора съ джсчения похлупакъ.

1000 см^3. отъ тая вода изпарени въ платинено блюдо върху водна баня оставиха сухъ остатъкъ:

1)	0·5546 гр.,	който	прѣвърнатъ	въ	сулфати	теглеше	0·5904 гр.
2)	0·5548 „	„	„	„	„	„	0·5906 „
3)	0·5546 „	„	„	„	„	„	0·5902 „
срѣдно =	0·55466 „	„	„	„	„	„	0·5904 „

б) Вода отъ извора съ гранитната плоча.[1])

1000 см.^{3} отъ тая вода оставиха сухъ остатъкъ:

	1) 0.5502 гр.,							0.5742 гр.
	2) 0·5500	„	„	„	„	„	„	0·5730 „
	3) 0·5501	„	„	„	„	„	„	0.5744 „
срѣдно =	0.5501	„	„	„	„	„	„	0·5738 „

в) Вода отъ „таксима".

1000 см.^{3} отъ тая вода оставиха сухъ остатъкъ:

	1)	0.5532 гр.,						0·5836 гр.
	2)	0·5534	„	„	„	„	„	0·5854 „
	3)	0·5538	„	„	„	„	„	0·5870 „
срѣдно =		0.55346	„	„	„	„	„	0·5853 „

Д. Киселини.

1. Вжгледвуокисъ, CO_2.

За опрѣдѣление на всичкия вжгледвуокисъ, както на разтворения тъй и на вързания въ карбонатитѣ, азъ напълнихъ 3 колби съ вода отъ извора съ гранитната плоча, прибавихъ бистъръ разтворъ отъ бариевъ хидратъ, $Ba(OH)_2$, запушихъ добрѣ. Образуваната утайка, състояща се отъ бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$ и бариевъ карбонатъ, $BaCO_3$, слѣдъ филтруване и бързо промиване, поставихъ въ Geissler-овъ апаратъ за опрѣдѣление на вжгледвуокиса, който прогонихъ съ солна киселина.

а) Утайката отъ неразтворимитѣ бариеви соли, получени отъ 1100 см^3. вода изгуби 0·0165 гр. вжгледвуокисъ, CO_2. Изчислено за 1000 см.^{3} = 0·01500 гр. CO_2.

б) 1100 см.^{3} вода дадоха утайка отъ неразтворими бариеви соли, която изгуби 0·0173 гр. вжгледвоукисъ, което отговаря за 1000 см.^{3} = 0.0158 гр. CO_2.

в) Утайката отъ 1100 см.^{3} вода разви 0·0176 гр. CO_2, а тоя отъ 1000 см.^{3} = 0·0160 гр. CO_2.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода има 0·0158 гр. вжгледвуокисъ, CO_2, — свободенъ и вързанъ.

[1]) За опрѣдѣление количествения съставъ на водата напълнихъ на 21 Мартъ 1904 г. 2 балона съ вмѣстимость около 100 литри, а на 13 III — единъ день слѣдъ землетресението напълнихъ трети балонъ, около 45 литри, съ вода отъ извора съ гранитната плоча. Водата взехъ отъ тоя изворъ, понеже той е по-изобиленъ, а при това бѣ и по-пригоденъ за черпене на водата. Отъ извора съ дървения похлупакъ напълнихъ 10 колби съ вмѣстимость около 15 литри, а отъ таксима и отъ чучура зехъ само по 5 колби вода.

2. Силициевъ двуокисъ, SiO_2.

1000 см.^{3} отъ водата се изпариха напълно въ присжтствие на излишъкъ отъ солна киселина, HCl; твърдиятъ неразтворимъ остатъкъ се извари съ дестилирана вода, изсуши се, калцинира се и се тегли. По тоя начинъ се получиха слѣднитѣ количества SiO_2:

Вода, зета прѣди землетресението:	Вода, зета слѣдъ землетресението:
а) 0·04649 гр. SiO^2	а) 0·04649 гр. SiO_2
б) 0·04649 „ „	б) 0·04650 „ „
в) 0·04629 „ „	в) 0·046 5 „ „
срѣдно: 0·04642 „ „ въ 1000 см.^{3} вода	срѣдно въ 1 литръ: 0·04652 гр. SiO_2

3. Сѣренъ триокисъ, SO_3.

1000 см.^{3} отъ водата, зета прѣди и слѣдъ землетресението, изпарена въ присжтствие на излишъкъ отъ солна киселина до 100 см.^{3} даде съ бариевъ хлоридъ, $BaCl_2$, слѣднитѣ количества бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$:

Вода, зета прѣди землетресението:	Вода, зета слѣдъ землетресението:
гр. гр.	гр. гр.
а) 0·63069 $BaSO_4$, отговаря на 0·2165 SO_3	а) 0·63009 $BaSO_4$. . . . 0·21633 SO_3
б) 0·64369 „ „ „ 0·2210 „	б) 0·63529 „ . . . . . 0·21812 „
в) 9·63609 „ „ „ 0·21964 „	срѣдно = 0·21722 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3 въ 1000 см.^{3} вода.
срѣдно = 0·21906 гр. сѣренъ триокисъ, „ въ 1000 см.^{3} вода.	

Хлоръ, Cl.

1000 см^3. вода, изпарена до 100 см.^{3} въ присжтствие на излишъкъ отъ азотна киселина, съ срѣбъренъ нитратъ, $AgNO_3$, даде слѣднитѣ количества сребъренъ хлоридъ, AgCl.

Вода, зета прѣди землетресението:	Вода, зета слѣдъ землетресението:
гр. ср. хл., гр. хл. Cl.	гр. гр. Cl.
а) 0·07069 AgCl. което отговаря на 0·01748	а) 0·07209 AgCl . . . . . 0·01783
б) 0·07149 „ „ „ „ 0·01768	б) 0·07189 „ . . . . . 0·01778
в) 0·07152 „ „ „ „ 0·01769	в) 0·07190 „ . . . . . 0·01778
срѣдно = 0·01761 гр. хлоръ, Cl въ 1000 см.^{3} вода,	срѣдно = 0·01779 гр. Cl въ 1000 см^3 вода.

Е. Основи.

1. Алуминиевъ окисъ, Al_2O_3.

Въ филтрата, полученъ при отдѣлването на силициевия двуокисъ, SiO_2, се утаи алуминия, Al, съ амониакъ, NH_3, въ присжтствие на голѣмъ излишъкъ отъ амониевъ хлоридъ, NH_4Cl. Получиха се слѣднитѣ количества окисъ, Al_2O_3:

Въ 1000 см.^{3} вода се намѣриха:	
а) 0·00080 гр. алуминиевъ окисъ, Al_2O_3	срѣдно = 0·00076 гр. Al_2O_3 въ 1000 см.^{3} вода.
б) 0·00069 „ „ „ „	
в) 0·00072 „ „ „ „	

2. Калциевъ окисъ, CaO.

Въ филтрата, полученъ при отдѣлването на алуминиевия окисъ, Al_2O_3, се утаи калция, Ca, съ амониевъ оксалатъ, $(NH_4)_2C_2O_4$. Утаения калциенъ оксалатъ се тегли като калциевъ окисъ, CaO.

Въ 1000 см.³ вода се намѣриха:

а) 0·0100 гр. калциевъ окисъ · CaO
б) 0·0108 „ „ „ · · „
в) 0·01088 „ „ „ · · „

} срѣдно = 0·01056 гр. калциевъ окисъ CaO въ 1000 см.³ вода.

3. Алкални окиси.

1000 см.³ вода бидоха изпарени напълно въ присжтствие на излишъкъ отъ солна киселина; изъ получения твърдъ остатъкъ се отстраниха силициевия двуокисъ, алуминиевия и калциевия окиси, получения филтратъ се подкисели съ сѣрна киселина и се изпари до сушъ, чрѣзъ калцинирване се разрушиха амониевитѣ соли. Получения остатъкъ отъ сулфатитѣ на алкалнитѣ метали се тегли и въ него се опрѣдѣли количеството на сѣрната киселина, което, като се извади отъ теглото на сулфатитѣ, дава теглото на алкалнитѣ окиси.

Въ 1000 см.³ се намѣриха:

Вода, зета прѣди землетресението				Вода, зета слѣдъ землетресението			
Тегло на алкалнитѣ сулфати	Тегло на получения $BaSO_4$	Изчислено количество SO_3	Изчислено количество на алкали. окиси	Тегло на алкалнитѣ сулфати	Тегло на получения $BaSO_4$	Изчислено количество SO_3	Изчислено количество на алкали. окиси
гр.	гр.	гр.	гр.	гр.	гр.	гр.	гр.
а) 0·5459	0·89589	0·3076	0·2383	0·5579	0·91659	0·3147	0·2432
б) 0·5450	0·89419	0·3070	0·2380	0·5557	0·91139	0·3129	0·2428
в) 0·5453	0·89479	0·3072	0·2381	—	—	—	—
		срѣдньо = 0·23813 гр.				срѣдньо = 0·2430 гр.	

II. Съставъ на твърдия остатъкъ.

Останалата часть отъ водата се изпари въ чистъ никеловъ сждъ до сушъ; получения твърдъ остатъкъ се стри въ ахатовъ хаванъ и се изсуши до постоянно тегло въ въздушната баня при температура отъ 160° до 170° С. По тоя начинъ се получиха около 40 грама сухъ остатъкъ отъ 80 литри вода, взета прѣди землетресението, и около 15 грама сухъ остатъкъ отъ 30 литри вода, взета слѣдъ землетресението.

При качественното изслѣдване се откриха въ твърдия остатъкъ: а) киселини: вжглена, силициева, сѣрна, солна и слѣди

отъ фосфорна киселина, б) бази: калциевъ, алуминиевъ, натриевъ и слѣди отъ литиевъ окисъ, присжтствието на слѣди отъ калиевъ окисъ не можа да се констатири даже и съ спектроскопа, съ който се откриха слѣдитѣ отъ литий. Освѣнъ това се констатира и присжтствието на слѣди отъ органически вещества.

Обработката на твърдия остатъкъ се извърши по методитѣ, описани въ прѣдходнитѣ редове. Полученитѣ резултати сж слѣднитѣ:

А. Киселини.

а. Вжгледвуокисъ, CO_2.

Вода, взета прѣди землетресението			Вода, взета слѣдъ землетресението		
Взето количество отъ сухия остатъкъ	Отдѣленъ CO_2	Изчислено въ %	Взето количество отъ сухия остатъкъ	Отдѣленъ CO_2	Изчислено въ %
2·9626 гр.	0·0708 гр.	2.38	1·6214 гр.	0·0398 гр.	2·45
1·4024 „	0·0398 „	2·39	1·8244 „	0·0432 „	2·37
2·3564 „	0·0558 „	2·37	1·5324 „	0·0372 „	2·44
	срѣдньо =	2·38 %		срѣдньо =	2·42 %

2. Силициевъ двуокисъ, SiO_2

Вода, взета прѣди землетресението			Вода, взета слѣдъ землетресението		
Взето количество отъ сухия остатъкъ	Получено количество SiO_2	Изчислено въ %	Взето количество отъ сухия остатъкъ	Получено количество SiO_2	Изчислено въ %
а) 1·4024 гр.	0·11809 гр.	8·42	а) 1·6214 гр.	0·13869 гр.	8·48
б) 1·9924 „	0·16869 „	8·46	б) 1·8244 „	0·15369 „	8·42
в) 2·9626 „	0·24829 „	8·38	в) 1·5324 „	0·12913 „	8·43
	срѣдньо =	8·42 %		срѣдньо =	8·44 %

3. Хлоръ, Cl.

Вода, взета прѣди землетресението				Вода, взета слѣдъ землетресението			
Взето количество	Полученъ сребъренъ хлоридъ, Ag Cl	Изчислено количество хлоръ, Cl	Изчислено въ %	Взето количество отъ сухия остатъкъ	Полученъ сребъренъ хлоридъ Ag Cl	Изчислено количество хлоръ, Cl	Изчислено въ %
гр.	гр.	гр.		гр.	гр.	гр.	
а) 1·8246	0·25229	0·06240	3·42	а) 0·8244	0·11039	0·02797	3·39
б) 2·5624	0·35209	0·08710	3·39	б) 0·9626	0·13589	0·03361	3·49
в) 1·5242	0·20699	0·05120	3·35	в) 1·2354	0·16789	0·04153	3·36
		срѣдньо =	3·38 %			срѣдньо =	3·38 %

4. Сѣрна киселина, H_2SO_4.

Вода, взета прѣди землетресението				Вода, взета слѣдъ землетресението			
Взето количество отъ сухия остатъкъ	Получено количество $BaSO_4$	Изчислено количество SO_3	%	Взето количество отъ сухия остатъкъ	Получено количество $BaSO_4$	Изчислено количество SO_3	%
гр.	гр.	гр.		гр.	гр.	гр.	
а) 1·4024	1·69509	0·58200	41·50	а) 1·6214	1·95039	0·66966	41·29
б) 1·9924	2·40379	0·825335	41·42	б) 1·8244	2·20269	0·75629	41·45
в) 2·9626	3·56349	1·223510	41·29	в) 1·5324	1·85289	0·63618	41·51
		средньо =	41·40 %			средньо =	41·41 %

Б. Основи.

1. Алуминиевъ окисъ, Al_2O_3.

Вода, взета прѣди землетресението			Вода, взета слѣдъ землетресението		
Взето количество отъ сухия остатъкъ	Получено количество Al_2O_3	%	Взето количество отъ сухия остатъкъ	Получено количество Al_2O_3	%
а) 1·9428 гр.	0·00149 гр.	0·07	а) 0·8284 гр.	0·00109 гр.	0·13
б) 1·6214 „	0·00179 „	0·11	б) 1·2342 „	0·00139 „	0·11
в) 1·5628 „	0·00209 „	0·13	в) 0·9674 „	0·00139 „	0·14
	средньо =	0·10 %[1])		средньо =	0·12 %[2])

2. Калциевъ окисъ, CaO.

Вода, взета прѣди землетресението			Вода, взета слѣдъ землетресението		
Взето количество отъ сухия остатъкъ	Получено количество калциевъ окисъ CaO	%	Взето количество отъ сухия остатъкъ	Получено количество калциевъ окисъ CaO	%
а) 1·9428 гр.	0·03489 гр.	1·79	а) 0·8284 гр.	0·01499 гр.	1·81
б) 1·6214 „	0·02839 „	1·75	б) 1·2342 „	0·02159 „	1·74
в) 2·9626 „	0·05349 „	1·80	в) 0·9674 „	0·01789 „	1·84
	средньо =	1·78 %		средньо =	1·79 %

3. Натриевъ окисъ, Na_2O.

Вода, взета прѣди землетресението					Вода, взета слѣдъ землетресението				
Взето количество отъ сухия остатъкъ	Получено $BaSO_4$	Изчислено кол. SO_3	Изчислено кол. Na_2O	%	Взето количество отъ сухия остатъкъ	Получено $BaSO_4$	Изчислено SO_3	Изчислено Na_2O	%
гр.	гр.	гр.	гр.		гр.	гр.	гр.	гр.	
а) 1·9428	4·50939	1·1893	0·8239	42·40	а) 0·8284	1·39219	0·4780	0·3504	42·30
б) 1·6214	2·72359	0·9351	0·6363	42·32	б) 1·2342	2·07289	0·71172	0·5225	42·33
в) 2·9626	4·96839	1·7059	1·7059	42·41	в) 0·9674	1·62659	0·55843	0·40897	42·27
			средньо =	42·37 %				средньо =	42·30 %

[1]) Въ разтвора на Al_2O_3 въ солна киселина се забѣлѣзаха само дири отъ желѣзо, Fe.
[2]) Въ разтвора на Al_2O_3 въ HCl се забѣлѣзватъ само дири отъ желѣзо, Fe.

Въ твърдия остатъкъ отъ водата, взета прѣди и слѣдъ землетресението, се констатира съ спектроскопа присжтствието на литий (Li), а съ амониевъ молибдатъ — фосфорна киселина, H_3PO_4, които се намѣрватъ въ минимални количества.

И тъй химическия съставъ на термалнитѣ води отъ с. Долна-Баня, споредъ изложенитѣ въ прѣдходнитѣ редове аналитически данни, ни се прѣдставлява, както е изложенъ въ долната таблица, при слѣднитѣ физически константи:

Температура: а) Изворъ съ дървения похлупакъ: + 57° С.
б) „ „ гранитната плоча + 56°5 „

Гжстота на водата при + 15° С.: а) Изворъ съ джсчения похлупакъ: 1·00068
б) „ „ гранитната плоча 1·00064

Понижение точката на замръзването: 0·52° С.

Електропроводность: 694 × 10 − 10.

Химически съставъ на водата отъ термалния изворъ при с. Долна-Баня.

Вода, взета прѣди землетресението	Намѣрени количества въ 1 литъръ вода		Намѣрени колич. въ твърдия остатъкъ		Вода, взета слѣдъ землетресението	Намѣрени количества въ 1 литъръ вода		Намѣрени колич. въ твърдия остатъкъ	
	Намѣрено въ 1000 см.³ вода	Изчислено въ %	Намѣрено въ %	Изчислено върху 0·5501 сухъ остат. въ 1000 см.³			Изчислено въ %	Намѣрено въ %	Изчислено върху 0·5501 за 1 литъръ
	гр.			гр.		гр.			гр.
1. Сѣроводородъ, H_2S свободенъ.	0·00022	0·04	—	—	1. Вжгледвуокис, CO_2: а) свободенъ б) вързанъ.	0·01560	2·83	— 2·42	— 0·01331
2. Вжгледвуокисъ, CO_2 а) свободенъ б) съединенъ	0·01560	2·83	— 2·38	— 0·01309	2. Силиц. двуокисъ, SiO_2	0·04652	8·45	8·44	0·04643
3. Силиц. двуокисъ, SiO_2	0·04642	8·43	8·42	0·04632	3. Сѣр. триокисъ, SO_3.	0·21722	39·48	41·41	0·22774
4. Сѣр. триокисъ, SO_3.	0·21906	39·82	41·40	0·22774	4. Хлоръ, Cl.	0·01779	3·23	3·38	0·01859
5. Хлоръ, Cl.	0·01761	3·20	3·38	0·01859	5. Алумин. окисъ, Al_2O_3	0·00076	0·13	0·12	0·00066
6. Алумин. окисъ Al_2O_3	0·00076	0·13	0·10	0·00055	6. Калциевъ окисъ, CaO	0·01056	1·91	1·74	0·00985
7. Калциевъ окисъ CaO	0·01056	1·91	1·78	0·00979	7. Натриевъ окисъ, Na_2O	0·24300	44·17	42·30	0·23269
8. Натриевъ окисъ. . . .	0·23813	43·29	42·37	0·23313		0·55145	100·20	99·86	0·54927
	0·54836	99·65	99·83	0·54921					
9. Слѣди отъ: а) Литий, Li. б) фосфорна кис. H_3PO_4									

Контролъ на анализътъ.

Намѣренитѣ количества бази, прѣвърнати въ сулфати, даватъ:

а) Калциевъ окисъ,	CaO,	0.01056 гр.	—	калциевъ сулфатъ,	$CaSO_4$	0·02564	гр.
б) Алумин. „	Al_2O_3,	0·00076 „	—	алумин., „	$Al_2(SO_4)_3$	0·00180	„
в) Натриевъ „	Na_2O,	0·23813 „	—	натриевъ „	Na_2SO_4	0·54539	„

Сборъ отъ теглата на сулфатитѣ *0·57283* гр.
Намѣрено направо — 0·5738 „

Хипотетиченъ съставъ на термалната вода при с. Долна-Баня.

Отъ изложенитѣ до тукъ оригинални числа на количественния анализъ на тая вода се изчисляватъ за 1 литъръ вода слѣднитѣ количества соли.

	Вода взета прѣди землетресението
1. Калциевъ бикарбонатъ, $Ca(HCO_3)_2$	0·02872 гр.
2. Калциевъ сулфатъ, $CaSO_4$	0·00973 „
3. Алуминиевъ сулфатъ, $Al_2(SO_4)_3$.	0·00180 „
4. Натриевъ хлоридъ, $NaCl$	0·02823 „
5. Натриевъ сулфатъ, Na_2SO_4	0·36939 „
6. Силициевъ двуокисъ, SiO_2	0·04652 „
7. Слѣди отъ Литий, Li, и фосфорна киселина . . .	слѣди
8. Сѣроводородъ, H_2S, свободенъ	0·000220 „
9. Органически вещества, изчислени върху оксалова киселина, $H_2C_2O_4$	0·006775 „
	0·55434 гр.
Намѣрено . . .	0·5501 „

II.

ТЕРМАЛЕНЪ ИЗВОРЪ ПРИ С. КОВАНЛЪКЪ

(„ЮРУЧКА БАНЯ").

Термалниятъ изворъ „Юручка баня" се намира въ единъ долъ, 2 до 3 км. на сѣверо-изтокъ отъ селото Кованлъкъ, което принадлежи къмъ Стамболовската община и отстои 5—6 км. на С.-И. отъ с. Долна-баня (Самоковска околия); друго, близко до извора село, е Василица, което се намира на 2—3 км. на Ю.-И. отъ извора. Долътъ, въ който извира „Юручката баня", лежи на южния склонъ на Кара-баиръ, който дѣли селото Стамболово отъ принадлежащето къмъ сѫщата община с. Кованлъкъ.

Отъ селото Кованлъкъ се отива къмъ извора по единъ новъ, туку що прокопанъ, нъ още ненасипанъ съ чакълъ, междуселски пѫть, който ще води до село Стамболово, и когато посѣтихъ извора на 21 Мартъ 1904, бѣ прокаранъ само до извора. Той води

прѣзъ млада джбова гора, която бѣ изпъстрена съ желтъ и тъмноморавъ минзухаръ (crocus vernus), съ гарвански лукъ и други луковични растения, които бѣха въ пъленъ разцвѣтъ. На 50 до 100 м. разстояние отъ извора, по направление къмъ селото Кованлъкъ, се виждатъ развалинитѣ на една четвъртита сграда — старата баня, на която басейнътъ е още добрѣ запазенъ, достатъчно би било, да се разчисти, за да може да служи за кжпане.

Тая баня е работила въ турско врѣме, селянитѣ сж я поправяли отъ врѣме на врѣме; нъ слѣдъ освобождението, като не е имало кой да се грижи за нейното ремонтиране, тя почнала да се срива; селянитѣ отъ околнитѣ села спомогнали въ голѣмъ размѣръ за нейното окончателно сриване, като изкъртвали камънитѣ, които отнисали въ селата си. Стогодишниятъ старецъ, дѣдо Стоянъ отъ с. Кованлъкъ, когото разпитахъ, не знае, кой е построилъ зданието на банята; той отъ дѣтинство е запомнилъ сградата като стара постройка, която още и до днесь, както и самиятъ изворъ, носи названието „Юручка баня". На $1^1/_2$ до 2 км. на западъ отъ банитѣ се намира старо селище, наречено „Юручко селище", което лежи на една рътлина къмъ изтокъ по източния склонъ на едно възвишение. Въ настояще врѣме „Юручкото селище" е разорано и прѣвърнато въ плодородни ниви. Кога е запустѣло това село и кога сж се изселили неговитѣ жители — „юруцитѣ", никой не помни.

Близкото до „юручката баня" село Кованлъкъ, както и самото име показва, изначало е било пчелинникъ на единъ чифликъ, принадлежащъ на богатъ турчинъ отъ с. Долна-Баня; съ врѣме тамъ сж се заселили селяни отъ околнитѣ мѣста. Коларски пжть за Стамболово прѣзъ планината не сжществува и селянитѣ сж принудени по стръмни и непроходими кози-пжтеки да се сношаватъ съ тоя административенъ центъръ. Едва сега селянитѣ сж се нагърбили да си прокаратъ коларски пжть, който, както споменахъ, при моето идване на извора бѣ изкопанъ, нъ не и постланъ до термалния изворъ.

Термалниятъ изворъ посѣтихъ 2 пжти: — първи пжть на $4^1/_2$ часа слѣдъ обѣдъ на 21 Мартъ 1904 г., повторно ходихъ на извора на 24. Мартъ 1904 — два дена слѣдъ землетресението, понеже въ Долна-баня бѣ донесено извѣстието, че извора на „юручката баня" слѣдъ втория трусъ на 22 Мартъ 1904 г. прѣсъхналъ[1]).

[1]) На 22 Мартъ 1904 г. на извора били нѣколко жени отъ с. Кованлъкъ; по пладнѣ земята силно се разтресла. Жената на селския учитель, Севда Сотирова, въ врѣме на землетресението била на извора заедно съ дѣцата си, дѣто отишла да окжпи дѣцата и да опере донесеното пране. Тя ми разказа слѣднитѣ свои наблюдения: „Щомъ земята се разтресе, малкото изворче въ скалата прѣстана. Въ това врѣме изъ „Кайнара" — главния изворъ, почна да излиза много пàра, сжщо

Главниятъ изворъ на „Юручката баня“ е въ единъ долъ, по който стърчатъ грамадни гранитни блокове. Между 2 такива гранитни блокове, почти въ срѣдата на най низкото мѣсто на дерето, извира огромна маса почти врѣла вода, която образува единъ продълговатъ виръ отъ 4 м. × 1.5 м., съ дълбочина на мѣста до 50 см. Вирътъ е заобиколенъ отъ изтокъ съ гранитна скала, а отъ другитѣ страни съ гранитни блокове, отъ които повечето сѫ довлечени отъ селенкитѣ, за да имъ служатъ, когато бухатъ накиснатото въ вира пране.

Водата на главния изворъ — „Кайнара“ — извираше съ голѣма сила и достигаше 10—15 см. височина надъ нивото на водата въ вира. Около „Кайнара“ се намѣрвахѫ 5 изворчета, а именно 6 м. на изтокъ отъ „Кайнара“ изъ една малка дупка въ гранитната скала, покрита съ червеникавъ слой отъ халцедонъ, въ пукнатинитѣ на който се забѣлѣзваха дребни кристали отъ баритъ, $BaSO_4$, извираше едно малко изворче, на което водата въ видъ на малъкъ водопадъ се лѣеше въ вадата, която изтичаше отъ вира на Кайнара. Друго изворче се намираше 6·5 м. на с.—з. отъ Кайнара, трето — 6·4 м. на западъ, четвърто — 7 м. сѫщо на западъ и пето изворче — 8 м. сѫщо на западъ отъ Кайнара. Послѣднитѣ 4 изворчета бѣха въ пѣсъка, водитѣ имъ веднага се примѣсвахѫ съ студената вода на дерето, която лѣтно врѣме прѣсъхвала.

Споредъ думитѣ на дѣда Стояна водата на „Кайнара“ лѣтно врѣме се увеличавала, а зимно врѣме намалявала.

Отъ водитѣ на „Юручката баня“ се ползува населението отъ околнитѣ села: Василица, Кованлъкъ, Стамболово и др. Селянкитѣ

и малкитѣ изворчета на около „привръха“ (закипѣха). Изъ главния изворъ потече мѫтна вода, като да е ударилъ градъ. Въ туй врѣме водата въ кайнара издаваше силенъ шумъ, като че хъркаше закланъ биволъ. Тоя шумъ бѣше различенъ отъ шума, който чухме прѣди да почне да се тресе земята“.

Друга една селянка отъ сѫщото село, Елена Стоянова, 40 год., въ врѣме на първия трусъ била до „кайнара“, дѣто перѣла. Тя ми съобщи, че въ врѣме на първия трусъ изъ кайнара бликнало много вода, която се издигнала надъ голѣмия камъкъ (повече отъ 40—50 см). При послѣдвалитѣ още 2 труса пакъ извирало много вода, само че тоя пѫть водата била много мѫтна. Въ сѫщото врѣме и изъ малкитѣ околни изворчета извирала много вода; тя се уплашила, да не би да приижда повече врѣла вода и да не изгори, затова тя веднага слѣдъ първия трусъ, като се посъвзела, оттеглила се на страна на по-високо мѣсто. Водата, която извирала изъ „кайнара“ и изъ малкитѣ изворчета силно „клокотела“; това „клокотене“ било различно отъ силното бучене, което прѣдшествувало и придружавало и тритѣ труса. Въ врѣме на землетресението сѫ се издигали въ вира многобройни мехурчета, като кога вали силенъ градъ. Размѫтването на водата траяло повече отъ 2 часа и било толкова силно, щото не е било възможно да се ператъ даже черни дрѣхи. Едва слѣдъ третия трусъ, който послѣдвалъ около 1/2 часъ слѣдъ първото разтърсване на земята, тя забѣлѣзала, че водата на малкитѣ изворчета и на кайнара намалѣла, а когато си извадила натопенитѣ дрехи, забѣлѣзала, че водата въ вира станала по-хладна. (По всѣка вѣроятность, въ вира е влѣзла студена вода, която течеше не далеко отъ него изъ дерето).

дохождатъ на извора да ператъ и да се кжпятъ. На 21 Марта 1904 на извора нѣмаше жива душа, понеже бѣ недѣленъ день, но на 24 Марта цѣлиятъ виръ бѣ заобиколенъ отъ перещи жени, други бѣха насѣдали на околнитѣ възвишения и чакаха редъ, за да операть донесеното пране, трети пъкъ простираха изпраното пране по трѣвата и по околнитѣ търнаци. Всѣка перачка натапяше въ вира прѣдъ себе си донесеното пране и слѣдъ като се накиснѣше, тя го избухваше върху подложения прѣдъ нея камъкъ.

По на долу около 50 до 100 м. по лѣвия брѣгъ на дерето бѣха изкопани въ тинята нѣколко гьола, въ които бѣ отведена водата отъ термалния изворъ, размѣсена отчасти съ студената вода на дерето. Въ тия гьолища, съ мжтна и кирлива вода отъ изпраното пране, бѣхж насѣдали десетки жени и дѣца да се кжпятъ при температура отъ 10° С и умѣренъ студенъ вѣтъръ; когато съ малъкъ трудъ прѣзъ нѣкой празниченъ день селянитѣ биха могли да разчистятъ басейна на старата баня и отведатъ въ него чрѣзъ една вада чиста термална вода; така би било и пó-хигиенично и пò-чисто.

Лѣтно врѣме „Юручката баня“ се посѣщава и отъ селяни отъ пó-далечни краища, тогава тѣ водятъ около банитѣ истински чергарски животъ. Споредъ мнѣнието на околното население, водитѣ на „Юручката баня“ помагали противъ „вѣтъръ“ (ревматизмъ), пжпки, цирен, рани отъ порѣзано и набито и др.

Единъ-два дена прѣди голѣми празници, като Великденъ, Коледа и др., около банитѣ се събира множество народъ, кое да перать, кое да се окжпятъ, кое да оскубятъ закланитѣ за прѣдстоящия празниченъ обѣдъ прасета, гжски, кокошки и пр.

Прѣди години селянитѣ се опитали да оползотворятъ топлата вода на извора за тепавица, нъ тая послѣдната не могла да успѣе, понеже водата не била годна за цѣльта.

На 24 Марта 1904, когато повторно посѣтихъ тоя изворъ — два дена слѣдъ землетресението, намѣрихъ всичкитѣ малки изворчета прѣсъхнали. Само високата температура на пѣсъка, тинята и на околната земя свидѣтелствувахж, че тукъ пó-рано е извирала вода съ висока температура. Сжщо и количеството на водата, която извираше изъ „Кайнара“ бѣ значително намалѣла; количеството на водата бѣ спаднало на $^1/_4$ отъ онова, което бѣхъ наблюдавалъ при първото ми идване на 21. III. 904. Тогава водата се издигаше изъ Кайнара на 10—15 см. надъ нивото на водата въ вира, а сега едва се забѣлѣзваше движение на пѣсъка подъ водата. Изобщо водата на цѣлата система отъ извора бѣ спаднала на около $^1/_8$ отъ количеството вода, което наблюдавахъ на 21. III. Много съжалявамъ, че

условията на мѣстностьта не ми позволихж да опрѣдѣля дебита на водата още на 21. III и повторно на 24. III — тогава бихъ разполагалъ съ точни данни върху намалението на водата. Опрѣдѣлението на дебита бѣ свързано съ голѣми затруднения и изискваше подготвителна работа — да се събере всичката термална вода, да се отстрани студената вода на дерето, а всичко това бѣ свързано съ голѣми разходи, за които не разполагахъ съ нужнитѣ срѣдства и съ необходимото врѣме.

На мѣстото на извора направихъ слѣднитѣ наблюдения и сравнители качествени изслѣдвания:

	4 1/2 часа слѣдъ обѣдъ 21. III. 1904			9 ч. пр. об. 24. III. 904.
	„Кайнаръ" глав. изворъ	Най-западно изворче	Най-източно изворче въ скалата	„Кайнаръ"
Температура на водата.	71·75° C	65° C	68° C	71·5° C
Температ. на въздуха.	+15° C	+15° C	+15° C	+10° C
Барометрич. налѣгане .	712 мм.	Сжщо	Сжщо	711 мм.
Отдѣлване на газъ . . .	Изобилни газ. мехурчета се развиватъ въ вира	Отъ врѣме на врѣме се появяватъ мехурчета	Нѣма	Значително намаление на газовитѣ мехури
Изгледъ на водата . . .	Бистра и безцвѣтна	Сжщо	Сжщо	Сжщо
Вкусъ	Приятенъ топл. и студ.	Сжщо	Сжщо	Сжщо
Мирисъ	Нѣма	Сжщо	Сжщо	Сжщо
Реакция: а) Съ фенолфталейнъ.	Слабо-алкална	Сжщо	Сжщо	Сжщо
б) Съ лакмусовъ разтворъ.	Не се забѣлѣзва промѣна въ цв.	Сжщо	Сжщо	Сжщо
в) Съ червена лакмусена хартия	Не синѣе	Сжщо	Сжщо	Сжщо
Разтворъ отъ бариевъ хидратъ, $Ba(OH)_2$	Изоб. утайка, отчасти разтворима въ HCl	По слаба утайка отъ № I	Сжщо както № II	Изоб. утайка, отчасти разтворима въ HCl
Разтворъ отъ бариевъ хлоридъ, $BaCl_2$, и солна киселина, HCl	Изобилна утайка	По слаба утайка отъ № I	Сжщо както № II	Изобилна утайка

	4 1/2 часа слѣдъ обѣдъ 21. III 1904			9 ч. пр. об 24. III 904
	„Кайнаръ" глав. изворъ	Най-западно изворче	Най-източно изворче въ скалата	„Кайнаръ"
Разтворъ отъ сребъренъ нитратъ, $AgNO_3$ и азотна кисел., HNO_3.	Умѣрена утайка, напълно разтворима въ амониакъ, NH_3. Разтв. има слабъ възжелтен. цвѣтъ	Сжщо	Сжщо	Сжщо
Разтворъ отъ амон. оксалатъ, $(NH_4)_2C_2O_4$.	Слаба устойка	Сжщо	Сжщо	Сжщо
Разтворъ отъ амон. молибдатъ, $(NH_4)_2MoO_4$ и азотна кисел. HNO_3.	Пожелтява	По-слабо	Желтѣние	Пожелтява
Несслеровъ реактивъ. .	—	—	—	—
Разтворъ отъ дифенилъ аминъ, $(C_6H_5)_2NH$ и сѣрна кис. H_2SO_4	—	—	—	—
Разтворъ отъ галлусова киселина, $C_6H_2(OH)_3 — COOH$.	—	—	—	Слабо пожелтявание
Разтворъ отъ мѣденъ ацетатъ, $Cu(C_2H_3O_2)_2$ въ оцетна киселина, $C_2H_4O_2$	—	—	—	—
Разтворъ отъ оловенъ ацетатъ, $Pb(C_2H_3O_2)_2$	Чисто бѣла утайка	Сжщо	Сжщо	Сжщо
Амониевъ сулфидъ, $(NH_4)_2S$	—	—	—	—

Количеството на органическитѣ съединения не можахъ да опрѣдѣля на извора, защото разтворътъ отъ калиевъ перманганатъ се бѣ свършилъ. Чрѣзъ тия качественни реакции се констатира присжтствието на сулфати, хлориди, карбонати и фосфати на алкалоземнитѣ и алкалнитѣ метали, а сжщо се доказа и отсжтствието на амониеви соли, на нитрати и нитрити и на тежки метали.

———

Количественъ съставъ на термалната вода отъ Юручката баня.

I. Съставътъ на 1000 см.^{3} вода.

А. Гжстота на водата.

Гжстотата на водата опрѣдѣлихъ съ пикнометъръ, който събира 50·0190 гр. дестилирана вода отъ $+15^0$ С. Напълненъ съ изстудена до $+15^0$ С термална вода той побра единъ пжть 50·0658 гр. отъ гдѣто се изчислява $D_{15^0} = 1·00093$, а другия пжть — 50·0656, което отговаря на $D_{15^0} = 1·00093$.

Срѣдно гжстотата на водата при $+15^0$ С $= 1·00093$.

Б. Минерализация.

Единъ литъръ отъ термалната вода, изпарена въ тарирано платинено блюдо, остави 0·8606 гр. твърдъ остатъкъ, който, изпаренъ съ сѣрна киселина и накаляванъ до постоянно тегло, даде 0·8944 гр. сулфати.

Другъ литъръ вода, изпарена при сжщитѣ условия, остави 0·8624 гр. твърдъ остатъкъ, на който солитѣ, прѣвърнати въ сулфати, тежаха 0·9060 гр.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} има 0·8615 гр. нелетливи соли.

Твърдиятъ остатъкъ, отъ 1000 см.^{3} вода прѣвърнатъ въ сулфати, тежи срѣдно $= 0·9002$ гр.

В. Киселини.

1. Вжгледвуокисъ, CO_2.

а) Въ една колба, съдържаща 1100 см.^{3} термална вода, прибавихъ излишъкъ отъ бистъръ разтворъ отъ бариевъ хидратъ, $Ba(OH)_2$. Получената утайка разви 0·0300 гр. въгледвуокисъ, CO_2, което за 1000 см.^{3} вода отговаря на 0·02727 гр. CO_2.

б) Въ друга колба, съдържаща 1200 см.^{3} термална вода получихъ при сжщитѣ условия утайка, която разви 0.0328 гр. вжгледвуокисъ, CO_2, отъ което се изчислява за 1000 см.^{3} вода 0.02730 гр. вжгледвуокисъ, CO_2.

Срѣдньо въ 1000 см.^{3} вода има 0.02730 гр. CO_2.

2. Силициевъ двуокисъ, SiO_2.

а) За опрѣдѣлението на силициевия двуокисъ, SiO_2, се изпариха напълно 1000 см.^{3} вода при излишъкъ отъ солна киселина, HCl. Изъ получения сухъ остатъкъ се изолираха 0·08489 гр. силициевъ двуокисъ SiO_2.

б) Другъ литръ вода остави, при сжщитѣ условия, 0·08269 гр. силициевъ двуокисъ, SiO_2.

в) Трети литъръ — 0·08169 гр. SiO_2.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} термална вода се съдържа 0·08309 гр. силициевъ двуокисъ, SiO_2.

3. Сѣрна киселина, H_2SO_4.

а) Единъ литъръ вода, подкиселена съ солна киселина, HCl, и изпарена до 100 см.^{3}, даде съ бариевъ хлоридъ, $BaCl_2$, 1·09729 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, което отговаря на 0·37672 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3.

б) Другъ литъръ вода, при сжщитѣ условия, даде 1·09889 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, което съотвѣтствува на 0·37727 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода има 0·37699 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3.

4. Хлоръ, Cl.

а) Единъ литъръ вода, изпарена съ азотна киселина, HNO_3, до 100 см.^{3}, даде съ сребъренъ нитратъ, $AgNO_3$, 0·08069 гр. сребъренъ хлоридъ, $AgCl$, което отговаря на 0·019961 гр. хлоръ, Cl.

б) Вторъ литъръ вода, при сжщитѣ условия, даде 0·08129 гр. сребъренъ хлоридъ, $AgCl$, отговарящъ на 0·02011 гр. хлоръ, Cl.

в) Трети литъръ вода, обработенъ по сжщия начинъ, даде 0·08649 гр. сребъренъ хлоридъ, $AgCl$, отговарящъ на 0·02139 гр. хлоръ, Cl.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода има 0·02046 гр. хлоръ, Cl.

Г. Основи.

1. Алуминиевъ окисъ. Al_2O_3.

а) Единъ литъръ вода се изпари съ солна киселина, HCl, напълно; сухия остатъкъ се стопи съ натро-калиевъ карбонатъ, $KNaCO_3$, разтвори се стопилката въ вода, неутрализира се съ солна киселина, HCl, и отново се изпари напълно. Слѣдъ отдѣлване на силициевия двуокисъ, SiO_2, въ филтрата утаихъ изъ нишадърена срѣда (NH_4Cl, съ амониакъ, NH_3), алуминия въ видъ на алуминиевъ хидратъ, $Al_2(OH)_6$, който слѣдъ калциниране даде 0·00029 гр. алуминиевъ окисъ, Al_2O_3.

б) Другъ литъръ вода, при сжщитѣ условия даде 0·00019 гр. алуминиевъ окисъ, Al_2O_3.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода има 0·00024 гр. алуминиевъ окисъ, Al_2O_3.

2. Калциевъ окисъ, CaO.

а) Въ филтрата отъ алуминиевия хидратъ, $Al_2(OH)_6$, съ амониевъ оксалатъ, $(NH_4)_2C_2O_4$, утаихъ калция, Ca, като калциевъ оксалатъ, CaC_2O_4. Утайката отъ калциевия оксалатъ даде 0·0436 гр. калциевъ окисъ, CaO.

б) Въ втори филтратъ, при сжщитѣ условия, се получи утайка отъ калциевъ оксалатъ, CaC_2O_4, която оставя 0·04390 гр. калциевъ окисъ, CaO.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода има 0·04375 гр. калциевъ окисъ, CaO.

3. Натриевъ окисъ, NaO_2.

Единъ литъръ вода се изпари напълно съ солна киселина, HCl.

а) Слѣдъ отстранението на силициевия двуокисъ, SiO_2, на алуминиевия хидратъ, $Al_2(OH)_6$, и на калциевия оксалатъ, CaC_2O_4, получения филтратъ се изпари въ тарирано платинено блюдо, заедно съ сѣрна киселина. Слѣдъ разрушение на амониевитѣ соли, получения остатъкъ се нагрѣвà до постоянно тегло. По тоя начинъ се получиха 0·7042 гр. алкални сулфати, които дадоха 1·15559 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, което отговаря на 0·3967 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3. Отъ тукъ се изчислява теглото на алкалнитѣ окиси = 0·3075 гр. натриевъ окисъ, Na_2O.

б) Въ другъ литъръ вода се намѣриха по сжщия начинъ 0·7140 гр. алкаленъ сулфатъ, които дадоха 1·17159 гр. бариевъ сулфатъ $BaSO_4$, отговарящъ на 0·40226 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, отъ който се изчислява 0·31174 гр. алкални окиси.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода има 0·30962 гр. натриевъ окисъ, Na_2O.[1])

II. Съставътъ на твърдия остатъкъ.

Останалата часть отъ водата — около 30 литри — изпарихъ напълно въ никелово блюдо и получихъ около 25 гр. сухъ остатъкъ.

А. Киселини.

1. Вжгледвуокисъ, CO_2.

а) 1·0996 гр. отъ сухия остатъкъ изгубиха 0·0118 гр. вжгледвуокисъ, CO_2, което отговаря на 1·07 % вжгледвуокисъ, CO_2.

б) 1·8762 гр. сухъ остатъкъ развиха 0·0180 гр. вжгледвуокисъ, CO_2, отговарящъ на 0·96 % CO_2.

Срѣдно въ сухия остатъкъ има 1·01 % вжгледвуокисъ, CO_0.

2. Силициевъ двуокисъ, SiO_2.

а) 1·0996 гр. сухъ остатъкъ, изъ който бѣ прогоненъ вжгледвуокиса, CO_2, се изпари напълно, твърдия остатъкъ се стопи съ натро-калиевъ карбонатъ; стопилката се разтвори въ вода, неутрализира се съ солна киселина и отново се изпари напълно. Слѣдъ разтваряне на разтворимитѣ соли получи се 0·08929 гр. неразтво-

---

[1]) Въ алкалнитѣ сулфати съ спектроскопа се констатира присжтствие на слѣди отъ K и Li, количествата на които сж толкова малки, щото не бѣ възможно да се изолиратъ и да се опрѣдѣлятъ гравиметрически.

римъ въ вода силициевъ двуокисъ, SiO_2, което отговаря на 8·12 % силициевъ двуокисъ, SiO_2.

б) 1·8762 гр. отъ сухия остатъкъ, обработенъ по сжщия начинъ, както при а), дадоха 0·14849 гр. силициевъ двуокисъ, SiO_2, отговарящъ на 7·92 % SiO_2.

в) Отъ 0·9856 гр. сусъ остатъкъ се получиха 0·08189 гр. силициевъ двуокисъ, SiO_2, отговарящъ на 8·30 % SiO_2.

Срѣдно въ твърдия остатъкъ се намиратъ 8·11 % силициевъ двуокисъ, SiO_2.

3. Хлоръ, Cl.

а) 0·9856 гр. отъ сухия остатъкъ, слѣдъ отстранение на силициевия двуокисъ, SiO_2, дадоха съ сребъренъ нитратъ, $AgNO_3$, 0·1019 гр. сребъренъ хлоридъ, AgCl, който съдържа 0·025208 гр. хлоръ, Cl, което отговаря на 2·55% хлоръ.

б) 1·2054 гр. отъ сухия остатъкъ дадоха, при сжщитѣ условия, 0·12549 гр. сребъренъ хлоридъ, съдържащъ 0·031044 гр. хлоръ, което отговаря на 2·47 % хлоръ, Cl.

Срѣдно въ сухия остатъкъ има 2·51 % хлоръ, Cl.

4. Сѣрна киселина, H_2SO_4.

а) 1·0996 гр. отъ сухия остатъкъ, изъ който бѣ отстраненъ силициевия двуокисъ, съ бариевъ хлоридъ се получиха 1·5526 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$. който съдържа 0·533081 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, което отговаря на 48·48% сѣренъ триокисъ, SO_3.

б) 0·9381 гр. отъ сухия остатъкъ се стопиха съ натро-калиевъ карбонатъ, $KNaCO_3$, отстрани се силициевия двуокисъ, и въ филтрата се утаи сѣрната киселина съ бариевъ хлоридъ. Полученията бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, теглеше 1.29879 грама, което отговаря на 0·446365 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, или на 48·58% SO_3.

в) Изъ филтрата на 0·9856 гр. отъ сухия остатъкъ, изъ който слѣдъ отстранение на силициевия двуокисъ, бѣ опрѣдѣленъ хлора, се утаи излишъка отъ среброто съ солна киселина и въ получения филтратъ се утаи съ бариевъ хлоридъ сѣрната киселина. Получиха се 1·38349 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, съдържащъ 0·4501 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, което отговаря на 48·20 % SO_3.

Срѣдньо въ сухия остатъкъ има 48·08% сѣренъ триокисъ, SO_3.

Б. Основи.

1. Алуминиевъ окисъ, Al_2O_3.

а) Изъ 1·2054 гр. отъ сухия остатъкъ, изъ който бѣха остранени силициевия двуокисъ и хлора, слѣдъ утаяване на излишъка отъ среброто съ солна киселина, утаихъ алуминия, съ амониакъ

въ нишадърена срѣда. Получената утайка отъ алуминиевъ хидратъ, $Al_2(OH)_6$, при калцинирването остави 0·00019 гр. алуминиевъ окисъ, което отговаря на 0·01% алуминиевъ окисъ, Al_2O_3.[1])

б) 0·8624 гр. отъ сухия остатъкъ дадоха 0·00019 гр. алуминиевъ окисъ, което отговаря на 0·01% Al_2O_3.

Срѣдно въ твърдия остатъкъ се съдържатъ 0·01% алуминиевъ окисъ, Al_2O_3.

2. Калциевъ окисъ, CaO.

а) Изъ филтрата на 1·2054 гр. отъ сухия остатъкъ, изъ който бѣ отдѣленъ алуминиевия хидратъ, се утаи калция съ амониевъ оксалатъ, $(NH_4)_2C_2O_4$. Получи се утайка отъ калциевъ оксалатъ, CaC_2O_4, който при калцинирането остави 0·05789 гр. калциевъ окисъ, което отговаря на 4·80% калциевъ окисъ, CaO.

б) 0·8624 гр. отъ сухия остатъкъ, при горнитѣ условия, дадоха 0·04369 гр. калциевъ окисъ, отговарящи на 5·06% CaO.

Срѣдно въ сухия остатъкъ има 4·93% калциевъ окисъ, CaO.

3. Натриевъ окисъ, Na_2O.

а) 1·8762 гр. отъ сухия остатъкъ, слѣдъ като се отстраниха силициевия двуокисъ, алуминия и калция, се изпариха напълно заедно съ излишъкъ отъ сѣрна киселина; изъ получения твърдъ остатъкъ се прогониха амониевитѣ соли чрѣзъ сублимиране. Послѣднитѣ дири отъ свободна сѣрна киселина се отстраниха, като се загрѣва масата съ нѣколко зрънца отъ амониевъ карбонатъ, $(NH_4)_2CO_3$. По тоя начинъ се получиха 1·5859 гр. алкални сулфати, които съ бариевъ хлоридъ, образуваха 2·60229 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, съдържащъ 0·89346 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, отъ който се изчисляватъ 0·69244 гр. алкални окиси, отговарящи на 36·90% натриевъ окисъ, Na_2O.

б) 1·0996 гр. отъ сухия остатъкъ даде, при сѫщитѣ условия, 0·9056 гр. алкални сулфати, отъ които се получиха 1·4859 гр. бариевъ сулфатъ, съдържащъ 0·51018 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, на който отговарятъ 0·39542 гр. алкални окиси, отговарящи на 35·95% натриевъ окисъ, Na_2O.

Срѣдно въ твърдия остатъкъ има 36·42% натриевъ окисъ, Na_2O.

Освѣнъ това, въ твърдия остатъкъ се констатираха слѣди отъ литий, Li, калий, K, фосфорна киселина, H_3PO_4 и органически съединения.

---

[1]) Полученият алуминиевъ окисъ не бѣ чисто бѣлъ, а слабо розовъ, което показваше присѫтствието на слѣди отъ желѣзенъ окисъ, Fe_2O_3, което се потвърди чрѣзъ слабо посиняване на солне-киселия разтворъ на алуминиевия окисъ, като се прибавиха нѣколко капки отъ разтворъ на калиевъ ферро-цианидъ, $K_8Fe_2(CN)_{12}$.

Отъ изложенитѣ въ прѣдходнитѣ редове оригинални числа на анализътъ, химическиятъ съставъ на термалната вода отъ „Юручката баня“ при с. Кованлъкъ ни се прѣдставя въ слѣдния видъ:

Температура: + 71·75°C.

Гжстота при + 15°C: 100093.

	Намѣрено направо въ 1000 см³.		Намѣрено въ твърдия остатъкъ	
	Тегло въ грамове	Изчислено въ %	Намѣрено въ %	Изчислено върху 0·86244 гр. за 1000 см.³
1. Вжгледвуокисъ, CO_2:				
а) свободенъ. . . .	0·02730	3·12	—	—
б) вързанъ			1·01	0·00871
2. Силиц. двуокисъ, SiO_2.	0·08309	9·63	8·11	0·07054
3. Хлоръ, Cl	0·02046	2·37	2·51	0·02164
4. Сѣренъ триокисъ, SO_3.	0·37699	43·71	48·08	0·41464
5. Алумин. окисъ, Al_2O_3.	0·00024	0·02	0·01	0·00009
6. Калциевъ окисъ, CaO.	0·04375	4·02	4·93	0·04252
7. Натриевъ окисъ, Na_2O.	0·30962	35·90	35·92	0·30977
8. Калий, Литий и фосфорна киселина. . .	слѣди	слѣди	слѣди	слѣди
9. Органич. вещества . .	неопрѣдѣлени		—	—
	0·86145	98·77	100·57	0·86791
Намѣрено направо въ 1000 см.³	0·86244	—	—	0·86244

Контролъ на анализътъ.

Основитѣ на солитѣ съ летливитѣ киселини, прѣвърнати въ сулфати, теглятъ:

0·00024 гр. Al_2O_3 даватъ 0·00078 гр. алуминиевъ сулфатъ, $Al_2(SO_4)_3$,
0·04375 „ CaO „ 0·10624 „ калциевъ сулфатъ, $CaSO_4$,
0·30962 „ Na_2O „ 0·70913 „ натриевъ сулфатъ, Na_2SO_4.
0·81615 гр.
Силиц. двуокисъ, SiO_2 0·08309 гр.
0·89924 гр.
Намѣрено направо . . 0·90020 гр.

Хипотетиченъ химически съставъ на термалната вода отъ „Юручката баня“ при с. Кованлъкъ.

Отъ горнитѣ аналитични данни се изчислява слѣдния хипотетиченъ съставъ на тая термална вода: Въ 1000 см.^{3} се намиратъ:

1. Калциевъ карбонатъ, $CaCO_3$	0·06203	гр.
2. Калциевъ сулфатъ, $CaSO_4$	0·02191	„
3. Алуминиевъ сулфатъ, $Al_2(SO_4)_3$	0·00080	„
4. Натриевъ хлоридъ, $NaCl$	0·03731	„
5. Натриевъ сулфатъ, Na_2SO_4	0·66822	„
6. Силициевъ двуокисъ, SiO_2	0·08309	„
7. Слѣди отъ калиеви, литиеви и желѣзни соли; слѣди отъ фосфати	—	
8. Органич. вещества	—	
	0·87336	гр.
Намѣрено направо въ 1000 см.^{3} вода	0·86244	„

III.

ТЕРМАЛЕНЪ ИЗВОРЪ ПРИ С. БѢЛЧИНЪ

(„БѢЛЧИНСКА БАНЯ“).

Рѣка Палакария, която тече между Витоша и Верила, образува една привѣтна долина, която е отворена къмъ юго-изтокъ, дѣто се съединява съ Самоковското поле, образувано отъ р. Искъръ. Въ тая прѣкрасна долина, 15 км. на западъ отъ г. Самоковъ, почти на източната граница на Бѣлчинското землище, се намира на дѣсния брѣгъ на р. Палакария „Бѣлчинската баня“. Тоя термаленъ изворъ отстои 2—3 км. на изтокъ отъ селото Бѣлчинъ, между двѣ шосета, отъ които едното отива на сѣверо-западъ по горното течение на р. Палакария прѣзъ прохода Бука-Прѣслапъ за гр. Радомиръ, а другото на западъ — прѣзъ Клисурския проходъ за Дубница. Сѫщеврѣменно, тоя изворъ отстои около 5 км. на югъ отъ селото Алино и 5 км. на ю. з. отъ с. Ральево. Отъ Самоковъ се отива за Бѣлчинска баня или по Радомирското шосе до Ральевския мостъ надъ р. Палакария, прѣзъ който се отбива въ лѣво прѣзъ хубави ливади направо на западъ, или пъкъ се слѣдва Дупнишкото шосе, къмъ което точно на югъ отъ извора е трасиранъ коларски пѫть тъкмо прѣдъ завоя за Клисурския проходъ. Тоя пѫть на 21 юний 1903 г., когато за пръвъ пѫть посѣтихъ термалния изворъ, бѣ само трасиранъ, нъ не бѣ още постланъ съ чакълъ; на всѣкждѣ трасето бѣ заглъхнало въ буйни буренаци, — което показваше, че по него жива душа не минава.

Термалния изворъ се намира на източната падина на възвишението, което се спуща отъ с. Бѣлчинъ, — извѣстно подъ името „Бѣлчино“ още въ XV вѣкъ[1]). Споредъ думитѣ на 81-годишния старецъ, дѣдо Тоне Бучковъ отъ с. Бѣлчинъ, отъ незапомнени врѣмена населението отъ околнитѣ села Бѣлчинъ, Ральево, Алино и др. е дохождало на „гьола“ да се кжпе и да топи „гръсници“ отъ конопъ въ нарочно за тая цѣль изкопани дупки въ топлата тиня, наречени „топѐници“ („топѝла“ въ Софийско). Въ турско врѣме отъ Самоковъ сж дохаждали съ харемитѣ си богатитѣ турци, обграждали извора съ черги, рогозки и килими, за да могатъ да се кжпятъ кадънитѣ имъ. Тукъ тѣ сж прѣкарвали съ седмици; прѣзъ това врѣме пристжпътъ до извора е билъ строго забраненъ за околното население и провинения селянинъ е билъ жестоко наказванъ. Прѣзъ 1876 г. Ислямъ-чаушъ отъ гр. Самоковъ на свои разноски направилъ една дъсчена ограда около извора, но това не било за дълго врѣме. Оградата била разрушена отъ черкезитѣ, когато се връщали изъ Сърбия слѣдъ сръбско-турската война. Отъ тогава до прѣди 5—6 години изворътъ е прѣдставлявалъ мръсенъ гьолъ, въ който се е валялъ повече добитъкъ. По настояването и залѣгането на Самоковския околийски началникъ, г. Сестримски, селянитѣ поразчистили гьола, едноврѣменно прикарали градиво и съ малки разноски построили една малка паянтова сграда — сегашната баня, която обгръща единъ малъкъ басейнъ надъ силния изворъ и нѣколко стаи за събличане. Едноврѣменно съ издигането на банята сж построени 2 хана и една двуетажна привѣтлива вила, принадлежаща на отца Доситея, архимандритъ отъ Самоковъ, която се вижда чакъ отъ Чамъ-кория.

Около банята всичко е пусто, нѣма нито едно дръвче, тъй щото лѣтно врѣме при силния слънчевъ пекъ, тукъ владѣе непоносима жега при всичко че долината е на около 900 м. надъ морското равнище. Само при вечеръ подухва прохладенъ вѣтъръ отъ проходитѣ или отъ обрасналитѣ съ вѣковни борове върхове на Доспейската Планина и на Рила. При това се чувствува липса отъ добра вода за пиене, тъй като изкопанитѣ нѣколко кладенци иматъ вода, която силно мерише на сѣроводородъ, не може да се пие, връхъ това тия кладенчеви води съдържатъ и голѣми количества органически вещества, нитрати и нитрити — та прѣдставляватъ голѣма опасность за здравето. Повечето отъ посѣтителитѣ, които заварихъ на 21. VI. 1903. г., страдаха отъ трѣска и

---

[1]) Д-ръ К. Иречекъ, Княжество България, прѣводъ отъ Ст. Аргировъ, II часть 1889 год. стр. 664.

оголѣмяване на далака — неджзи, които бѣха придобили на банитѣ.

Вънъ отъ това, въ банята — стаитѣ за събличане и въ басейна, а сжщо така и въ двата хана, владѣе най-голѣма мръсотия; въ банята нѣма абсолютно никакви удобства. Стаитѣ за събличане сж съ изпокъртени стѣни, мръсни и съ недѣли непомитани, прозорцитѣ изпочупени; на подоветѣ сж послани нѣколко изгнили и мръсни сламеници, пълни съ безброй паразити отъ всички видове и родове, които зоологията познава; прането — хавлиитѣ, пещемалитѣ и пр. сж тъй сжщо мръсни, щото човѣкъ се погнусява да си послужи съ тѣхъ.

Въ басейна владѣе сжщата нечистотия, той, както ми се стори, не е прѣчистванъ отъ самото му иззидване, понеже по дебелитѣ талпи на дъното имаше единъ слой отъ 2—3 см. дебелина отъ тиня къмъ ю.-източния жгълъ на басейна. Той е четвъртитъ и има размѣри 5.7 м. на 6.2 м., дъното му е послано съ дебели талпи, които вече бѣха почернѣли. Басейнътъ е много злѣ построенъ, понеже неможе лесно да се изпразнюва, за да се прочиства. Водата извира въ самия басейнъ; освѣнъ това вънъ отъ банята въ тинята има извори на нѣколко мѣста. Отъ банята до р. Палакария се простира една ивица отъ мочури, прѣзъ които се оттича топлата вода на извора; въ тия мръсни мочурища се въдятъ милиярди комари, които нощно врѣме не даватъ покой на спещия и по всѣка вѣроятность сж носители на маларията, отъ която заболѣватъ много посѣтители на банята.

Споредъ думитѣ на дѣда Тоне Бучковъ, водитѣ на Бѣлчинска баня помагали противъ „вѣтъръ“ (ревматизмъ), за което навежда примѣра съ една еврейка въ Самоковъ, която не е могла да се движи, и слѣдъ тринедѣлно кжпане проходила и се излѣкувала. Той ми съобщи и за едно 17 год. момиче отъ Самоковъ, което страдало сжщо отъ ревматизмъ, нъ слѣдъ 20 бани се излѣкувало. Г-жа и Г-нъ Л. Станчеви, родителитѣ на нашия дипломатически агентъ въ Петербургъ, г. Д-ръ Станчевъ, сж ходили 2 години подъ редъ на Бѣлчинската баня, прѣзъ 1901 и 1902 г., и всѣкога сж се чувствували добрѣ отъ употрѣбението на водитѣ. Г-жа Милде, съпруга на директора на бившето горско училище въ Чамъ-Кория, е намирала всѣкога облекчение на стомашнитѣ си болки, отъ които тя страдала, когато е правила 15—20 бани. Многобройни самоковци сж получили облекчения на своитѣ ревматически болки, когато сж се кжпали въ водата на Бѣлчинска баня.

На 21 Юний 1903 год. температурата на водата въ басейна бѣ $+38{\cdot}2^0$ С, а тая на въздуха $+25^0$ С. Изворътъ, който се на-

мира на ю.-източния жгълъ вънъ отъ зданието въ тинята, имаше 36.6° С, въ това врѣме температурата на въздуха бѣ +28° С.

Дебитътъ на водата въ басейна опрѣдѣлихъ приблизително. За тая цѣль отпуснахъ водата на басейна, който обаче не можа напълно да се изпразднi; отбѣлѣзахъ нивото на водата въ басейна, слѣдъ което отново запушихъ. Момента на запушването отбѣлѣзахъ съ хронографа; слѣдъ 1 часъ и 9 минути нивото на водата въ четвъртития басейнъ (5.7 м. × 6.2 м.) се подигна на 0.125 м., тъй щото въ продължение на 69 минути бѣ изврѣла 5.7 м. × 6.2 м. × 0.125 м. = 4.4175 кубически метра вода, което съотвѣтствува на единъ дебитъ отъ 64.02 литри въ минутата.

Въ басейна на много мѣста се издигатъ многобройни газови мехури. Споредъ думитѣ на брата на г-на Бахчеванова, тогавашния прѣдсѣдатель на Софийската Окржжна Комисия, отъ врѣме на врѣме сребърнитѣ прѣдмети почернявали въ водата. Азъ опитахъ въ врѣме на моето прѣбивание на извора, нъ не ми се удаде да наблюдавамъ нито най-малка промѣна въ цвѣта на добрѣ изтрита сребърна монета, което се потвърди и отъ качественото изслѣдвание, което направихъ на самия изворъ.

Изгледъ на водата: Тя е бистра, прозрачна и безцвѣтна.

Миризъ: Водата е почти безъ миризъ.

Вкусъ: Блудкавичъкъ, докато е топла; приятенъ и лекъ, когато изстине.

Реакция: Слабо алкалийна, забѣлѣжима само съ фенолфталеинъ, когато лакмусовъ разтворъ, червена лакмусена и куркумена хартии не се измѣняватъ.

Бариевъ хидратъ, $Ba(OH)_2$: Умѣрена утайка, отчасти разтворима въ солна киселина, HCl.

Бариевъ хлоридъ, $BaCl_2$: Умѣрена утайка, неразтворима въ солна киселина, HCl.

Срѣбъренъ нитратъ, $AgNO_3$: Въ подкиселената съ азотна киселина вода се получава слаба утайка отъ сребъренъ хлоридъ, $AgCl$, напълно разтворимъ въ амониака. Амоначниятъ разтворъ имаше слабъ жълтеникавичъкъ цвѣтъ.

Разтворъ отъ дифенилъ-аминъ, $(C_6H_5)_2NH$, въ сѣрна киселина: Синь пръстенъ.

Разтворъ отъ амониевъ молибдатъ, $(NH_4)_2MoO_4$: Подкиселената съ азотна киселина вода при загрѣване съ амониевъ молибдатъ слабо пожълтява.

Разтворъ отъ галлусова киселина, $C_6H_2(OH)_3—COOH$: Слабо потъмняване слѣдъ 4 часово стоене.

Оцетно-киселъ разтворъ отъ мѣденъ ацетатъ, $Cu(C_2H_3O_2)_2$: Не се измѣнява.

Разтворъ отъ оловенъ ацетатъ, $Pb(C_2H_3O_2)_2$: Чисто бѣла утайка.

Амониевъ оксалатъ, $(NH_4)_2C_2O_4$: Слаба кристална утайка.

Чрѣзъ тия реакции се констатира присжтствие на сулфати, хлориди, карбонати, фосфати и нитрати на алкалнитѣ метали и на калция и на слѣди отъ желѣзо; а тъй сжщо се доказа и отсжтсвието на сѣроводородъ и на алкални сулфиди.

Количественъ съставъ на термалната вода отъ Бѣлчинската баня.

I. Съставътъ на 1000 см.^{3} вода.

А. Гжстота на водата.

а) 25 см.^{3} отъ водата при $+15^0$ С. теглѣха 25.0044 гр., което отговаря на $D_{15} = 1{\cdot}000176$.

б) 25 см.^{3} отъ водата при $+15^0$ С. тегляха 25·0050 гр., което отговаря на $D_{15} = 1{\cdot}0002$.

Срѣдна гжстота на водата, $D_{15} = 1{\cdot}000182$.

Б. Минерализация.

а) 1 литръ вода, изпарена напълно въ тарирано платинено блюдо, остави 0·2760 гр. сухъ нелетливъ твърдъ остатъкъ, на който солитѣ, прѣвърнати въ сулфати, теглѣха 0·2858.

б) 2 литри вода при сжщитѣ условия, дадоха 0·5500 гр. сухъ остатъкъ, който, обработенъ съ сѣрна киселина, даде 0·5696 гр. сулфати.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода има 0·2753 гр. сухъ остатъкъ, който съ сѣрна киселина дава 0·2851 гр. сулфати.

В. Органически вещества.

а) 100 см.^{3} отъ водата употрѣбиха 0·9 см.^{3} разтворъ отъ калиевъ перманганатъ, $KMnO_4$, отъ който 9·2 см.^{3} съотвѣтствуваха на 9·4 см.^{3} n : 100 — разтворъ отъ оксалова киселина, тъй щото 100 см.^{3} отъ водата употрѣбяватъ 0·87 см.^{3} n : 100 — разтворъ отъ калиевъ перманганатъ, $KMnO_4$.

б) 100 см.^{3} вода изискаха 0·8 см.^{3} разтворъ отъ $KMnO_4$, = 0·78 см.^{3} n : 100 — разтворъ отъ калиевъ перманганатъ, $KMnO_4$.

Срѣдно 100 см.^{3} вода употрѣбяватъ 0·825 см.^{3} отъ n : 100 разтворъ отъ $KMnO_4$, или 1000 см.^{3} вода изискватъ 8·25 см.^{3} n : 100 $KMnO_4$, което съотвѣтствува на $8{\cdot}25 \times 0{\cdot}00074$ кислородъ, 0, или на 0·006105 гр. кислородъ, О.

Г. Киселини.

1. Силициевъ двуокисъ, SiO_2.

а) Единъ литъръ вода, изпарена напълно съ солна киселина, даде твърдъ остатъкъ, изъ който се отлжчиха 0·04069 гр. силициевъ двуокисъ, SiO_2.

б) Отъ другъ литъръ вода, при сжщитѣ условия, се изолираха 0·04769 гр. SiO_2.

в) Трети литъръ вода, при сжщитѣ условия, даде 0·04269 гр. SiO_2.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода има 0.04369 гр. силициевъ двуокисъ, SiO_2, което, прѣсмѣтнато върху 0·2753 гр. сухъ остатъкъ, съотвѣтствува на 15·87% SiO_2.

2. Сѣрна киселина, H_2SO_4.

а) 1 литъръ вода се изпари, заедно съ излишъкъ отъ солна киселина, до 100 см.^{3} и се прѣсѣче съ бариевъ хлоридъ, $BaCl_2$. Получената утайка отъ бариевъ сулфатъ, теглеше 0·21219 гр., което отговаря на 0·07285 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3.

б) Другъ литъръ вода, обработена по сжщия начинъ, даде 0·21469 гр. бариевъ сулфатъ, съотвѣтствующъ на 0·07371 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода има 0·07328 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, който, прѣсмѣтнатъ върху 0·2753 гр. сухъ остатъкъ, отговаря на 26·61% SO_3.

3. Хлоръ. Cl.

а) 1 литъръ вода, изпарена заедно съ излишъкъ отъ азотна киселина, HNO_3, до 100 см.^{3}, като се прѣсѣче съ сребъренъ нитратъ, $AgNO_3$, даде 0·0409 гр. сребъренъ хлоридъ, $AgCl$, съдържащъ 0·01014 гр. хлоръ, Cl.

б) Отъ втори литъръ вода, при сжщитѣ условия, се получиха 0·03699 гр. сребъренъ хлоридъ, съотвѣтствующъ на 0·00915 гр. хлоръ, Cl.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода има 0·00964 гр. слоръ, Cl, който, изчисленъ върху 0·2753 гр. сухъ остатъкъ, съотвѣтствува на 3·50% Cl.

4. Вжгледвуокисъ, CO_2.

Само вързаниятъ вжгледвуокисъ можа да бжде опрѣдѣленъ, понеже колбитѣ, които бѣхъ напълнилъ съ вода, наситена съ бариевъ хидратъ, при прѣнасянето имъ до София, се строшихж.

Д. Основи.

1. Алуминиевъ окисъ, Al_2O_3.

а) Изъ 1 литъръ вода, изпарена до сушъ съ излишъкъ солна киселина, слѣдъ отстранението на силициевия двуокисъ съ амониакъ, се получи изъ нишадърена срѣда утайка отъ алуминиевъ хидратъ, който при калцинирването остави 0·00199 гр. алуминиевъ окисъ, Al_2O_3 [1]).

б) Изъ втори литъръ вода, при сжщитѣ условия, се получиха 0·00189 гр. алуминиевъ окисъ, Al_2O_3.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода има 0·00194 гр. алуминиевъ окисъ, Al_2O_3, който, прѣсмѣтнатъ върху 0.2753 гр. сухъ остатъкъ, съотвѣтствува на 0·75% Al_2O_3.

2. Калциевъ окисъ, CaO.

а) 1 литъръ вода, изпарена до сушъ съ излишъкъ отъ солна киселина, слѣдъ отстранението на силициевия двуокисъ и на алуминиевия хидратъ, даде съ амониевъ оксалатъ, $(NH_4)_2C_2O_4$, утайка отъ калциевъ оксалатъ, CaC_2O_4, който при калцинирването остави 0·00269 гр. калциевъ окисъ, CaO.

б) Отъ другъ литъръ вода, при сжщитѣ условия, се получиха 0·00449 гр. калциевъ окисъ, CaO.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода има 0·00359 гр. калциевъ окисъ, CaO, който, прѣсмѣтнатъ върху 0·2753 гр. сухъ остатъкъ, съотвѣтствува на 1·30% CaO.

3. Алкални окиси.

а) 1 литъръ вода изпарихъ до сушъ при голѣмъ излишъкъ отъ солна киселина, отстранихъ силициевия двуокисъ, алуминия и калция; филтратътъ, който получихъ, изпарихъ отново до сушъ, чрѣзъ калциниране разрушихъ амониевитѣ соли, слѣдъ което съ сѣрна киселина прѣвърнахъ солитѣ на летливитѣ киселини въ сулфати. По тоя начинъ получихъ 0·2299 гр. алкални сулфати, които съ бариевъ хлоридъ, $BaCl_2$, дадоха 0·35069 гр. бариевъ сулфатъ, съдържащъ 0·12039 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, който съединенъ съ 0·10946 гр. алкални окиси, образува 0·2299 гр. алкални сулфати.

Отъ тия 0·10946 гр. алкални окиси, въ присжтствие на голѣмъ излишъкъ отъ солна киселина, се получи съ платиненъ хлоридъ, утайка отъ калиевъ хлороплатинатъ, K_2PtCl_6, която, слѣдъ като се калцинира въ токъ отъ водородъ, остави 0·09779 гр. черна

---

[1]) Полученият алуминиевъ окисъ бѣ слабо розовичъкъ, което показваше присжтствие на слѣди отъ желѣзенъ окисъ, Fe_2O_3. За да се констатиратъ диритѣ отъ желѣзо, разтворихъ прѣтегления алуминиевъ окисъ въ разредена солна киселина и при капването на разтворъ отъ калиевъ ферро-цианидъ, $K_8Fe_2[CN]_{12}$, забѣбѣза се съвсѣмъ слабо посиняване.

платина, съотвѣтствующа на 0·04747 гр. калиевъ окисъ, K_2O, който заедно съ 0·06199 гр. натриевъ окисъ, Na_2O, образува 0·10946 гр. алкални окиси.

б) Отъ другъ литъръ вода, при сѫщитѣ условия, се получиха 0·2295 гр. алкални сулфати, които дадоха 0·35019 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, съотвѣтствующъ на 0·12023 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, който съ 0·10927 гр. алкални окиси образува 0·2295 гр. алкални сулфати, които съ платиненъ хлоридъ даватъ утайка отъ калиевъ хлороплатинатъ, K_2PtCl_6, отъ който се получиха 0·09779 гр. черна платина, съотвѣтствующа на 0·04738 гр. калиевъ окисъ, K_2O, който съ 0·06189 гр. натриевъ окисъ, Na_2O, съставлява 0·10927 гр. алкални окиси, които образуватъ 0·2295 гр. алкални сулфати.

Срѣдно въ 1000 см.^{3} вода се намѣрватъ:

а) 0·10941 гр. алкални окиси,
б) 0·04742 гр. калиевъ окисъ, K_2O,
в) 0·06194 гр. натриевъ окисъ, Na_2O.

II. Съставътъ на твърдия остатъкъ.

Останалата часть отъ водата около 30 литри, се изпари до сушъ въ никелово блюдо и се получиха около 10 гр. сухъ остатъкъ.

А. Киселини.

1. Вѫгледвуокисъ, CO_2.

а) 0·8004 гр. отъ сухия остатъкъ развиха, съ солна киселина, 0·0662 гр. вѫгледвуокисъ, CO_2, което съотвѣтствува на 8·27% вѫгледвуокисъ, CO_2.

б) 0·7668 гр. сухъ остатъкъ отдѣлиха 0·0624 гр. вѫгледвуокисъ, CO_2, което отговаря на 8·13% CO_2.

в) 0·9742 гр. сухъ остатъкъ развиха 0·0868 гр. вѫгледвуокисъ, CO_2, съотвѣтствующъ на 8·90% CO_2.

г) 0·8462 гр. сухъ остатъкъ отдѣлиха 0·0722 гр. вѫгледвуокисъ, CO_2, отговарящъ на 8·53% CO_2.

Срѣдно въ твърдия остатъкъ има 8·45% вѫгледвуокисъ, CO_2

2. Силициевъ двуокисъ, SiO_2.

а) 0·9820 гр. сухъ остатъкъ се стопи съ натро-калиевъ карбонатъ, $KNaCO_3$; получената стопилка се разтвори въ вода, неутрализира се съ солна киселина и се изпари до сушъ. Отъ получения сухъ остатъкъ се изолираха 0·15962 гр. силициевъ двуокисъ, SiO_2, което отговаря на 16·25% SiO_2.

б) 1·9140 гр. сухъ остатъкъ, при сѫщитѣ условия, дадоха 0·30882 грама силициевъ двуокисъ, SiO_2, съотвѣтствующъ на 16·07% SiO_2.

в) 0·8004 гр. сухъ остатъкъ съдържаха 0·13302 гр. силициевъ двуокисъ, SiO_2, съответствующъ на 16·61% SiO_2.

г) 0·7668 гр. сухъ остатътъкъ дадоха 0·12142 гр. силициевъ двуокисъ, SiO_2, отговарящъ на 15·86% SiO_2.

д) 0·9742 гр. сухъ остатъкъ съдържаха 0·1542 гр. силициевъ двуокисъ, SiO_2, съотвѣтствующъ на 15·82% CO_2.

Срѣдно въ сухия остатъкъ има 16·12% силициевъ двуокисъ, SiO_2.

3. Хлоръ, Cl.

а) 1·7910 гр. отъ сухия остатъкъ дадоха 0·2290 гр. сребъренъ хлоридъ, AgCl, съотвѣтствующъ на 0·05585 гр. хлоръ, Cl, което отговаря на 3·12% хлоръ, Cl.

б) 0·9360 гр. сухъ остатъкъ образуваха 0·1192 гр. сребъренъ хлоридъ, AgCl, съдържащъ 0·029488 гр. хлоръ, Cl, което съотвѣтствува на 3·15% Cl.

в) 0·9110 гр. сухъ остатъкъ дадоха 0·1175 гр. AgCl, съдържащъ 0·029069 хлоръ, — 3·19% Cl.

Въ сухия остатъкъ има срѣдно 3·15% хлоръ, Cl.

4. Сѣрна киселина, H_2SO_4.

а) 0·8004 гр. отъ сухия остатъкъ дадоха 0·62142 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, съдържащъ 0·21336 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, който, изчисленъ въ проценти, отговаря на 26·65% сѣренъ триокисъ, SO_3.

б) 0·7668 гр. сухъ остатъкъ образува 0·59502 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, судържащъ 0·2043 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, който отговаря на 26·64% сѣренъ триокисъ, SO_3.

в) Изъ разтвора на 1·7910 гр. сухъ остатъкъ се утаиха 1·39842 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, съдържащъ 0·480155 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, съотвѣтствующъ на 26.85% сѣренъ триокисъ, SO_3.

г). 0·9360 гр. сухъ остатъкъ дадоха 0.73782 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, съдържащъ 0·253328 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, съотвѣтствующъ на 27·06% сѣренъ триокисъ SO_3.

Въ сухия остатъкъ има срѣдно 26.80% сѣренъ триокисъ, SO_3.

5. Фосфорна киселна, H_3PO_4.

а) 1·9214 гр. отъ сухия остатъкъ дадоха 0·00182 гр. магнезиевъ пирофосфатъ, $Mg_2P_2O_7$, който съдържа 0·001164 гр. фосфоренъ петокисъ, P_2O_5, което количество отговаря на 0·06% фосфоренъ петокисъ, P_2O_5.

б) 0·8004 гр. отъ сухия остатъкъ образуваха 0·00202 гр. магнезиевъ пирофосфатъ, $Mg_2P_2O_7$, съотвѣтствующъ на 0·001292 гр.

фосфоренъ петокисъ, P_2O_5, което количество отговаря на 0·16% фосфоренъ петокисъ, P_2O_5.

в) 1·7910 гр. отъ сухия остатъкъ дадоха 0.00422 гр. магнезиевъ пирофосфатъ, $Mg_2P_2O_7$, съдържащъ 0·0026437 гр. фосфоренъ петокисъ, P_2O_5, който отговаря на 0·15% P_2O_5.

Въ сухия остатъкъ има срѣдно 0·12% фосфоренъ петокисъ, P_2O_5.

6. Азотна киселина, HNO_3.

Съ дифенилъ-аминъ, $(C_6H_5)_2NH$, се констатираха само слѣди отъ азотна киселина.

Б. Основи.

1. Калциевъ окисъ, CaO.

а) 0.9922 гр. отъ сухия остатъкъ дадоха, при утайването съ амониевъ оксалатъ, $(NH_4)_2C_2O_4$, такова количество калциевъ оксалатъ, CaC_2O_4, което при калцинирването остави 0·0201 гр. калциевъ окисъ CaO, (съдържащъ слѣди отъ алуминиевъ и желѣзенъ окисъ), а това, изчислено въ проценти, отговаря на 2·02% калциевъ окисъ, CaO.

б) 0·9742 гр. отъ сухия остатъкъ дадоха 0·0120 гр. калциевъ окисъ, CaO, отговарящъ на 1·23% CaO.

в) Отъ 0·9334 гр. сухъ остатъкъ се получиха 0·01102 гр. калциевъ окисъ, CaO, отговарящъ на 1·18% CaO.

г) Отъ 1·9214 сухъ остатъкъ се отлжчиха 0·0240 гр. калциевъ окисъ, съотвѣтствующъ на 1·24% CaO.

Въ сухия остатъкъ има срѣдно 1·41% калциевъ окисъ, CaO.

2. Алуминиевъ окисъ, Al_2O_3, и желѣзенъ окисъ, Fe_2O_3.

а) 0·9820 гр. отъ сухия остатъкъ дадоха 0·00512 гр. алуминиевъ окисъ (Al_2O_3) и желѣзенъ окисъ (Fe_2O_3), което отговаря на 0·52% Al_2O_3 и Fe_2O_3.

б) Изъ 1·9214 гр. сухъ остатъкъ се изолираха 0·00762 гр. Al_2O_3 и Fe_2O_3, съотвѣтствующи на 0·39 % Al_2O_3 и Fe_2O_3.

в) 0·9334 гр. отъ сухия остатъкъ дадоха 0·0038 гр. Fe_2O_3 и Al_2O_3, което количество отговаря на 0·40% Al_2O_3 и Fe_2O_3.

Въ сухия остатъкъ има срѣдно 0·42% алуминиевъ окисъ, Al_2O_3, и желѣзенъ окисъ, Fe_2O_3.

3. Алкални окиси.

а) 1·9214 гр. отъ сухия остатъкъ, слѣдъ като се отдѣлиха SiO_2, $Al_2(OH)_6$, $Fe_2(OH)_6$ и CaC_2O_4, оставиха 1·8082 гр. алкални

сулфати, които съ бариевъ хлоридъ, $BaCl_2$, образуваха 2·81902 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, съдържащъ 0·9679 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, отъ който се изчисляватъ 0·8403 гр. алкални окиси, отговарящи на 43.73%.

б) 0·9922 гр. отъ сухия остатъкъ, при сжщитѣ условия, дадоха 0·9336 гр. алкални сулфати, отъ които се получиха 1.4566 гр. бариевъ сулфатъ, $BaSO_4$, съдържащъ 0·50012 гр. сѣренъ триокисъ, SO_3, който е билъ съединенъ съ 0·43348 гр. алкални окиси въ 0·9336 гр. алкални сулфати, а това количество отговаря на 43·68% алкални окиси.

Въ сухия остатъкъ има срѣдньо 43·70% алкални окиси[1]).

Възъ основа на изложенитѣ въ прѣдходнитѣ редове оригинални числа на анализътъ, химическиятъ съставъ на термалния изворъ на Бѣлчинската баня ни се прѣдставя както слѣдва:

Температура: 38·2° C.

Дебитъ: 64·02 литри въ минутата.

Минерализация: 0·2753 гр. въ 1000 см.³ вода.

Гжстота на водата при + 15° C = 1·000182.

	Намѣрено направо въ 1000 см.³ вода, отмѣрени при 15° C.	Твърдъ остатъкъ	
		Намѣрено въ %	Изчислено за 1000 см.³ вода върху 0·2753 гр.
	гр.		гр.
Вжгледвуокисъ, CO_2 свободенъ	—	—	—
Вжгледвуокисъ, CO_2 съединенъ	0·02326	8·45	0·02326
Силициевъ двуокисъ, SiO_2	0·04369	16·12	0·04378
Хлоръ, Cl	0·00964	3·15	0·00867
Сѣренъ триокисъ, SO_3	0·07328	26·80	0·07378
Фосфоренъ петокисъ, P_2O_5	0·00041	0·12	0·00033
Калциевъ окисъ, CaO	0·00359	1·41	0·00388
Алуминиевъ окисъ, Al_2O_3 } Желѣзенъ окисъ, Fe_2O_3	0·00194	0·42	0·00115
Алкални окиси:			
Калиевъ окисъ, K_2O } Натриевъ окисъ, Na_2O	0·04742 / 0·06194	43·70	0·12030
Литиевъ окисъ, Li_2O	слѣди	слѣди	слѣди
Органически вещества	слѣди	слѣди	слѣди
	0·26517	100·17	0·27515

---

[1]) Съ спектроскопа се констатираха слѣди отъ литий, Li.

Контролъ на анализътъ.

Като се прѣвърнатъ основитѣ въ сулфати, получаватъ се:

	гр.		гр.	
1. Отъ	0·00359	калциевъ окисъ, CaO, . .	0·00871	калциевъ сулфатъ, $CaSO_4$,
2. „	0·00194	алуминиевъ окисъ, Al_2O_3,	0·00650	алуминиевъ сулфатъ $Al_2(SO_4)_3$,
3. „	0·04742	калиевъ окисъ, K_2O, . .	0·08777	калиевъ сулфатъ, K_2SO_4,
4. „	0·06194	натриевъ окисъ, Na_2O,. .	0·14186	натриевъ сулфатъ, Na_2SO_4
		Всичко сулфати . . . =	0·24484	гр.
			0·04369	гр. силициевъ двуокисъ, SiO_2
		Всичко . . . =	0·28853	гр.
		Намѣрено направо =	0·28510	гр.

Хипотетиченъ химически съставъ на термалната вода отъ Бѣлчинска Баня.

Ако прѣдположимъ, че всичкиятъ калциевъ окисъ, CaO, и алуминиевъ окисъ, Al_2O_3, сж съединени съ сѣрната киселина, всичката фосфорна киселина — съ калиевъ окисъ, K_2O, всичкиятъ хлоръ, Cl, — съ натриевъ окисъ, всичкиятъ вжгледвуокисъ, CO_2, — сжщо съ натриевъ окисъ, и останалитѣ части отъ алкалнитѣ окиси съ сѣрната киселина, то хипотетичниятъ химически съставъ на термалната вода отъ Бѣлчинска баня би ни се прѣдставилъ въ слѣдния видъ:

1. Натриевъ хлоридъ. $NaCl$ . .	0·01588 гр.	отъ	0·00964 гр.	Cl	0·00841 гр.	Na_2O
2. Натриевъ карбонатъ, Na_2CO_3	0·05603 „	„	0·02326 „	CO_2	0·03277 „	„ „
3. Натриевъ сулфатъ, Na_2CO_4 .	0·04786 „	„	0·02710 „	SO_3	0·02076 „	„ „
					0·06194 гр.	Na_2O
4. Калциевъ сулфатъ, $CaSO_4$.	0·00872 гр.	отъ	0·00513	гр. SO_3	0·00359 „	CaO
5. Алумин. сулфатъ $Al_2(SO_4)_3$.	0·00650 „	„	0·00456	„ „	0·00194 „	Al_2O_3
6. Калиевъ сулфатъ, Ka_2SO_4 .	0·08627 „	„	0·03966	„ „	0·04661 „	K_2O
			0·07645 гр.	SO_3		
7. Калиевъ фосфатъ, K_3PO_4 .	0·00122 гр.	отъ	0·00041 „	P_2O_5	0·00081 „	„ „
					0·04742 гр.	K_2O
8. Силициевъ двуокисъ, SiO_2 .	0·04369					
	0·26617					
Намѣрено направо	0·26517					

Нѣколко морски и бракични водорасли

по българското Черноморско прибрѣжие, отъ Атлиманъ до Дуранъ-Кулакъ.

Отъ Ст. Петковъ.

По водорасловата флора на Черно-море още отдавна е писано доста, особно за Руското прибрѣжие. Въ свързка съ това ний ще имаме случай да дадемъ съотвѣтнитѣ библиографични бѣлѣжки. За сега тукъ нѣма да се занимаваме и съ описанието на крайбрѣжието отъ какво и да е било становище въ свързка съ морската и крайбрѣжна флора на България, а просто, като градиво за бѫдѫщата монография за Черноморската флора, прѣдставяме по-долу списъкъ на нѣколко морски и бракични водорасли, които можахме да откриемъ досега по Българското прибрѣжие отъ Атлиманъ (Турската граница) до Дуранъ-кулакъ (Ромънската граница).

Както се вижда отъ самия списъкъ, макаръ въ събранитѣ вече материали да имаме още редъ видове за опрѣдѣляне, особно отъ нѣкои родове, като Laurencia, Ceramium, Polysiphonia, Gelidium и др.; макаръ изслѣдванията ни далечъ да не засѣгатъ по-вѫтрѣшнитѣ дълбоки части на морето и да се отнасятъ само за лѣтния сезонъ, сѐ пакъ може още отъ сега да се подозира, че даже и слѣдъ бѫдѫщитѣ подробни изслѣдвания водорасловата флора на нашето Черноморско прибрѣжие не ще да е тъй обилна, както оная на Адриатическитѣ и др. морски прибрѣжия.

Изключая морскитѣ Diatomaceae, които още сѫ на изучване, за сега въ тоя списъкъ изброяваме характерни 55 вида, принадлежащи на 19 сѣмейства и 32 рода. Разфърляни пъкъ по главнитѣ групи, които прѣдставляватъ, 18 вида принадлежатъ на голѣмата група *Rhodophyceae,* 11 на групата *Phaeophyceae,* 21 на групата *Chlorophyceae* и 5 на групата *Cyanophyceae.*[1])

---

[1]) Литературата, съ която сме си служили при опрѣдѣлянето на видоветѣ, е указана чрѣзъ цитатитѣ при всѣки видъ въ самия списъкъ. Освѣнъ нея на рѫка имаме и монографиитѣ на De Toni, Zanardini, Reinke и др., както и нѣкои хербарии, които засѣгатъ морскитѣ водорасли.

СПИСЪКЪ НА ВОДОРАСЛИТѢ.

Rhodophyceae — Florideae.

Porphyraceae.

Bangia Lyngb.

Bangia reflexa Crouan., Hauck Meeresalgen p. 22.

Заедно съ *Chantransia minutissima* (Zanard.) Hauck върху *Cystosira barbata* (Good et Wodw.) Ag. по вжтрѣшнитѣ скали на вълнолома на Бургаското пристанище. Май 1904.

Porphyra Ag.

Porphyra leucosticta Thur., Hauck l. c. p. 25.

Върху разклоненията на сжщия видъ Cystosira както при прѣдшествуващия видъ и по вжтрѣшнитѣ скали на вълнолома на Бургаското пристанище. Май 1904.

На ржцѣ ни попадна само единъ твърдѣ младъ екземпларъ отъ тая хубава морска водорасълъ, който има неправилна овална форма, стѣсненъ къмъ върха, а разширенъ къмъ основата и съ кжса дръжчица, е само $^1/_2$ см. дълъгъ и 4 мм. широкъ. Макаръ размѣритѣ му да сж съвсѣмъ малки, по форма и структура той напълно отговаря на P. leucosticta.

Wrangeliaceae.

Chantransia Fries.

Chantransia virgata (Harv.) Thur., Hauck l. c. p. 39.

Нашитѣ екземплари, съ диаметъръ на влакната до 16μ а обикновенно 12—14μ, най-схождатъ съ *Callithamnium piliferum* Kütz. Tab. phycol. XI, t. 56, III.

Заедно съ пó-горнитѣ видове се развива по разклоненията на *Cystosira barbata* въ Бургаското пристанище и то на нѣкои мѣста толкова много, че придава на разклоненията розово-червенъ цвѣтъ. Май 1904.

Chantransia minutissima (Zanard.) Hauck l. c. p. 41.

Придружава *Porphyra leucosticta* по разклоненията на *Cystosira barbata* сѐ въ Бургаското пристанище.

Helminthocladiaceae.

Nemalion Duby.

Nemalion lubricum Duby, Hauck l. c. p. 59 и p. 60, fig. 19; Hauck et. Richter Phycoth. Universalis Fasc. IX, n⁰ 402.

Въ обилность се срѣща само на едно мѣсто на българското Черноморско крайбрѣжие, именно при Созополъ. Тукъ той се развива близу до самата повръхнина на морето по потопената часть на скалитѣ на острова Фенеръ, на сѣверъ отъ Созополъ. Юлий 1900.

Ceramiaceae.

Callithamnium Lyngb.

Callithamnium corymbosum (Engl. Bot.) Ag., Hauck l. c. p. 84; Hauck et Richter l. c. Fasc. I n⁰ 2.

По скалитѣ на вжтрѣшната страна на вълнолома въ Бургаското пристанище. Маи 1904.

Ceramium Lyngb.

Ceramium strictum Grev. et. Harv., Hauck l. c. p. 106 и p. 103 fig. 38 b.

Много хубави и обилно развити върху талуса на *Laurencia pinnatifida* (Gmel.) Lam. намѣрихъ изфърляни отъ морето при Галата (срѣщу Варна). Сжщо така изфърляни върху плажа ги намѣрихъ на много мѣста между Атлиманъ и с. Кюприя и между Варна и Балчикъ. Юлий и Августъ 1900—1904.

Ceramium rubrum (Huds.) Ag., Hauck l. c. p. 108. Около скелята при Галата (срѣщу Варна), въ Бургаското пристанище заедно съ *Cladophora glomerata* f. *marina,* отъ морето при с. Кюприя и въ бракична вода подъ Ченгене-скеля на югъ отъ гр. Бургасъ. Августъ и Юлий 1900—1904. Тоя видъ е единъ отъ най-разпространенитѣ.

Ceramium ciliatum (Ellis) Ducl., Hauck l. c. p. 110.; C. diaphanum Kütz. Tab. Phycol. XII tab. 89 a. b. c.

Идентично сжщия, заедно съ нѣколко вида Polysiphonia, се развива обилно въ морето между гр. Созополъ и съсѣдния му на сѣверъ островъ Фенеръ.

Отъ рода Ceramium ни оставатъ още нѣколко вида за опрѣдѣляне. Тоя родъ и родътъ Polysiphonia сж най-обилно застжпени въ морето край нашия брѣгъ.

Gigartinaceae.

Phyllophora Grev.

Phyllophora rubens (Good et Woodv.) Grev.

β. *nervosa* Hauck l. c. p. 143.; Hauck et Richter l. c. Fasc. II n⁰ 56 et Fasc. XI n⁰ 508.

Нашитѣ екземплари сж напълно идентични съ първитѣ чуждеземски екземплари.

Тоя вариететъ, както и типичния видъ, вариират твърдѣ много. Почти всичкитѣ наши екземплари отговарятъ на третята отъ указанитѣ въ Hauck вариации *„c. Blattkörper mit fast verschvindender Mittelrippe“*.

Извънредно обиленъ по разнитѣ кѫтове на нашето крайбрѣжие: въ морето и по плажа при с. Кюприя, при гр. Созополъ, Бургасъ, Месемврия, Варна и Балчикъ (Юлий—Августъ 1900). Надъ Балчикъ край морето подъ Каварна и до с. Дуранъ-кулакъ, но въ най-голѣмо количество ни попаднаха екземплари, изфърляни върхъ скалистото крайбрѣжие надъ Шабленския фенеръ.

Delesseriaceae.

Delesseria Grev.

Delesseria ruscifolia (Turn.) Lamour.; Hauck l. c. p. 176; Hypoglossum ruscifolium Kütz. l. c. XVI, tab. 12, fig. a, b.

Изфърляна върху плажа намѣрихме тая водорасъль само на едно мѣсто надъ с. Гьозике. Юлий 1900.

Нашитѣ екземплари не отговарятъ досушъ на прѣдставената въ Kützing-овитѣ таблици. Тѣ сѫ съ пó-дребенъ, пó-тѣсенъ и пó-силно нагънатъ по первазитѣ си талусъ.

Gelidiaceae.

Gelidium Lamour.

Gelidium latifolium Born.; Hauck l. c. p. 192.; Hauck et Richter l. c. Fasc. XIV n⁰ 661.

Обилно развитъ по камънитѣ и дребнитѣ миди на около 3 м. дълбочина около островъ Фенеръ при гр. Созополъ. (Юлий 1900) и на 10 м. дълбочина надъ гр. Месемврия с. г.

Нашитѣ екземплари както външно тъй и вѫтрѣшно морфологично се схождатъ съ тия отъ Алжиръ (St. Eugène), събрани отъ Проф. Dr. Debray, отъ които се отличаватъ само по сравнително пò-малкитѣ си размѣри.

Rhodomelaceae.

Laurencia Lamour.

Laurencia pinnatifida (Gmel.) Lamour, Hauck l. c. p. 208. Kütz. l. c. XV, t. 66 fig. a.

Изфърляна заедно съ други водорасли, особно съ Ceramium Strictum Grev. et Harv. се срѣща само край брѣга при Галата (срѣщу Варна). Май 1904.

Нашитѣ екземплари сж сравнявани съ чуждеземскитѣ прѣдставители на тоя видъ, произходещи отъ разни страни, между другитѣ и съ прѣдставенитѣ въ Hauck et Richter l. c. Различие има само въ това, че нашитѣ екземплари сж по-силно развити надлъжъ и иматъ правилно разширени и плоско отсѣчени на горния си край цистокарпии.

Polysiphonia Grev.

? Polysiphonia deusta (Roth.) J. Ag.; Hauck l. c. p. 220; Kütz. l. c. XIII, t. 77 a b c d.

Обилна по Zoostera marina на една дълбочина 3—5 метра въ морето подъ гр. Месемврия. Юлий 1900.

Polysiphonia violacea (Roth.) Grev. *α genuina* Hauck l. c. p. 225, fig 97.

Развитъ по талуса на други водорасли въ морето при с. Кюприя, гр. Созополъ, Бургасъ, Варна, Балчикъ и Каварна, но най-обиленъ е въ залива на сѣверъ отъ Месемврия. Августъ и Юлий 1900—1904.

И родътъ Polysiphonia е единъ отъ най-обилнитѣ съ видове и нашироко застжпенъ край нашия брѣгъ. Тъй че освѣнь горнитѣ два вида има още цѣлъ редъ видове за опрѣдѣляне.

Dasya Ag.

Dasya elegans (Mart.) Ag., Hauck l. c. b. 253, fig 102; D. Kützingiana Biasoletto, Kütz. l. c. XIV, t. 60.

Екземплари, които прѣдставляватъ разни състояния на развитие, се срѣщатъ въ обилность около гр. Месемврия. На сѣверъ отъ града се срѣща развита по сюнгѐри на дълбочина до 30 метра въ морето.

Друга форма, сходна съ прѣдставената въ Kütz. l. c. XIV t. 59 (безъ d), е сжщо застжпена отъ различно развити екземплари. Тъй, такива съ цистокарпии, развити дори до върха на разклоненията, събрахме отъ морето около островъ Фенеръ при Созополъ, върху плажа при Ахило и надъ Балчикъ. Сжщата форма съ стихидии намѣрихме пакъ при Созополъ и между Емине и с. Св. Власи. Юлий и Августъ 1900.

Corallinaceae.

Melobesia Lamour.

Melobesia membranacea (Esper) Lamour.; Hauck l. c. p. 265.

Обилно развита върху талуса на Gelidium, се развива на 8—10 м. въ морето на сѣверъ отъ островъ Фенеръ при Созополъ. Сж-

щата (?) съ хубавъ розовъ цвѣтъ обграща влакната на Chaetomorpha Linum. Послѣдната по цвѣтъ и форма много прилича на Hapalidium roseolum Kütz. l. c. t. 92, fig a, b.

Corallina L.

Corallina officinalis L.; Hauck l. c. p. 281; Hauck et Richter l. c. Fasc. VI, n° 261.

Нашитѣ екземплари се различаватъ само по това, че надлъжъ не надминаватъ $3^1/_2$ см.

Развива се на низки туфички близо до повърхнината на морето по източнитѣ отвѣсни скали на островъ Фенеръ, надъ Созополъ и на друго едно мѣсто при основата на скалистото крайбрѣжие подъ тоя градъ. Само на тия двѣ мѣста я има.

Phaeophyceae — Fucoideae.

Fucaceae.

Cystosira Ag.

Cystosira barbata (Good et Woodw.) Ag.,; Hauck l. c. p. 296., сходна пò-вече съ оная въ Kütz. l. c. x., t. 44.

Обилна по камънитѣ въ морето и изхвърляна на края при с. Кюприя и пò на югъ при Атлиманъ, при подножието на източния край на турско-българската граница, подъ и надъ Балчикъ, въ Варненския заливъ, надъ Каварненската скеля и пò-горѣ. Най-голѣми екземплари можаха да се извадятъ отъ бургаското пристанище посрѣдствомъ водолази. Юлий — Августъ 1900 — 1904.

По разклоненията на тоя видъ се развиватъ сума дребни други морски водорасли.

Сжщата, прѣдставлявана отъ екземплари типично сходни съ *C. Hoppii* Ag., Valiante Cystoscirae del golfo di Napoli Tav. VII, само въ Варненския заливъ и надъ Балчикъ. Августъ 1900.

Екземплари отъ сжщата форма, които се различаватъ по това, че по терминалнитѣ части на главнитѣ и второстепеннитѣ имъ разклонения се забѣлѣзватъ шипести възвишения и начало отъ разклонение, намѣрихъ при Созополъ и Кюприя.

C. Hoppii се срѣща много по-рѣдко отколкото типичната C. barbata.

Cystosira Sp. — По терминалнитѣ си разклонения много се схожда съ *C. selaginoides* Nacc., Valiante l. c. Tav. VII, но отъ единъ непъленъ екземпларъ, какъвто ни се падна на ржка, далечъ не може да се сжди за сжщностьта на вида.

Единъ само клонъ намѣрихъ въ морето на източния брѣгъ на островъ Фенеръ при Созополъ.

Dictyotaceae.

Dictyoteae.

Dictyota Lamour.

Dictyota dichotoma (Huds.) Lamour.; Hauck l. c. p. 304; D. vulgaris Kütz. l. c. IX, t. 10, fig. II.

По потопенитѣ въ морето скали на бургаското пристанище.

Нашитѣ екземплари сж сравнявани още съ ония въ Hauck et Richter l. c.

Dictyota Sp. — Придружава прѣдшествуващата, но се отдалечава отъ нея както по външния хабитусъ тъй и по вжтрѣшната структура.

Dictyota fasciola (Roth.) Lamour., Hauck l. c. p. 306; *D. repens* J. Ag. et *D. simplex* Kütz. l. c. IX, t. 9, fig. I, II.

Отъ морето близо до брѣга при с. Кестеричъ между Варна и Балчикъ. Августъ 1900.

Phaeozoosporeae.

Ectocarpaceae.

Ectocarpus Lyngb.

Ectocarpus arctus Kütz.; Hauck l. c. p. 328 и fig. 134.

Нашитѣ екземплари по разклоненията отъ послѣденъ редъ и по зооспорангиитѣ твърдѣ варииратъ.

Нѣколко екземплари, заедно съ Zoostera marina, изфърляни отъ морето върху плажа надъ гр. Балчикъ. Августъ 1900.

Сжщия само съ зооспорангии както у *Corticularia arcta* Kütz. l. c. t. 80 I, се срѣща рѣдко развитъ върху Cystosira barbata въ бургаското пристанище. Май 1904.

Ectocarpus confervoides (Roth.) Le Jol. *α siliculosus* Hauck l. c. p. 331.

По разклоненията на Cystosira barbata, развита по вжтрѣшнитѣ подводни скали на вълнолома на бургаското пристанище. Май 1904.

Крайнитѣ разклонения на нашитѣ екземплари биватъ или само утжпени, или се продължаватъ въ влакна. По долната часть на талуса, която се покрива отъ развити надолу влакна, тѣ се схождатъ съ *Corticularia* (tenella) Naegeliana Kütz. l. c. V, t. 81; отдалечава се отъ нея обаче само по ланцетнитѣ си различно дълги но пó-дебели зооспорангии. Дебелината на разклоненията ненадминава 20 μ.

Срѣщатъ се и талуси различно разклонени до 36—40 μ. въ диаметръ съ зооспорангии отъ най-различна дължина и дебелина, различно прищъпнати и нѣкждѣ извънредно дълги и закривени. По зооспорангиитѣ си именно тия екземплари се отдалечаватъ значително отъ типичния видъ.

Sphacelaria Lyngb.

Sphacelaria tribuloides Menegh.; Hauck l. c. p. 342.

По клонитѣ на Cystosira barbata въ Бургаското и Варненското пристанище. Юлий — Августъ 1900 — 1904.

Нашитѣ екземплари, които се различаватъ значително по крайнитѣ дълги влакна, по „Brutknospen" които биватъ 3 и 4-дѣлни, сме сравнявали съ Sph. cirrhosa (Roth.) Ag. и Sph. radicans (Dillv.) Ag.

Punctariaceae.

Punctaria Grev.

Punctaria plantaginea (Roth.) Grev.; Hauck l. c. p. 371; Hauck et Richter l. c. Fasc. IV n⁰ 166., отговарящъ само на младитѣ пóкжси и по-тънки клончета.

Пакъ по Cystosira barbata, изфърлена върху плажа при гр. Ахило въ малко количество (Юлий 1900). Пò-кжсно (Май 1904) го намѣрихме при сжщитѣ условия и въ Бургаското пристанище.

Нашитѣ екземплари съ ширина близо 1 см. иматъ жълто-зеленикавъ цвѣтъ и по анатомичната си структура съвсѣмъ слабо се различаватъ отъ разрѣза придаденъ въ Kützing-овитѣ таблици.

Scytosiphonaceae.

Scytosiphon Ag.

Scytosiphon lomentarius (Lyngb.) T. Ag.; Hauck l. c. p. 390; Hauck et Richter l. c. Fasc. VII, n⁰ 314.

По вжтрѣшната страна на скалитѣ на вълнолома на Бургаското пристанище до $^1/_2$ м. дълбочина, Юлий 1900.

Ако се гледа дължината на талуса и изхода на отдѣлнитѣ талуси отъ единъ и сжщи хватателенъ органъ при основата, нашитѣ екземплари се схождатъ най-много съ *Chorda filum* ϑ. *fistulosa* Kütz. l. c. VIII t. 14 d, e.

Chlorophyceae — Chlorozoosporeae.

Ulvaceae.

Monostroma Thur.

Monostroma latissimum (Kütz.) Wittr.; Hauck l. c. p. 424.

Само единъ екземпляръ изфърлянъ върху плажа до Бурхамския скалистъ брѣгъ между Созополъ и с. Кюприя.

Enteromorpha Link.

Enteromorpha intestinalis (L.) Link; Hauck l. c. p. 426.

Тоя видъ се срѣща по цѣлото Българско крайбрѣжие, но всждѣ почти се прѣдставлява отъ твърдѣ варииращи форми.

Тъй, екземплари горѣ-долу отъ типична форма намѣрихме при с. Кюприя, Юлий 1900. Други горѣ-долу сходни съ *E. intestinalis* Link, Kütz. l. c. t. 31 се срѣщатъ въ Бургаското пристанище. Май 1904. Трети най-послѣ по̀-сходни съ *E. spermatoidea* Kütz. l. c. VI, t. 32, се срѣщатъ обилно развити въ блатата съ бракична и солена вода (въ солницитѣ) надъ Балчикъ. Августъ 1900 — 1902.

— — *f. genuina* Hauck l. c. p. 426; Hauck et Richter l. c. Fasc. V, n⁰ 223 (твърдѣ сходна съ по̀-голѣмия екземпляръ отъ препарата).

Въ морето при с. Кюприя и въ бургаското пристанище. Юлий—Августъ 1900 г.

— — *f. bullosa* Hauck l. c. p. 427.

Обиленъ въ солницитѣ надъ гр. Балчикъ. Августъ 1902.

Нашитѣ екземплари отъ това находище сж твърдѣ характерни. Напълно се схождатъ съ диагнозата (вж. Ulva interomorpha γ. intestinalis, e bullosa Le Jol. Alg., mar. Cherbr. p. 47) — Талусътъ стига отъ 0·5 до 5 мм. въ диаметръ.

Enteromorpha Linza (L.) J. Ag.; Hauck l. c. p. 427.

Изхвърляна върху плажа при Ахило. Юлий 1900. Едни отъ тукашнитѣ екземплари по общия си хабитусъ, особно по накъдренитѣ первази отговарятъ досущъ на *Phycoseris crispata* Kütz. l. c. VI, t. 17, fig. II.

Хубави типични и отъ сжщата форма екземплари въ обилность се срѣщатъ около гр. Месемврия, кждѣто намѣрихме най-много водорасли.

Екземплари съ по-тѣсенъ талусъ, до 4 мм. въ диаметъръ, се срѣщатъ край брѣговетѣ при Варна и отговарятъ на прѣдставената Хелголандска форма въ Hauck et Richter l. c. Fasc. XII, n⁰ 569 b.

Сжщата се срѣща изхвърлена отъ морето въ обилность при Каварненската скеля, която на пръвъ погледъ по общия си хабитусъ наподобява Phycoseris Linza Kütz. l. c. VI, t. 16, fig. 1, но по подробноститѣ въ структурата и величината отговаря пакъ на Ph. crispata Kütz.

Отъ послѣдното находище ни попаднаха нѣколко твърдѣ варииращи екземплара, нѣкои отъ които прѣдставляватъ твърдѣ разширена дори до 10 см. широка горна часть.

Хубави по̀-тѣсни екземплари намираме изхвърлени по прибрѣжието надъ Балчикъ.

Има екземплари, които по кжсата си дръжка отговарятъ и на *Ph. planifolia* Kütz. l. c. VI, t. 18, fig. I.

Enteromorpha compessa (L.) Grev.; Hauck l. c. p. 428.

Прикрѣпена по каменитѣ и другитѣ подводни прѣдмети на Варненското пристанище. Юлий 1902.

Нашата форма прилича много на оная въ Hauck et Richter l. c. Fasc. XIII, n⁰ 625, само че у нашата разклоненията се разиждатъ отъ една точка при самата основа и сж голи. Само по долната ѝ часть по нѣкога се забѣлѣзватъ слаби разклонения.

Други по разклоненията на Cystosira barbata екземплари при Варна, Балчикъ и Созополъ се схождатъ съ *Ulva enteromorpha* β. *compessa* c. *caespitosa*. Le Jol. Alg. Mar. Cherb. p. 45.

— — β. *lingulata* Hauck l. c. p. 428.

Развива се на голѣми снопове въ Бургазското пристанище, дѣто се прѣдставлява и отъ други твърдѣ варииращи екземплари, особно едни отъ тѣхъ по тънкитѣ си дълги разклонения твърдѣ много приличатъ на *E. compressa* z. *trichoides* Kütz. l. c. VI, t. 38, fig. II.

Други екземплари, прикрѣпени по скалитѣ и др. подводни прѣдмети подъ с. Кюприя, се схождатъ съ прѣдставената въ Hauck et Richter l. c. Fasc. I. n⁰ 428.

Тукъ вариететътъ собственно се прѣдставлява отъ двѣ форми: една дребна до 7 см. дълга и до 1 мм. широка; гжсто сбита на снопъ и друга сравнително по-силно развита надлъжъ до 15 см., съ разклонения до 2 мм. въ диаметъръ, която по разклоненията си прѣдставлява прѣходъ къмъ типичната. У първата разклоненията сж завити; у втората напротивъ, обикновено прави и дълги, по което даже прилича до нейдѣ на *E. plumosa*. Kütz.

Най-послѣ и друга форма още се срѣща подъ Емине, която твърдѣ много се отдалечава отъ типичния вариетътъ.

Enteromorpha minima Näg.; Hauck l. c., p. 432. *forma*.

Екземплари почти сходни съ типичната намѣрихъ край морето между Варна и Балчикъ. Други екземплари отъ морето при Созополъ и Месемврия по размѣри и форма се отдалечаватъ много отъ типичната и прѣдставляватъ най-малко особна форма.

Ulva L.

Ulva lactuca (L.) Le Jol. f. *genuina* Hauck l. c. p. 435.

Талусъ прикрѣпенъ или свободно плаващъ, листовиденъ и силно развитъ.

По подводнитѣ камъни по края на Варненското пристанище. Изфърляна отъ морето при Ахило, Месемврия, Балчикъ и Каварна.

И тоя видъ се срѣща въ твърдѣ варииращи екземплари: едни отъ тѣхъ по голѣмина и форма отговарятъ до нѣкждѣ на *Phycoseris gigantea* Kütz. l. c. VI, t. 22; други отъ неправилна форма, голѣми, разтеглени и нацѣпени или продупчени, отговарятъ на оная въ Hauck et Richter l. c. Fasc. I, n⁰ 17.

— — f. *lapathifolia* Hauck l. c. p. 437. Тая форма е сжщо твърдѣ варииваща и се прѣдставлява отъ разновидни екземплари по голѣмина и по форма. Тъй при Каварненската скеля намѣрихме екземплари твърдѣ развити на длъжъ (до 3 д. м.); други по-кжси при Балчикъ и трети при Месемврия, които отговарятъ на *Phycoseris curvata* Kütz. l. c., VI, t. 20.

Confervaceae.

Chaetomorpha.

Chaetomorpha aerea (Dilw.) Kütz.; Hauck et Richter l. c. p. 438; ch. aerea Kütz. l. c. III. t. 59, fig. I.

Само край потопенитѣ въ морето скали на с.-източната страна на островъ Фенеръ при Созополъ.

По нѣколко влакна, съ диаметъръ 150—350 μ, биватъ прикрѣпени на единъ и сжщи субстратъ.

Chaetomorpha Linum (Fl. Dan.) Kütz.; Hauck l. c. p. 459.

Изфърляна нѣйдѣ по-малко, нѣйдѣ повече: при скелята на Каварна, при брѣга на Месемврия и край лозята при Созополъ. Надъ Ченгене-скеля подъ Бургасъ пъкъ се срѣща въ бракична вода. Юлий Августъ 1900—1902.

Нашитѣ екземплари сж сходни съ *Ch. Linum* Kütz. въ Hauck et Richter l. c. Fasc. X, n⁰ 469, отъ която се различава само по сравнително по-малкия си диаметръ, който, прочее, твърдѣ вариира за екземпларитѣ отъ различнитѣ находища. Тъй Каварненскитѣ иматъ диаметъръ 200 μ и нагорѣ, а ония отъ другитѣ находища между 150 μ и 200 μ.

Друга една форма, обилна въ морето при Созополъ и особно при с. Кюприя, прѣдставлява влакна 128—192 μ въ диаметъръ и изглежда да стои много близко до *Ch. chlorotica* Kütz. l. c., III. t. 54, II. и слѣдв. до описаната въ Hauck l. c. p. 439, която само уповѣстявамъ.

Caetomorpha gracilis Kütz.; Hauck l. c. p. 440; Kütz. l. c. III, t. 52, I.

Обилна въ застояла вода (бракична) въ мѣстностьта Чаиръкьой. Юлий 1900.

Размѣритѣ на диаметъра на нашитѣ екземплари се движатъ между 28 μ и 56 μ.

— — β. *longiarticulata* Hauck l. c. p. 440.

Тая хубава форма съ диаметъръ на клѣткитѣ 24—26 μ намѣрихме въ съвсѣмъ малко количество въ солницитѣ при Ахило. Юлий 1900.

По влакната на тоя видъ се развива въ обилность една стерилна форма твърдѣ вѣроятно отъ *Oedogonium longatum* Kütz.?

Ulothrix Kütz.

Ulothrix flacca (Dillw.) Thur.; Hauck l. c. p. 442; Hauck et Richter l. c. Fasc. XV, n⁰ 729.

Обиленъ въ солницитѣ при Ахило. Юлий 1900.

Сжщия видъ, прѣдставляванъ отъ една форма, подобна на *Hormotrichum didymum* Kütz. l. c. X, t. 63, fig. III b, безъ разклонението, се срѣща по стълбоветѣ на старата скеля и по скалитѣ на вълнолома въ Бургаското пристанище и има диаметъръ 13 μ до-20 μ. Сжщата, съ диаметъръ 10—16 μ, се срѣща въ обилность и при Пода, на югъ отъ Бургасъ. Юлий 1900.

Cladophora Kütz.

Cladophora repens (J. Ag.) Harv.; Hauck l. c. p. 450; много сходна съ Триесткитѣ екземплари въ Hauck et Richter l. c. XI, n⁰ 525.

Обилна по подводнитѣ части на сазлъцитѣ въ Шабленското блато. Августъ 1902.

Cladophora Hutchinsiae Kütz.; Hauck l. c. p. 453; Kütz. l. c. III, t. 87 I; по едностраничнитѣ си послѣдни разклонения нашитѣ екземплари приличатъ много на *Cl. alyssoidea* Menegh, Kütz. l. c. III, t. 87.

Съвсѣмъ въ малко количество изфърляна отъ морето при Каварненската скеля. Августъ 1902.

Cladophora glometara (L.) Kütz. f. *marina* Hauck l. c. p. 459.

Видъ обилно развитъ и разпространенъ по цѣлото Българско прибрѣжие, именно по потопенитѣ скали на вълнолома и подводнитѣ части на старитѣ скали на Бургаското пристанище и при Варна (оная отъ находящата при Бургасъ е твърдѣ сходна съ *Cl. Suhriana* Kütz. l. c. III, t. 91), по прибрѣжнитѣ камани въ морето надъ Каварна, при Месемврия, Ахило, Созополъ и с. Кюприя.

Cladophora crystallina (Roth.) Kütz.; Hauck l. c. p. 459; *Cl. sericea* Kütz. l. c. V, t. 18, I.

Изфърляна отъ морето върху плажа подъ гр. Созополъ, край лозята, откждѣто градътъ се снабдява съ вода. Сжщата и въ морето при с. Кюприя. Юлий 1900. При Каварненската скеля. Августъ 1902.

Cladophora fracta (Fl. Dan.) Kütz. f. *marina* Hauck l. c. p. 461.

Въ бракична застояла вода край плажа надъ с. Гъозике. По талуса ѝ се развива обилно Oedogonium longatum Kütz.

Bryopsideae.

Bryopsis Lamour.

Bryopsis plumosa (Huds.) Ag. *α genuina* Hauck l. c. p. 472; *B. plumosa* Kütz. l. c. VI, t. 80, I.

По скалитѣ на Бургаското пристанище въ обилность. Май 1904.

Cyanophyceae. — Schizophyceae.

Nostocaceae.

Calothrix Ag.

Calothrix parasitica (Chauv.) Thur.; Hauck l. c. p. 493.

Обиленъ върху талуса на *Nemalion lubricum* Duby, развиващецъ се низко по влажнитѣ сѣверни скали на островъ Фенеръ надъ Созополъ.

Hormactis Thur.

Hormactis Balani Thur.; Hauck l. c. p. 500, fig. 219.

По балануситѣ, що покриватъ влажнитѣ части на с.-източнитѣ скали на островъ Фенеръ и по самитѣ скали. Юлий 1900.

Oscillaria Bose.

Oscillaria sp. Прилича само на *O. neapolitana* Kütz., Hauck l. c. p. 509; размѣритѣ ѝ обаче на ширъ сж съ 1 до 1·5 μ по-малки.

Сжщо по балануситѣ при Фенеръ надъ Созополъ.

Spirulina Turp.

Spirulina tenuissima Kütz.; Hauck, l. c. p. 511; Kütz. l. c. I, f. 37, IV.

Заедно съ други водорасли въ бракична вода надъ с. Гьозике. Юлий 1900.

Chroococcaceae.

Gloeocapsa Ktz.

Gloeocapsa sp. Може би *G. deusta* (Menegh.) Kütz., Hauck l. c. p. 513.

Придружава родоветѣ Oscillaria и Hormactis по балануситѣ и влажнитѣ скали на островъ Фенеръ надъ Созополъ.

Върху алгебрическото рѣшение на кубическото уравнение.[1]

Извѣстно е, че по методата на Нудде кубическото уравнение

$$x^3 + px + q = o \tag{1}$$

се рѣшава чрѣзъ субституция.

$$x = y + z, \tag{2}$$

която довежда на резолвентно уравнение отъ втора степень.

$$u^2 + qu - \frac{p^3}{27} = o \text{ съ корени } u_1 = \frac{3}{y}, u_2 = \frac{3}{z}. \tag{3}$$

Отъ туй уравнение получаваме Кардановата формула:

$$x = \sqrt[3]{-\frac{q}{2} + \sqrt{\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27}}} + \sqrt[3]{-\frac{q}{2} - \sqrt{\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27}}}, \tag{4}$$

която дава за тритѣ корена на даденото уравнение (1):

$$\begin{cases} x_1 = A + B \\ x_2 = A\alpha^2 + B\alpha \\ x_3 = A\alpha + B\alpha^2, \end{cases} \tag{5}$$

гдѣто A и B сж онѣзи кубически корени $\sqrt[3]{u_1}$ и $\sqrt[3]{u_2}$ които отговарятъ на условието за образуване стойноститѣ на x:

$$A \,.\, B = -\frac{p}{3} \text{ или все едно } yz = -\frac{p}{3},$$

а пъкъ α и α^2 сж двата комплексни кубически корени на единицата.

Ние искаме въ настоящата си бѣлѣжка да покажемъ по единъ простъ начинъ, че тая метода, за рѣшение на кубическото уравнение, се привежда къмъ общата Lagrange'ова метода за рѣшение на алгебрическитѣ уравнения. Lagrange е показалъ, че всѣка метода може да се приведе къмъ общата задача: да се състави една рационална функция отъ коренитѣ на даденото алгебрическо уравнение, която да получава пó-малко значения, отъ колкото е степеньта на

[1] Четено въ Математическото дружество на 9. Май, 1904. г.

уравнението. За кубическото уравнение той взема за такава функция отъ неговитѣ корени:

$$v = (x_1 + \alpha x_2 + \alpha^2 x_3)^3, \tag{6}$$

която има само двѣ различни значения.

При методата на Нудде имаме отъ (5):

$$x_1 + \alpha x_2 + \alpha^2 x_3 = 3A$$
$$x_1 + \alpha^2 x_2 + \alpha x_3 = 3B,$$

и отъ тукъ:

$$\left\{\begin{array}{l} A^3 \text{ или } u_1 = \frac{1}{3^3}(x_1 + \alpha x_2 + \alpha^2 x_3)^3 \\ B^3 \text{ или } u_2 = \frac{1}{3^3}(x_1 + \alpha^2 x_2 + \alpha x_3)^3. \end{array}\right. \tag{7}$$

Слѣдователно показаната метода на Нудде се привежда въ съставяне на функцията отъ коренитѣ x_1, x_2, x_3:

$$u = \frac{1}{3^3}(x_1 + \alpha x_2 + \alpha^2 x_3)^3, \tag{8}$$

или сѐ едно

$$v = 3^3 u,$$

която, явно е, че има само двѣ различни значения, дадени въ (7) и получени отъ размѣстването на x_1, x_2, x_3.

Резолвентното уравнение сега за v ще бѫде очевидно:

$$v^2 + 27qv - 27p^3 = 0.$$

С. Г.

Една метода за опрѣдѣляне хелиографичното положение на слънчевитѣ петна.[1]

При работата съ тази метода трѣбва отнапрѣдъ да ни сѫ познати елементитѣ на слънчевата ротация, а именно: дължината на вѫзела и наклонътъ на слънчевия екваторъ къмъ еклиптиката.

Съ хелиометра, или съ другъ микрометръ, опрѣдѣляме видимия диаметъръ на слънчевия дискъ, позиционния ѫгълъ (Θ) на петното спрѣмо слънчевия центъръ и геоцентричното му отстояние отъ центра на слънчевия дискъ; знаемъ ли това — опрѣдѣляме и хелиоцентричното отстояние ρ (= as) на петното до пробода на слънчевата повърхнина съ земния радиусъ-векторъ.

Нека a (фиг. I.) ни прѣдставя слънчевото петно, EQ — слънчевия екваторъ и p — полюса на този екваторъ. Нека NS е прѣсѣчката на слънчевата повръхнина съ деклинационния кръгъ, който минава прѣзъ центра на слънцето. Тази равнина сѣче слънчевата повръхнина въ голѣмъ кръгъ, който се проектира отъ земята като диаметръ на слънчевия дискъ. И еклиптиката сѣче слънцето въ голѣмъ кръгъ; а тъй като центрътъ на земята лежи въ равнината на слънцето, този кръгъ се проектира отъ земята пакъ като диаметръ eq на слънчевия дискъ. Прѣзъ центра на земята минаватъ

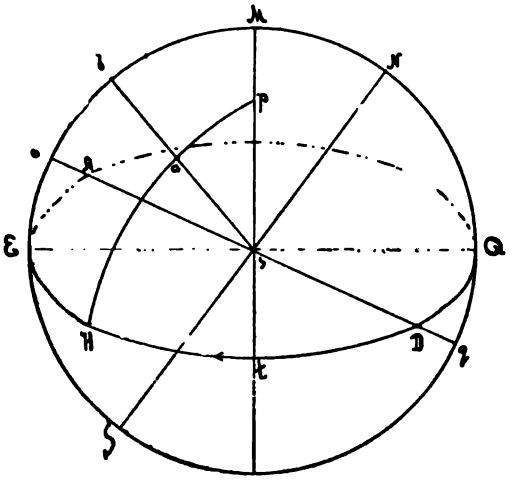

[1]) Горната метода бѣ специално нагодена за работа съ конструирания отъ насъ въ проектъ огледаленъ хелиометръ, за който говорихме въ едно отъ засѣданията на Софийското Физико-математическо Дружество. Почти едноврѣменно съ насъ Millochau е конструиралъ хелиометръ, основанъ на сѫщия принципъ (Comptes-rendus hebdomadaires des Séances de l'Académie des Sciences. Paris, 17 Octobre et 31 Octobre 1904). Въ общи черти тази метода наприличва на дадената отъ Carrington-а метода за опрѣдѣляне елементитѣ на слънчевата реакция и описана отъ A. Secchi въ съчинението „Le Soleil", томъ I. стр. 425.

още слънчевия меридиянъ Mpst и голѣмия слънчевъ кржгъ bas...., който минава прѣзъ петното a; и тѣзи два кржга ще се проектиратъ сжщо като диаметри на диска.

Въ фиг. I имаме $as = \rho$ — хелиоцентричното отстояние на петното a до земята, $\angle$ bsN — позициония му жгълъ. Да означимъ още st съ S и MN съ X.

Отъ сферичния трижгълникъ asp, дѣто $as = \rho$, $ps = 90^0 - \xi$, $\angle asp = \theta - \chi$, $\angle aps = Dt$ и дѣто ap е хелиографичната колатитюда $(90 - \lambda)$ на петното, имаме:

$$\left.\begin{aligned} \sin\lambda &= \cos\rho \sin\xi + \sin\rho \cos\xi \cos(\theta - \chi) \\ \cos\lambda \cos Dt &= \cos\rho \cos\xi - \sin\rho \sin\xi \cos(\theta - \chi) \\ \cos\lambda \sin Dt &= \sin\rho \sin(\theta - \chi). \end{aligned}\right\} (1).$$

Да опрѣдѣлимъ m и M отъ условията:

$$\left.\begin{aligned} \cos\rho &= m \sin M \\ \sin\rho \cos(\theta - \chi) &= m \cos M; \end{aligned}\right\} (a)$$

Формулитѣ (1) добиватъ слѣдния видъ:

$$\left.\begin{aligned} \sin\lambda &= m \cos(M - \xi) \\ \cos\lambda \cos Dt &= m \sin(M - \xi) \\ \cos\lambda \sin Dt &= \sin\rho \sin(\theta - \chi) \end{aligned}\right\} (1^1)$$

Отдѣто, като имаме прѣдъ видъ (a), добиваме:

$$\left.\begin{aligned} \operatorname{tg} M &= \frac{\operatorname{ctg}\rho}{\cos(\theta - \chi)}, \\ \operatorname{tg} Dt &= \frac{\sin\rho \sin(\theta - \chi)}{m \sin(M - \xi)} = \frac{\operatorname{tq}(\theta - \chi) \cos M}{\sin(M - \xi)} \\ \operatorname{tg}\lambda &= \operatorname{ctq}(M - \xi). \cos Dt. \end{aligned}\right\} (2)$$

Хелиографичната дължина L на петното е:

$$L = 180^0 + Dt + tD \qquad (3)$$

Отъ сферичния трижгълникъ Dst, дѣто жгълътъ при t е правъ, жгълъ sDt е равенъ на наклона Y на слънчевия екваторъ къмъ еклиптиката, а страна Ds е разликата въ хелиоцентричнитѣ дължини на земята и низходящия вжзелъ на слънчевия екваторъ, имаме:

$$\operatorname{tg} Dt = \operatorname{tg} Ds. \cos Y \qquad (4)$$

$$\sin\xi = \sin st = \sin Ds. \sin Y. \qquad (5)$$

Остава ни да опрѣдѣлимъ още жгълъ $\chi = Ms N$.

Да се обърнемъ къмъ фиг. II, която ни прѣдставя тази часть отъ слънчевата повърхнина, която се види отъ земята. Тукъ EQ е слънчевия екваторъ, а p — неговия полюсъ; eq — прѣсѣчката

на еклиптиката съ повърхнината на слънцето; T — точката въ която радиусъ-вектора на земята пробада слънчевата повърхнина; π — точката въ която правата, прокарана прѣзъ слънчевия центъръ s успоредно на свѣтската ось, пробада тази сѫща повърхнина. Кръговетѣ MpT и NπT отговарятъ респективно на кръговетѣ Mps и Nπs въ чертежъ I.

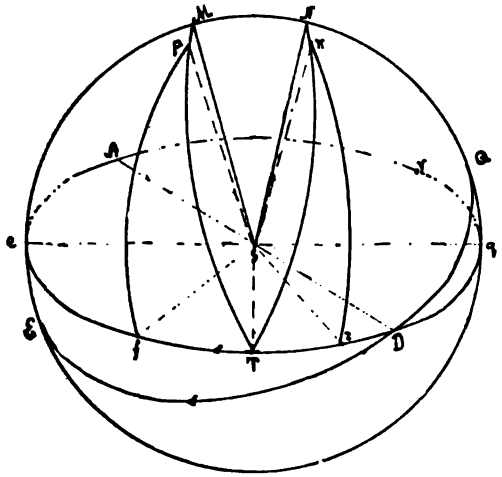

Дъгата πr отъ голѣмия кръгъ, който минава прѣзъ свѣтската ось sπ перпендикулярно къмъ еклиптиката, измѣрва наклона на тази ось къмъ еклиптиката, а дъгата vr е 90°. Сѫщо тъй дъгата pf е мѣрката на наклона (90 — Y) на слънчевата ротациона ось къмъ еклиптиката и Df = 90°. Тукъ имаме още eT = Tq = 90°, защото eMNQ е видимия слънчевъ контуръ отъ земята.

Отъ сферичния трижгълникъ πrT, дѣто Tr = vqT — 90° = 180° + + $\odot$ — 90° = 90° + $\odot$ и πr = i, имаме:

$$\operatorname{tg}\pi T r = \operatorname{tg} Nq = \frac{\operatorname{tg}\pi r}{\sin T r} = \frac{\operatorname{tg} i}{\cos\odot} \qquad (6)$$

Отъ сферичния трижгълникъ pft, дѣто Tf = vqD + 90 — (180 + + $\odot$) = — [90° — (VqD — $\odot$)], vqD = дължината на низходящия възелъ на слънчевия екваторъ и pf = 90° — Y, имаме

$$\operatorname{tg} p T f = \operatorname{tg} C M = \frac{\operatorname{tg} pf}{\operatorname{tg} fT} = -\operatorname{tg}(vqD - \odot)\operatorname{ctg} Y. \qquad (7)$$

Слѣдователно χ = MN = 180° — (eM + Nq) (8) е напълно опрѣдѣлено.

Резюме. Микрометричнитѣ измѣрвания ни даватъ позициония ѫгълъ θ на петното и геоцентричното му отстояние отъ центра на слънчевия дискъ, отдѣто по познатъ начинъ можемъ да получимъ и хелиоцентричното отстояние ρ на петното отъ земята. Формулитѣ (6) и (7) ни даватъ eM и Nq, които замѣстени въ (8) опрѣдѣлятъ χ. Отъ формулитѣ (4) и (5) опрѣдѣляме ξ и Dt. Знаемъ ли сега χ, ξ и Dt формулитѣ — (2[1]) и (3) ни даватъ търсенитѣ хелиографични координати λ и L на слънчевото петно. К. Поповъ.

Енциклопедия и обща теория на Правото.

Отъ проф. **М. Поповилиевъ.**

I.

Енциклопедия на Правото.

Когато правната наука се развои достатъчно и разпадна на разни клонове, възникнаха нови нужди и, впослѣдствие, се създадоха два вида литература, наречени отпослѣ методология и енциклопедия на Правото. Трѣбваше да се опрѣдѣли реда и пжтя за изучване и прѣподаване разнитѣ клонове на Правото: ходегетиката и дидактиката на правната наука, и така се създаде методологията на Правото [1]). Отъ друга страна, нуждата отъ обобщено знание се почувствува въ областьта на Правото, както и въ другитѣ области на умствената дѣятелность, и понеже нѣкои автори се опитаха да удовлетворятъ тази нужда чрѣзъ енциклопедизма [2]), създаде се енциклопедията на Правото, която взе бърже да се обогатява [3]). Ако енциклопедизмътъ е знание на всичко, енциклопедията е прѣгледъ, повърхностенъ или даже обстоятелственъ [4]), на всичкитѣ науки или на извѣстна група отъ тѣхъ, а енциклопедията на Правото — прѣгледъ на съдържанието на отдѣлнитѣ правни науки. Въ нея започна обикновено да бжде помѣствана и една часть върху методологията.

Относително енциклопедията на Правото, както относително енциклопедията въобще, понятието или нѣщото е прѣдшествувало съ много изнамѣрването на термина или названието. Прѣди Рингелберга, който пръвъ употрѣби думата енциклопедия [5]), сжществу-

---

[1]) Вж. указания върху литературата ѝ у *Неволинъ*, Энциклопедія законовѣдѣнія, Кіевъ, 1839 г., т. I, стр. 15 и слѣд. Прибавете: *Ortloff*, Methodologie oder Lehre des Studiums der Rechts- und Staatswissenschaft, Braunschweig 1863 год.

[2]) Вж. върху философията и енциклопедизма, *Коркуновъ*, Лекціи по общей теоріи права, 2 изд. Петербургъ, 1890, стр. 3 и слѣд.

[3]) Вж. разнитѣ съчинения, изброени у *Неволинъ*, пос. съч., стр. 17 и слѣд.; вж. сжщо: *Arndts Ritter v. Arnesberg*, Juristische Encyklopädie und Methodologie 10e Aufl. Stuttgart, 1901, S. 7 ff; а за историята на енциклопедията въобще и на енциклопедията на Правото въ особеность гл. *Friedländer*, Juristische Encyclopädie oder System der Rechtswissenschaft, Heidelberg, 1847, S. 4—42.

[4]) Споредъ Неволина, подъ енциклопедско изложение на една наука се разбира, обикновено, кратко изложение. Пос. съч., стр. 3, заб. 1.

[5]) *Ringelbergius*, Locubrationes vel potius absolutissima Kyklopaideia, Bas. 1541.

ваха купъ съчинения отъ този родъ подъ разни други названия, като summa, speculum, apparatus и др. Сѫщо прѣди Хунния, който пръвъ въведе въ Правото тази дума чрѣзъ съчинението си отъ 1638 год.[1]), по енциклопедията на Правото сѫществуваха още отъ XVI вѣкъ подъ название ars et scientia juris, introductum in jus, prolegomena juris, многобройни съчинения, най-забѣлѣжителното отъ които измежду първитѣ е безспорно онова на Лагуса отъ 1543 г.[2]). Тия стари названия оставиха слѣди за дълго врѣме и, ако въ повечето страни, между които на първо мѣсто стои отечеството на самата тази наука[3]), се употрѣбява почти изключително изразътъ енциклопедия на Правото, въ други си служатъ по прѣдпочтение съ названието: введение въ изучването на Правото. Така е въ Австрия[4]), Швейцария[5]), Италия[6]) и Франция[7]).

Енциклопедията на Правото е специална енциклопедия: тя е прѣгледъ на правнитѣ науки. Обемътъ ѝ е различенъ у разнитѣ автори и е зависѣлъ много отъ личнитѣ имъ наклонности. Догдѣто единъ обръща особно внимание върху историята на Правото[8]),

---

[1]) *Hunnius*, Encyclopaidia juris universi, издадено въ Кьолнъ.

[2]) Methodica juris utriusque traditio.

[3]) Германия, гдѣто впрочемъ се четатъ много курсове подъ заглавие: введение въ правната наука, както е озаглавилъ и *Kohler* издадената си прѣзъ 1902 год. въ Лайпцигъ книга. Вж. за нея нашата бѣлѣжка въ Юридически прѣгледъ, 1904 г. XII, стр. 73 и сл.

[4]) *Ренненкампфъ*, Очерки юридической энциклопедіи, 2 изд., Кіевъ и Петербургъ 1880, стр. 13. Напр.: *Perthaler*, Recht und Geschichte, zur encyklopädischen Einleitung in das Studium der juridisch-politischen Wissenschaften, Wien 1843; *Ratkowsky*, Encyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaften als Einleitung in deren Studium, Wien, 1890.

[5]) Напр., *Löw*, Einleitung in das Studium der Rechtswissenschaft, Zürich, 1835.

[6]) Напр., *Zambelli*, Saggio sopra l'introduzione enciclopedica allo studio paliticolegale, 1828; *Buniva*, Enciclopedia del diritto ossia introduzione generale alla scienza del diritto, Torino, 1851; *Buonamici*, Introduzione allo Studio di diritto o Enciclopedia giuridica, Pisa, 1869; *Brugi*, Introduzione alle scienze giuridiche e sociali, 3 ed., Firenze, 1898. — Други, обаче, като Гуелфи, Пепере, турятъ за заглавие на съчиненията си: Enciclopedia del diritto или Enciclopedia giuridica. — Относително слѣдванитѣ въ училищното законодателство названия, гл. *Guelfi*, Enciclopedia giuridica, 5 ed., Napoli, 1905, p. 161, n. 2.

[7]) Въ Франция, собствено, едва ли има нѣкое установено название. Много автори, подъ Введение въ изучването на Правото, сѫ писали философии на Правото: напр., *Belime*, Philosophie du droit ou cours d'introduction à l'étude du droit, 2 vol., Paris, 1844, и 4e éd. 1884; *Lucien Brun*, Introduction à l'étude du droit, 2e éd. Paris 1887, и др. Обаче, *Eschbach* го е отождествилъ съ енциклопедия на Правото: Introduction générale à l'étude du droit ou cours d'encyclopédie du droit 3e éd., Paris, 1856; сѫщо *Pellat*, който е озаглавилъ прѣвода на Фалковата Juristische Encyklopädie така: Cours d'introduction générale à l'étude du droit ou encyclopédie juridique, Paris, 1841. При все това *Pradier-Fodéré* е написалъ една прѣкрасна енциклопедия на Правото подъ заглавие: Principes généraux de droit, de politique et de législation, Paris, 1869.

[8]) *Ешбакъ*, пос. съч.; *Буонамичи*, пос. съч.; *Namur*, Cours d'encyclopédie du droit, Liège, 1875.

други я изключва съвършено [1]); догдѣто единъ ограничава изслѣдванията си само въ вжтрешното Право [2]), други се занимава и съ международното [3]). Въпрѣки тази неопрѣдѣленость, която продължава и въ сегашно врѣме, може да се каже, че обемътъ на енциклопедията е расълъ постоянно. Отначало тя е обгръщала само вжтрешно-правнитѣ науки и е имала почти изключително догматически характеръ. Нетелбладтъ [4]) прибави къмъ тѣхъ вънкашната история на Правото, т. е. историята на правнитѣ източници, а Райтемайеръ [5]) въ 1745 год. — вжтрешната история на Правото, т. е. историята на съдържанието на правнитѣ правила. По-послѣ Шмалцъ [6]) притури и философията на Правото, а въ началото на миналия вѣкъ Велкеръ започна една най-обемиста енциклопедия, отъ която излѣзе обаче само единъ томъ [7]). Най-сетнѣ Карлъ Пюттеръ [8]) помѣсти въ енциклопедията и всемирната история на Правото, на която започна да се гледа сериозно и отъ други, ако и немногочислени автори, а Буонамичи [9])—и учението за приложенията (dottrina delle applicazioni), т. е. правното изкуство и професии. Днесъ енциклопедията на Правото е, по начало, прѣгледъ на всичкитѣ специални правни науки.

Както модернитѣ, тъй и старитѣ автори дѣлятъ енциклопедията на Правото на двѣ части: обща и особна. Въ общата часть се обясняватъ извѣстни общи правни понятия, като: Право въ обективенъ смисълъ, източникъ на Правото, право въ субективенъ смисълъ, правоотношение, юридически факти и пр. А въ особната часть се даватъ свѣдѣния за съдържанието на отдѣлнитѣ правни науки. Общата часть се явява като едно введение къмъ особната, която е главната часть на енциклопедията на Правото. Вслѣдствие на това, ако и да съдържа едно кратко учение за Правото въобще, енциклопедията е прѣди всичко и главно единъ прѣгледъ на съ-

---

1) *Orban*, Cours d'encyclopédie du droit, Liège, 1893.

2) *Arndts*, op. cit.

3) *Рождественскій*, Энциклопедія законовѣдѣнія, 1863.

4) Nettelbladt, цитуванъ отъ *Неволинъ*, пос. съч., стр. 12—13.

5) *Reitemeier*, Encyklopädie und Geschichte der Rechte in Deutschland, Göttingen, 1785, цитуванъ у сжщия, стр. 13.

6) *Schmalz*, Encyclopädie des gemeinen Rechts, Königsberg, 1790, цитуванъ у сжщия, пос. стр.

7) *Welker*, Die universal- und die juristisch-politische Encyklopädie und Methodologie, zum Gebrauche bei Vorlesungen und für das Selbststudium, I Bd. Stuttgart, 1829.

8) *K. Pütter*, Der Inbegriff der Rechtswissenschaft oder juristische Encyklopädie und Methodologie, Berlin, 1846, в, *Friedländer*, op. cit., S. 41—42.

9) *Buonamici*, op. cit., libro quinto, p. 554 — 601.

държанието на правнитѣ науки. Това бие въ очи при първото разгръщане коя да е книга по този прѣдметъ.

Споредъ особната си часть, която може да бжде повече или помалко обстоятелствена, енциклопедията на Правото бива формална или вънкашна и материална или вжтрешна. Когато въ особната часть сж означени само кадритѣ на отдѣлнитѣ правни дисциплини, заглавията на тѣхнитѣ поддѣления и опрѣдѣленията на отдѣлнитѣ институции, енциклопедията е формална. Наопаки, тя е материална, когато въ особната часть е изложено и съдържанието на правилата, които влазятъ въ тия кадри или уреждатъ тия институции. Формална е, напр., енциклопедията на Арндса, а материална енциклопедията на Меркеля, на Гуелфи или на Рождественскій [1]). Мнозинството на авторитѣ се произнася въ полза на материалната енциклопедия на Правото: тя трѣбва да резюмира главнитѣ материи, изучвани отъ отдѣлнитѣ клонове на правната наука, за да може да установи вжтрешната или веществена връзка между тия клонове и да прѣдстави Правото като едно цѣло [2]). Даже автори [3]), които се обявяватъ за формалната енциклопедия на Правото и искатъ прѣди всичко да напишатъ една такава, прибавятъ и указания върху съдържанието на правнитѣ правила, за да може енциклопедията имъ да постигне цѣльта си.

Отъ това става явно, че енциклопедията е формална или материална, споредъ назначението, което ѝ дава съставителтъ. А тя може да бжде прѣдназначена просто да введе въ изучването на Правото и да служи за подготвяне и ориентирване на начеващия студентъ [4]), или сжщеврѣменно да прѣдстави и за свършилитѣ правното си образование една жива картина на изученото, за да могатъ послѣднитѣ да наредятъ познанията си въ форма на една синтеза [5]), а за това се изисква, разбира се, повече данни отъ вжтрешностьта на отдѣлнитѣ клонове на правната наука [6]). Първото

---

[1]) *Merkel*, Juristische Encyklopädie, 2e Aufl, Berlin, 1900. Има и 3-о издание отъ 1904 г.; Francese Filomusi *Guelfi*, Enciclopedia giuridica, 5. ed. riveduta, Napoli 1905. Отъ това издание е излѣзла само dispenza I: Introduzione — Parte generale; *Рождественскій*, пос. съч.

[2]) *Guelfi*, op. cit., p. 158, отфърля дѣлението енциклопедията на вънкашна и вжтрешна и, заедно съ *Pepere*, Enciclopedia del diritto, 3a ed., Napoli, 1879, p. 3, твърди, че тя е сжществено органическа.

[3]) Като *Gareis*, Rechtsencyklopädie und Methodologie, 2e Aufl., Giessen, 1900, S. 14. Има и 3-о издание отъ 1904 г.

[4]) Такова назначение на епциклопедиитѣ си даватъ, напр., *Arndts*, op. cit., § 7, S. 6; *Orban*, op. cit., n° 3, p. 6.

[5]) На това мнѣние сж, напр., *Неволинъ*, пос. съч. стр. 7; *Gareis*, op. cit., §1, S.1.

[6]) *Falck* се съмнява, дали подобна една енциклопедия би могла да служи въ началото на изучването правнитѣ науки, Juristische Encyklopädie, 5e Aufl., Leipzig, 1851, S. 36.

схващане на енциклопедията на Правото е извънредно тѣсно: значението на енциклопедията е тогава чисто пропедевтическо. Пикаръ нарича, съ извѣстно прѣзрѣние, енциклопедиитѣ отъ този родъ прелиминарни [1]).

Формална или материална, конспектообразно изложение или по-обстоятелствено резюме на отдѣлнитѣ науки, енциклопедията на Правото и въ двата случая не може да бѫде приета за самостоятелна наука. Тя нѣма свой собственъ прѣдметъ и черпи всичкитѣ си свѣдѣния отъ наукитѣ, които излага накратко. Това е очевидно. Обаче въ края на XVIII в. Конопакъ счелъ за необходимо да го докаже изрично за енциклопедията въобще и, освѣнъ приведения вече мотивъ, напълно достатъченъ споредъ насъ, посочва и другъ единъ, повече математически, като оборва мнѣнието на Круга [2]). Общата енциклопедия е прѣгледъ на всичкитѣ науки; ако и тя е наука, тогава и тя ще влезе въ числото на прѣглежданитѣ науки; а това е унищожение на самото понятие за енциклопедията [3]). Казаното отъ Конопака за общата енциклопедия е вѣрно и за енциклопедията на Правото: ако послѣднята е самостоятелна наука, ще трѣбва една нова по-обемиста правна енциклопедия, която да прави прѣгледъ на първата; но, понеже и тази нова правна енциклопедия ще бѫде самостоятелна наука, ще трѣбва една третя, още по-обемиста, която да прави прѣгледъ на втората и т. н. до безконечность.

Но ако енциклопедията на Правото не е самостоятелна наука не е ли поне особенъ прѣдметъ на прѣподаване, вслѣдствие на педагогическата цѣль, която прѣслѣдва, да введе въ изучването на Правото? Този възгледъ се сподѣля отъ руския писатель Звѣревъ [4]). Споредъ него енциклопедията на Правото нѣма свой отдѣленъ прѣдметъ и черпи материала си отъ философията на Правото [5]), която се занимава съ Правото въобще, съ общитѣ положения на

---

[1]) *Picard*, Le droit pur, Paris et Bruxelles, 1899, p. 5—6.

[2]) *Krug*, Ueber den Zusammenhang der Wissenschaften unter sich und mit den höchsten Zwecken der Vernunft, 1795.

[3]) *Konopak*, Ueber den Begriff und Zweck einer Encyklopädie im Allgemeinen und der Encyklopädie der Rechtswissenschaft im Besonderen, Halle, 1800, § 14.

[4]) Энциклопедія права въ ряду юридическихъ наукъ, въ Юридическій Вѣстникъ, 1880, XII, № 1, стр. 38.

[5]) И *Аренсъ* казва приблизително сѫщото, че, за да постигне цѣльта си като введение въ Правото, юридическата енциклопедия не може да бѫде отдѣлена отъ философията на Правото и развивана безъ основнитѣ положения на послѣднята. Juristiche Encyklopädie, 1855, Einleitung, въ руския прѣводъ: Юридическая энциклопедія, или органическое изложеніе науки о правѣ и государствѣ на основаніи принциповъ этической философіи права, Москва, 1863, стр. 2. Въ сѫщия смисълъ: *Guelfi*, Del concetto della enciclopedia del diritto, Napoli, 1876, p. 22 и Enciclopedia del diritto, 5. ed. cit., p. 159—160.

правната наука, най-сетнѣ съ систематиката и методологията на Правото. Тя е едно повторение на философията на Правото[1]), но при все това има една, макаръ и скромна, обаче високополезна и необходима функция: ввеждане въ изучването на Правото. Философията на Правото е самостоятелна наука, енциклопедията е само прѣдметъ на прѣподаване: първата изучава, втората само излага; първата има критически характеръ, втората просто догматически.

Мнѣнието на Звѣрева, оборено вече отъ други автори[2]), е неприемливо. Естествено е, че ако енциклопедията излага часть отъ съдържанието на философията на Правото, тя е една философия на Правото, скратена или изложена въ по-практическа форма, за да може да бжде разбрана отъ начеващитѣ студенти, които ще упжтва, но все пакъ философия на Правото; съ особния приемъ на излагането, науката не се измѣнява никакъ и не може да носи друго название. Сжщото може да се каже и за общото схващане, споредъ което енциклопедията на Правото заема материала си отъ съдържанието на нѣколко или всичкитѣ отдѣлни правни науки; само че тука тя ще бжде едно послѣдователно изложение на разни науки.

Критиката отфърли съвършено енциклопедията на Правото, като прѣгледъ на съдържанието на отдѣлнитѣ науки. Тъй разбирана, тя не удовлетворява нуждата отъ обобщено знание, обременява паметьта, безъ да развива учещия се, понеже излага накратко, безъ да обяснява; най-сетнѣ оставя да се чувствува нужда отъ пообстоятелствени данни по общитѣ понятия, които тя засѣга само мимоходомъ въ общата си часть[3]).

Въ началото на XIX в. философскитѣ учения на Шелинга и Хегеля измѣниха схващането на енциклопедията въобще и това повлия, обаче само вънканшно, върху енциклопедията на Правото, която започна да бжде считана за една самостоятелна наука. Основната идея на Шелинговата философия се състоеше въ това, че всичко въ свѣта се намѣрва въ органическа връзка. Науката е едно цѣло, единъ организмъ; нейнитѣ части трѣбва да бждатъ изучвани въ връзка съ цѣлото, както органитѣ на организма. Затова, прѣди да се пристжпи къмъ отдѣлнитѣ науки, нужно е да се има вече понятие за науката като едно цѣло, а такава е и зада-

---

[1]) Сжщото изказва и *Аренсъ*, като полага за задача на енциклопедията да покаже всичкото значение на правната философия въ всичкитѣ области на Правото. Пос. съч. и прѣв., стр. 4.

[2]) *Коркуновъ*, пос. съч., стр. 27—28.

[3]) По тия точки, в. *Коркуновъ*, пос. съч., стр. 10—12.

чата на енциклопедията, която се явява като наука на наукитѣ [1]). Това схващане на енциклопедията въобще се прѣнесе въ областьта на Правото отъ юриститѣ, привърженци, прѣки и косвени, на Шелинговата философия [2]). Правото е единъ организмъ, едно цѣло; енциклопедията на Правото е прѣдназначена да ни запознае съ това цѣло, вжтрешно привързано въ своитѣ части. Връзката е общото понятие, което сплотява частитѣ въ едно цѣло: то е центрътъ на окржжностьта, който съединява частитѣ отъ периферията, като ги привързва къмъ себе си. Този възгледъ се разпространява набърже въ Германия и Ортлофъ може да твърди, че „основната точка, върху която новитѣ енциклопедисти сж съгласни помежду си относително задачата на енциклопедията, се състои въ философско-юридическото изображение на Правото, като едно живо цѣло или организмъ [3]).

Отъ тука слѣдва, че освѣнъ общата връзка, която трѣбва да изнамѣри и която образува правния организмъ, енциклопедията на Правото нѣма своя собствена область, свое собствено съдържание. Освѣнъ това прѣдметътъ ѝ съ нищо не се ограничава. Защото до гдѣ ще отива това изображение или изложение, за което говори Ортлофъ? Всичкитѣ части на правния организмъ ще бждатъ ли прѣдставени? Това е въпросъ, на който юриститѣ енциклопедисти не сж никога отговорили. Едно може да се каже [4]) и то е, че, споредъ тѣхъ, практическото назначение на енциклопедията на Правото е да служи като введение въ изучването на правната наука, затова и тя трѣбва да избѣгва подробноститѣ. [5]).

Но какъ може енциклопедията на Правото, макаръ и безъ собственъ прѣдметъ, да бжде самостоятелна наука? Това качество имала тя поради особния начинъ, по който изучава материала. Особностьта на енциклопедията на Правото, казва Деларовъ, не се състои въ това, което изучава, а въ това, какъ тя го изучава, и по това се отличава отъ сбора на правнитѣ науки; даже когато изучава частитѣ, тя пакъ се отличава отъ отдѣлнитѣ науки по на-

---

[1]) *Шеллингъ* е изложилъ този възгледъ въ своитѣ Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums, издадени прѣзъ 1802 г.

[2]) Като: *Warnkönig*, Juristische Encyklopädie oder organische Darstellung der Rechtswissenschaft mit vorherrschender Rücksicht auf Deutschland, Erlangen, 1853; *Ahrens*, op. cit., 1855; *Walter*, Juristische Encyclopädie, Bonn, 1856; *Ortloff*, Die Encyklopädie der Rechtswissenschaft in ihrer gegenwärtigen Bedeutung, Jena, 1857.

[3]) *Ortloff*, op. cit., S. 103.

[4]) Въ сжщия смисълъ, *Звѣревъ*, пос. спис. и стат., стр. 20.

[5]) Такова е мнѣнието, напр., на *Аренса*, пос. съч. и прѣв., стр. 1. Ср. *Guelfi*, op. cit., p. 160—161. Contrà, *Walter*, op. cit., S. 5.

чина, по който се отнася къмъ тѣхъ, по особната гледна точка, отъ която ги разглежда.[1]) Но кой е този особенъ начинъ, коя е тази особна гледна точка? На този въпросъ едва ли се посветяватъ по нѣколко думи, казани мимоходомъ, и всѣки авторъ си има своя собствена формула. Обаче, общата идея е слѣдната: енциклопедистътъ изучава разнитѣ части на Правото, безъ да изгубва изпрѣдъ видъ цѣлото, къмъ което тѣ сѫ привързани, а връзката, както казахме вече, това е общото или върховно понятие. И Валтеръ казва че „стремлението на енциклопедията трѣбва да бѫде постоянно насочено къмъ това, да свърже разединенитѣ явления чрѣзъ общитѣ идеи и да запази живо съзнанието за тази връзка.[2])

Но нима този начинъ е собственъ само на енциклопедията? Днесъ е признато, наопаки, че той е общъ начинъ за изучване всичкитѣ науки: никакво изслѣдване на единъ частенъ въпросъ не може да доведе до добри резултати, ако то става изолирано; истинското научно изслѣдване изисква да се държи всѣкога смѣтка за цѣлото. И ето защо, слѣдъ този неуспѣхъ да я въздигнатъ на височината на една самостоятелна наука, литературата на енциклопедията на Правото, тъй цвѣтуща въ срѣдата на миналия вѣкъ, упадна даже въ самата Германия. Въ написанитѣ прѣзъ послѣднитѣ тридесеть години енциклопедии отъ Арндса, Меркела, Гарайса и Колера, е съвършено изоставена мисъльта, че енциклопедията на Правото може да бѫде самостоятелна наука.[3])

При все това въ възгледа на енциклопедиститѣ отъ органическото направление има извѣстна часть истина. Енциклопедията на Правото трѣбва да изнамѣри общата връзка на правнитѣ науки. А тази обща връзка, това сѫ, както забѣлѣзва Звѣревъ,[4]) послѣднитѣ основания, върху които почиватъ отдѣлнитѣ науки и които, слѣдов., сѫ общи за всичкитѣ тѣхъ; това сѫ, другояче казано, общитѣ понятия, които отдѣлнитѣ науки прѣдполагатъ, но не обясняватъ и които, изложени систематически, съ-

---

[1]) Очерки по энциклопедіи права, т. I, Петербургъ, 1878, стр. 4—6.

[2]) Op. cit., 3, 5, 6. — Нека приведемъ и мнѣнието на *Ренненкампфа*. Юридическата енциклопедия, казва той, има за задача да прѣдстави правната наука като единъ живъ организмъ, проникнатъ отъ една висша идея; за да постигне тази задача, тя не се задоволява съ просто заимствуване отъ другитѣ науки и съ разполагане материала по вънкашни признаци, напр. по азбученъ редъ или по една произволна система, а се стреми да прѣработи цѣлото съдържание на правната наука като едно цѣло и въ него да намѣри основнитѣ начала и присѫщата на Правото система. Юридическая Энциклопедія, Кіевъ, 1889, стр. 2—3.

[3]) Ср. нашата бѣлѣжка, по поводъ на книгата на Колера, въ Юридически Прѣгледъ, 1904, XII, стр. 74.

[4]) Посоч. спис. и стат., стр. 26.

ставляватъ общата теория на Правото. Тия общи понятия сж отдѣленъ отъ материята на специалнитѣ науки прѣдметъ, достатъченъ да прѣдаде на науката, която се занимава съ него, пълна самостоятелность. Твърденията на Неволина по въпроса за самостоятелностьта на правната енциклопедия като наука сж достатъчно поучителни;[1]) заключението му изглежда да бжде, че енциклопедията е самостоятелна наука въ общата си часть, а просто съкратено изложение на отдѣлнитѣ науки, „неголѣмъ образецъ на величественото здание", въ особната си часть. Излишното въ енциклопедията е, слѣдов., особната часть; тя трѣбваше да се махне и това стана по-послѣ. По този начинъ се дойде естествено до общата теория на Правото, която прѣзъ послѣдния четвъртъ на миналия вѣкъ се установи като нова школа въ Русия и Германия.[2]) Но тя сжществуваше отдавна въ една изолирана отъ континента страна, гдѣто броеше вече доста голѣма литература и имаше свое отличително име.

II.

Аналитическата юриспруденция въ Англия.

Азъ говоря за Англия и за нейната Analytical School of Jurisprudence, основана отъ Остина, по слѣдитѣ на Хобса и Бентама, още въ началото на миналия вѣкъ и длъжеща названието си на слѣдвания отъ нея методъ.

Споредъ английскитѣ юристи Правото може да бжде изучвано по три различни метода: аналитически, исторически и сравнителенъ.[3]) Аналитическиятъ методъ се състои въ разлагането положителното Право на съставнитѣ му части и класифицирването

---

[1]) Пос. съч., стр. 7—9.

[2]) Тази школа очаква още своето название. Италиянскиятъ професоръ *Ванни* намѣрва, че тя трѣбва да се кръсти юридическа школа. Funzione pratica della filosofia del diritto considerata in se ed in rapporto al socialismo contemporaneo, Bologna, 1894, p. 9.

[3]) *Chan-Toon*, The nature and value of jurisprudence, 2d ed., London 1889, p. 36. *James Brice* наброява четири метода; той прибавя и метафизическия или априорния, който, споредъ него, има справедливи претенции да бжде почитанъ. Този методъ започва съ изслѣдването на отвлѣченитѣ идеи за правото въ обективенъ и субективенъ смисълъ (law and right) въ отношенията имъ съ нравственостьта, свободата и човѣшката воля въобще и послѣ разглежда основнитѣ правни понятия или категории, като суверенитетъ, подчинение право въ субективенъ смисълъ, искъ, задължение, правонарушение, отговорность и понятията, влазящи въ извѣстни основни и всемирни правни институти, като семейството, собственостьта, наслѣдството, договора, като се старае всѣкога да открие етическата и психологическата основа на понятието или института и да я построи въ нейната чистота и съвършенство, както трѣбва да бжде. Studies in History and jurisprudence, Oxford, 1901, 2d vol., p. 174, 175, 178.

на послѣднитѣ. Историческиятъ методъ очъртава развитието на системата на едно Право до настоящитѣ ѝ форми. А сравнителниятъ методъ подфърля на сравнение двѣ или нѣколко правни системи въ извѣстна тѣхна часть, напр. въ отношение на извѣстенъ родъ договори. Аналитическата школа слѣдва първия методъ: юристътъ разлага понятието за Правото на неговитѣ съставни елементи, които изучава послѣдователно; разглежда нѣкои основни понятия, особно ония за държавата и суверенитета, които Правото прѣдполага споредъ английското схващане;[1]) показва слѣдъ това отношенията и връзката на тия понятия и съставя въ правната область разни класификации, на които се отдава особна важность. По този начинъ се третира за Правото въ обективенъ и субективенъ смисълъ, за възникването на Правото и неговитѣ разни видове и пр.

Въ лекциитѣ си по юриспруденцията или философията на положителното Право основателтъ на школата слѣдва сравнително-аналитически методъ[2]). Материята, прѣдметъ на юриспруденцията, е, споредъ него, положителното Право, т. е. Правото, установено, изрично или мълчаливо, въ едно независимо политическо общество отъ върховното правителство. Юриспруденцията е частна или народна, когато се занимава съ системата на Правото на една страна, или съ нѣкоя часть отъ тази система. Тя е обща или сравнителна, когато се занимава съ началата, понятията и различията, общи за правнитѣ системи на разнитѣ страни съ по-напрѣднала цивилизация. Нѣкои отъ тия начала, понятия и различия сѫ неизбѣжни; тѣ се срѣщатъ въ всичкитѣ правни системи, понеже безъ тѣхъ не може да си въобразимъ една стройна, вѫтрешно привързана правна система[3]). Другитѣ не сѫ необходими; правната система е възможна и безъ тѣхъ[4]); но понеже почиватъ върху една утилитарна основа, еднаква въ всичкитѣ общества, тѣ обикновено се срѣщатъ въ по-

---

[1]) Тѣзи двѣ понятия, съединени, даватъ онова за независимото политическо общество (independent political society); а само такова общество може да издава заповѣди и волята му да бѫде източникъ на Правото.

[2]) *John Austin,* Lectures on jurisprudence or the philosophy of positive law, 5th ed. revised and edited by Robert Campbell, 2 vol., London 1885. *G. Henry* е прѣвелъ на френски съ прѣдговоръ и бѣлѣжки нѣкои части подъ заглавие: La philosophie du droit positif, Paris 1894. Прѣзъ живота на автора сѫ били издадени само първитѣ шесть лекции, въ които е билъ разпрѣдѣленъ и материалътъ на лекциитѣ VII—XI; книгата е била озаглавена така: The province of jurisprudence determined, London, 1832. Останалитѣ лекции сѫ били прибавени отпослѣ по рѫкописа на автора.

[3]) Такива сѫ понятията за право, задължение, свобода, правонарушение, наказание, поправление, Право въ обективенъ смисълъ, суверенитетъ, независимо политическо общество, абсолютно и относително право и пр. Vol. II, p. 1074.

[4]) Авторътъ привежда за примѣръ jus personarum et jus rerum, ibid.

напрѣдналитѣ правни системи; затова и тѣ могатъ, като всемирни, да бждатъ турени между началата, прѣдметъ на общата юриспруденция. При все това послѣднята не се занимава съ всичкитѣ тия понятия и начала; това би било безполезно и даже невъзможно. Тя се ограничава съ извѣстни главни термини (leading terms), които се срѣщатъ въ всѣка една часть на правната наука, наврѣдъ, гдѣто и да се обърнемъ. Такива сж, напр., слѣднитѣ: Право въ обективенъ смисълъ, право въ субективенъ смисълъ, задължение, правонарушение, санкция, лице, нѣщо, дѣйствие, въздържане[1]). Безъ тѣхъ никакво по-нататъшно разискване не е възможно. И понеже общата или универсална юриспруденция има такъвъ единъ прѣдметъ, Остинъ я нарича още и философия или общи или първи начала на положителното Право[2]). Остинъ подфърля на единъ грижливъ анализъ посоченитѣ термини, различава ги отъ сходнитѣ понятия и ги класифицира споредъ относителния имъ обемъ. Въ всичкитѣ си издирвания, той приема Правото каквото си е, добро или лошо[3]), безъ да го разглежда критически, безъ да се занимава съ въпроса: какво то трѣбва да бжде[4]). И нека прибавимъ, при всичко че той не заявява това изрично никждѣ, че него не го интересува съдържанието на правнитѣ правила; послѣдното не е прѣдметъ на неговитѣ сравнителни изслѣдвания, които иматъ за обективъ само основнитѣ понятия. И наистина, инакъ неговата наука щѣше да се смѣси съ сравнителното Право. Съ други думи

---

[1]) *E. R. (Edmund Robertson)* забѣлѣзва, въ Encyclopædia Britannica, че въпросътъ за понятията право въ субективенъ смисълъ и задължение (right and duty) и за връзката между тѣхъ е типътъ отъ въпроситѣ, съ които се занимава аналитическата юриспруденция. V⁰ *Law,* vol. XIV, p. 354.

[2]) Това название Остинъ го заема отъ Хайделбергския професоръ Хуго, който озаглавилъ едно свое съчинеиие „естествено Право", но изложилъ въ него една философия на положителното Право. *Austin,* vol. I, p. 32. Хуговото съчинение, за кóето е въпросъ, е неговиятъ Lehrbuch des Naturrechts, als einer Philosophie des positiven Rechts, 1-е Ausg. 1798, 4-е Berlin 1819. За схващането на тази философия на положителното Право, гл. *Falck,* Juristische Encyclopädie auch zum Gebrauche bei akademischen Vorlesungen, 5-е Ausg. von R. Jhering, Leipzig 1851, S. 86.

[3]) *E. R.* Encyclopædia Britannica, loc. cit., намѣрва, че е въ направлението на развитието на английската мисъль да се взематъ настоящитѣ правила като положителни факти, безъ огледъ на тѣхната доброта или лошевина, и че това схващане на правната наука е въ тѣсно отношение съ съврѣменнитѣ научни понятия.

[4]) *Austin,* vol. I. p. 31 and. foll., 86; vol II.: On the uses of the study of jurisprudence, p. 1072 and foll. — Както самъ забѣлѣзва, това схващане на общата юриспруденция, като противопоставена на частната, Остинъ го е намѣрилъ изложено добрѣ у Хобса въ частьта на Левиатана, която се отнася до гражданското, т. е. положителното Право. „Подъ граждански правила, азъ разбирамъ ония, казва Хобсъ, коиго, хората сж длъжни да съблюдаватъ като членове не на това или онова общество (commonwealth) въ частность, а на едно общество . . . Намѣрението ми е да покажа, не какво е право тука или тамъ, а какво е право". *Austin,* vol. I, p. 32. Гл., за повече свѣдѣния върху възгледа на Хобса, *Chan-Toon,* op. cit., p. 16 and foll.

общата юриспруденция е една формална наука. Това признава и Лайтвудъ, който нарича „чиста“ юриспруденция оная, която се занимава съ посоченитѣ отъ Остина основни понятия[1]). Най-сетнѣ ето и назначението на общата юриспруденция споредъ Остина. Тя служи да подготви студента за изучването както на английското, тъй сѫщо и на кое да е друго Право. Запознатъ съ общитѣ понятия, той може съ сравнителна леснина и бързина да разбере едно конкретно Право, като една система или органическо цѣло; да схване различнитѣ отношения между частитѣ му и подчиненостьта на по-низкитѣ начала спрѣмо по-общитѣ или по-обемащитѣ. Освѣнъ това прѣдварителното изучване на общата юриспруденция влияе и възпитателно върху студента: то го прави по-способенъ да изучи и задържи началата на конкретното Право, безъ да го направи негоденъ за практиката[2]).

Отъ обясненията на Остина ние разбираме, че понятията, които образуватъ прѣдмета на неговата юриспруденция, сѫ общи отъ двойна гледна точка: тѣ сѫ общи за разнитѣ по-напрѣднали Права и общи за разнитѣ клонове или части на правната наука. Послѣдната точка, много важна спредъ насъ, е едвамъ отбѣлѣзана мимоходомъ отъ Остина. Това е, може би, и причината, за гдѣто не е ограничилъ достатъчно своя анализъ и е проникналъ въ областьта на отдѣлнитѣ клонове на правната наука. А естествено е, че ако общата юриспруденция има за прѣдметъ общитѣ понятия на отдѣлнитѣ клонове на правната наука, то обективно тя ще бѫде спрѣмо тѣхъ като едно общо введение[3]). Възгледъ, напълно приетъ отъ Салмонда въпрѣки противното мнѣние на Холленда[4]).

Основата на Остиновото схващане е била много критикувана главно отъ Мена и Холленда.

Менъ упрѣкава Остина, за гдѣто взема прѣдъ видъ въ издирванията си само правнитѣ системи на по-напрѣдналитѣ по цивилизация страни; вслѣдствие на това, неговитѣ обобщения били невѣрни въ този смисълъ, че не отговаряли на условията на първобитнитѣ страни, особно на източнитѣ tax-collecting societies. Така, опрѣдѣлянето Правото като заповѣдь на суверена къмъ политически подчиненитѣ нему хора и санкционирана отъ него, кара

---

[1]) *Lightwood.* The nature of positive law, London 1883, p. 12—14. — Холлендъ схваща цѣлата юриспруденция като една формална наука. Jurisprudence, 2d ed., London 1882, p. 5—8.

[2]) *Austin,* op. cit., vol. II, p. 1082 and foll.

[3]) Ср. *Звѣревъ,* пос. сп. и ст., стр. 24.

[4]) *Salmond,* Jurisprudence or the theory of the law, London 1902, p. 8, 483; по това съчинение, въ нашата рецензия въ Юридически Прѣгледъ, XII, 1904, стр. 645 сл.; *Holland,* op. cit. p. 5.

Остина да приеме, че обичайното Право става положително Право само чрѣзъ признаването му отъ суверена или отъ делегатитѣ на послѣдния, сѫдиитѣ; а това твърдение е, споредъ Мена, сигурно невѣрно, поне за управляванитѣ изключително отъ обичайното Право общества, за които не може да се каже, че суверенътъ търпи обичайното Право, позволява го и така косвено заповѣдва [1]). Къмъ тази критика Кларкъ прибавя, че опрѣдѣленията на Остина фърлятъ изцѣло въ сѣнка ония исторически правни зачатъци, които сѫ сѫществували у всичкитѣ народи като правила за поведението на хората, прѣди да може да се говори или мисли за какво и да е законодателство [2]). Критиката на Мена противъ Остина е била подвзета отпослѣ и освоена отъ повечето английски юристи [3]).

Бѣлѣжкитѣ на Холленда сѫ изказани въ формата на критика противъ названието на науката: „Обща" юриспруденция, противопоставена на „частната". Холлендъ мисли, че частна юриспруденция не може да има и затова намѣрва епитетътъ „обща" съвършено излишенъ. Ако се говори за „частна" юриспруденция, то става, защото подъ нея се разбира или знаянето на Правото на единъ отдѣленъ народъ или науката, извлѣчена отъ наблюдения сѫщо върху Правото на една само страна. Но емпирическитѣ и практически познания върху едно конкретно Право Холлендъ не ги нарича

---

[1]) Споредъ правилото: „Whatever the sovereing permits, he commands", *Maine,* Lectures on the early history of institutions, London 1875, p. 363 and foll., 392.

[2]) *Clark,* Practical jurisprudence, a comment on Austin, Cambridge, 1883, p. 5.

[3]) *Hearn,* Aryen Household, 1879, p. 392; *Harrison,* въ статиитѣ си, които не можахме да консултираме направо, напечатани въ Fortnightly Review, october and november 1878: English school of jurisprudence и Bentham's and Austin's analysis of law, и january 1879; *Pollock,* Essays in jurisprudence and ethics, London, 1882, p. 10; *Lightwood,* op. cit., p. 3, 342 and foll.; *Lawrence,* Essays on some disputed questions in modern international law, Cambridge, 1885 p. 5; *James Brice,* op. cit., vol. II, p. 180. — Въ защита на Остина в. *Markby,* Elements of law considered with reference to principles of general jurisprudence, 5th., 1896, p. 7 and foll. — Отъ своя страна, като признава важностьта на Меновата критика, проф. Холлендъ забѣлѣзва, че, относително голѣмитѣ източни империи, трѣбва да се прави различие. Ако, при нарушаване, селскиятъ или областниятъ обичай (village custom or provincial law) е санкционираръ отъ мѣстната власть, то слѣдва, че поне за запазване реда, послѣдната ще бѫде подпомогната отъ империята; въ такъвъ случай простиятъ селски обичай е положително Право, понеже косвено е санкционираръ отъ суверена. Въ противенъ случай, не. Op. cit., p. 42, 43. По-нататъкъ сѫщиятъ авторъ твърди, че нѣма Право въ собствения смисълъ на думата до установяването на държавата. А когато държавата се учрѣди, тя признава общеприетитѣ и полезни обичаи. Но и тукъ той се отличава отъ Остина: споредъ него признаването обичая отъ сѫдиитѣ има обратна сила, отъ гдѣто слѣдва, че обичаятъ е билъ Право прѣди добиването сѫдебна санкция. Op. cit., p. 46 and foll. — В. въ Encyclopædia Britannica, единъ отговоръ отъ *E. R.* (Edmund Robertson) на критикитѣ на Херрисъна Vo Law, p. 357—358, и на критикитѣ на Мена, p. 358 und foll.

наука и, слѣдов., юриспруденция, даже частна. А правната наука, построена на материали отъ една само страна и епоха, е, споредъ него, наука, при добрѣ направени обобщения, вѣрна за навредъ, както основаната върху изучване само на Англия геология е вѣрна за цѣлия глобусъ. Разбира се, че, колкото полето на наблюдението е по-широко, толкова и обобщенията иматъ по-голѣмъ шансъ да бѫдатъ точни и здраво обосновани, затова и сравнителното Право е отъ извѣстна полза за юриспруденцията; но Холлендъ настоява, че юриспруденцията не прѣдполага данни отъ разни страни и е възможна безъ да бѫде прѣдшествувана отъ сравнителното Право[1]). Споредъ него има, слѣдов., само една юриспруденция, отъ гдѣто и да взема тя материалитѣ за своитѣ обобщения: тя не може, прочее, да носи епитета „обща“ [2]).

Ако възражението на Холленда е вѣрно относително възможностьта за построяване една наука възъ основа на данни отъ една страна и епоха, то е обаче невѣрно относително Остиновото название обща юриспруденция. Юриспруденцията на Остина е обща, не само защото, като основана на данни, взети отъ всички страни, е вѣрна за всички тѣхъ, но и защото се състои отъ понятия, общи за разнитѣ клонове на Правото. При махването първия мотивъ, остава вториятъ; а той е напълно достатъченъ, споредъ насъ, да оправдае въпросното название. Ако Холлендъ не е схваналъ това, причината безъ съмнѣние е, че, по неговото мнѣние, юриспруденцията обгръща обобщения отъ всичкитѣ части на Правото[3]), а не само главнитѣ правни понятия.

Най-сетнѣ, нека отбѣлѣжимъ и слѣдната критика, направена на Остина отъ Емосъ[4]). Първиятъ, за да не прѣправи опрѣдѣленията си, нарекълъ международното Право positive morality и го извадилъ отъ областьта на Правото собствено казано. И наистина, споредъ него, тъй-назованото международно Право не се състои отъ императиви, понеже не е установено отъ едно опрѣдѣлено тѣло, а е само наложено отъ обществеото мнѣние; установенитѣ отъ него задължения иматъ само нравствена санкция и, въпрѣки аналогията му съ Правото собствено казано, то трѣбва да бѫде турено въ

---

[1]) Въ сѫщия смисълъ, *E. R(obertson)*, въ Encyclopædia Britannica loc. cit.

[2]) *Holland*, op. cit., p. 7—10.

[3]) Остиновата обща юриспруденция съотвѣтствува на I и V части отъ книгата на Холленда, носещи слѣднитѣ названия; Право (въ обективенъ смисълъ) и права и приложение на Правото. Части II, III и IV съдържатъ понятия отъ частното, държавното и международното Право.

[4]) *Sheldon Amos*, The science of law, 5th ed., London 1881, p. 323.

една категория съ правилата на модата или честьта [1]). Но именно тази прилика между правилата на международното Право и ония на вжтрешното Право е накарала Емоса да си зададе слѣдния въпросъ: трѣбва ли да се изнамѣри единъ новъ терминъ за означаване първитѣ правила или е по-добрѣ да се разшири значението на термина Право, за да обгърне и тѣхъ? Той намѣрва, че отличителнитѣ черти на Правото сж другждѣ, нежели въ естеството на властьта (authority), отдѣто то произтича, и въ сигурностьта на наказанието, чрѣзъ което се санкционира, и като сравнява положението на народитѣ помежду имъ съ положението на индийскитѣ village communities, описани отъ Мена, заключава, че терминътъ Право може да обхване и двата вида правила: вжтрешнитѣ и международнитѣ [2]).

Сжщото упрѣкание на Остина прави и проф. Кларкъ. Споредъ него, ако международното Право може да дѣйствува върху поведението на хората, то съставлява едно практическо Право (practical law) и е абсурдно да му се отказва името Право, като несанкционирано или неадминистрирано отъ една политически по-горна власть [3]).

Фактъ е обаче, че въ Англия господствува мнѣнието на Остина [4]): Право, собствено казано, е само вжтрешното Право. А отъ това слѣдва, че общитѣ понятия на юриспруденцията не се отнасятъ до международното Право. Съ малки изключения [5]) аналитическата школа е всѣкога оставяла международното Право вънъ отъ прѣдмета на изслѣдванията си и послѣдниятъ английски авторъ, който е писалъ по юриспруденцията, Салмондъ [6]), разбира подъ абстрактна, теоретическа или обща юриспруденция науката за първитѣ начала на „гражданската“ юриспруденция, т. е. вводната или обща часть на науката за вжтрешното Право [7]).

Заключението ни е слѣдното. Това, което английскитѣ юристи наричатъ обща юриспруденция [8]), чиста юриспруденция [9]) или просто юриспруденция [10]), наука [11]) или теория [12]) на Правото или фило-

---

1) *Austin*, op. cit., vol. I, p. 172 and. foll.

2) *Amos*, op. cit., p. 322 and. foll.

3) *Clark*, op. cit., p. 185—186.

4) *Holland*, op. cit., p. 96, 97, 291.

5) Освѣнъ Емосъ op. cit., chapter XII, p. 322 — 357, още *Holland*, op. cit., part IV, p. 290 — 304.

6) Гл. Юридически Прѣгледъ, XII, 1904, стр. 645 и слѣд.

7) *Salmond*, op. cit., p. 4—5.

8) Остинъ, Маркби.

9) Лайтвудъ.

10) Салмондъ.

11) Емосъ.

12) Салмондъ.

софія на положението Право[1]), е една обща теория на вжтрешното Право; но една теория формална[2]), понеже не се занимава съ съдържанието на Правото[3]), а само съ извѣстни общи формални понятия[4]).

И тази обща теория е безспорно една самостоятелна наука въ очитѣ на англійскитѣ аналитически писатели. Като оставимъ настрана проф. Холлендъ, който подъ юриспруденция разбира съвокупность отъ обобщения, взети изъ областьта на всичкитѣ клонове на Правото, даже авторитѣ, които ѝ признаватъ единъ по-ограниченъ прѣдметъ и разбиратъ общитѣ понятия на вводната часть на правната наука, изглежда да я считатъ за самостоятелна наука. Тѣ ѝ придаватъ особенъ прѣдметъ, и Салмондъ казва, че тя трѣбва да бжде третирана на особно като една отдѣлна область отъ правната наука (separate treatment as a distinct department of juridical science)[5]), а другитѣ области или части сж разнитѣ отдѣлни клонове, приети за самостоятелни науки.

III.

Енциклопедия или обща теория на Правото въ Русия.

Слѣдъ тази екскурсия въ Англия, нека се повърнемъ пакъ на континента. Тука, както казахме, органическото схващане на енциклопедията на Правото трѣбваше непрѣмѣнно да доведе до общата теория, тъй цвѣтуща вече въ Англия. Така и стана поне въ Русия, гдѣто въ дѣйствителность общата теория на Правото се явява вслѣдствие на една естествена, едва ли не неизбѣжна, еволюция въ

---

[1]) Остинъ.

[2]) *Lightwood*, op. cit., p. 14.

[3]) *Holland*, op. cit., p. 5 and foll.

[4]) *Bergbohm* посочва това като недостатъкъ. Англичанитѣ, казва той, прѣкжсватъ поставянето на въпроситѣ много рано и оставятъ неразрѣшени послѣднитѣ проблеми; тѣ се задоволяватъ съ общитѣ правни понятия, но не се считатъ за способни да прибавятъ върху тази основа и материалната философия като единъ погоренъ етажъ. Jurisprudenz und Rechtsphilosophie, I. Bd., Leipzig 1892, S. 14—15. Недостатъкъ или не, твърдѣнието на Бергбома е вѣрно: аналитическитѣ юристи не се занимаватъ съ материалната философия на Правото и даже нѣкои сж получили упрѣкание, загдѣто сж се впуснали въ разисквания върху учението за ползата (утилитаризмъ), както е направилъ Остинъ. Споредъ неговитѣ критици това учение нѣма нищо общо съ аналитическата юриспруденция. Като учение за поведението на хората, то принадлежи на етиката и психологията, а до колкото има връзска съ Правото, то не засѣга нито класификацията, нито изложението, нито даже приложението на Правото, а творението на законитѣ, т. е. началата на законодателството (principles of legislation). Такива критици сж, напр., *Chan Toon*, op. cit., p. 16, и особно *James Brice*, op. cit., vol. II, p. 179. Ср. *Bianco*, La filosofia giuridica in Inghilterra, Salerno, 1896, p. 60 e s.

[5]) *Salmond*, op. cit., p. 5; сжщо: *Lightwood*, op. cit., p. 13, 22.

схващането на енциклопедията на Правото, а подъ обща теория се разбира философията на Правото, слѣдваща по прѣдпочтение едно положително направление. Въ Германия тя е повече резултатъ на една реакция противъ оная философия на Правото, която черпи своето съдържание отъ особенъ източникъ, а не отъ положителното Право.

Първата руска истинска енциклопедия на Правото е съчинението на Неволина Энциклопедія законовѣдѣнія[1]). Ако и нѣмски възпитаникъ, ученикъ на Хегеля и Савиньи, той не си служи съ понятието за организмъ въ опрѣдѣлянето енциклопедията на Правото. Споредъ него, послѣдната е прѣгледъ на наукитѣ по законовѣдѣнието въ общата имъ връзка[2]). Нейниятъ главенъ прѣдметъ е да изложи систематически цѣлия съставъ на науката за законитѣ. Затова отъ едно общо начало тя развива прѣдъ насъ всичкото множество на правнитѣ науки и съставнитѣ части на всѣка една отъ тѣхъ, като излага съдържанието и разнообразнитѣ форми на тия науки, доколкото това е нужно за разбиране единството и цѣлостьта на състава имъ, т. е. въ видъ на прѣгледъ[3]). Така щото енциклопедията се дѣли на двѣ части. Въ общата часть се опрѣдѣля основното понятие на правнитѣ науки и по него се излага общиятъ имъ съставъ; въ особната часть се прави систематически прѣгледъ на състава на изложенитѣ по този начинъ отдѣлни правни науки[4]). Неволинъ е слѣдов. привърженикъ на материалната енциклопедия на Правото.

Въ 1868 год.[5]) се появяватъ книгитѣ на Ренненкампфа и Капустина. Първиятъ е привърженикъ на органическото направление[6]). Споредъ него енциклопедията има за задача да прѣдстави правната наука като единъ живъ организмъ, проникнатъ отъ една висша

---

[1]) Два тома, издани прѣзъ 1839—40 г. въ Киевъ; второ прѣгледано издание отъ 1857 г. Заглавието е много тѣсно.

[2]) Т. I, стр. 1.

[3]) Т. I, § 4, стр. 7—8.

[4]) Т. I, § 5, стр. 9.

[5]) Ние изоставяме книгата на *Рождественскій*, Энциклопедія законовѣдѣнія, 1863, като имаща една второстепенна важность, ср. *Ренненкампфъ*, Очерки энциклопедіи права, 2⁰ изд., Кіевъ и Петербургъ, 1880 г., стр. 21, и *Коркуновъ*, Лекціи по общей теоріи права, Петербургъ, 2⁰ изд., 1890 г., стр. 16. — Извѣстна часть отъ нея е прѣведена на български отъ *П. Г-въ* подъ заглавие: Кратко законовѣдѣние (гражданско и углавно право), Свищовъ 1888.

[6]) Очерки энциклопедіи права, 1868, 2⁰ издание, вече посочено, отъ 1880 г. Въ 1889 г., Ренненкампфъ е обработилъ съчинението си и го издалъ подъ название юридическая энциклопедія, Петербургъ и Кіевъ. Въ 1898 г., това прѣработено съчинение е имало второ издание и е било прѣведено на български прѣзъ 1902 г., отъ *Н. Д. Ковачевъ*. Първоначално прѣводътъ е билъ печатанъ като подлистникъ въ Епоха, седмиченъ радикаленъ вѣстникъ, 1899—1900.

идея. Затова въ една обща часть, тя дава общитѣ понятия за Правото и правната наука, именно: понятието за Правото, отношението на Правото къмъ нравственостьта, личностьта и държавата, формитѣ на Правото, понятие за правата, правонарушенията и правната система, както и понятие за правната наука, нейната метода и система; а въ една особна часть излага основнитѣ положения на всѣка една отдѣлна наука[1]). Авторътъ е напечаталъ и прѣпечатвалъ само първата часть; и по този начинъ неговата енциклопедия на Правото е прѣдставлявала фактически само една обща теория на Правото.

Сѫщото е станало и съ съчинението на Капустина.[2]) Подъ теория или догматика на Правото той разбира една самостоятелна наука, прѣдназначена да опрѣдѣли общата идея на Правото и неговитѣ сѫществени форми, да покаже приложението на тази идея въ различнитѣ правни и политически науки, общото съдържание на тия науки и връзката между тѣхъ, най-сетнѣ, да опрѣдѣли историческото разбиране идеята на Правото. Юридическата догматика заключава въ себе си, казва той, единъ философски елементъ, затова я наричатъ и нерѣдко философия на Правото: тя не отхвърля рационалното Право, но го вади не отъ естественото състояние, а отъ съвокупностьта на силитѣ, които се проявяватъ въ живота. Въ общата юридическа догматика или обща теория на Правото влазя опрѣдѣлянето областьта на Правото и условията на неговото произхождение; тукъ се отнася още въпросътъ за сѫществото и формитѣ на Правото и общото учение за правооотношенията. Въ частната догматика се разглеждатъ отдѣлнитѣ юридически институти, тѣхната сѫщность, проявление и взаимна връзка.[3]) Понеже само първата часть е била издадена, прѣдставена е била общата теория на Правото, съдържаща въ себе си философията на Правото.

Много естествено е, слѣдъ тия прецеденти, единъ по сетнѣшенъ авторъ да отождествi енциклопедията на Правото съ общата теория, подъ която да разбира философията на Правото. Това направи изрично проф. Карасевичъ прѣзъ 1871 г. въ въведението къмъ лекциитѣ си.[4]) За него енциклопедията на Правото е наука,

---

[1]) *Ренненкампфъ*, Юридическая энциклопедія, 1889, стр. 1—2.

[2]) Теорія права (юридическая догматика), томъ первый: общая догматика, Москва, 1868.

[3]) Посоч. съч. I, стр. 2—3 отъ прѣдговора, и 8, 22, 23, 26—28.

[4]) Энциклопедія права, курсъ лекцій, Ярославлъ, 1871; напечатано е само въведението. *Ренненкампфъ* забѣлѣзва, че авторътъ се е поминалъ много младъ. Очерки, 2° изд., 1880, стр. 22.

имаща за цѣль да изнамѣри общото понятие, общото начало на Правото, да извлѣче отъ него системата на юридическитѣ отношения, да опрѣдѣли сѫщностьта и значението на обществения организмъ и най-сетнѣ да покаже вѫтрешното основание, връзката и взаимното отношение на юридическитѣ и политическитѣ науки. И тя не може да постигне тази своя цѣль, ако не е отождествена съ общата теория на Правото, съ философията на Правото, така че като съединява емпирическия и рационалния елементъ да прѣдстави този идеалъ въ живота, къмъ който общежитието трѣбва да се стреми.[1]) Карасевичъ не казва нищо за особната часть на енциклопедията на Правото. Изглежда обаче той да приема такава една часть, понеже възпроизвежда, относително назначението на енциклопедията, мнѣнието на Неволина, който придава на енциклопедията една особна часть.[2]) Отъ това ние заключаваме, че показването вѫтрешното основание, връзката и взаимното отношение на юридическитѣ и политическитѣ науки би съставяло именно прѣдметъ на особната часть.[3]) Важното е, че, поне въ опрѣдѣлението, Карасевичъ не дѣли енциклопедията на двѣ части и помѣства всичко въ общата теория на Правото.

Деларовъ[4]) отива още по-далечъ, като приема това, което би било особна часть, само за провѣрка на добититѣ резултати отъ общата теория на Правото, по отношение на която тази часть е една придатъчна вещь или принадлежность. Той дѣли съчинението си по енциклопедията на три тома, отъ които само първиятъ е излѣзълъ. Въ него се говори за Правото като една отъ сферитѣ на умствения животъ на човѣка.[5]) Вториятъ томъ, центрътъ на тяжестьта на цѣлото съчинение, щѣлъ да прѣдстави една обща теория на Правото, единъ новъ опитъ за систематическото научно изложение на енциклопедията на правнитѣ науки. И нека забѣлѣжимъ мимоходомъ, че Деларовъ изглежда да отождествява философията на Правото съ енциклопедията на юридическитѣ науки, понеже приема, че общата философия е енциклопедия на всичкитѣ науки и че всѣко енциклопедическо изучване е философско изучване. Третиятъ томъ щѣлъ да служи само за провѣряване върху гражданското Право общитѣ положения, изложени въ втория. И ако има

---

[1]) Посоч. съч., стр. 5, 12, 15.

[2]) Посоч. съч. стр. 18—20; *Неволинъ* пос. съч., стр. 5—6.

[3]) Ср., пос. съч., стр. 14.

[4]) Очерки по энциклопедіи права.

[5]) Томъ I, очеркъ 1: О правѣ въ ряду другихъ сферъ умственной жизни человѣка, Петербургъ, 1878.

нужда отъ такава провѣрка, то е вслѣдствие на методата, синтетическа, дедуктивна или априорна, на енциклопедията на Правото. [1])

Най-сетнѣ, въ 1880 г., Звѣревъ изрично учи, че отъ енциклопедията на Правото трѣбва да се изфърли, прѣди всичко, тъй-наречената „особна часть", която да се замѣсти съ класификацията и кратка характеристика на отдѣлнитѣ клонове на правната наука. Вѣрната на призванието си юридическа енциклопедия, казва той, трѣбва да ограничи съдържанието си само въ тъй-наречената „обща часть". [2])

Така еволюцията дойде до своя край: енциклопедията на Правото, като самостоятелна наука, има за прѣдметъ да даде една обща теория на Правото, и тази обща теория, това е философията на Правото съ положително направление; двѣтѣ науки сѫ, слѣдов. едно и сѫщо нѣщо: обща теория на Правото. И Коркуновъ увѣнча това дѣло съ издаването, слѣдъ нѣколко години, на своитѣ цѣнни лекции по общата теория на Правото,[3]) първо пълно отдѣлно съчинение отъ този родъ на континента. [4])

Обаче, въ разсѫжденията си, Коркуновъ, подъ влиянието на станалото въ Германия [5]), слѣдва единъ пѫть, обратенъ на оня, прѣзъ който е вървѣла еволюцията на схващането енциклопедията на Правото отъ рускитѣ писатели. Послѣднитѣ сѫ се стремили, отфърляйки отрицателното направление, да покажатъ, че истинската енциклопедия на Правото трѣбва да има за прѣдметъ общата теория, а подъ обща теория сѫ разбирали, безъ разискване, философията на Правото, която, по начало, слѣдва положителната метода. Наопаки, Коркуновъ излазя отъ констатацията, че философията се пробръща отъ знание, имаще свой особенъ източникъ, въ едно обобщено знание, основаваще се на опитния материалъ, както и другитѣ

---

[1]) Посоч. съч., стр. 10, 11, 13, 15.

[2]) *Звѣревъ,* пос. спис. и стат., стр. 41. За неговото схващане на енциклопедията на Правото, гл. supra.

[3]) Първо издание, Петербургъ, 1886 г.; шесто 1904, слѣдъ смъртьта на автора; гл. некрологъ въ Юридически прѣгледъ, 1904, XII, стр. 641, а рецензия на третьото издание: *Е. Васьковскій*, Журналъ министерства юстиціи, 1895 I, стр. 131 и слѣд. — Книгата на Коркунова е прѣведена на френски отъ *Tchernoff*, подъ заглавие: Cours de théorie générale du droit, съ прѣдговоръ отъ *Larnaude,* професоръ по общо публично право въ Парижския университетъ, Paris, 1903. Вж. библиографическа бѣлѣжка отъ *Bouchardon* въ Revue générale du droit, de la législation et de la jurisprudence, 1903, XXVII, p. 285 et s.

[4]) Въ Германия, Меркелъ пръвъ е написалъ въ 1885 г. една обща теория на Правото, но въ резюме, като обща часть на енциклопедията си на Правото. Гл., infra, IV.

[5]) Гдѣто общата теория се е появила като резултатъ отъ една борба противъ естествено-правната философия и отождествила съ философията на положителното Право. Гл., infra, IV.

науки; че юридико-философската литература въ стария смисълъ клони все повече и повече къмъ упадъкъ, а мѣстото ѝ се застжпва постепенно отъ изслѣдванията по общитѣ въпроси на Правото възъ основа на положителния исторически материалъ, и заключава, че бждещето принадлежи на философията на Правото въ смисълъ на едно общо учение за Правото. Но понеже тя не ще може тогава да се различава пъкъ отъ енциклопедията на Правото, трѣбва двѣтѣ науки да се слѣятъ въ едно, което и той прави. Въ неговитѣ очи тѣ сж подготвителни стадии къмъ образуването на една обобщаваща ги дисциплина: общата теория на Правото [1]). Затова е и озаглавилъ така съчинението си.

Вѣренъ на духа на руската литература въ това отношение е останалъ професоръ на Казанския университетъ В. Ф. Залѣскій въ своитѣ прѣкрасни лекции по енциклопедията на Правото [2]). Споредъ него, енциклопедията на Правото въ съврѣмения смисълъ на думата е общата теория на Правото, другояче казано, философията на Правото, — самостоятелна наука, излагаща общото философско учение за Правото, висша дисциплина, която ни учи да разбираме правното явление въ неговото цѣло и въ връзка съ другитѣ сродни нему явления. Въ основата на това общо учение, той туря утилитарно-еволюционната философия на Правото, една обновена теория на естественото Право. [3])

IV.

Обща теория на Правото въ Германия.

Въ отечеството на енциклопедията на Правото, общата теория се явява като резултатъ на една реакция противъ естествено-правната философия, която поискаха да замѣстятъ съ едно обобщено знание, извлѣчено отъ положителното Право. И разисканията по този пунктъ не засѣгаха, по начало, енциклопедията на Правото: тя оставаше вънъ отъ борбата, високо на своя тронъ, но безъ почитатели, освѣнъ нѣкои рѣдки минувачи.

Първъ Фалкъ, който, както други, отправи атакитѣ си противъ естественото Право, наука на основнитѣ правила, които разумътъ установява за правомѣрното ползуване отъ силитѣ, посочи

---

[1]) *Коркуновъ*, пос. съч., 2 изд., 1890 г., стр. 25, 26, 28.

[2]) Лекціи энциклопедіи права, Казань, 1902.

[3]) *Залѣскій*, пос. съч., стр. 4, 52—54. Авторътъ е развилъ тази теория обстоятелствено въ своята философия на обективното Право: Власть и право, Казань, 1897 год.

на общата теория на Правото, безъ обаче да я нарече философия на положителното Право. Разумътъ ни учи, казва той, да познаваме произходещитѣ отъ нравственото естество на човѣка задължения; но различието между санкционираните и нравственитѣ задължения не се намѣрва въ първоначалното естество на задълженията, както ги опрѣдѣля разумътъ; първитѣ (юридическитѣ) получаватъ своя особенъ характеръ отъ едно вънкашно учрѣждение, държавата, която обезпечава изпълнението имъ. При все това, Фалкъ признава, че естественото Право е направило голѣма услуга на човѣчеството: отъ една страна, то е освѣтлило повече основнитѣ етически правила и тѣхното прилагане на отношенията между хората; отъ друга страна, изработило е една обща теория на Правото въ доста почтителенъ размѣръ. Като констатира, че всѣко Право е непълно, Фалкъ заключава, че то съдържа мълчаливо прѣдположението, какво за всичкитѣ непрѣдвидени случаи има основни правни правила, непостановени изрично, понеже нѣматъ нужда отъ обявяване. Това сж общитѣ правни истини. Тѣ почиватъ върху една логическа необходимость, т. е. върху абсолютното имъ съгласяване и връзка съ другитѣ признати правила, и съставляватъ общата теория на Правото (die allgemeine Rechtslehre), която, слѣдователно, се образува чрѣзъ аналитическото развитие на дадени понятия и тѣхното логическо съединяване. Ако Фалкъ не нарича тази обща теория философия на положителното Право, причината е, че, споредъ него, послѣднята влазя въ числото на политическитѣ науки и е нищо друго, освѣнъ разглеждане юридическитѣ материи отъ гледна точка на основнитѣ начала на политиката [1]). Отъ друга страна, общата теория не е тождествена и съ енциклопедията на Правото: самъ Фалкъ счита послѣдната, като една вводна дисциплина, единъ прѣгледъ на правната наука, съдържащъ още херменевтиката и други нѣкои учения [2]).

И други енциклопедисти сж оспорвали на естествено-правната философия характера на наука [3]).

Тази критика е била особно подвзета въ Германия отъ Меркела [4]) въ полза на общото учение за Правото. Философията на

---

[1]) *Falck,* Juristische Encyclopädie, вече цитирана, S. 79—80, 82—83, 85—86, 90—91; прѣведена на френски отъ *Пеллатъ* прѣзъ 1841 г.

[2]) *Falck,* op. cit., S. 36.

[3]) *Friedländer,* Juristische Encyclopädie oder System der Rechtswissenschaft, Heidelberg 1847, S. 340 ff.

[4]) Ueber das Verhältniss der Rechtsphilosophie zur „positiven" Rechtswissenschaft und zum allgemeinen Teil derselben, Grünhutsche Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart, 1874, I, S. 1 ff., 202 ff; (Gesammelte Abhandlungen aus dem Gebiet der Allgemeinen

Правото трѣбва, споредъ него, да се откаже отъ въпроса за едно Право, дѣйствително само по себе си и което трѣбва да бжде (an sich gültiges und seinsollendes Recht). За нѣщо, което трѣбва да бжде, за нѣщо задължително може да се говори само като се има прѣдъ видъ заповѣдитѣ на една опрѣдѣлена власть (Autorität), а коя би била тази власть? Въ теориитѣ за това Право, като законодатель се явява начинътъ на чувствуването (Empfindungsweise), който се проявява у философитѣ споредъ врѣмето и народа, обществената класа и партията, индивидуалностьта и житейската опитность. Тѣзи теории сж искуствени опити да се докаже за дѣйствително и задължително за множеството нѣщо, което отговаря на този начинъ на чувствуване у едно отдѣлно лице.

Като не може да има единъ подобенъ прѣдметъ, философията на Правото остава да даде една обща теория, т. е. едно допълнение къмъ отдѣлнитѣ клонове на правната наука относително добиването разбиране и умствено владѣние на положителното Право — едно допълнение чрѣзъ изслѣдването и логическото прѣработване на това, което е общо за разнитѣ правни части, и на общия законъ за правното развитие. Тя ще даде така връзката, която съединява отдѣлнитѣ правни науки въ едно цѣло и чрѣзъ която се образува е д н а правна наука. Тъй разбирана, тя може да бжде сравнявана съ общата часть на отдѣлнитѣ науки и наречена „обща часть на правната наука". Меркелъ забѣлѣзва, че въ специалнитѣ учения се чувствува постоянно нужда отъ допълнение относително общитѣ понятия и възгледи. И общата теория отговаря именно на такава една нужда. Така: учението за продажбата, размѣната и другитѣ облигационни сдѣлки оставя да се чувствува нужда отъ едно допълнение, което то намѣрва въ общата часть на облигационното Право. Послѣдната, както и общата часть на наслѣдственото Право, на вещното Право и пр., намѣрва допълнението си въ общата часть на частното Право, която пъкъ, заедно съ общитѣ части на другитѣ дисциплини, като държавното Право, международното Право и пр., намѣрва допълнението си въ общата теория на Правото или общата часть на правната наука, и най-сетнѣ цѣлата правна наука — своето допълнение въ философията въ тѣсенъ смисълъ на думата, на която се пада сжщата задача спрѣмо отдѣл-

---

Rechtslehre und des Strafrechts, nach des Verfassers Tode herausg. von K. Merkel, Strassburg, 1899, I r. Bd., S. 291 ff.; сжщо въ Holtzendorff's Encyklopädie der Rechtswissenschaft, 2e Aufl., Leipzig 1890, I Philosophische Einleitung, § 27 Zukunft der Rechtsphilosophie, S. 89 ff. В. върху Меркела *Petrone*, La fase recentissima della filosofia del diritto in Germania, Pisa, 1895, p. 21 e s. Отъ идеитѣ на Меркела се е вджхновилъ *Walaschek* въ своитѣ Studien zur Rechtsphilosophie, Leipzig 1889, S. 109 ff.

нитѣ науки, каквато се пада на общата теория на Правото спрѣмо отдѣлнитѣ правни науки[1]).

Както и Фалкъ, Меркелъ приема сѫществуването на енциклопедията на Правото, отдѣлна отъ философията, разбирана тази послѣдната като обща теория на Правото, понеже самъ е написалъ една прѣкрасна енциклопедия.[2]) Въ неговитѣ очи послѣдната е едно извлѣчение отъ главнитѣ части на правната наука, въ което сѫщеврѣменно се посочватъ идеитѣ, образуващи духовното единство на Правото. Това е старото схващане на енциклопедията на Правото. Той я дѣли на обща часть, извлѣчение отъ общата теория на Правото, и особна часть, извлѣчение отъ отдѣлнитѣ правни науки[3]).

Вслѣдствие на това схващане, Меркелъ е билъ доведенъ да напише въ резюме общата теория на Правото, като обща часть на енциклопедията си, още въ 1885 г.[4]) Сѫщо въ доста скратена форма е била прѣдставена тази теория отпослѣ и въ въведението на Холцендорфовата енциклопедия отъ 1890 г.[5])

Слѣдъ Меркела енергиченъ противникъ на естествено-правната философия въ Германия се явява Бергбомъ.[6]) Въ разнитѣ изслѣдвания по едно или друго правно понятие или учение, съ които нѣмската литература се бѣше обогатила,[7]) той вижда приноси за постройката на едно ново здание, което да обедини въ себе си общитѣ понятия и начала на всичкитѣ части на правната наука. Всичкитѣ тѣ сѫ изслѣдвания, съ критическо аналитическа тенденция, на основнитѣ правни учения, отъ гледна точка на положителното Право. Най-важни отъ тѣхъ сѫ ония, които се отнасятъ направо до основнитѣ правни понятия. Тѣ довеждатъ до мисъльта за едно общо учение за Правото (allgemeine Rechtslehre), което трѣбва да се създаде. То ще бѫде една систематическа философия на Правото върху нови основи, една философия на положителното Право,

---

[1]) Holtzendorff's Encyklopädie, loc. cit.

[2]) Juristische Encyclopädie, вече цитирана.

[3]) Juristische Encyclopädie, 2 Aufl. 1900, S. 1.

[4]) Op. cit., S. 1—136 (малъкъ форматъ).

[5]) Стр. 5—44 подъ заглавие: Elemente der allgemeinen Rechtslehre.

[6]) Jurisprudenz und Rechtsphilosophie, вече цитирана.

[7]) Тѣхъ ги наричатъ обикновено общи правни учения [allgemeine Rechtslehren] и ги излагатъ понѣкога по поводъ на специални въпроси на отдѣлнитѣ правни дисциплини, други пѫть въ особни монографии, обикновено въ общитѣ учения, като въ въведенията на систематическитѣ изложения на правнитѣ клонове или на енциклопедическитѣ прѣгледи. Гл. *Bergbohm*, op. cit., S. 28—30, гдѣто е посочена найновата нѣмска литература.

изработена отъ самитѣ юристи и на която принадлежи бѫдещето. Но авторитѣ не сѫ се още съгласили, въ какви граници ще бѫдатъ поставени проблемитѣ на тази теория, каква ще бѫде нейната метода, отъ какво схващане на Правото ще излазя тя. Споредъ Бергбома, тази правна философия се ограничава, както и цѣлата юриспруденция, отъ даденитѣ обекти: институциитѣ на положителното Право; отъ единствената научна метода: отъ една страна, постепенна абстракция и обобщаване отъ фактитѣ нагорѣ до неизбѣжнитѣ прѣдсилки на дедукцията и отъ друга — провѣряване ипотетическитѣ правила чрѣзъ слазяне надолу до правнитѣ факти; най-сетнѣ отъ размѣра на напрѣдъка на другитѣ умствени науки, особно на психологията. По съдържанието си тя ще принадлежи на всичкитѣ отдѣлни правни науки, но на никоя въ особеность и ще бѫде надъ тѣхъ както една федерална власть надъ съюзенитѣ държави [1]).

Бергбомъ не казва нищо за енциклопедията на Правото. За това е неизвѣстно, дали той приема сѫществуването ѝ, като самостоятелна наука, или като прѣдметъ на прѣподаване, съвмѣстно съ общата теория или философията на положителното Право.

По противоположность на станалото въ Русия въ Германия привърженицитѣ на общата теория, отождествена съ философията на положителното Право, сѫ оставили по начало незасѣгнатъ въпроса за енциклопедията на Правото, който мълчаливо и фактически е билъ разрѣшенъ въ полза на послѣдната: тя сѫществува отдѣлно и независимо отъ общата теория. Този възгледъ обаче не е останалъ безъ противници въ самата Германия, и такъвъ единъ е Шутце [2]). Той поддържа прѣди всичко старото раздѣление на философията на Правото и науката на положителното Право. Философията на Правото се занимава съ идеята на Правото, вади я отъ едно повисоко понятие и я изслѣдва въ нейното логическо разклонение. Слѣдов., тя се отнася къмъ положителното Право, както идеалниятъ правенъ миръ къмъ реалния отъ настояще или минало врѣме [3]). А общата теория е, за Шутце, именно енциклопедия на Правото. И това отождествяване на тия двѣ науки се налага на всѣкиго едного,

---

[1]) Op. cit., passim; особно S. 25 ff., 102 ff. — До сега е излѣзълъ първиятъ томъ. Вториятъ ще съдържа призванието, историята и степенитѣ на правната наука; а третиятъ проблемата на момента на принуждението въ Правото, като преюдициаленъ въпросъ, и други нѣкои общи учения.

[2]) *Schutze*, Die Stellung der Rechtsphilosophie zur positiven Rechtswissenschaft, Grünhutsche Zeitschrift für Privat- und öffentliches Recht, 1879, VI, S. 1 ff.

[3]) Цитиранъ у *Коркуновъ*, op. cit., стр. 25.

който иска да запази една материална философия на Правото. Ето защо, като говори за школата на Меркела и Бергбома, която той нарича юридическа школа, италянскиятъ проф. Ванни казва, че тя е достатъчна, както и английската аналитическа школа, да състави една енциклопедия или обща теория на Правото, но не и една пълна правна философия, водеща до първитѣ и най високи начала [1]).

Такова едно отождествяване на общата теория съ енциклопедията на Правото се прави, разбира се, главно отъ ония привърженици на материалната правна философия, които разглеждатъ отношенията на първитѣ двѣ науки. Но има автори, които установяватъ само различието между общата теория и философията на Правото, безъ да се занимаватъ и съ отношението между първата отъ тѣхъ и енциклопедията. Такъвъ единъ е напр. Бирлингъ [2]). Той излазя отъ постулата, че сѫществуватъ понятия и начала, независими по сѫщината си отъ особеностьта на разнитѣ конкретни Права; имащи единъ чисто формаленъ характеръ и вѣрни за всѣко положително Право, безъ разлика на народъ и епоха, понеже съставляватъ рода „Право". Съ тѣхъ се занимава основното учение за Правото (juristische Prinzipienlehre), което не е нищо друго, освѣнъ систематическото имъ изложение. Явно е, че това схващане прилича на Остиновото. Разликата се състои само въ това, че английскиятъ аналитически юристъ се ограничава съ понятията, общи за по-узрѣлитѣ законодателства, а този авторъ търси понятия, независими не само отъ мѣстото и народа, но и отъ врѣмето: неговитѣ обобщения почиватъ слѣдов. върху една по-широка база. Тия основни понятия и начала сѫ, споредъ него, условията на всѣко Право; съ тѣхъ оперира и юридическата практика и отдѣлнитѣ правни науки, като съ повече или по-малко познати [3]). Това ни напомня Остиновото опрѣдѣление на leading terms, прѣдметътъ на неговата обща юриспруденция.

Ако и да отфърля естествено-правната философия, Бирлингъ поддържа сѫществуването на една самостоятелна философия на

---

[1]) *Vanni*, La funzione pratica della filosofia del diritto considerata in se ed in rapporto al socialismo contemporaneo, Bologna 1894, p. 14.

[2]) *Bierling*, Juristische Prinzipienlehre, 2 Bde, Freiburg i. B. und Leipzig, 1894—1898. Първиятъ томъ е рецензиранъ отъ *Е. В.* (асковскій) въ Журналъ министерства юстиціи, 1897, III, стр. 439 и слѣд. — Прѣди Бирлинга вѣроятно и *Гумпловичъ* е направилъ сѫщото, въ критиката си на книгата на Валашека, въ Grünhutsche Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht, 1889, XVII, S. 174—196, гдѣто изтъква, че общата теория е нѣщо съвършено различно отъ философията на Правото и сама по себе си неспособна да разрѣши истинската философско-правна проблема. Цитиранъ у *Vanni*, op. cit., p. 71.

[3]) Op. cit., S. 1 ff.

Правото, различна отъ общата теория. Послѣдната се занимава съ извѣстни формални понятия и начала, на които опрѣдѣля основата, значението и границитѣ на тѣхната стойность, но не и съ другитѣ въпроси, възникващи, когато човѣкъ иска да постави своя възгледъ върху Правото въ тѣсна връзка съ единъ общъ мирогледъ. Опрѣдѣляне мѣстото и значението на Правото въ цѣлия свѣтовенъ редъ, разрѣшаване въпроса за сѫществуването на нравствени идеи или на единъ абсолютенъ масщабъ за стойностьта на нѣщата и дѣйствията, и извличане нравствено-практическитѣ имъ послѣдствия относително материалното оцѣнение на сѫществуващето Право или физиономията на бѫдещето Право, това е задачата на философията на Правото, споредъ Бирлинга [1]).

Общата теория е, слѣдов., независима отъ философията на Правото, съ която сѫществува успоредно. Но какво е отношението ѝ съ енциклопедията на Правото? Както казахме вече, този въпросъ е оставенъ съвършено незасегнатъ.

Това показва, че главното, което занимава духоветѣ въ Германия, не е въпросътъ за сѫществуването на енциклопедията на Правото, за нейния прѣдметъ и характеръ, а да се запази ли старата философия на Правото, или не. Когато на този послѣдния въпросъ се отговори отрицателно, тогава на мѣстото на старата философия на Правото се туря обикновено, подъ сѫщото название, общото учение за Правото, и никой не се занимава съ енциклопедията. Когато старата философия се запази, или на нейно мѣсто се тури пакъ една материална философия на Правото, отдѣлна отъ общото учение, тогава само може да се търси мѣсто за това учение и се помисля за енциклопедията на Правото, съ която се отождествява. И впрочемъ не всѣки прави това: примѣръ Бирлингъ. Затова въ Германия не се е появилъ нито общоприетиятъ въ Русия възгледъ за сливането общата теория и философията на Правото въ енциклопедията на Правото, нито прокараното отъ Коркунова мнѣние за сливането енциклопедията и философията на Правото въ общата теория на Правото [2]).

[1]) Op. cit., S. 4, 13.

[2]) Прибавка. Прѣзъ настоящата година литературата по общата теория въ Германия се е обогатила съ съчинението на *D-r Theodor Sternberg*, Allgemeine Rechtslehre, Leipzig 1904, erster Teil: die Methode; zweiter Teil: das System. Подъ общо учение авторътъ разбира, вѣроятно, това, което обикновено се разбира сега въ Германия: една дисциплина, която се занимава съ общитѣ понятия, които сѫ независими отъ отдѣлнитѣ правни клонове и влазятъ въ постройката на всѣка юриспруденция (в. *Stammler*, Die Lehre von dem richtigen Rechte, Berlin, 1902, S. 4. Споредъ библиографическата бѣлѣжка на *G. C.* въ Revue de droit international et de législation comparée, 1904, № 6, p. 690, съчинението на Щерн-

V.

Чисто Право.

Подобно на Бирлинговото е и схващането на белгийския професоръ Пикаръ[1]), който си служи съ термина чисто Право или енциклопедия на Правото въ рационаленъ смисълъ на думата.

Той е противъ всѣка естествено-правна философия; оподобява Хегеловата философия на Правото на една химерика и протестува, за гдѣто нѣкои нарекли юридическата енциклопедия естествено Право[2]). Обаче приема едно теоретическо Право, по-високо отъ законното, т. е. отъ законодателното и обичайното, най-доброто споредъ обстоятелствата, изработено отъ юриститѣ теоретици, които притежаватъ една законодателна или, по-добрѣ, правосъздаваща способность (légiférante или jurificatrice), каквато впрочемъ има и всѣки човѣкъ[3]). Послѣ полага въпроса: не дѣйствуватъ ли инстинктивно подъ влиянието на едно Право, сѫществуваще a priori като часть отъ всемирния редъ, народнитѣ маси, които установяватъ обичайното Право, законодателитѣ, които кристализуватъ Правото въ законитѣ си, теоретицитѣ, които го изнамѣрватъ и описватъ въ съчиненията си, най-сетнѣ хората, които го прилагатъ въ всѣкидневния си животъ? Това е въпросътъ за произхождението на Правото, за неговата първа причина: той го разглежда въ отдѣла за етиологията на Правото, гдѣто се обявява привърженикъ на положителната школа[4]). Въ отдѣла пъкъ за правната телеология, той се занимава съ цѣльта на Правото; това е справедливостьта, която формулува въ слѣдния тетраграмъ: на всѣкиго споредъ способноститѣ му, на всѣкиго споредъ нуждитѣ му, чрѣзъ съдѣйствието на всѣкиго едного и чрѣзъ съдѣйствието на всички. Съ

берга съдържа едно кратко изложение на правната наука, съставено методично и даже научно, въ което авторътъ ни дава мозъка на тази наука въ послѣдното ѝ състояние. Хайделбергскиятъ професоръ *Affolter* е обаче на противно мнѣние. Въ критическитѣ си разисквания по това съчинение, напечатани въ Archiv für öffentliches Recht, 1904, 19 Bd., S. 408 ff., той си полага въпроса: стои ли авторътъ въ третирането на правнитѣ елементи, съ които се занимава общото учение, на височината на литературата, както той твърдѣлъ, и отговаря отрицателно на този въпросъ; авторътъ не знаялъ неговитѣ двѣ относещи се до прѣдмета съчинения отъ 1897 и 1902 г.: Tatbestand, Rechtsverhältnisse und Rechtsordnung и Intertemporales Recht.

[1]) *Picard*, Le droit pur, Cours d'encyclopédie du droit, Les permanences juridiques abstraites, Paris et Bruxelles, 1899, — книга, рецензирана отъ насъ въ Юридически Прѣгледъ, 1904, XII, стр. 588—591.

[2]) Op. cit., p. 162 et s., 167.

[3]) Op. cit., p. 64 et s.

[4]) Op. cit., p. 66, 67, 359—381.

това той опрѣдѣля, ако и по единъ формаленъ начинъ, съдържанието, което трѣбва да иматъ правнитѣ правила[1]). Такова е мнѣнието му за правната философия и тѣзи сѫ частитѣ отъ съчинението му, които се отнасятъ до нея.

Но какъ схваща той енциклопедията на Правото? Споредъ него, както за математиката, тъй и за Правото, има единъ организмъ отъ понятия и правила, който, всѣкога сѫщъ и неизмѣнимъ отъ врѣмето и мѣстото, е единъ видъ скелетъ на Правото, подобенъ на телената основа на гипсовитѣ статуи, необходима и скрита подпора на видимото цѣло. Това е неизмѣнното въ правната наука, противопоставено на измѣнчивото, абсолютното на относителното, кръгътъ отъ истинитѣ, задъ който започва измѣняващиятъ се и колебаещъ животъ; постоянното въ непрѣстанното измѣнение на формитѣ; вѣчното, абсолютнитѣ перманенции, елементитѣ, които се намѣрватъ всѣкога въ всичкитѣ конкретни Права. Това е прѣдметътъ на енциклопедията на Правото. Тя се явява като синтеза на отвлѣченитѣ общи понятия на правната наука, като нейнитѣ първи начала, „истинското за всичкитѣ мѣста и епохи, космополитното и вѣчното, есенцията или, по-силно, квинтесенцията; нуменътъ, който се издига, постояненъ и чистъ, надъ феномена“ [2]).

Всичко това едва ли дава ясно понятие за енциклопедията въ рационалния смисълъ, който ѝ придава Пикаръ. Възпроизведенитѣ отъ насъ негови изречения не сѫ нови; тѣ сѫ свойствени особно на писателитѣ по естествено-правната философия. И тамъ се говори за едно вѣчно и абсолютно или всемирно Право, на което конкретнитѣ Права сѫ врѣменното проявление, за нуменъ и феноменъ, за едно върховно начало, законъ на законитѣ, за едно естествено или рационално Право, стоеще високо надъ положителнитѣ Права на разнитѣ народи. А видѣхме, че Пикаръ е явенъ противникъ на философията на Правото.

За щастие той употрѣбява по-нататъкъ изречения, които прѣдаватъ по-точно неговия начинъ на схващане. Енциклопедията, съвокупность на юридическитѣ абстрактни перманенции, е прѣдставена като единъ погледъ върху цѣлата правна наука, на която изсочва най-върховнитѣ начала, основнитѣ идеи, общата теория, формата въ философския смисълъ на думата, което му позволява да я нарече формална енциклопедия[3]). Той прѣдпочита оба-

---

[1]) Op. cit., p. 383—448.

[2]) Op. cit., p. 7 et s.

[3]) Названието не е ново, гл., supra, I.

че[1]) за избѣгване недоразумѣния названието чисто Право[2]), защото идеята за чисто, за абсолютно е, която най съотвѣтствува на нѣщо неотносително, на нѣщо неизмѣнимо (inaltérable[3]). Енциклопедията на Правото показва още връзкитѣ, които съединяватъ разнитѣ части на Правото въ единъ организмъ, въ едно тѣло, имаще свое собствено сѫществуване, и основитѣ на по-голѣмитѣ части. Съ това той опрѣдѣля косвено, но достатъчно, областьта на енциклопедията: общата теория, която тя има за прѣдметъ, нѣма да прониква въ отдѣлнитѣ части на Правото. Но той допуща възможностьта за прилагането на енциклопедическото понятие и въ областьта на разнитѣ клонове на Правото. И у тѣхъ има извѣстни общи отвлѣчени понятия, независими отъ конкретнитѣ проявления и които могатъ да бѫдатъ изложени въ една прѣдварителна часть на отдѣлнитѣ курсове. Такива енциклопедии Пикаръ ги назовава „малки" или вѫтрешни, а оная, която има за прѣдметъ учението за Правото въобще, „голѣма". Неговото съчинение е една голѣма формална енциклопедия[4]).

Отъ горѣказаното се вижда, че,. като отхвърля философията на Правото, Пикаръ отождествява енциклопедията съ общата теория на Правото, подъ названието чисто Право или енциклопедия въ рационаленъ смисълъ на думата. Тя е една формална теория, но това не му е попрѣчило да разгледа и вѫтрешната страна на Правото, т. е. неговото съдържание, както самъ признава това[5]).

VI.

* * *

Енциклопедията на Правото е една излѣзла отъ модата вещь, единъ ненуженъ мобилъ въ Юридическия факултетъ. Както и да бѫде разбирана, тя не е нито самостоятелна наука, нито даже по-

---

[1]) Измежду другитѣ етикети, за които ималъ извѣстна наклонность, а именно: перманенции на Правото, първи правни начала, основи на Правото, философия на Правото, духъ на Правото. А колкото се отнася до английското название „jurisprudence", на френски то значи събрание отъ сѫдебни рѣшения или начинъ на тълкуване извѣстенъ текстъ отъ сѫдилищата или отъ нѣкое сѫдилище и би довело до смѣшения.

[2]) Ние видѣхме, че Лайтвудъ наричаше чиста юриспруденция, Pure Jurisprudence, това което Остинъ бѣше именувалъ обща юриспруденция. *Рогенъ* употрѣбява на френски изречението чиста правна наука, La règle de droit, Etude de science juridique pure, Lausanne et Paris, 1889.

[3]) Op. cit., p. 10.

[4]) По въпроса, до колко Пикаръ е останалъ, въ изпълнението, вѣренъ на собственитѣ си опрѣдѣления, вж. *Поповилиевъ*, пос. спис. и рец., стр. 590.

[5]) На стр. 493.

лезенъ прѣдметъ за прѣподаване. Нейното мѣсто е заето отъ общата теория на Правото. Възраженията противъ особната ѝ часть доведоха до отхвърлянето на послѣднята, а общата ѝ часть, това е едно извлѣчение отъ общата теория на Правото. Въпросъ може да бжде повдигнатъ само за названието. По етимологията си, терминътъ енциклопедия възбужда идеята за прѣгледъ, систематически или не, на единъ кржгъ отъ науки. А общата теория на Правото не е никакъвъ прѣгледъ; тя не прониква даже въ областьта на отдѣлнитѣ правни науки. Така щото, остава общата теория на Правото, която впрочемъ, както ние я разбираме, допуща напълно възможностьта за сжществуването на една отдѣлна отъ нея материална философия на Правото.

Има извѣстни общи понятия, които отдѣлнитѣ правни науки прѣдполагатъ като вече извѣстни за тѣхъ. Частното Право, държавното Право, международното Право и пр. прѣдполагатъ, отъ една страна, общото понятие за Правото, както и, отъ друга страна, онова за правната наука въобще, на която сж части.

Въ общото понятие за Правото влазятъ или се замѣсватъ единъ купъ понятия, като източникъ на Правото, юридическа норма, юридически фактъ, правоотношения, правенъ субектъ, санкция и др. Отдѣлнитѣ науки, които иматъ за прѣдметъ разнитѣ клонове на Правото, прѣдполагатъ тия общи понятия, на които тѣ разглеждатъ видоветѣ въ специалния клонъ, който изучватъ. Напр. науката за частното Право разглежда не източника на Правото въобще, не юридическия фактъ или правоотношението въобще, не субекта на правото въобще — тия понятия, тя ги приема като вече извѣстни, като дадени, — а видоветѣ имъ въ областьта на частното Право: източницитѣ на частното Право, юридическитѣ факти, които пораждатъ, измѣняватъ и пр. частнитѣ правоотношения, субектитѣ на тия частни правоотношения, и пр. Сжщото прави и науката на държавното Право, иа международното Право и т. н. Отдѣлнитѣ правни науки намѣрватъ допълнението си въ тия общи понятия, въ тия „суверени", както ги нарича Бергбомъ [1]), които заповѣдватъ въ всичкитѣ специалности и иматъ спрѣмо тѣхъ единъ прелиминаренъ характеръ.

Общитѣ понятия, за които е дума, сж общи и въ другъ единъ смисълъ: тѣ се срѣщатъ въ всѣко едно Право, независимо отъ обществото, което то управлява, или епохата, въ която дѣйствува. И наистина, кой би могълъ да измисли, напр., едно Право, което да не се състои отъ задължителни норми, създаващи извѣстни правни

---

[1]) Op. cit., S. 90.

послѣдствия за членоветѣ на обществото, въ което то е прѣдназначено да дѣйствува? Или едно субективно правоотношение, което да не прѣдполага, заедно съ правото и съотвѣтствуващето му задължение, единъ субектъ на правото, единъ субектъ на задължението и най-сетнѣ единъ обектъ?

Незавзети отъ отдѣлнитѣ правни науки, тия общи понятия съставляватъ единъ вакантенъ прѣдметъ, bonum vacans: юристътъ може да ги анализува, да прави въ тѣхъ разни класификации, безъ да засѣга областьта на никоя отдѣлна наука. Но има и други единъ прѣдметъ, сѫщо вакантенъ, понеже и той не може да влѣзе въ рамкитѣ на отдѣлнитѣ правни науки. Както разнитѣ клонове на Правото, съ които се занимаватъ отдѣлнитѣ науки, сѫ части на едно цѣло, Правото, сѫщо и самитѣ тия науки сѫ части на едно цѣло: правната наука въобще. Така изниква едно ново понятие, което трѣбва да се опрѣдѣли. А единъ пѫть правната наука опрѣдѣлена, трѣбва да се покаже мѣстото, методата, а сѫщо и разклонението ѝ.

Тия вакантни понятия могатъ да бѫдатъ прѣдметъ на отдѣлна наука, която, естествено, ще съставлява една обща теория на Правото. Тя ще бѫде, прочее, систематическо изложение на общитѣ правни понятия, безъ които никое Право е невъзможно и които отдѣлнитѣ науки прѣдполагатъ, както и на извѣстни понятия върху правната наука и нейната метода, които тоже не могатъ да влѣзатъ въ крѫга на отдѣлнитѣ правни науки. Тя е единъ видъ философия на Правото, понеже се занимава съ общи и отвлѣчени понятия, но не и философията на Правото.

Методата, която тази наука ще има да слѣдва за изнамѣрване правнитѣ истини, е, безъ съмнѣние, аналитическата метода. Отъ частнитѣ понятия, съставени посрѣдствомъ наблюдение на фактитѣ въ областьта на положителното Право, юристътъ минува къмъ общитѣ чрѣзъ абстракция и генерализация, които, безполезно е да се забѣлѣзва, прѣдполагатъ едно пълно анализуване на частнитѣ понятия. По този начинъ се съставя най-върховното понятие въ правната наука, понятието за рода „Право“. Обаче, колкото общо и да е, то е едно сложно понятие. Юристътъ го разлага на неговитѣ съставни елементи и прѣминува така къмъ още по-общи понятия: норма, източникъ на Правото и др., чрѣзъ които обяснява напълно първото понятие. Послѣ, все безъ да прониква въ областьта на отдѣлнитѣ правни науки, той може да прави разни дѣления и класификации въ обяснениитѣ вече понятия. Така се опрѣдѣля обемътъ на тия понятия, напр., обемътъ на родовото понятие, като се изброятъ видоветѣ на видовото понятие, като се изброятъ

ятъ подвидоветѣ и т. н. Дѣленията и класификациитѣ иматъ формата на синтеза, понеже се минува отъ общото понятие къмъ частното и се построява послѣдното чрѣзъ събиране въ едно всичкитѣ му съставни части. Обаче тѣ ставатъ пакъ чрѣзъ анализъ: разнитѣ понятия, влазящи въ обема на общото, се анализуватъ за опрѣдѣляне отличителния признакъ, видовия бѣлѣгъ (differentia specifica) и съставяне видоветѣ; и сѫщото се прави за подвидоветѣ и пр. При качването отъ частнитѣ понятия къмъ общото се отдѣлятъ на страна частнитѣ (видовитѣ) признаци (абстракция); при слазяне отъ общото къмъ частното пъкъ обратно: тия частни признаци се прибавятъ, и се опрѣдѣлятъ видоветѣ (детерминация).

Материала за наблюденията си юристътъ взема отъ разнитѣ положителни Права, настоящи и минали. Историко-сравнителнитѣ изслѣдвания, ако и отъ малка помощь за общата теория, сѫ обаче необходими за провѣряване точностьта на обобщенията и отстраняване тѣснитѣ схващания. И наистина, правнитѣ понятия, които не сѫ прости логически категории, а се създаватъ исторически отъ общественитѣ отношения, еволюиратъ съ течение на врѣмето и, за доброто имъ опрѣдѣляне въ настоящето положение, едно генетическо изслѣдване е всѣкога нужно.

Колкото се отнася до излагането на изнамѣренитѣ вече истини, естествено е, че то трѣбва да бѫде направено въ форма на система: методата за слѣдване въ това отношение е дедуктивна и класификаторска.

Слѣдъ казаното до тукъ лесно можемъ да опрѣдѣлимъ отношението между общата теория на Правото отъ една страна и общата философия и отдѣлнитѣ правни науки отъ друга и послѣ между общата теория и философията на Правото.

Общата философия се занимава, между другото, съ науката въобще и нейната система, съ класификацията на наукитѣ. Тя дава слѣдов. едно повърхностно понятие за правната наука, на която опрѣдѣля мѣстото въ областьта на цѣлата наука и отношението ѝ къмъ другитѣ науки. Общата теория на Правото е единъ мостъ, който съединява философията съ отдѣлнитѣ правни науки и, споредъ едно сравнение, често повтаряно, се отнася къмъ послѣднитѣ, както общата часть на всѣка една отъ тѣхъ къмъ останалата часть. Тя ни обяснява прѣдмета на правната наука, запознава ни съ общитѣ понятия и системата на Правото, а сѫщо и съ правната наука въобще, съ дѣлението ѝ на частни особни науки, съ методата ѝ. Благодарение на нея, зданието на правната наука ни става напълно извѣстно: ние го познаваме сега добрѣ и отличаваме много лесно отъ другитѣ отдѣли на цѣлата наука; ние

знаемъ тъй сѫщо, ако и само по прѣдмета имъ, и всичкитѣ негови отдѣления. Ние притежаваме вече нишката на юридическия лабиринтъ и съ общия ключъ, който имаме на рѫка, можемъ да влизаме въ разнитѣ му части по единъ прѣдварително начертанъ планъ. И така ние идемъ въ отдѣлнитѣ правни науки и ги изучаваме. Значи, общата философия ни само посочва правната наука и нейното респективно мѣсто, за да можемъ да я разпознаемъ отъ другитѣ, както въ университета ние бихме разпознали юридическия факултетъ и узнали отношението му къмъ другитѣ. Едва прѣскочили прага на този факултетъ, ние влизаме въ общата теория на Правото: една централна аудитория, дѣто се запознаваме обстоятелствено съ прѣдмета, изучаванъ въ това огромно здание, съ неговитѣ раздѣления и гдѣто ни се посочватъ разнитѣ катедри, които прѣдставляватъ отдѣлнитѣ правни науки. Слѣдъ добититѣ тука познания ние имаме вече на рѫка единъ планъ, по който можемъ да се водимъ и тогава, по нашъ изборъ, ние минуваме отъ тая централна аудитория въ разнитѣ специални, гдѣто изучаваме напълно, т. е. въ цѣлото имъ съдържание, всичкитѣ клонове на Правото. Това става и фактически почти така съ тази само разлика, че вмѣсто да се изучава по-напрѣдъ общата теория на Правото и тогава послѣдователно разнитѣ отдѣлни правни науки, тѣ се изучаватъ по нѣколко сѫщеврѣменно поради причини, всѣкиму извѣстни.

Освѣнъ общата теория, има още една правна наука, притежаваща извѣстенъ общъ характеръ: именно философията на Правото. Разбирана било като учение за естественото Право, или като философия на положителното Право, тази наука се занимава съ цѣльта или задачата на Правото, т. е. съ съдържанието на правнитѣ норми, и изработва бѫдещия идеалъ. Тя отговаря на критическата функция на умствената ни дѣятелность. Като учение за естественото Право, тя тръгва отъ едно върховно начало, нравствено, утилитарно или друго, което основава обикновено върху човѣшкото естество и отъ което вади по единъ дедуктивенъ начинъ правнитѣ правила, назначени да управляватъ обществото на хората. Съдържанието на тия правила е опрѣдѣлено отъ върховното начало, изходна точка на цѣлата система. Като философия на положителното Право, тя пакъ изнамѣрва единъ масщабъ за материалното оцѣнение на настоящето Право и за направлението на бѫдещето. И единъ привърженикъ на критико-положителната философия на Правото казва, че тя търси въ условията за сѫществуването на обществото и хората естественото основание на юридическитѣ норми и слѣдов. критериитѣ за оцѣняване настоящитѣ инсти-

туции, за опрѣдѣляне реформитѣ, за посочване като цѣль на историческото развитие на Правото единъ най-висшъ идеалъ, отговарящъ на изяснението на свѣта и живота, на природата и историята[1]). „Идеалътъ на справедливость и обществено благосъстояние, който е цѣльта на Правото, казва отъ своя страна Брисо, нѣма въ що да се страхува отъ еволюционното учение. Той продължава да сѫществува съ тази само разлика, че вмѣсто да бѫде една чисто рационална интуиция, той се изсочва малко по малко съ бавни измѣнения, чрѣзъ съвмѣстното усилие на въображението и разума, работещи върху даннитѣ на добитата опитность. Вроденъ или придобитъ, този идеалъ си остава въ дѣйствителность приблизително сѫщиятъ. Мечтата за осѫществяване почива все въ идеитѣ на разумъ, справедливость, миръ и щастие"[2]). Каквато метода да слѣдва и физиономия да взема, правната философия е имала всѣкога сѫщата задача: тя се занимава съ съдържанието на Правото и търси критериума за неговото оцѣнение въ настояще, за неговото направление въ бѫдеще. И почти безъ изключение всички привърженици на общата теория на Правото допущатъ възможностьта на идеалистическо изслѣдване въ областьта на Правото и необходимостьта отъ такова изслѣдване; само че тѣ приписватъ тази задача на разни дисциплини, когато тя е задачата именно на философията на Правото[3]).

Разликата между общата теория и философията на Правото установена, отношението имъ е сѫщото като онова на общата теория и отдѣлнитѣ науки. Правнитѣ понятия на общата теория сѫ по начало вѣрни и за философията на Правото, разбирана по единъ или другъ начинъ, както сѫ вѣрни и за всичкитѣ отдѣлни правни науки. Естественото или идеалното Право може да има едно или друго съдържание, но то трѣбва да бѫде прѣди всичко Право по своята структура. А съ това ни запознава общата теория.

Единъ послѣденъ въпросъ: каква е ползата отъ общата теория на Правото? Като самостоятелна наука, ползата ѝ се проявява прѣди всичко въ отношение на разработване собствения ѝ прѣдметъ. До сега общитѣ правни понятия сѫ били разглеждани между другото отъ специалиститѣ, особно отъ цивилиститѣ. По

---

[1]) *Vanni,* op. cit., p. 8.

[2]) *Brissaud,* Cours d'histoire générale du droit français public et privé, t. I, Paris 1904, p. 14.

[3]) Вж. изброени философитѣ отъ положителната школа, които поддържатъ идеалистическия и етически характеръ на правната философия у *Vanni,* Il problema della filosofia del diritto nella filosofia, nella scienza, nella vita ai tempi nostri, Verona, 1890, § VI, а относително привърженицитѣ на общата теория на Правото, които допущатъ идеалистическото изслѣдване въ Правото, *Vanni,* La funzione pratica..., вече нѣколко пѫти цитувана, § II.

тази причина, въ изслѣдванията по тѣхъ се забѣлѣзва извѣстна едностранчивость; често схващанията сѫ били неточни и непълни, понеже специалистътъ има прѣдъ видъ главно своя клонъ и изисканията му. Сега общата теория е единъ централенъ пунктъ за тия общи понятия, които се изслѣдватъ безъ огледъ къмъ нуждитѣ на нѣкоя специалность, независимо, систематически, понеже трѣбва да се привържатъ едно о друго въ една цѣлостна система, и не между прочемъ, а като главенъ прѣдметъ на изучванията.

Като съсрѣдоточава у себе си учението за всичкитѣ общи понятия, тя олекчава отдѣлнитѣ правни науки, собствено общитѣ имъ части или введения. При отсѫствие на една обща теория всѣки специалистъ е длъженъ да започне отъ най-общото правно понятие, за да дойде до собствения си прѣдметъ. Сега той може да тръгне направо отъ този послѣдния. Въ едно специално рѫководство, напр. по гражданското Право, нѣма да има нужда да се говори за Правото въобще и за системата му, а ще се започне веднага отъ гражданското Право.

Освѣнъ това, общата теория олеснява специялиститѣ при работенето имъ въ специалностьта си. Специалистътъ има постоянно нужда отъ знание по общитѣ понятия: общата теория му дава наготово всичко, що му е необходимо въ това отношение. Тя му позволява сѫщо и да провѣрява добититѣ въ специалната область резултати, които никога не могатъ да бѫдатъ противни на общитѣ данни.

Най-сетнѣ, ползата ѝ се проявява още и при изучването на Правото. Понеже, обективно, общата теория има единъ прелиминаренъ характеръ спрѣмо отдѣлнитѣ правни науки, които прѣдполагатъ като дадени, като вече извѣстни, общитѣ понятия, съ които тя се занимава, то при изучването на Правото тя служи като едно введение, отъ което трѣбва да се започне: тя е и основата и началото на всѣко юридическо образование. И много естествено! Нали е общата часть на цѣлата правна наука? А както общата часть на една отдѣлна правна наука е едно введение къмъ другия материялъ, тъй и общата теория е едно введение къмъ отдѣлнитѣ правни науки. И справедливо забѣлѣзва Остинъ, че единъ студентъ, който притежава общитѣ понятия, може много лесно да разбере и изучи кое дае конкретно Право.

Кералленъ е на противно мнѣние и критикува сходния възгледъ на юриста отъ английската аналитическа школа Раттиганъ[1]).

---

[1]) *Rattigan,* The science of jurisprudence, chiefly intended for indian students, 3-th ed., London, 1899, p. 2—3.

Споредъ него, сериозното изучване на началата не трѣбва да прѣдшедствува изучването на самата наука. Студентътъ нѣма да разбере стойностьта на това върховно учение, ако нѣма извѣстна лична опитность, добита отъ изучването на самата наука. Освѣнъ това, той ще се отвърне много лесно отъ тия неразбираеми понятия, отъ които ще му остане само единъ споменъ на отекчение[1]). Значи, общата теория трѣбва да бѫде прѣдставена не като вводна, а като заключителна наука. Сѫщото е било поддържано и по други мотиви: именно, поради нуждата да се обедени знанието, което студентътъ е добилъ отъ отдѣлнитѣ науки. На това отговорътъ е направенъ отдавна: добитото отъ отдѣлнитѣ науки знание не може да не бѫде обединено, щомъ е било прѣдшедствувано отъ общата теория на Правото. А колкото се отнася до забѣлѣжката на Кераллена, тя може да бѫде вѣрна за философията на Правото[2]), синтеза на правнитѣ науки, но не и за общата теория, която ни запознава съ необходимитѣ понятия за всѣко правно изучване.

---

[1]) *Kerallin,* въ Revue générale du droit, de la législation et de la jurisprudence, 1899, t. XXIII, p. 570 — 571.

[2]) Ср. *Capitant,* Introduction à l'étude du droit civil, notions générales, 2-e éd., Paris, 1904, p. XXIV.

Критиченъ погледъ върху текста на Българската Конституция.

Отъ Д-ръ С. Кировъ.

Не върху строя на българската държава и формата на управлението ѝ, тъй както тѣ сѫ опрѣдѣлени отъ Конституцията, искаме да поговоримъ въ тая си статия; не върху това, дали тоя строй и тая форма сѫ пригодни като за насъ хора; не и върху фактическото прилагане началата на Конституцията въ отдѣлнитѣ закони, и тия закони пъкъ на дѣло, въ управлението на страната; — ние ще се занимаемъ само съ текста на писаната наша Конституция, за да видимъ до колко тоя текстъ отговаря на условията, които се изискватъ отъ всѣки законъ, а още повече отъ единъ основенъ законъ. Ние ще подхвърлимъ тоя писанъ текстъ на една критична анализа, за да видимъ какви сѫ неговитѣ добри и лоши страни. Ние нѣма да охарактеризирваме режима, който нашата Конституция създава; него ще го вземемъ за даденъ, такъвъ какъвто е, добъръ или лошъ за насъ; но ще видимъ кои пунктове въ писания документъ, който го създава, поясняватъ или затъмняватъ разбирането на тоя режимъ, и слѣдователно улесняватъ или затрудняватъ неговото правилно прилагане. Нека кажемъ още отъ сега, че, по наше мнѣние, техническитѣ недостатъци на инструмента, по който се управляваме, сѫ твърдѣ много, и именно тѣхъ искаме ние да изтъкнемъ; а добритѣ страни на Конституцията ще считаме за общоизвѣстни. Всѣки знае, че Българската Конституция е една отъ най-либералнитѣ, най-демократичнитѣ. Но когато я сравнимъ съ други, сходни съ нея, като белгийската, румѫнската, гръцката и пр., виждаме, че нашата Конституция, ако и да не отстѫпва на тия конституции по демократизъмъ, — дори намѣста стои прѣдъ тѣхъ въ това отношение, — стои далечъ задъ тѣхъ по своитѣ несъвършенства въ техническо отношение; тя прѣдставлява извѣстни блѣзни въ нѣкои важни начала, които сѫ като една органическа необходимость за всѣка конституция, или пъкъ тия начала сѫ само прѣдполагани, или едва зачекнати, или изразени по такъвъ начинъ, че да се прѣдставляватъ въ съвсѣмъ атрофиранъ видъ. Така напр. началото на самоуправлението на отдѣлнитѣ съставни

части на държавата не само че не е достатъчно развито, но не е дори и релефно изтъкнато. Едва инцидентно началото за „самоуправлението на общинитѣ“ е прѣдвидено въ чл. 3 (новъ членъ втикнатъ отъ Учредителното Събрание), а това съвсѣмъ не е достатъчно. На това забулване на тоя важенъ принципъ се дължи, дѣто всички закони за мѣстното самоуправление у насъ сѫ почти игнорували желанието на учредителитѣ да бѫде нашето управление децентрализирано. Наистина никѫдѣ нашата Конституция не прѣдвижда едно строго централизирано управление; но отъ това, че тя е повѣрила общодържавнитѣ работи на централни органи, безъ да изтъкне достатъчно и самоуправлението на отдѣлнитѣ мѣстности, излѣзва, като че централното управление е всичко, а мѣстното нищо. А ние знаемъ, че не това е било волята на създателитѣ на Конституцията. Най-първиятъ неинъ архитектъ, незабравимиятъ князъ Черкаски, е ималъ ясенъ възгледъ върху нѣщата: той е разбралъ какво ни е прѣдалъ турскиятъ режимъ, и че ако има въ него нѣщо, върху което да може да се основе една солидна конституция, това единствено нѣщо не е друго освѣнъ общинското самоуправление, върху което трѣбва да се постави и новата Конституция. Ние знаемъ, че това е било мнѣнието и на всички „вдѫхновители“ на бѫдещата Конституция, — на всички, на които мнѣнието е могло да има какво-годѣ рѣшаваще значение. То е било началото, на което се основало и врѣменното правителство, подъ рѫководството на наслѣдника на Черкаски, князъ Дондуковъ-Корсаковъ. Ето какво говори професоръ Дриновъ, въ извѣстната негова записка, четена въ Учред. Събрание, въ заседанието му на 14 мартъ 1879 год.: „Рѣши се да се вематъ въ рѫководство началата на децентрализацията и на широкото самоуправление по административнитѣ, сѫдебни, финансови и земско-стопанственни учреждения. Въ всичкитѣ издадени до сега устави ясно и опрѣдѣлено сѫ прокарани началата на общественно самоуправление и на народно прѣдставителство“.[1]) Най-послѣ такова е било мнѣнието и на 15-членната комисия, която била натоварена да прѣгледа внесения отъ привр. правителство проектъ на органически уставъ за държавното устройство на Българското Княжество. Въ „Рапорта“ на комисията до Учред. Събрание четемъ: „Трето начало на една Конституция трѣбва да е началото на самоопрѣдѣлението. Това начало, приложено въ политиката, се нарича самоуправление, т. е. правото на различнитѣ кръгове на обществото да си полагатъ сами цѣли и да изнамѣрватъ и употрѣбяватъ самостоятелно срѣд-

[1]) Записка за дѣятелностьта на привръменното руско управление въ България. Търново, 1879, стр. 5.

ствата за достигането имъ", и по-нататъкъ се пояснява кои сж тия „кржгове": „Тия кржгове, които наричаме общини, провинции, държава" . . .[1]) Извѣстно е, че рапортътъ на комисията бѣ отхвърленъ изцѣло, безъ разискване, но въ тая точка болшинството отъ членоветѣ на Учред. Събрание бѣ съгласно съ комисията; защото ние виждаме, че въ заседанието си на 22/III, Събранието приема сегашния чл. 3, приблизително тъй както го бѣ формулирала комисията, съ втикване и мотивътъ на комисията за началото на общественото самоуправление. То се приело, както свидѣтелствуватъ протоколитѣ, като пълно за общинитѣ; но прието е и за другитѣ по-горни кржгове (окржжия и околии), каквито образуватъ отъ себе си всички голѣми и малки градове, заедно съ околнитѣ имъ села. За да видимъ, колко далечъ ние сме отъ тоя идеалъ, рисуванъ въ рѣчитѣ на нашитѣ учредители, нѣма освѣнъ да припомнимъ сегашнитѣ наши закони за окржзитѣ и общинитѣ, въ които и тъй стѣсненото самоуправление всѣкидневно се още повече стѣснява до като достига до една сѣнка.

Като голѣмъ недостатъкъ ще посочимъ и липсата въ нашата Конституция на всѣкакво ржководяще начало, което да легне въ основата на сждебната ни организация. За нея, като изключимъ чл. чл. 14—16, които говорятъ за княжеското право на помилване и за амнистията, въ цѣлата Конституция сжществува само едничкиятъ чл. 13: „Сждебната власть въ цѣлата нейна ширина принадлежи на сждебнитѣ мѣста и лица, които дѣйствуватъ отъ името на Княза. Отношенията на Княза къмъ тия мѣста и лица се опрѣдѣляватъ чрѣзъ особни наредби". И то, — както и трѣбвало да бжде, тъй като той се намира въ Глава II, която опрѣдѣля „каква е княжеската власть и какви сж нейнитѣ прѣдѣли", — тоя членъ визира само отношенията на Княза къмъ сждебнитѣ органи. Той дори и тия „отношения" не опрѣдѣля, а само посочва какъ тѣ да се опрѣдѣлятъ, и то не точно и не сигурно, — чрѣзъ особни „наредби". Но „закони" ли, или други наредби? Да не бѣше другъ единъ твърдѣ важенъ членъ на Конституцията, (именно чл. 43, който съвсѣмъ случайно е попадналъ въ текста), ние нѣмаше да имаме и единствената гаранция да се урежда сждоустройството и сждопроизводството чрѣзъ законъ. Защото „наредби" сж и административнитѣ правилници, и именно тѣхъ Конституцията нарича „наредби" (постановления). Та вмѣсто по законодателенъ редъ да се опрѣдѣли какви ще бждатъ отношенията между Княза и сждебнитѣ мѣста и лица, би могло да се прѣдполага, че правителството,

[1]) Вж. Рапортъ на Комисията и пр., въ „Гражданинъ", Юбил. кн. V—VI, стр. 404—5.

т. е. главно самъ Князътъ, ще опрѣдѣли своитѣ отношения къмъ сждебнитѣ органи. Но даже и ако, чрѣзъ чл. 43, осигуримъ за законодателството правото да урежда то органитѣ на сждебната власть и тѣхнитѣ функции, нищо не е прѣдписано за ржководство или ограничение на самия законодатель. Не срѣщаме важнитѣ начала на публичностьта, на несмѣняемостьта, на народния сждъ. За това и виждаме, че слѣдъ десетки години нашето правосждие не може да застане на краката си. То се люшка неустановено на нищо, и едничкитѣ добри нѣща, които сж влѣзли въ основата на нашето сждебно дѣло, се дължатъ на простото подражание на чужди модели, — както отъ друга страна пъкъ и толкова лоши и отживѣли врѣмето си начала.

Но ако по отношение на самоуправлението и на сждебната власть нашата Конституция страда отъ липса на какви и да е постановления, които да дадатъ трайна основа на бждещата организация, то по отношение на изпълнителната власть тя е прѣщедра. Причината на това е, безъ всѣко съмнѣние, че нашитѣ учредители сж дълбоко вѣрвали, че като нареждатъ правителство „народно", излизаще отъ Народното Събрание и отговорно направо прѣдъ него (чл. 153), то такова правителство не може да злоупотрѣбява съ властьта си, колкото тя и да е широка. Прѣдъ тѣхъ е стоялъ само единъ страхъ: да не би — както се и изразяватъ на много мѣста въ рѣчитѣ си — правителството да остане съ вързани ржцѣ срѣщу нѣкоя непрѣдвидена случайность. Практиката доказа, че тѣ сж погрѣшили. Какъ и да е, прѣди 25 години нашитѣ учредители ако и да сж възприели въ Конституцията, покрай най-широки политически права за гражданитѣ, още и всички гаранции за личнитѣ права, каквито срѣщаме въ Конституциитѣ румжнска, гръцка и сръбска, и тѣхния прототипъ белгийската конституция, възприели сж, въ своята наивна вѣра, и двѣ важни ограничения: едно на законодателната власть, и друго на личнитѣ права или, сé едно, на часть отъ Конституцията, — въ полза на изпълнителната власть. Тѣзи сж прословутитѣ наши чл. чл. 47 и 76. Споредъ първия отъ тѣхъ, правителството, въ екстренни случаи, може да встжпва въ функциитѣ на законодателната власть, но, разбира се, нѣма право да върши повече отъ самата нея, т. е. нѣма право да нарушава Конституцията; споредъ втория, то има именно това право: то може да възпре два члена отъ Конституцията, — чл. чл. 73 и 74. — Такова изключително право (jus eminens), дадено на изпълнителната власть, ние не срѣщаме въ белгийската Конституция; напротивъ, тамъ стои тъкмо обратното, че Конституцията не може да се възпира, ни изцѣло, ни частично.[1]) Буквално сжщото е прѣд-

[1]) Art. 130: La constitution ne peut être suspendue en tout ou en partie.

видено и въ румжнската Конституция (чл. 127); а и въ гръцката, макаръ и да нѣма изриченъ текстъ, подразбира се сжщото: прѣпоржчано е на „патриотизма на гърцитѣ“ да бранятъ Конституцията (чл. 110); Кральтъ не може да възпира нито обикновеннитѣ закони (чл. 35 = белгийския чл. 67). — Рѣзко отстжпление отъ това начало е прѣдставлявалъ за съставителитѣ на нашата Конституция сърбскиятъ уставъ отъ 1869; а той именно, и рускитѣ основни закони, сж били постоянниятъ моделъ за нашия уставопроектъ. Въ сърбския уставъ срѣщаме чл. 56 [1]), отъ дѣто е съставенъ нашиятъ чл. 47 (и 48), и чл. 38 [2]), отъ дѣто иде нашиятъ чл. 76. Тия членове сж проникнали въ сърбския уставъ чрѣзъ монархическитѣ австрийски и германски Конституции. [3]) Сърбскиятъ уставъ отъ 69 год. въ много отношения прилича на тия Конституции. Но иматъ ли си мѣстото тия членове въ една крайно демократическа Конституция, каквато е българската? Правото дадено съ чл. 47 изобщо се явява като една аномалия, прѣди всичко за това, защото всѣка що-годѣ уредена държава си има достатъчно наредби, за посрѣщане на каква и да е опасность. А правото, дадено съ чл. 76, нима не се подразбира точно тъй и въ Белгия, както и у насъ? Въ всѣка една страна законодателството е така приготвено и за всички екстренни случаи, щото все едно е, че и въ тия случаи дѣйствуватъ прѣдвидени отъ закона правила. Тая остатка отъ режима на неограничената монархия, прѣдвидена у насъ тъй както е, има само тая участь — да всѣва въ ума на управляющитѣ едно крайно фалшиво понятие, че тѣ могатъ безнаказано да суспендиратъ съ 47 чл. не само всички закони, но и Конституцията, а и съ чл. 76 не само извѣстни правила въ процесуалния и материаленъ наказателенъ законъ, но и изобщо всички правила на тия закони, па и основнитѣ начала на Конституцията. [4])

---

[1]) Члан 56. Само у случају кад је земаљска безбедност, било спољa било изнутра, у великој опасности, а Скупштина није сакупљена, Кньаз може што је нужно, ма да би за то потребовало садејства скупштинског, сам, на предлог министерског савета, наредити, што ће силу закона имати, а кад се прва скупштина састане, њој ће се овако ванредно издати закон поднети на одобренье.

Но без одобреньа скупштине не може се ни у ком случају данак или општи прирез установити, ни постојећи преиначити.

[2]) Члан 38. — У случају преке опасности за јавну сигурност може влада на неко време обуставити: определьеньа члана 27 односно личне слободе; члана 28 односно неповредности обиталишта; члана 32 односно слободе говора и печатње; члана 111 односно надлежности суда.

[3]) Ср. чл. 14 на австрийския констит. законъ за имперското прѣдставителство; чл. 63 на пруската Конституция; чл. 25 на данската Конституция.

[4]) За примѣри по приложението на тия членове, вж. моята статия „Чл. 47 на Конст. и суспендиране закона за чиновницитѣ“. София, 1903. Може да се добави: Правилникъ за службата прѣзъ врѣме на военно положение, отъ 8 юний 1900 год. (Д. Вѣстникъ, бр. 122).

Но тия три важни недостатъци на нашата Конституция се отнасятъ, при все туй, до текста на Конституцията, взетъ като едно цѣло, а не и до израза на текста на отдѣлнитѣ членове, което главно ще ни занимае. Ние ще се повърнемъ и върху текста на отдѣлнитѣ, посочени вече членове. Като отбѣлѣжимъ тукъ, че тия три недостатъци сѫ отъ основенъ характеръ, и че тѣ даватъ особенъ колоритъ на самия режимъ, а именно, и въ трита случая, колоритъ фалшивъ, привиденъ, не такъвъ какъвто той е по останалитѣ членове и общия духъ на българската Конституция, ние прѣминаваме къмъ техническата прѣцѣнка на нашия текстъ.

Отговаря ли нашата Конституция на общитѣ условия, наложителни за единъ основенъ законъ: да бѫде по съдържание и форма простъ, ясенъ, точенъ и недвусмисленъ, до тамъ щото да може всѣки гражданинъ лесно да го разбира? Не. Въ всички тия необходими качества за една Конституция, българската Конституция страда. Тя е по планътъ си съвсѣмъ разбъркана; въ нея нѣма никаква система, никаква симетрия. Послѣ, по съдържание тя прѣдставлява, отъ една страна, твърдѣ важни непълноти, а отъ друга — много излишни повторения. Най-послѣ, по отношение на израза, въ нея има голѣмъ брой тъмни мѣста, неточни и двусмислени изрази, които намѣста сѫ твърдѣ опасни. Ние ще се поспремъ, подъ редъ, на цѣла редица примѣри отъ всѣка една отъ горнитѣ три категории недостатъци, — безъ да гарантираме, че тия примѣри изчерпватъ всичко.

Но, прѣди всичко, нека се попитаме, какво може да е причината, дѣто нашата Конституция е излѣзла такова чудновато произведение — една рожба, красива до идеалность въ духътъ и вѫтрѣшното си достойнство, а облѣчена въ форма почти карикатурна? Причини има много, но главнитѣ сѫ двѣ: 1-о, че тя е работена извънредно бързо, и 2-о, че тя е скърпена отъ разни и противоположни източници, руски и европейски. Само извънредната бързина, съ която проекто-уставътъ е изработенъ въ София, отъ Императорското Комисарство, подъ рѫководството на управляющия Сѫдебния Отдѣлъ С. И. Лукьяновъ, обяснява несъзирането на много недостатъци, които сега за насъ сѫ очевидни. За вѫтрѣшнитѣ, органически недостатъци, разбира се, тукъ не е дума; тѣ, подобно на недостатъцитѣ на една сграда, излѣзватъ на лице при употрѣбението ѝ, при служението съ нея. Но нека не забравяме, че единъ Лукьяновъ, или който и да е отъ неговитѣ другари или сътрудници, — чиито дѣла съ право сѫ си заслужили вѣчната признателность на българския народъ, — никога въ живота си и на умъ не сѫ имали да съставятъ Конституции. А врѣмето,

оставено отъ Берлинския договоръ на руситѣ, бѣ тъй късо! И въ това късо врѣме трѣбваше една държава, буквално въ хаотично състояние, да се издигне отъ нищото и да се постави на свои нозѣ. На туй отгорѣ трѣбваше съ сѫщата неимовѣрна бързина да се събиратъ свѣдения, съвѣти, мнѣния, да се съставя проектъ за бѫдещата Конституция и да се проважда на удобрѣние въ Петербургъ. Ние се поставяме въ положението на такъвъ единъ Солонъ. Не знаемъ още какъвъ точно е билъ проекта на г. Лукьянова, и какви сѫ били измѣненията направени отъ извѣстната комисия въ Петербургъ, подъ прѣдседателството на Княза С. Н. Урусовъ и при пасивното само участие на проф. Градовски; по свѣденията, които проф. Дриновъ ни съобщава, тия измѣнения били въ либерална смисъль. Нека приемемъ дори, че измѣненията сѫ били значителни; остава си, на всѣки случай, като първоначаленъ текстъ оня, който е и внесенъ, слѣдъ направенитѣ въ Петербургъ измѣнения, въ Учредителното Събрание.[1]) Отъ него се вижда кои сѫ били главнитѣ източници на съставителя на проекта. Тѣ сѫ, както поменахме: 1) рускитѣ основни закони и 2) сърбскиятъ уставъ отъ 1869. Който иска да се увѣри въ това, че кадърътъ и разпрѣдѣлението на главитѣ и отдѣлитѣ на нашата Конституция върви точно по рускитѣ основни закони, а не е никакво копие на нѣкаква белгийска или друга европейска Конституция, нѣма освѣнъ да сравни заглавията на една и другия текстъ. — Ето тия заглавия:

Руски основни закони:	**Българска Конституция:**
Раздѣлъ первый.	*(Руски текстъ на проекта)*
I. О существѣ верховной самодержавной власти.	Глава II. О существѣ и предѣлахъ княжеской власти.
— — — — — — — —	(Глава III. О мѣстопребываніи Князя).
II. О порядкѣ наслѣдія престола.	Глава V. О порядкѣ наслѣдія престола.
III. О совершеннолѣтіи Императора, о правительствѣ и опекѣ.	Глава VI. О совершеннолѣтіи Князя, о Регенствѣ и опекѣ.
IV. О вступленіи на престолъ, и о присягѣ подданства.	Глава VII. О вступленіи на престолъ и о присягѣ.
(V. О священномъ коронованіи и мѵропомазаніи).	— — — — — — — —

[1]) Мин. година М-вото на Народното Просвѣщение откупи нѣкои документи, прѣдставени отъ бившия служащъ въ Канцеларията на Императ. Комисарь въ България, г-нъ Муратовъ. Увѣряватъ, че въ тая сбирка се намиралъ и проекта, за който е рѣчь по-горѣ, какъвто е билъ до изпращането му въ Петербургъ. За жалость, архивата на Министерството за насъ не е достѫпна!

— — — — — — — —	(Глава VIII. О седержаніи Князя и членовъ княжескаго дома).
VI. О титулѣ Императорскаго Величества, и о государственномъ гербѣ.	Глава IV. О гербѣ Княжества и о печати.
VII. О вѣрѣ.	Глава IX. О вѣрѣ.
VIII. О законахъ.	Глава X. О законахъ.
IX. О власти верховнаго управленія.	Глава XXI. О высшихъ правительственныхъ учрежденіяхъ.

Отдѣлитѣ пъкъ, които се отнасятъ до Народното Прѣдставителство, до личнитѣ права, до Държавния Съвѣтъ, сѫщо и съдържанието въ много отъ главитѣ, озаглавени по руския текстъ, вървятъ по подобие на сърбския, отчасти на румѫнския и гръцкия.

Нѣкои членове сѫ нагласени възъ основа на чл. 5 отъ Берлинския договоръ; други сѫ новосъставени (като чл. 39, който излегка наумява чл. 2 на гръцката Конституция), и т. н. Излишно е да прослѣдимъ тукъ сравнително всички подробности въ тая трудна компилативна работа. Като се вземе прѣдъ видъ, обаче, изобилието на имащитѣ се подъ рѫка източници, отъ една страна, и бързината, съ която се е работило, отъ друга, — чудно ли е, че резултатътъ е такъвъ, какъвто е? Нека притуримъ, слѣдъ туй, че лицата, които сѫ извършили българскиятъ прѣводъ, за пръвъ пѫть въ живота си пристѫпватъ къмъ една работа, отъ която тѣ нищо не сѫ отбирали; отъ това нѣкои нѣща сѫ излѣзли, прѣдадени на български, съвсѣмъ несъгласно съ руския текстъ. Да не забравяме, още, че и езикътъ ни и той за пръвъ пѫть се туря на подобно изпитание. Нѣкои термини на Конституцията, и до сега още, слѣдъ 25-годишното имъ употрѣбение, ни се виждатъ необикновенни, неразбираеми. Какво ли е било за прѣводачитѣ, които първи сѫ сковали, и за прѣдставителитѣ, които първи пѫть сѫ чули всички тия изрази, като „уредби“, „наредби“, „засѣдания“ (сесии)? Или чуждитѣ термини, като „тегоби“, „установления“, и тѣмъ подобни? Като се има прѣдъ видъ, че Събранието е брояло твърдѣ малко юристи, че отъ Конституции почти никой другъ не отбиралъ, не е за чудо, че и онова, което по прѣдложение на депутатитѣ се е вмъквало въ Конституцията, объркало е още повече и безъ туй доста забъркания текстъ.

Нека сега разгледаме нѣкои примѣри, които подкрѣпятъ нашитѣ твърдѣния.

I. Текстъ — разбърканъ, безсистеменъ, несиметриченъ.

Ако погледнемъ на коя да е отъ другитѣ Конституции, отъ които сѫ заимствували сегизъ-тогизъ нашитѣ учредители, горнето

твърдѣние става очевидно. Белгийската Конституция, напримѣръ, която е послужила за образецъ на румжнската, гръцката, пруската и др., е разпрѣдѣлена просто и ясно: Територия — Права на белг. граждани — Власти: I. Камари (1. камара на прѣдставителитѣ, 2. сенатъ). — II. Краль и министри (1. краль, 2. министри). — III. Законодателна власть. — IV. Окржжни и общински учреждения — Финансии — Въоржжена сила — Общи разпореждания — Ревизия на Конституцията — Прѣходни наредби.

Така просто и симетрично е разпрѣдѣлението и на другитѣ Конституции като нея; така е то и въ всички по-нови Конституции. Различаватъ се отъ тѣхъ само най-старитѣ, като унгарската, шведската. А нашата е, божемъ, модерна Конституция, — най-новата въ Европа (като не броимъ по-новитѣ сърбски, задъ които стоятъ сé други по-стари отъ нашата). Въ всички тия конституции всичко е казано на мѣстото си и веднага ще го намѣрите по заглавието. Не е тъй случая съ нашата: заглавието винаги лъже. Разпрѣдѣлението на материала е на гледъ добро и ясно, — но само на гледъ. Скратено, то е слѣдното: Територия — Князъ — Граждани и правата имъ — Народно прѣдставителство (Обикн. и Велико Народно Събрание) — Управителни уредби — Ревизия. Но че тая простота е привидна, става веднага очевидно, щомъ прибѣгнете до текста. Потърсете нѣщо въ това „съдържание". Самоуправлението, напр., ще намѣрите въ „Територия". За сждебната власть се говори въ „Князъ". За изпълнителната власть — въ „Управит. уредби" и въ „Князъ". — То се знае, че сѐ има извѣстна връзка въ това положение. Така, самоуправлението е поменато само като „общинско самоуправление", а общината е дѣлъ въ дѣлението на територията; Князътъ, разбира се, е шефъ на изпълнителната власть; и пр. Но докато другадѣ ние срѣщаме „територия", „граждани", „органи на управление" или „власти", изложени послѣдователно, и въ всѣко подраздѣление е казано всичко на мѣстото си, — въ нашата конституция съвсѣмъ не е тъй. Така за тритѣ власти се говори — въ Глава II, която е озаглавена: „Каква е княжеската власть и какви сж нейнитѣ прѣдѣли". Тамъ се говори и за формата на управлението (чл. 4). За Княза макаръ и да се говори въ Глава II, говори се за него и въ Глави III, V, VI, VII и VIII. Въпросътъ за вѣрата и вѣроизповѣдната свобода, за законитѣ и закономѣрностьта на управлението, за държавнитѣ имоти — сж изложени сѐ въ свързка съ Княза. Причината на всичко това е моделътъ — рускитѣ основни закони. Личнитѣ права ужъ сж изложени наотдѣлно, въ разни отдѣли на отдѣлната глава XII „за гражданитѣ на българското Княжество" (по-подобие на сърбския моделъ), но вѣроизпо-

вѣдната свобода не се намира тамъ, както въ сърбския чл. 31, а въ главата „за вѣрата", — защото въ руския моделъ е така. Но въ тая глава стои и за вѣрата на Княза (чл. 38), а не въ главата за Княза, както е въ сърбския моделъ (чл. 19).

За отдѣлнитѣ правдини се говори, кога отдѣлно, кога вкупомъ, въ разнитѣ „дѣлове" на Глава XII; при все туй за нѣкои правдини се говори и въ „Дѣлъ I", дѣто стоятъ ужъ само „общи правила".

За „Народното Прѣдставителство" се говори въ глава XIII, и мислите, че тамъ ще бѫде всичко казано? Не. Тамъ стои само, че то бива Обикновено и Велико, и намѣсто да слѣдватъ подраздѣления, както е направено въ други глави и както е изисквала симетрията, почва нова глава (XIV) „за Обикн. Народ. Събрание". Мислите, че поне въ тая глава ще бѫде изложено всичко за „Обикн. Нар. Събрание", въ разни подраздѣления, и слѣдъ туй ще слѣдва глава XV за Великото Нар. Събрание? Пакъ се лъжете. Подраздѣления има три, но тѣ не изчерпватъ всичко, а слѣдватъ нови глави (XV до XIX) които говорятъ все за Обикн. Нар. Събрание и за работитѣ и процедурата му, — а най-накрая (?) и за свикването му, а слѣдъ туй иде „Велико Нар. Събрание", въ глава XX. Въ тия подраздѣления на отдѣлитѣ, които се отнасятъ до Обикновеното и Великото Нар. Събрание, най-ясно изтъква несиметричностьта въ разпрѣдѣлението на материяла. Въ Сръбския Уставъ стои: „III. За Народното Прѣдставителство. — Властьта на Нар. Скупщина. — Свикване на Нар. Скупщина. — Велика Нар. Скупщина". — Всичко туй като дѣлове на една и сѫща глава III. Слѣдъ туй слѣдва: IV — за Държавния Съвѣтъ, V — за държавнитѣ имоти, и пр. У насъ, глава XIV *„за Обикн. Нар. Събрание"* е подраздѣлена така: Дѣлъ I: за Обикн. Нар. Събрание. Дѣлъ II: за свободата на мнѣнията и за неприкосновеностьта на членоветѣ на Събранието. Дѣлъ III: за публичностьта на засѣданията въ Нар. Събрание. А компетентностьта на Събранието („какви работи има да върши Нар. Събрание") стои въ отдѣлна глава (XII); процадурата („редъ, по който се внасятъ и разглеждатъ проектитѣ и прѣдложенията") — пакъ въ отдѣлна (глава XVI). Глава XVII е „за бюджета". Глава XVIII — „за държавнитѣ займове", а глава XIX — „за *свикването* на Нар. Събрание". А въ глава XX „за Великото Нар. Събрание" имаме два отдѣла: дѣлъ I — „какво има да върши В. Н. Събрание" и дѣлъ II — „за състава на В. Н. Събрание".

За „длъжностнитѣ лица" въ сръбския текстъ има отдѣлна глава VI (както и за сѫдилищата отдѣлна, глава VII); у насъ — нѣколко членове (163—166) сѫ прибавени въ отдѣла, който говори

за Министерствата. Естествено, министерствата си служатъ съ длъжностни лица, тѣ се състоятъ отъ тѣхъ. Но материята е доста важна за да стои така прикрита.

Сѫщо е разбъркано разпрѣдѣлението на материяла въ разнитѣ дѣлове на отдѣлнитѣ глави за Обикн. Нар. Събрание. Така за депутатската клетва, която се държи „прѣдъ (?) отваряването на Събранието", се говори въ „свикването на Нар. Събрание" (чл. 135), а за самото „конституирване" на Събранието, съ което то собствено почва да функционира (чл. 88 и 89, избиране бюро) се говори въ „състава". Имаме специална глава за „реда, по който се внасятъ и разглеждатъ проектитѣ и прѣдложенията", а за правото на Събранието да си изработва само̀ „вѫтрѣшния редъ и дѣлопроизводство" (чл. 104) се говори не въ тая глава, а въ дѣлъ III на глава XIV, озаглавенъ „за публичностьта на засѣданията въ Нар. Събрание". Въ тоя дѣлъ за „публичностьта" се говори и за други още работи — напр. за недопущане на въоржжени лица.

II. А. Важни непълноти.

Между непълнотитѣ, които прѣдставлява текстътъ на нашата Конституция, се броятъ посоченитѣ вече въ началото липси отъ подробности по самоуправлението и по сѫдебната власть. Тукъ трѣбва да се посочи още липсата на какво и да е постановление, което да наумява на приложителитѣ на Конституцията, защитата на *политическитѣ* права. А така сѫщо недостатъчно е само да се посочи отговорностьта на длъжностнитѣ лица (чл. 165), безъ да се даде и нѣкаква гаранция за това.

По въпроса за отговорностьта на длъжностнитѣ лица, припомняме белг. чл. 24[1]). По причина на липсата на такова постановление, ние виждаме, че цѣли 25 години тоя въпросъ остава у насъ неуреденъ, — до издаването на послѣдния законъ за чиновницитѣ отъ 29/III 1903 г.[2]).

По въпроса за защитата на гражданитѣ отъ произвола на длъжностнитѣ лица, липсата е произлѣзла случайно. При Врѣм. правителство сѫществува въ България „Върхов. Админ. Сѫдъ". Адм. правосѫдие се прѣдвижда и въ уставопроекта; така между функциитѣ на Държавния Съвѣтъ се прѣдвижда, че той ще бѫде върховната инстанция по рѣшенията на „губернскитѣ админ. сѫдилища" (чл. 148, т. 3 на проекта). Но понеже Държ. Съвѣтъ се от-

---

[1]) Nulle autorisation préalable n'est nécessaire pour exercer des poursuites contre les fonctionnaires publics, pour faits de leur administration, sauf ce qui est statué à l'égard des ministres.

[2]) Чл. 48 Зак. за чиновницитѣ.

хвърлилъ, тая функция, съ рѣшение на Учред. Събрание отъ 7 апр. 1879, се прѣдоставя на Върх. Кас. Сѫдъ[1]). Обаче, понеже това рѣшение, както и много други като него, останало записано само въ протоколитѣ, а не въ текста на Конституцията, то, ако и да е било рѣшено, че тѣ ще се считатъ като часть отъ Конституцията, още въ първитѣ години отъ живота на Конституцията било съвсѣмъ забравено. И така, нашитѣ сѫдилища, освѣнъ въ рѣдкитѣ случаи, когато специаленъ законъ ги задължава за това, сѫдятъ само за частни и частноправни дѣла. За незачитане законитѣ гражданитѣ подпадатъ подъ Наказат. законъ; за незачитане правата на гражданитѣ отъ страна на властьта, освѣнъ въ рѣдки изключения, никой не сѫди. — Пѣсочваме чл. 93 на Белг. Конституция[2]); такъвъ членъ у насъ нѣма.

Като не пó-малъкъ недостатъкъ трѣбва да отбѣлѣжимъ и липсата на членъ, подобенъ на Белг. чл. 78[3]) (възпроизведенъ и въ рум. чл. 96, гръц. чл. 44). Такъвъ липсва въ Сръбския Уставъ отъ 1869, липсва и у насъ. — Не трѣбва да се забравя, че такъвъ текстъ и исторически и фактически подхожда на положението създадено отъ нашата Конституция, гласувана отъ народа и то прѣди избирането на Князъ. За никаква „прерогатива" у насъ не може да става рѣчь, тъй като всички права на Княза, безъ изключение, му сѫ дадени отъ Конституцията, за пазенето на която той се кълне при встѫпването си на прѣстола. Не може и да се управлява помимо волята на народното прѣдставителство (чл. 43), която воля, изразена като рѣшение на едно Велико Нар. Събрание, е даже пълна сама по себе, безъ да се пита и волята на държ. глава. Всичко това, взето вкупомъ съ други нѣкои постановления на Конституцията, ни създава едно пълно народно върховенство. Така щото вѣрно е, теоретически, че и по нашата Конституция „всѣка власть произхожда отъ народа" (както гласи чл. 25 отъ Белг. Конституция) и че Князътъ „не може да има други права, освѣнъ ония, които му дава Конституцията или законитѣ" (чл. 78 на сѫщата Конст.). Но по причина на липсата на членове, подобни на белгийскитѣ чл. чл. 25 и 78, ние виждаме, че често пѫти у насъ се подигатъ дебати отъ хора, които желаятъ да противопоставятъ на „народното суверенство" и второ едно — „суверенството на суверена", дебати, които сѫ еднакво врѣдни и за народа и за управницитѣ.

Поменахме вече за чл. 76 — право за възпиране на чл. чл. 73 и 74. Като оставимъ за сега неясностьта въ текста, върху която ще се

---

[1]) Дневникъ XXII, стр. 208—210, 2-ро изд.

[2]) Art. 93. Les contestations qui ont pour objet des droits politiques sont du ressort des tribunaux, sauf les exceptions établies par la loi.

[3]) Art. 78. Le roi n'a d'autres pouvoirs que ceux que lui attribuent formellement la Constitution et les lois particulières portées en vertu de la Constitution même.

повърнемъ по-долу, посочваме, че — тъй както и на дѣло е законодателството ни — при въспирането на чл. чл. 73 и 74 не може да се дѣйствува съвсѣмъ безъ никакви правила, а пакъ по правилата на законитѣ (но, наистина, правила екстренни). А това е, което е пропустнато въ чл. 76. А каже ли се то, тогава тоя членъ, както вече казахме, става излишенъ; защото сѫщото, което той гони, се постига на основание на законитѣ на страната, каквито има специално за извънредни случаи. Но това вече ни завежда къмъ категорията на излишнитѣ нѣща, и е сѫщеврѣменно единъ примѣръ отъ опасенъ излишъкъ.

Б. Излишни нѣща; излишни повторения.

Такива случаи сѫ немалко. Най-напрѣдъ цѣла Глава X, съ едно или двѣ изключения, е изцѣло излишна; защото тя съдържа нѣща теоретически, които си нѣматъ мѣстото въ една Конституция, или пъкъ нѣща, които се подразбиратъ сами по себе и безъ да се казватъ.

Това може да се каже, напримѣръ, за най-важния членъ въ тая глава, чл. 43. „Княжеството ще се управлява точно споредъ законитѣ, — а не произволно, — а тия закони ще се издаватъ по начина, показанъ въ Конституцията“. Това послѣдното, като посочва на други мѣста въ Конституцията, е по тая вече причина нѣщо излишно. Членъ 43 намира обяснението си въ обстоятелството, че такъвъ членъ се срѣща и въ руския прототипъ (чл. 47 отъ отдѣлъ VIII на основнитѣ закони) — разбира се нагласенъ да отговаря на нашия режимъ [1]).

Но като казваме, че той е излишенъ — да се оговоримъ. Той би билъ излишенъ, ако другитѣ непълноти, за които поменахме, не сѫществуваха. При сагашния ни текстъ, чл. 43 изпълнява важна служба; той попълва много важни непълноти, и ние трѣбва да бѫдемъ крайно благодарни за случайното вмъкване на тоя членъ. Безъ него едва ли би имало какво и да било закономѣрно управление у насъ.

Но останалитѣ членове на тая глава и сега сѫ повечето отъ тѣхъ излишни. Чл. 44, 45 и 46 съдържатъ нѣща, които сѫ казани вече другадѣ, или биха се изразили тамъ, съ малки добавки, за да нѣма повторения. Сѫществено то, което тукъ е поменато, е само

---

[1]) Чл. 47 на рускитѣ основни закони:

Имперія россійская управляется на твердыхъ основаніяхъ положительныхъ законовъ, учрежденій и уставовъ, отъ Самодержавной Власти исходящихъ.

Чл. 42 на проекта (сега чл. 43 на Бълг. Конституция):

Болгарское Княжество управляется на точномъ основаніи законовъ, издаваемыхъ порядкомъ въ Органическомъ Уставѣ изложеннымъ.

въпросътъ за тълкуването на законитѣ (края на чл. 44) и за прилагането имъ чрѣзъ правителствени разпореждания (чл. 50). — Чл. 47 (и необходимото му допълнение въ чл. 48), и да се приемеше даже, че трѣбва да си оставатъ въ нашата Конституция, мѣстото имъ е въ законодателната власть, или въ испълнителната. Отдѣлъ „за законитѣ" въобще, звучи странно въ една Конституция.

Сѫщото трѣбва да кажемъ и за глава IX — „за вѣрата". И тя се обяснява като подражание на руския моделъ[1]). Възприемането на една държавна религия у насъ може да има своето оправдание въ извѣстни политически причини; но издигането на тоя фактъ въ конституционно начало, е несъвмѣстимо съ по-нататъшнитѣ постановления на сѫщата глава, а докарва и не малко мѫчнотии при прилагането на чл. 42.

Сѫществено въ тая глава е: а) вѣрата на Княза (чл. 38), — но то трѣбвало да стои въ отдѣла за Княза;

б) За вѣроизповѣдната свобода (чл. 39—42), — но това пъкъ е трѣбвало да стои въ главата за правдинитѣ.

Повторения.

Сѫщински повторения, или сѫщитѣ нѣща, казани въ разни членове отъ разни становища, имаме безъ брой.

Напр.:

Чл. чл. 12 и 149. Първиятъ казва, че изпълнителната власть „принадлежи" на Княза, а вториятъ — че тя „принадлежи" на Министритѣ и на тѣхния Съвѣтъ. Непосвѣтениятъ въ тънкоститѣ на Конституцията ще се пита: кое отъ двѣтѣ е вѣрно? Всѣки день виждаме какъ заинтересувани хора посочватъ ту една, ту другия членъ. Въ сѫщность двата члена се спогаждатъ, но трѣбва да ги четемъ цѣли. Втората половина на чл. 12 пояснява първата половина; сѫщо и въ чл. 149 сѫ вмѣтнати думитѣ „подъ върховния надзоръ и рѫководство на Княза". Обаче сѐ пакъ повторението на буквално сѫщия текстъ, съ който се приписва сѫщото нѣщо на два различни органа, е голѣмъ недостатъкъ.

Чл. чл. 10, 45, 46 и 118 повтарятъ сѫщото нѣщо:

Чл. 10 казва, че Князътъ утвърждава и обнародва законитѣ.

Чл. 45 повтаря, че приетиятъ отъ Събранието законъ се поднася на Княза за утвърждение.

Чл. 46 добавя, че Князътъ, като го утвърди, обнародва го.

Чл. 118, най-послѣ, опрѣдѣля срокъ, въ който Князътъ трѣбва да утвърди прѣдставената му наредба.

---

[1]) Нашитѣ чл. чл. 37 и 38 отговарятъ на рускитѣ 40 и 41. Въ сръбския Уставъ отъ 1869 стоятъ подобни постановления въ чл. 31 и 11.

Разбира се, че въ всички тия случаи има извѣстни добавки; всѣки членъ подхваща материята отъ разно гледище. Но тѣ всички повтарятъ нѣща вече казани, и добавятъ и новото. А всичко можеше да се каже вкупомъ и на едно мѣсто.

Чл. чл. 14 и 15, — че Князътъ има право „да смегчава или да отмѣнява наказанията", и че има право „за помилване въ криминалнитѣ дѣла", — съдържатъ тънкости, които единъ не юристъ никога не би разбралъ. Но въ сѫщность правото за „помилване" включва и „смегчаването или отмѣняването" на наказанията, слѣдов., само чл. 15 би билъ достатъченъ, както е и въ други конституции. Новото, което се прибавя въ чл. 15, е втората му половина (за амнистията). За да се противопоставятъ двѣтѣ нѣща ли е станало приповторение? Но слѣдъ туй бие въ очи и разликата въ израза на чл. 14 и 15. Първиятъ говори за едно право, което се упражнява по „правилата на криминалното сѫдопроизводство"; вториятъ прѣмълчава това, като че е въпросъ тукъ за нѣкакво право, което се упражнява произволно, — а то не може да бѫде. Първиятъ говори за „наказания"; вториятъ просто за „помилване въ криминални дѣла", като, че въ врѣме на самия процесъ, прѣди да се произнесе присѫдата, Князътъ може да се намѣси и да спре дѣлото, — което сѫщо е невѣрно.

Чл. чл. 16 и 159 говорятъ и двата за осѫдени министри: Князътъ нѣма право да помилва (да опрости) осѫденъ (обвиненъ) министръ. — При 159 членъ, който е много по-точенъ, защо е билъ и чл. 16? Отъ излишното повторение, както е станало и въ всички подобни случаи, излѣзва само двусмисленость, по причина на различието на израза въ разнитѣ мѣста. Така чл. 16, като говори за чл. 15 безъ оговорка, излѣзва, като че правото на Княза да участвува въ амнистия, му е отказано, кога се касае за министръ; второ, понеже чл. 16 говори само за „нарушение на Конституцията", излѣзва, като че за другитѣ министерски прѣстѫпления той може да упражнява правото си за помилване.

Споредъ чл. 18, всички актове на Княза иматъ сила само ако сѫ приподписани отъ министритѣ. Сѫщото повтаря и чл. 154: тѣ трѣбва да се подписватъ и отъ министритѣ.

Излишенъ е и единъ отъ двата членове 50 и 160, които и двата повтарятъ сѫщото нѣщо, — че прилагането на законитѣ е работа на изпълнителната власть.

Каква е разликата между първата алинея на чл. 93: „Всѣкой членъ на Събранието има право да изказва свободно своето мнѣние

и да дава гласъ по свое убѣждение и съвѣсть", и втората половина на чл. 87: „На прѣдставителитѣ се дава пълна свобода да обсѫждатъ нуждитѣ на България споредъ собственното си убѣждение и сѣвѣсть"?

Каква е разликата между чл. 106, дѣто се казва: „Министритѣ, като ги запита Събранието, длъжни сѫ да даватъ обяснения," и чл. 107: „членоветѣ на Събранието иматъ право да правятъ на правителството запитвания, а надлежнитѣ министри сѫ длъжни да отговарятъ на тия запитвания"?

Най-послѣ и въ чл. чл. 44 (край) и 49 се говори за нѣща сходни. Автентичното тълкуване на единъ законъ, и произнасяне дали при издаването му сѫ упазени условията за това, слѣдов. обезсилването или отмѣняването му по тая причина, мѫчно могатъ да се дѣлятъ. И ако въпросътъ за издаването, измѣняването, тълкуването и отмѣняването сѫ изразени въ единъ и сѫщи членъ, човѣкъ не вижда каква нужда е имало отъ специаленъ членъ 49.

III. Тъмни, неточни и опасни изрази.

Този отдѣлъ не е най-маловажниятъ, и най-много примѣри могатъ да се посочатъ по него.

Чл. 81 гласи: „прѣстѫпления по дѣлата на печата се сѫдятъ по закона, въ общитѣ сѫдебни установления".

Най-напрѣдъ, за съжаление е, дѣто е останала въ текста руската дума „установления," съвсѣмъ непонятна за насъ. Дори юристи у насъ я вематъ не въ техническа, а въ обикновена смисъль, въ смисъль на нѣщо наредено, „установено," и така я прѣвръщатъ въ „постановления". Отъ сѫдене „въ общитѣ сѫдилища," изваждатъ сѫдене „по общитѣ правила".

Тази дума „установления" е задавала, види се, голѣми затруднения още при създаването на Конституцията. Турена въ руския текстъ на проекта, ний я виждаме прѣведена въ българския прѣводъ съ думата „учреждения". Така е и приета отъ Учредителното Събрание (въ заседанието му отъ 27/III.79). При все туй въ текста останала пакъ руската дума „установления"! Види се, че при окончателното прѣписване на Конституцията, прѣписвачитѣ сѫ съзрѣли, че думата „учреждения" не дава точно това, което руското „установления" изразява въ израза „сѫдебни установления". Мѫчнотията би се избѣгнала, ако се кажеше просто — „въ общитѣ сѫдилища".

Второ. Съ думитѣ „по закона," втикнати при гласуването на тоя членъ се създава излишно затруднение. Че сѫдането става „по

закона," това се разбира отъ само себе, но отъ втикването на тия думи нѣкои вадятъ аргументъ. „По закона," тукъ значало по „особенъ законъ". Дѣйствително думитѣ сѫ заети отъ първоначалния текстъ на чл. 79 (чл. 74 на проекта). Като се замѣнилъ тоя членъ съ новъ, — сегашния чл. 79, — поддържницитѣ на стария текстъ настояли да останатъ тия думи поне въ чл. 81. Но тъй като не се приело „по особенъ законъ," а само „по закона," може съ право да имъ се отговаря, че думитѣ тукъ не значатъ „по особенъ законъ," а просто „по закона", и слѣдов. сѫ напълно ненуждни.

Най-послѣ, какво значи: „прѣстѫпление по дѣлата на печата?" Прѣстѫпленията, за които е рѣчь, сѫ прѣстѫпления по печата, — печатни прѣстѫпления, а не — по „дѣлата на печата". „Прѣстѫпления по дѣлата на печата," би било напр., прѣстѫпления по служба, извършени отъ сѫдии при разглеждане дѣла по печата. За такива ли се говори тукъ? Очевидно е, че рускиятъ изразъ „проступки по дѣламъ печати" означава просто „простѫпки по печатни работи, по печатното дѣло," а не и заведени въ сѫда дѣла по печата. Трѣбвало да се каже просто: „прѣстѫпления по печата," а не „по дѣлата на печата".

Чл. 67 гласи: „Правата на собственостьта сѫ неприкосновени".

Но „собственостьта" е сама едно право. Какво значи „правата на собственостьта?" Не „правото на собственостьта," а правото на собственика да притежава имота си, това право, т. е. собственостьта, е неприкосновено. Между личнитѣ права на гражданина се брои и това право да притежава имотъ, неприкосновено. То се нарича право на собственость, както стои и въ заглавието (дѣлъ III). Но да се говори за правата на собственост*ьта*, е безсмислица. То може да значи, най-много, всичкитѣ видове собственость [1]). Смисълътъ на чл. 67 е че „собственостьта е неприкосновена".

Въ сѫщность тоя членъ е билъ излишенъ, щомъ като сѫществува чл. 68 [2]).

Чл. 74. „Затвори (и прѣтърсвания) могатъ да ставатъ само споредъ правилата, и пр."

„Затвори" тукъ значи арести. Но думата напомня „затворътъ", а не наказанието затворъ. Това на български изразяваме съ „затворъ," а не „затвори". Понеже въ руския текстъ стои „аресты", „обиски," то и въ прѣвода е останало въ множ. число. Най-доброто е да се каже „затваряние," за да се различи тоя прѣдварителенъ арестъ отъ наказанието „затворъ".

---

[1]) Ср. Рум. Конст. чл. 19: Proprietatea de orĭ ce natură . . . sunt sacre şi neviolabile.
[2]) Ср. белг. чл. 11; гръцк. чл. 17.

Чл. 88 е единъ отъ най-тъмнитѣ. По него се е спорило въ първитѣ години почти при всѣко конституирване на Събранието.

„Щомъ се открие заседанието“ пристжпва се къмъ изборъ на бюро. Какъ? При всѣко заседание ли? Разбира се, че при първото; но защо не е казано това? Послѣ, при първото заседание на какво? На всѣка сесия ли, на всѣка легислатура ли? Сега у насъ се практикува: при първото заседание на всѣко „Събрание“, а не на всѣка сесия.

Но истината е, че Конституцията мѣси думитѣ „заседание“ и „сесия“; първото е прѣводъ на второто. Тукъ заседание значи сесия, както ще видимъ по-долу.

Чл. 118 е единъ отъ загадъчнитѣ членове въ нашата Конституция. За всѣка наредба, гласувана отъ Събранието, рѣшението на Княза трѣбва да се даде още прѣзъ сжщата сесия. Рѣшение за какво? Безсъмнѣно за утвърждение или не. Така тоя членъ става като допълнение на чл. 45 и 10, и както казахме, е излишенъ, понеже казаното въ него е могло да се каже при единъ отъ тия членове, или всичко само въ единъ. По съдържание, обаче, той е единъ отъ най-важнитѣ членове: той туря срокъ, въ който Князътъ трѣбва да се произнесе. Ала членътъ е твърдѣ неясенъ, и твърдѣ непъленъ. Понеже е употрѣбенъ новъ изразъ („рѣшение княжеско“, намѣсто просто „утвърдение“), това е дало да се мисли за нѣкакво прѣдварително съгласие, дадено отъ Княза, че ще утвърди, а нѣма да откаже. Отъ това и оригиналната практика, въведена у насъ, да се съобщава при закриването на Събранието, че Князътъ удобрява всички гласувани закони и рѣшения, (по нѣкога и това не става), а слѣдъ туй се протака съ мѣсеци, дори съ години, промулгирането на законитѣ. — Така цѣльта, която Конституцията е гонила съ поставяне срокъ за утвърдяването на законитѣ, се парализирва. Причината на това лежи въ непълнотата на члена; рѣшението „трѣбва да се даде“; но ако не се даде, ще се счита ли, че тѣ сж удобрени мълчаливо? или ще се счита, че сж отхвърлени? По тоя важенъ въпросъ Конституцията мълчи. [1])

Крайно несполучливи сж възприетитѣ въ чл. чл. 167, 169 и 141 (т. 3) термини „измѣнение“ и „прѣглеждане“ на Конституцията. Въ два случая даже се казва измѣнение или прѣглеждане. Този съюзъ „или“ не прави, разбира се, двѣтѣ нѣща тождественни. Но кое е „измѣнение“, кое „прѣглеждане“? Всѣко прѣглеждане се прави съ цѣль за измѣнение, и всѣко измѣнение е резултатъ на

[1]) Ср. чл. 7 на франц. констит. законъ отъ 16 юлий 1875 и § 2, Глава I, дѣлъ 7 отъ Конст. на Съед. Щати.

прѣглеждане. Слѣдъ дълго лутане, човѣкъ дохажда до убѣждението, че законодательтъ има прѣдъ видъ частичната или общата (пълна) ревизия на Конституцията; но понеже той не се е изразилъ така, а е употрѣбилъ два термина, неясно е кой отъ двата означава частичната, и кой общата ревизия.

Значението и на други подобни съпоставени термини се затъмнява извънредно много по причина на невниманието на законодателя поне да ги употрѣбява еднакво. Такъвъ е случаятъ съ терминитѣ „законопроектъ" и „прѣдложение", въ чл. чл. 109, 110 и другадѣ. Прѣди всичко на „законопроектъ" не отговаря „прѣдложение", а „проектопрѣдложение". Ако приемемъ, че разликата между „законъ" и „прѣдложение" е тая, че послѣдното е запазено за всичко, което не е отъ строго законодателенъ характеръ, на това ще противорѣчи изразътъ въ чл. 105 т. 1 и 2. Първата отъ тия точки говори за закони: всѣкакво издаване, допълване, измѣнение и отмѣнение на законъ става чрѣзъ внесенъ законопроектъ. Втората говори за прѣдложения (за заеми, и пр.); но нима гласуването данъци, реда за разхвърлянето и събирането имъ и пр. не сж нѣща отъ законодателенъ характеръ?[1]).

Сжщата неточностъ се забѣлѣзва и при изразитѣ „отстжпване или размѣняване територия". Чл. чл. 1 и 2 говорятъ, правилно, за намаляване или уголѣмяване „територията" и за „изправяние граници". Чл. чл. 141 и 142 напущатъ тоя изразъ и усвояватъ другъ: „отстжпване или размѣняване". Отстжпването територия е винаги намаляване на територията. Размѣняването може да бжде при еднаквость въ взетото и даденото, слѣдов. безъ измѣнение на пространството на територията; но може размѣненитѣ части да не сж отъ еднакво пространство, и слѣдов. ще има увеличение или намаление въ територията. Но гдѣ остава случая за увеличение на територията безъ размѣняване? Какъ ще се рѣшаватъ тия въпроси? Би се възразило, че обикнов. случай за доброволно увеличение на територията не се случва. Но сжщото е и за намалението ѝ. Тогазъ защо чл. 1 и 2 говорятъ именно за увеличение и намаление?

Въ числото на неточнитѣ съпоставяния и противопоставяния, може да се постави и чл. 65, който говори за длъжности по „държавна, обществена и военна служба". Военната служба не е ли

---

[1]) Сърб. Уставъ отъ 1869 г., чл. 58, прави тая разлика между „предлог" и „projekt": Прѣдложение (за да се издаде, измѣни или тълкува законъ) може да прави Князътъ на Скупщината, и Скупщината на Княза; но „формаленъ проектъ" излиза само отъ Княза. — Въ нашия проектоуставъ чл. 102, който точно отговаря на горния членъ 58 отъ Сърб. Уставъ, прѣдложението е нарѣчено „заявление". Но въ чл. 101 се говори за „проекты" и „предложенія".

държавна? Очевидно съставителитѣ на тоя членъ сѫ имали прѣдъ видъ „гражданската“, като противоположна на „военната“ служба. Но понеже тя бива държавна и обществена, разглобили сѫ понятието, като при все туй оставили и военната служба на отдѣлно.

Едно необяснимо нареждание срѣщаме въ чл. 155, дѣто сѫ изброени прѣстѫпленията, за които министритѣ могатъ да бѫдатъ дадени подъ сѫдъ. Наредени сѫ така:

1) Измѣна на отечеството или на Княза; 2) Нарушение на Конституцията; 3) Прѣдателство; 4) Врѣда причинена на Княжеството за лична полза.

Всѣки вижда, че е неестествено дѣлението на „измѣна“ и „прѣдателство“ въ двѣ отдѣлни точки, а особено нареждането имъ не едно слѣдъ друго, а на 1-о и 3-о мѣсто. Нѣкаква градация ли се е гонила съ това? За отбѣлѣзване е още, че докато прѣдлогътъ „за“ стои въ текста прѣдъ всѣко отъ изброенитѣ дѣяния и служи да ги отдѣля, той е пропустнатъ при послѣдното (врѣди), и така като че слива въ едно тия два вида прѣстѫпни дѣяния. — Тоя текстъ на Конституцията е задалъ доста мѫчнотия при разискването на закона за наказанията за тия прѣстѫпления[1]); въ тоя законъ, най-послѣ, прѣстѫпленията сѫ прѣдвидени въ три точки, като 3-а и 4-а сѫ взети заедно.

Силно се съмняваме, че и тукъ имаме работа съ неточно възпроизвеждане на чуждъ оригиналъ. Чл. 155 е именно прѣводъ на чл. 101 на сърб. уставъ отъ 1869[2]), дѣто вмѣсто „прѣдателство“ стои „приемане подкупъ“ (мито). Понеже прѣдателството става обикновено чрѣзъ подкупъ, и обратно, услуга срѣщу подкупъ е обикновено прѣдателство (измѣна на службата, prévarication), не е ли възможно да се прѣдположи, че съставителитѣ сѫ разбирали, че тукъ се касае именно за подкупъ, даденъ за измѣна на службата (което тѣ сѫ нарекли прѣдателство), и сѫ замѣнили причината съ слѣдствието, ужъ за по-голѣма ясность? Въ случая се касае за „користь“, за каквато цѣль може и всѣка друга врѣда да се причини, за това сѫ и слѣти двѣтѣ прѣстѫпления заедно, съ съюзътъ „или“. — Както и да е, измѣнението въ текста, ако е

---

[1]) Законъ за наказанията които се налагатъ за прѣдстѫпленията, прѣдвидени въ 155 членъ отъ Конституцията, отъ 10 Дек. 1880.

[2]) Члан 101. „Министар може бити оптужен, кад учини издајство према отачаству или владаоцу, кад повреди устав, кад прими мито и кад оштети државу из користольубља“.

Интересно е, че нѣкои чужденци така и прѣвождатъ и нашия членъ 155, по подражание на сръбския:

„. . . pour trahison envers la patrie ou le Prince, pour violation de la Constitution, pour prévarication ou préjudice causé à la Principauté dans un but d'intérêt personnel“. (Durastel, Annuaire intern. de la Bulgarie, 1898).

направено нарочно, е трѣбвало да прѣдизвика измѣнение и въ изброяването на отдѣлнитѣ прѣстѫпления.

Като най-нагледенъ примѣръ за двусмисленность въ израза можеше да служи стариятъ текстъ на сега измѣнения чл. 139. Той гласеше:

„Членоветѣ на Народното Събрание, които живѣятъ не въ сѫщото мѣсто, гдѣто заседава Събранието, получаватъ както наднични пари, така и всички пѫтни разноски за отиване и връщане“ [1]).

Този членъ даваше поводъ на нескончаеми прѣния; защото едни тълкуваха, че членътъ визира безспорно само ония, които идатъ отъ провинцията, — само тѣ получаватъ пѫтни и дневни пари; други тълкуваха, напротивъ, че тѣ получаватъ, не само „наднични“, — каквито се прѣдполага че получаватъ всички, — но, въ добавка, още и пѫтни. Но, че получаватъ всички, е именно едно прѣдположение, което не слѣдва отъ текста. Сега, слѣдъ измѣнението, текстътъ е ясенъ.

По нѣкога неясностьта е сѣкашъ нарочно прѣдизвикана, тъй като външни обстоятелства сѫ принуждавали съставителитѣ да се изразятъ не така, както тѣ биха желали. Такива примѣри ни прѣдставляватъ чл. 39 и 17.

Колкото сполучливо и да е съставенъ чл. 39 за да обгърне църковното единство на цѣлия български народъ, сѐ пакъ той страда въ началния си изразъ. Не може „Българското Княжество“ да бѫде подчинено на Българската Църква или нейното началство; подчинена на това началство е само „Българската Църква въ Княжеството“. Но понеже това би било опасно да се каже, тъй като то би именно въвело оня сепаратизъмъ, какъвто сѫ се старали всякакъ да отстранятъ, то не оставало какъ другояче да се каже, освѣнъ тъй както е казано: „Българското Княжество отъ църковна страна“. Само че терминътъ, който изразява отношението, е сѫщо несполучливъ. Вмѣсто „подчинява се на“, по-добрѣ е било да се каже „управлява се отъ“. Българскиятъ текстъ на проекта (чл. 38: „намира се въ зависимость отъ“), е много по-сполучливъ отъ руския, дѣто именно стои думата „подчиняется“, възприета и въ окончателния текстъ.

Още по-искуственъ е чл. 17. Касае се за сключване договори. Но на Княжеството не се признавало това право, въ абсолютна смисълъ; договоритѣ сключени отъ Високата Порта (включително и капитулациитѣ), оставали, по силата на чл. 8 отъ Берл. договоръ,

---

[1]) Той е прѣводъ на сърб. чл. 87.

задължителни и за Княжеството. Съставителитѣ на тоя членъ намѣрили изходъ въ обстоятелството, че съ „съсѣднитѣ държави“ Турция не е сключвала подобни договори, и слѣдов. съ тѣхъ поне Княжеството би могло свободно да сключва „сговори“ (соглашенія) за работи, които се отнасятъ до „управлението на Княжеството“. (Въ българския прѣводъ стои дори „по работи на вжтрѣшното управление“).

Нѣма съмнѣние, че тоя текстъ съвсѣмъ не отговаря на дѣйствителностьта.

Неточенъ е изразътъ въ редица важни членове (47, 76, 122), които даватъ „извънредна власть“ на правителството, прѣдъ видъ на прѣдстояща или настжпила опасность. Правителството може да издава разпореждания съ силата на законъ, само когато Народното Събрание „не би могло да се свика“. Какво значение може да иматъ тукъ думитѣ „да се свика“? Не би могло „да се издаде указъ за свикване“ ли? Това е абсурдъ; но щомъ е употрѣбена думата „свика“, на мѣсто „събере“, би могло да се експлоатирва съ тая дума, дори като се прави и горното абсурдно прѣдположение, — както това и дѣйствително се случи. Думитѣ „не би могло“, сжщо така заблуждаватъ. На израза е дадена тая старинна форма, която е равносилна съ „не е могло“; защото случаятъ е такъвъ, че не се касае само до едно прѣдположение, а до една дѣйствителна опасность, която фактически прави „събирането“ на Събранието невъзможно.

Трѣбва да припомнимъ, че и въ руския текстъ, и въ българския прѣводъ на проектоустава, изразътъ е точенъ: „...и Народное Собраніе созвано быть не могло“, — „а Народното Събрание не може да се свика“. Така е и прието (засѣд. отъ 24 III 79) и то изрично по руския текстъ, тъй като българскиятъ прѣводъ се намѣрилъ неточенъ и въ по-нататъшната си часть. Прѣписвачитѣ, слѣдъ туй, като оправяли езика, дали такава оттѣнка на израза, която не отговаря нито на руския текстъ, нито на случая, нито на смисъла на останалата часть на текста.

Чл. 76 е сжщо за отбѣлѣзване. Тамъ се касае вече за събития, наистина пакъ настанали, но които само грозятъ да нарушатъ обществената безопасность; та тукъ прѣводачитѣ сж могли да кажатъ съ право: „би могли да нарушатъ обществената безопасность“. Но грѣшката на тоя членъ е другадѣ. Прѣдъ видъ на тия събития, „Князътъ може да спре дѣйствието на чл. чл. 73 и 74“ — казва текстътъ; а това е невѣрно. Невѣрно е, защото е невъзможно. Нима въ такива случаи наказанията ставатъ безъ присжда,

произнесена отъ единъ сѫдъ и влѣзла въ законна сила? Нима прѣтърсвания и затваряния могатъ да ставатъ, дори и въ тия случаи, съвсѣмъ произволно, не по правилата прѣдвидени въ законитѣ? Това никога не става. Всѣки знае, че въ краенъ случай, кога се прибѣгва до най-крайното срѣдство — обявяване страната или една мѣстность въ военно положение — пакъ се дѣйствува по опрѣдѣлени закони, само че наистина по-строги, екстренни. Всичко, което може да се каже, е, че въ тоя случай дѣйствува не надлежниятъ за обикновено врѣме сѫдъ, а другъ — екстрененъ, но сѐ пакъ законенъ; и че ареститѣ и прѣтърсванията и тѣ не ставатъ съ съблюдаване на всичкитѣ правила, прѣдвидени за обикновено врѣме. А щомъ е тъй, щомъ за всѣки случай сѫществува надлеженъ за екстренно врѣме екстренъ сѫдъ, и правила за това врѣме, пита се: каква нужда е имало отъ тоя чл. 76? Ала и щомъ е възприетъ той, трѣбвало е да се обясни точно въ каква смисъль се спиратъ чл. чл. 73 и 74[1]).

Още по-смачканъ е още по-важниятъ чл. 122: „Кога се случи да не може да се свика Събранието...“ (и тукъ важи казаното по-горѣ за думата „свика“)... „и да трѣбува“ (споредъ бълг. прѣводъ) „а трѣбва“ (споредъ приетия текстъ — макаръ че се е приелъ члена безъ измѣнение) „да станатъ разноски, които не могатъ да се оставятъ за послѣ, и пр....“ Това дава да се разбере, като че думата е за нѣкои случаи, когато трѣбва да станатъ нѣкои неотложни разноски. Но има ли случай, дѣто държавата да може да мине безъ разноски? Кои разноски могатъ да чакатъ и кои не? — Така, да се разбира тоя членъ въ смисъль, че той визира само разходи — и то само неотложни разходи, — а не и приходната часть на бюджета, е неприемливо; но и истинскиятъ смисълъ на членътъ е неясенъ. Причината е, струва ми се, въ неточния прѣводъ. Едва ли българскиятъ прѣводъ е прѣдалъ точно руския оригиналъ, гдѣто стои просто: „при необходимости безотлагательныхъ расходовъ“ — т. е. за разходитѣ, понеже сѫ необходими, трѣбва приходи, трѣбва бюджетъ. Тия думи излагатъ само мотивътъ за продължение стария бюджетъ.

Чл. 166 говори, че пенсии иматъ право да получаватъ „длъжностнитѣ лица, които сѫ назначени на служба отъ правителството“, — когато законодательтъ е искалъ да каже „назначени на прави-

---

[1]) Сѫщата критика може да се направи и на чл. 38 на сръб. конст. отъ 69 г. отъ дѣто нашия чл. 76 е заетъ (по-съкратено). Сега такъвъ членъ въ Сърбия не сѫществува. Въ устава отъ 1888 е възприето обратното начало. Чл. 32 казва: „Устав се не може обуставити ни у целини ни у појединим деловима“. Сѫщото е и сега (членъ 32 на сегашния уставъ отъ 1903).

телственна служба"; защото може да се случи не точно „правителството", а другъ (напр. нѣкое автономно учреждение) да прави назначението; и обратно, правителството може да назначава лица и на неправителствена длъжность; тия лица тогава не подпадатъ подъ чл. 166.

Чл. 163 казва, че „Князътъ има право да назначава, (вмѣсто просто: Князътъ назначава) лица на всичкитѣ правителствени (въ руския текстъ е „государственни") длъжности".

Отъ това излѣзва, като че въ сѫщность другиму е повѣрено това право, но и Князътъ може да назначава.

„Правителственни" е неточенъ прѣводъ на „государственни" (държавни). Най-послѣ терминътъ „назначава", като че изключва всѣкакъвъ другъ начинъ за възлагане държавна длъжность (напр. чрѣзъ изборъ).

Съставителитѣ-прѣводачи на Конституцията показватъ особена наклонность къмъ побългаряване извѣстни термини, но това побългаряване не винаги е сполучливо; напротивъ нему се дължи неясностьта на нѣкои отъ членоветѣ на Конституцията. За примѣръ ще посочимъ на думитѣ „наредба" и „уредба". Прѣди всичко тѣ сѫ толкова сходни, щото хора, непривикнали да си служатъ съ технич. термини, постоянно ги бъркатъ; освѣнъ туй тѣ сѫ и толкова сходни съ обикновенно „нареждане" и „уреждане", за които сѫщо се употрѣбяватъ и краткитѣ форми „наредба" и „уредба". Тия думи, употрѣбени въ обикновената си смисъль, като се смѣсятъ съ сѫщитѣ, употрѣбени въ техническа смисъль, въ единъ и сѫщи законъ (а такива случаи имаме безъ брой въ нашето законодателство), излѣзва нѣщо нетърпимо. Още въ самата Конституция, законодательтъ не се е стърпѣлъ, покрай техническата смисъль на думитѣ, да не ги употрѣби и въ обикновена; напр. въ чл. 3 ал. 2-а, думата „наредба" е употрѣбена въ обикн. смисъль.

Думата „сесия" е пославянчена въ „заседания" (обикн. въ мн. число). „Заседания" вмѣсто „сесия" срѣщаме по нѣкога само въ българския прѣводъ, понѣкога и въ българския и въ руския текстъ. На много мѣста, при окончателното приемане, се е поставило „сесия"; но слѣдитѣ отъ тоя процесъ личатъ.

Примѣри: чл. 122 (115 на проекта):

. . . впредъ до одобрѣнія ихъ разпоряженій Народнымъ Собраніемъ въ первую имѣющую состояться сессію.	. . . догдѣто да се одобрятъ нихнитѣ разпореждания отъ Народното Събрание въ първитѣ засѣдания конто има да станатъ.

Членътъ е приетъ безъ разисквание и измѣнение; ала въ текста е оставена руската редакция: „въ първата сесия, която има да стане".

Чл. 96 (чл. 89 на проекта):

Члены Народнаго Собранія за пять дней до открытія и во все время продолженія засѣданій, не могутъ быть арестованы и пр.	Членоветѣ на Народното Събрание петь дена до отварянието и прѣзъ всичкото врѣме до дѣто траятъ засѣданията не могатъ да бждатъ затваряни и пр.

Тукъ трѣбва да припомнимъ сега и поменатия вече чл. 88 (чл. 81 на проекта):

При „открытіи засѣданій..."	Щомъ се открие засѣданието...

Тоя текстъ сега става ясенъ. „Засѣдание" е употрѣбено вмѣсто „сесия".

За „промулгиране" и „публикуване" на законитѣ, Конституцията употрѣбява сé единъ и сѫщъ терминъ: „обнародва". Така, чл. 10: „Князътъ утвърдява и обнародва приетитѣ отъ Народното Събрание закони" (ср. Белгийскиятъ чл. 69: Le roi sanctionne et promulgue les lois). А въ чл. 46: „Слѣдъ като се утвърди отъ Княза, законътъ . . . трѣбва да се обнародва и . . . никой законъ нѣма сила и дѣйствие, доклѣ той не се обнародва" (Ср. белг. чл. 129: Aucune loi, aucun arrêté . . . n'est obligatoire qu'après avoir été publié dans la forme déterminée par la loi"[1]).

Конституцията употрѣбява размѣсено терминитѣ „гражданинъ" и „поданикъ", като еднозначущи. Но тя погрѣшно приравнява намѣста „житель" съ „гражданинъ". Така, споредъ чл. 82, правото за събиране, което обикновено бива признато само на гражданитѣ, стои у насъ като признато на всички „жители на Българското Княжество". Обратно, правото за подаване просби, което обикновено се признава и на чуждитѣ поданици (особено когато се говори за подобни прошения до всички „надлежни власти"), стои у насъ, по чл. 84, като признато само на българскитѣ поданици. За чл. 82 трѣбва да отбѣлѣжимъ, че думата жители стои и въ проекта (чл. 76); въ чл. 84 е стояло сѫщо „жители" (чл. 75 на проекта). Но при гласуването на тоя членъ, той е билъ замѣненъ съ сегашния чл. 84, който признава прѣдвиденото въ него право за „всѣки български поданникъ". Чудно е наистина, защо прѣдложительтъ (Д-ръ Молловъ), — който изглежда да е заелъ своята

---

[1]) Сѫщата критика може да се направи на сръб. чл. 5, който комбинирва и двѣтѣ нѣща, казани въ нашитѣ чл. чл. 10 и 46.

„формула“ отъ белгийския чл. 21, — при другитѣ несполучливи измѣнения, е промѣнилъ и началото на тоя членъ.[1])

При прѣвождането на чужди текстове, въ много случаи прѣводътъ е излѣзълъ несполучливъ; често пѫти до тамъ, щото мисъльта на прѣдложителя е друга, а прѣдложеното отъ него излѣзва друго. Добъръ примѣръ е посочениятъ вече чл. 84. Оригиналътъ (белг. чл. 21) говори, че всѣки може да подава просби, подписани отъ едно лице или отъ много лица. А само учреждения иматъ право да подаватъ просби „en nom collectif“. Тия последнитѣ сѫ колективни. Нашиятъ прѣводачъ е притурилъ слѣдъ „много лица“ пояснението „коллективно“. Но просби, подписани дори отъ много лица, може да не сѫ колективни просби; отъ друга страна, една просба може де бѫде подписана само отъ едно лице и пакъ да бѫде отъ едно колективно тѣло.

Неточно е редактиранъ и важниятъ чл. 87, съ който се запрѣщава у насъ наложителниятъ мандатъ (mandat impératif). Мотивътъ се съдържа въ първата половина на тоя членъ, но тя е именно погрѣшна. Ако народнитѣ прѣдставители, сѫ все пакъ и прѣдставители на своитѣ избиратели, тогава защо да не могатъ тѣ да получатъ отъ тѣхъ наставления? Нашиятъ текстъ отговаря: защото тѣ сѫ сѫщеврѣменно прѣдставители и на цѣлия народъ. Това би било наистина добъръ мотивъ за да се запрѣтятъ „задължителнитѣ наставления“, дадени на единъ „народенъ“ прѣдставитель само отъ случайнитѣ негови избиратели, — стига само такова раздвоение на народния прѣдставитель да е мислимо. Работата е, че текстоветѣ, отъ дѣто тоя членъ е заимствуванъ, цѣлятъ именно това: да се знае, че народниятъ прѣдставитель е прѣдставитель на народа, а не на своитѣ избиратели. Понеже въ тия текстове стои и думата „само“, тя е възприета и у насъ. „Само“ дошло незабавно слѣдъ „не“. Но слѣдъ „не само“ добрата стилистика изисква „но и“. Слѣдов. притурено е и едно „*и*“, — и съ това е побъркана цѣлата работа. Смисълътъ на тоя членъ е, че народниятъ прѣдставитель прѣдставлява не — само своитѣ избиратели, но — цѣлия народъ. „И“-то е излишно и погрѣшно втикнато[2]).

---

[1]) Белг. чл. 21 почва така: Chacun a le droit d'adresser aux autorités publiques des pétitions... Сѫщо и рум. Конст. чл. 28.

[2]) Грѣшката е направена и въ руския текстъ (чл. 80 на проекта): „Депутаты почитаются прѣдставителями не только своихъ избирателей, но и всего народа“.

Ето какъ е гласялъ сръбскиятъ уставъ отъ 1869 (чл. 51):

„Народни посланици ни су представници само оних, који су их изабрали, већ целог народа“, и пр.

Сѫщо и сегашниятъ чл. 82 гласи: „Сваки народни посланик представльа цео народ, а не само оне који су га изабрали“. — Ср. и белг. article 32: Les membres

Още по-важна, и опасна този пжть, е грѣшката направена въ прѣвода на чл. 79. Този членъ е изцѣло новъ членъ, който е замѣстилъ чл. 77 на проекта, и е заимствуванъ буквално отъ белгийския чл. 18. За сравнение, ето оригинала:

„La presse est libre; la censure ne pourra jamais être établie; il ne peut être exigé de cautionnement des écrivains, éditeurs, ou imprimeurs.

Lorsque l'auteur est connu et domicilié en Belgique, l'éditeur, l'imprimeur ou le distributeur ne peut être poursuivi".

Тукъ ни интересува втората алинея. Тя гласи (като употрѣбимъ терминитѣ на нашия чл. 79):

„Когато писательтъ е познатъ и живѣе въ (Княжеството), издательтъ, печатарьтъ или раздавачътъ нѣма да се прѣслѣдва".

Вмѣсто това, въ нашия текстъ е прѣведено, въ съединителна форма и въ множествено число: „издательтъ, печатарьтъ *и* раздавачътъ нѣма да се прѣслѣдватъ". Отъ което слѣдва, че ако писательтъ не е познатъ или не живѣе въ Княжеството, тогава всички останали: издательтъ, печатарьтъ *и* раздавачътъ, могатъ да се прѣслѣдватъ.

При гласуването на белгийския текстъ се е пояснило, че нарочно е употрѣбена разединителната форма и един. число,[1]) та прѣслѣдването да става винаги поотдѣлно, като отговорностьта пада отъ едного на другиго (en cascades), и това станало отъ страхъ да не излѣзе именно онова, което у насъ е излѣзло, безъ да е било то, разбира се, желанието на прѣдложителя (Д-ръ Г. Странски). Грѣшката е случайна: една неточность въ прѣвода, несхващане на една тънкость, която непосветенитѣ въ нея едва ли могатъ да знаятъ. Обаче тая грѣшка може да бжде използувана противъ Конституцията, както е и била използувана още въ първитѣ години отъ нейното сжществуване[2]).

---

des chambres représentent la nation, — et non uniquement la province ou la subdivision de province qui les a nommés.

Самото Учредит. Събрание е много по-добрѣ разбирало работата, защото въ чл. 2 на своя Вжтрѣшенъ Правилникъ то казва:

„Събранието, ако и да състои отъ членове по звание, по назначение и по изборъ отъ народа, съставлява обаче едно цѣло безъ никаква разлика, и тѣзи членове, всички народни депутати, прѣдставляватъ всѣкий единъ не именно мѣстото отъ което е изпратенъ, но всичкото народонаселение живуще въ прѣдѣлитѣ на Българското Княжество".

[1]) Вж. Thonissen, La Const. belge annotée, 116.

[2]) Ето нѣкои примѣри:

Окржжно по М-вото на Правос., № 2030, отъ 29 май 1881:

„8-о. По важнитѣ прѣстжпления за печатьта и най-паче за тия, които докачатъ честьта и Особата на Негово Височество (8 ст. отъ Конст.), издателитѣ, печатаритѣ и раздавачитѣ се прѣслѣдватъ, независимо отъ писательтъ, като участници въ тия прѣстжпления и простжпки, ако се докаже, че тѣ, и да сж знаяли прѣстжп-

Така, втората алинея на чл. 79 е сѫщеврѣмено примѣръ за неточенъ прѣводъ и за опасенъ изразъ.

Не по-малко опасна е думата „зависятъ", употрѣбена въ чл. 50: „Разпореждания за да се введе единъ законъ въ дѣйствие и да се взематъ потрѣбнитѣ за това мѣрки, зависятъ отъ изпълнителната власть".

Вмѣсто да каже: „сѫ прѣдоставени," „сѫ възложени на изп. власть," съставительтъ на нашата Конституция е употрѣбилъ тоя нещастенъ терминъ „зависятъ". Но той е опасенъ; защото видѣхме у насъ хора, които пожелаха да изтълкуватъ тая дума така, че всѣко прилагане на единъ законъ да зависи отъ добрата воля на управницитѣ [1]).

Не точно опасенъ, но сѐ пакъ може да породи недоразумѣния и чл. 34, защото въ него сѫ пропустнати нѣкои думи, като сѫ оставени да се подразбиратъ. Тоя членъ визира случая, когато наслѣдникътъ на прѣстола е вече пълнолѣтенъ и като такъвъ бѫде повиканъ да встѫпи на прѣстола; въ такъвъ случай той се разпорежда да се свика Великото Нар. Събрание, прѣдъ което държи клетва, и съ това поема управлението на страната.

Ако Князътъ не е пълновръстенъ, не той а Регенти управляватъ. Ако тѣ не сѫ назначени приживѣ на царствующия князъ (чл. 28), тѣ се избиратъ отъ Вел. Нар. Събрание (чл. 27); но Вел. Нар. Събрание не се свиква отъ малолѣтния князъ, а отъ мин. съвѣтъ (чл. 143, т. 2 и 151 т. 2). Чл. 34, както сега е формулиранъ, не може да се разбира другояче освѣнъ съ добавка на думитѣ „ако е пълнолѣтенъ". (. . . Наслѣдникътъ му встѫпва на прѣстола и, ако е пълнолѣтенъ, незабавно се разпорежда и пр.).

ната мисъль на главний виновникъ, но взаймно сѫ съдѣйствували за обнародването и разпространяването на вѣстникътъ, списанието, книгата или брошурата (79 ст. отъ Конст.)".

Указъ № 416, отъ 24 май 1881 г.

. . . Нашътъ Мин. на Вѫтр Дѣла, за прѣстѫплението извършено въ 69 бр. на в. „Независимость", се опълномощава да вземе административни мѣрки противъ виновнитѣ лица, които той ще прѣдаде на сѫдътъ . . .

Основанъ на Докладъ № 306, отъ сѫща дата:

„Мин. Съвѣтъ . . . рѣши да прѣдстави на удобрението на Ваше Височество единъ указъ, който въ видъ на чрѣзвичайна мѣра да опълномощава Мин. на Вѫтр. Дѣла въ всѣки случай особено и за настоящиятъ случай да тури подъ стража отговорникътъ и печатарътъ на в. „Независимость" на основание на 79 ст. на Конституцията, тъй като авторътъ на статията е неизвѣстенъ и се намира отъ вънъ прѣдѣлитѣ на държавата, и да ги прѣдаде на сѫдебната власть . . .". (Д. В. Бр. 34).

Законъ за печата, отъ 6/II 1883:

Чл. 10. За всѣка статия, която заключава въ себе си прѣстѫпление по печата, отговаря не само авторътъ, но и отговорниятъ редакторъ или издатель.

[1]) Вж. моята статия: „По чл. 50 на Българската Конституция," въ сп. „Гражданинъ," год. I, кн. VII—VIII.

Слѣдъ туй иде и друга мжчнотия. Князътъ свиква В. Н. С. за да държи клетва само ако е пълнолѣтенъ; ако не е, той встжпва на прѣстола, но въ управлението встжпва само слѣдъ като стане пълнолѣтенъ и даде клетва (чл. 35). Кой ще свика В. Н. С. за тая цѣль? Не регентитѣ, защото тѣ не свикватъ В. Н. С. за тая цѣль (142); не и Княза, защото той по чл. 31, встжпя въ управлението слѣдъ като даде клетва. — Но това послѣдното е непълнота. По аналогия съ чл. 34, трѣбва да се приеме, че чл. 31 е трѣбвало да гласи: „Князътъ, отъ какъ достигне пълнолѣтие, незабавно се разпорежда да се свика В. Н. С., прѣдъ което дава клетва и встжпя въ управлението, и пр.“.

Най-доброто е било да се каже всичко въ чл. 34, като се говори въ него само за встжпване въ управлението (а не и на прѣстола), или пъкъ като се поменатъ и двата случая: „... встжпва на прѣстола и, ако е пълнолѣтенъ,—а ако не, то щомъ като достигне пълнолѣтие — незабавно се разпорежда и пр.“.

Но рѣшително опасна е непълнотата, пропусната въ чл. 24 — за прѣстолонаслѣдието. Опасностьта тукъ произлиза отъ това, че важни моменти и случайности, каквито конституциитѣ винаги сж твърдѣ внимателни да уредятъ, въ нашата Конституция сж изоставени да се уредятъ съ „особенъ законъ за наслѣдството“. Но такъвъ, както се знае, и до сега не е издаденъ. Единъ примѣръ само. Че прѣстолонаслѣдието върви по първородство, не е казано въ Конституцията. Двама синове на единъ Князъ сж и двамата „мжжка — низходяща — права линия“. Кой е наслѣдникътъ? Да прѣдположимъ случая когато първородниятъ наслѣдникъ остави дѣца слѣдъ себе, а самъ още не е царувалъ; кой ще наслѣди прѣстола въ такъвъ случай: неговиятъ наслѣдникъ ли (слѣдъ смъртьта на дѣда си) или вториятъ синъ (братъ на починалия невъцаренъ още наслѣдникъ)? Тия въпроси сж се подигали още въ Учредит. Събрание, но сж останали неразрѣшени. Така си стоятъ и до сега.

Слѣдъ всичко казано до тукъ, нека отбѣлѣжимъ още и голѣмото невнимание, което, по една или друга причина, прозира въ работата на Учредит. Събрание.

Най-напрѣдъ, при голѣмата инакъ вѣщина на прѣводачитѣ на руския текстъ, срѣщатъ се мѣста, дѣто рускиятъ оригиналъ не е билъ добрѣ разбранъ. Това е дало поводъ на Събранието да приема нѣкои членове по руския текстъ, а това е пъкъ насърдчило съставителитѣ на окончателния текстъ на Конституцията, споредъ приетитѣ отъ Събранието измѣнения, да си позволятъ да се повръщатъ на руския текстъ по свое усмотрѣние. Окончателниятъ

текстъ наистина е прочетенъ изцѣло, и слѣдов. е добилъ удобрѣнието на Събранието въ тая си форма; но при такава процедура неясно е кое е било изрично желано отъ Събранието, а кое е минало случайно.

Така, поменахме вече, че въ чл. 81 Събранието е гласувало „учреждения", а останало „установления".

Въ чл. 88 Събранието е гласувало за „подпрѣдседатель" (единъ); защо въ текста стои „подпрѣдседатели"?

Въ чл. 156 Събранието е гласувало „1/4 отъ присѫтствующитѣ"; сега стои „1/4 отъ членоветѣ на Нар. Събрание"!

Въ чл. 18 Събранието приело, при послѣдното четене, да се добави „си" при възвр. мѣстоим. „себе"; — това и до сега не е сторено.

Несъгласие между руския текстъ и българския прѣводъ има въ ония членове, въ които се говори за квалифицирано болшинство. Рускиятъ текстъ познава три вида квалифицирано болшинство: той прѣдвижда извѣстна дробь отъ присѫтствующитѣ членове, или отъ наличнитѣ членове, или, най-послѣ, отъ всички членове на Събранието. Прѣводачитѣ сѫ показали едно неразбиране на тия тънкости. Но и слѣдъ като Събранието се е произнесло въ една или друга смисъль, срѣщаме слѣдъ туй, че текстътъ на извѣстенъ членъ не отговаря на приетото отъ Събранието болшинство.

Примѣри: Въ чл. 157 срѣщаме въ руския текстъ на проекта „2/3 голосовъ присѫтствующихъ членовъ," — прѣведено на български: „гласоветѣ на 2/3 отъ членоветѣ, що сѫ въ Събранието".

Въ чл. 141 (проектъ 134) на двѣ мѣста, сѫщо и въ чл. 142 (проектъ 135) се говори въ руския текстъ за болшинство „наличныхъ членовъ Собранія" или „2/3 голосовъ наличныхъ членовъ Собранія". И въ трита случая българскиятъ прѣводъ дава пакъ „които сѫ въ Събранието," т. е. присѫтствующи[1]).

Въ чл. 168, въ руския и бълг. текстъ стои болшинство отъ 2/3 отъ всички членове на Нар. Събрание (Обикновеното). — Това е дало поводъ да се направи и болшинството, прѣдвидено въ чл. 169 за Вел. Н. Събрание, пакъ 2/3 отъ всички членове.

Болшинството прѣдвидено въ руския текстъ и на тоя членъ не е добрѣ прѣдадено на български. Рускиятъ говори за „2/3 голосовъ", като се подразбира — „отъ гласоветѣ на наличнитѣ членове", съгласно съ казаното по-рано въ чл. 141 (134 т. 2 на проекта). На български това „2/3 голосовъ" е прѣдадено: „2/3 отъ членоветѣ", което дава да се мисли за всички членове, споредъ законното имъ

[1]) Въ текста на Конституцията, болшинството прѣдвидено въ послѣднята алинея на чл. 141 е „отъ вситѣ членове на Събранието", но то е за да се съгласи съ послѣднитѣ два члена на Конституцията.

число. Но сѐ пакъ въпросътъ остава неясенъ, и за това се прѣдложило да се опрѣдѣли числото точно. И опрѣдѣлило се, въ съгласие съ прѣдходния членъ, — отъ „всички членове".

Да отбѣлѣжимъ най-послѣ и случая съ чл. 156. Проектътъ прѣдвижда: „еди колко си членове на Н. Събрание". Оставено било на Учр. Събрание само̀ да опрѣдѣли минималното число (въ брой, а не въ дробь). Събранието опрѣдѣлило дробь, и опрѣдѣлило, слѣдъ дълги прѣния, именно „1/4 отъ присѫтствующитѣ". Въ текста на Конституцията четемъ „1/4 отъ членоветѣ (т. е. отъ всичкитѣ членове) на Нар. Събрание". Какъ е станало това измѣнение, не може да се каже.

Чл. 169 прѣдставлява другъ несполучливъ прѣводъ. Въ прѣвода стои, както се и приело, че „за разглеждане рѣченитѣ въ чл. 167 прѣдложения се свиква В. Н. Събрание", — когато въ руския оригиналъ се говори за разглеждане на „сѫщностьта" на тия прѣдложения, — което е твърдѣ важно.

Чл. 106 е още единъ примѣръ за безразборното втикване на нови нѣща тамъ, дѣто не имъ е мѣстото.

Чл. 106 (въ проекта чл. 99) гласялъ така: „Събранието има право да приема всѣкакви прошения и жалби и да ги прѣдава на надлежнитѣ министри. Министритѣ, като ги запита Събранието, длъжни сѫ да даватъ обяснения". Тия двѣ алинеи поставени една до друга се обясняватъ една съ друга; запитванията за които е рѣчь, не могатъ да сѫ други, а само по прошенията, за които говори началото на тоя членъ[1]), а не запитвания по всѣкакви въпроси, понеже за тѣхъ говори специалниятъ членъ 107. При гласуването, прѣдложило се да се приеме и правото на Събранието да назначава анкетни комисии, както се прѣдлагало и отъ 15-членната комисия. То се и приело. За нещастие, самиятъ прѣдложитель (Д-ръ Помяновъ) вмѣтва новата фраза между горнитѣ двѣ. Така тѣ оставатъ изолирани една отъ друга и втората става излишно повторение на чл. 107.

Слѣдъ новитѣ чл. чл. 58 и 59, незабавно се е прѣдложилъ и приелъ чл. 61, а слѣдъ туй сѫ приети едно слѣдъ друго чл. чл. 60, 62. Не виждаме какъ и защо е станало размѣстването имъ въ окончателния текстъ.

Подобно невнимание, както е извѣстно, показаха прѣписвачитѣ на окончателния текстъ и слѣдъ измѣненията въ 1893 год., като една цѣла линея отъ чл. 141 е пропусната, макаръ такова

---

[1]) Ср. Напр. чл. 38 Вюртемб. Конституция.

нѣщо да не е отъ никого прѣдлагано, нито пъкъ приемано отъ IV Вел. Н. Събрание [1]).

Ще свършимъ, като поменемъ най-послѣ за голѣмата непълнота, която се чувствува отъ неизработването на важнитѣ прѣдвидени въ Конституцията органически закони; за голѣмата аномалия, произведена съ това, дѣто, въ случаитѣ, въ които тия органически закони сѫ издадени, законодательтъ се е отклонилъ отъ началата, установени отъ Конституцията; най-послѣ, за неспазването на нѣкои отъ рѣшенията на Учредит. Събрание, за които — както вече казахме — се е приело да се впишатъ само въ протоколитѣ, но съ изрична оговорка, че тѣ съставляватъ неотемлема часть отъ Конституцията. Щомъ е тъй, по-добрѣ би било да се впишатъ въ Конституцията, всѣко на подходно мѣсто, или поне като прѣходни разпоредби. Такова е напр. рѣшението за столицата на Княжеството; още по-важно е рѣшението, съ което се запрѣщава за винаги десятъка въ натура [2]). На тая чудновата маниера на нашитѣ учредители се дължатъ редица неконституционни закони, и тѣхнитѣ кървави послѣдици.

На това се дължи неуреждането и до сега у насъ на административното правосѫдие, — за което сѫщо поменахме по-горѣ. Рѣшението на Учред. Събрание, съ което Върх. Касац. Сѫдъ се натоварва да бѫде послѣдня инстанция по рѣшенията на губернскитѣ административни сѫдилища, — прието „да се забѣлѣжи въ Дневника", — тамъ си и останало.

Между законитѣ, които Конституцията прѣдвижда, но които още чакатъ своята поява, сѫ поменатиятъ вече законъ за прѣстолонаслѣдието, (прѣдвиденъ въ чл. 24), послѣ — законъ за правата и задълженията на княж. намѣстникъ въ врѣме на отсѫтствието на Княза (чл. 19).

Отъ издаденитѣ вече допълнителни закони почти всички прѣдставляватъ извѣстни отклонения отъ дадената делегация; но това се дължи въ повечето случаи пакъ на неточната формулировка на респективнитѣ членове на Конституцията. Така, не се прѣдвижда законъ за поданството, а само законъ за отричане отъ българ. поданство (чл. 56); не се прѣдвижда „избирателенъ законъ", който да опрѣдѣли и кои лица ще се ползуватъ отъ политически права (на избирателство и избираемость), а само „за реда на изборитѣ" (чл. 86). Не се прѣдвижда законъ, който да урежда сѫ-

[1]) Вж. моята статия „Една алинея отъ Бълг. Конституция изчезнала", въ Мисъль, Год. X, кн. IX—X.

[2]) Вж. моята статия „Забравени рѣшения на Учред. Н. Събрание" въ „Мисъль", Год. X, кн. III—IV.

дебната власть, а само „отношенията на Княза къмъ сждебнитѣ мѣста и лица“ (чл. 13). Не — законъ за самоуправителнитѣ тѣла, а само за „административното дѣление“, „върху начала на общинското самоуправление“ (чл. 3). Не се прѣдвижда законъ за пенсиитѣ, а само за „основата и количеството“ на тия пенсии (чл. 116). Не — особенъ законъ за министерската отговорность, или за сждането на министритѣ, а само за „състава на особния Държавенъ Сждъ за сждене министритѣ“ (чл. 158).

Отъ прѣдходната критична анализа на текста на отдѣлни членове отъ Българската Конституция става нагледно, вѣрваме, че тя не е моделъ на съвършенство въ техническо отношение.

Това не ще каже, разбира се, че тя не е Конституцията, която безспорно трѣбва да се постави на чело на конституциитѣ на конституционнитѣ монархии. Вънъ отъ малкитѣ ограничения, като това, прѣдвидено въ чл. 47 (какъвто се подразбира въ всѣка страна) и онова въ чл. 76 (какъвто сжществува и въ Сѣв. Амер. Съед. Щати), тя прокарва начала, за каквито народитѣ въ други конституционни монархии ще има още много да се борятъ. Така напр., всемирното и прѣко гласоподаване; Конституцията поставена като ограничение на всички власти; управлението само по закони, и т. под., — сж нѣща крайно демократични. Личнитѣ права сж гарантирани у насъ не по-малко абсолютно, отколкото това е въ Белгия. А еднокамарната система, колкото тя и да дава отрицателни резултати, свидѣтелствува сама по себе за единъ по-напрѣдналъ демократизъмъ, тъй като тя намира своята поддържка въ единъ ноторенъ фактъ — отсжтствието на всѣкакви съсловия въ страната.

При все туй, духътъ на тая Конституция, както се постарахме да покажемъ, не се изразява ясно на много мѣста въ текста ѝ. Често пжти се чуватъ граждани да заявяватъ, че не разбиратъ Конституцията. Това не е чудно. Но чудното е, че дори юристи спорятъ върху най-елементарнитѣ и основни нѣща на Конституцията, като заставатъ на разни становища, изхождайки отъ разни противоположни текстове. Въ такъвъ случай, очевидно е, че, вънъ отъ самото естество на конституционнитѣ въпроси, тѣхното дефективно разрѣшение или несполучливо формулиране допринасятъ много за погрѣшното разбиране и прилагане на Конституцията.

Конституции не се правятъ често. Крайно е за съжаление, дѣто при първиятъ добъръ случай и при пълната свобода и щастливо настроение, при които сж гласували нашитѣ учредители, тѣ не сж били въ състояние, по други причини, да създадатъ нѣщо по-съвършенно.

Нашитѣ братя Руси — прѣди да съставятъ Конституция за себе си — сѫ съставили нашата Конституция въ първоначалния ѝ проектъ. По-голѣмата часть отъ недостатъцитѣ на нашия текстъ се дължатъ на тоя проектъ. Най-свободолюбивитѣ наредби на Конституцията, значи онова, което изкупва другитѣ недостатъци, е вмъкнато при гласуването на Конституцията, отъ хора наистина неопитни, но съ здравъ разумъ, горѣщи патриоти и наджхани съ духа на свободата, за която цѣли петь вѣка тѣхнитѣ дѣди сѫ умирали съ отворени очи, и на равенството — което е било, а е и сега, отличителната чърта на, въ голѣмото си мнозинство, селскостопанския български народъ.

Сега нашитѣ братя Руси сѫ повикани да съставятъ Конституция за себе си. Дано добритѣ нѣща, които нашата Конституция съдържа, бѫдатъ възприети и отъ тѣхъ, но не и недостатъцитѣ, които изобиловатъ въ нея.

За правото на прѣдставителство въ полза на низходящитѣ на наслѣдникъ по завѣщание или на завѣтникъ.

(Чл. 160 ал. 2 отъ Закона за наслѣдството).

Отъ Д-ръ И. Фаденхехтъ.

I.

Единъ отъ най-спорнитѣ въпроси въ италианската гражданско-правна доктрина и юриспруденция е въпросътъ за така нареченото прѣдставителство при тестаментното наслѣдване. Касае се за тълкуването на втората алинея отъ art. 890 на италианския Codice Civile, на която точно съотвѣтствува втората алинея отъ чл. 160 на нашия Законъ за наслѣдството.

Единъ отъ италианскитѣ автори[1]) справедливо забѣлѣзва, че втората алинея на art. 890 „е единъ отъ текстоветѣ на италианския Codice Civile, около който най-много сж се измжчили, както доктрината, така и юриспруденцията". Причинитѣ за това сж новостьта на института и несполучливата форма, въ която италианскиятъ законодатель е облѣкълъ своята мисъль. Вмѣсто прѣко и самостоятелно да изкаже мисъльта си, той по единъ косвенъ начинъ, чрѣзъ прѣпращане къмъ прѣдставителството въ наслѣдването по закона (ab intestato), е опрѣдѣлилъ случаитѣ, въ които низходящитѣ на наслѣдникъ по завѣщание или на завѣтникъ биха могли да се възползуватъ отъ завѣщателното разпореждане, макаръ и тѣхниятъ възходящъ да е умрѣлъ прѣди завѣщателя.

Цѣльта на този етюдъ не е да даде догматически анализъ на тази наредба. Ние искаме само да разгледаме критически изказанитѣ въ италианската доктрина мнѣния за историческата връзка на този новъ институтъ съ нѣкои наредби на римското право и на италиянскитѣ статутарни законодателства[2]).

Отъ нашето историческо издирване ще стане явно, че подкрѣпа въ историята на италианското право намира най-вече онова схващане, споредъ което въ art. 890 al. 2 се касае за сжщинско прѣдставителство при тестаментното наслѣдване и при за-

---

[1]) De Crescenzio, Successioni testamentarie, въ Digesto Italiano, vol. XXII, parte 4, p. 361.

[2]) Историческиятъ материалъ е събранъ въ Туринската библиотека, прѣзъ 1899 г.

вѣтитѣ. Оставяме за отдѣлна статия догматическиятъ анализъ на чл. 160 ал. 2 отъ Закона за наслѣдството възъ основа на казаното юридическо построение, което по наше мнѣние може да се обоснове и съ едно схващане на така нареченото право на прѣдставителство, различно отъ онова, което обикновено се срѣща у италиянскитѣ и французки автори.

II.

Всѣко завѣщателно разпореждане може да влезе въ сила найрано[1]) въ момента на смъртьта на завѣщателя. Защото завѣщанието е по сѫщината си актъ отмѣняемъ, чрѣзъ който завѣщателтъ се разпорежда съ своето имущество за бѫдеще, отъ деня на своята смърть (чл. 44 З. за насл.). За да може завѣщателното разпореждане, направено въ полза на извѣстно лице, да прояви своето юридическо дѣйствие, трѣбва лицето да е било още живо въ момента, когато завѣщателтъ е умрѣлъ. Ако то е умрѣло прѣди завѣщателя, или ако то е умрѣло едноврѣменно съ него, призивътъ му остава безпрѣдметенъ: нѣма субектъ, съ когото да се свърже правото, оставено съ завѣщателното разпореждане. Отъ това слѣдва, че наслѣдницитѣ на лицето, въ полза на което е било направено завѣщателното разпореждане, не могатъ като такива да смѣтатъ за родено въ тѣхна полза правото, което тѣхниятъ наслѣдодатель не е придобилъ, та и не е могълъ и да имъ го трансмитира. За да има трансмисия, трѣбва трансмитентътъ да е прѣживѣлъ завѣщателя. Отъ това правило излючения не може да има. Но слѣдва ли отъ казаното, че завѣщателното разпореждане губи абсолютно своето дѣйствие, смѣта се като несѫществуваще, когато лицето, въ полза на което е то направено, не е прѣживѣло завѣщателя? За да се отговори на това питане утвърдително, трѣбва да се приеме, че всѣко завѣщателно разпореждане има чисто личенъ характеръ: че завѣщателтъ, като назначава за свой наслѣдникъ или за завѣтникъ извѣстно лице, има прѣдъ очи само неговата личность, изхожда отъ своитѣ лични отношения къмъ него, рѫководи се едничко отъ личнитѣ негови заслуги, качества и достоинства. И наистина това е схващането на закона. Така е гледало особено римското право на завѣщателнитѣ разпореждания[2]). Личниятъ имъ характеръ се проявява въ римското право даже въ характера на делацията при назначаване на наслѣдникъ. Така гледа на завѣщателнитѣ разпоредби и французкото

[1]) Оставямъ на страна завѣщателнитѣ разпореждания направени подъ отлагателни условия. При тѣхъ делацията не е перфектна до сбѫдване на условието.

[2]) § 2 Inst. quibus modis testamenta infirmantur. II, 17.

право (art. 1039)[1]), като не прѣдвижда никакво изключение отъ правилото, че завѣщателното разпореждане се кадуцира, ако лицето, въ полза на което е то направено, не е прѣживѣло завѣщателя. Сѫщото постановява и първата алинея на чл. 160 отъ З. за насл., като разпространява правилото и за случая, когато лицето, въ чиято полза е направено завѣщателното разпореждане, е излѣзло „неправоспособно", сир. недостойно въ случаитѣ, прѣдвидѣни въ чл. 6 отъ З. за насл.[2]).

Отъ това правило законътъ допуща въ втората алинея на чл. 160 изключение, като изхожда отъ мисъльта, че има случаи, въ които завѣщательтъ ще е искалъ не само лично оногова да облагодѣтелствува, когото изрично е споменалъ въ своето завѣщание, ами и неговото потомство; въ тия случаи завѣщателното разпореждане не би трѣбвало да се кадуцира, ами трѣбва да запази своето дѣйствие въ полза на низходящитѣ на споменатото отъ завѣщателя лице, макарь то и да не е прѣживѣло завѣщателя или да се е оказало недостойно да му бѫде наслѣдникъ или завѣтникъ. Разбира се, че ако завѣщательтъ ясно е далъ на своето разпореждане личенъ характеръ, или ако то по своята природа има такъвъ характеръ, правилото за кадуцирането на завѣщателното разпореждане трѣбва да си остане въ сила. Ето тази мисъль е формулирана въ втората алинея на чл. 160: „Впрочемъ низходящитѣ на наслѣдника или на завѣтника, който е неправоспособенъ или умрѣлъ прѣди завѣщателя, участвуватъ въ наслѣдството или завѣта въ тѣзи случаи, *когато въ тѣхна полза се допуща правото на прѣдставителство, ако наслѣдството е останало безъ завѣщание* (ab intestat). Отъ това правило се изключаватъ случаитѣ, когато завѣщательтъ е направилъ особено разпореждане, или ако въпросътъ е за единъ завѣтъ, който дава право на ползуване или друго нѣкое право, лично по природата си".

Както вече се каза по-горѣ, тази наредба, както впрочемъ по-голѣмата часть отъ наредбитѣ въ закона за наслѣдството[3]), е прѣводъ отъ съотвѣтната наредба на италиянския Codice Civile. Но

---

[1]) Toute disposition testamentaire sera caduque, si celui en faveur de qui elle est faite n'a pas survécu au testateur.

[2]) Въ французкия Code civil кадуцирането на завѣщателното разпореждане поради недостоинство на облагодѣтелствуваното лице е прѣдвидѣно въ art. 1043.

[3]) По-малката часть отъ членоветѣ въ Зак. за наслѣдството сѫ заети отъ франц. Code civil; тѣ сѫ останали отъ проекта на Стоиловъ (1888). Вж. за съставянето на Зак. за наслѣдството моята статия „Редакционни погрѣшки и несъобразности въ Зак. за наслѣдството" въ Списание на Юрид. Дружество, год. II, стр. 25.

прѣводътъ не е до тамъ сполучливъ. Изглежда, че не е прѣвеждано отъ оригинала, ами отъ руския прѣводъ на С. Зарудный[1]). Оригиналниятъ текстъ (art. 890 capov.) гласи: „I discendenti però dell'erede o del legatario premorto od incapace sottentrano nell'eredità o nel legato nei casi, in cui sarebbe ammessa a laro favore la rappresentazione se si trattasse di successione intestata, eccettochè il testatore abbia altrimenti disposto, ovvero si tratti di legato di usufrutto o di altro diritto di sua natura personale"[2]).

III.

Въ никое отъ гражданскитѣ законодателства, които сж дѣйствували въ отдѣлнитѣ италиянски държавици непосрѣдствено прѣди издаването на Codice civile отъ 1865 год. и които сж били главно копирани отъ французския граждански кодексъ, не се срѣща наредба подобна на приведената. Тѣ всички прогласяватъ безусловно за кадуцирано всѣко завѣщателно разпореждане направено въ полза на лице, което не е прѣживѣло завѣщателя (или което е излѣзло неспособно да получава отъ него mortis causa)[3]). Само въ Ломбардия и въ Венецианската область, дѣто прѣди законодателното обединение на Италия е билъ въ сила Австрийскиятъ граждански законникъ, е имало наредба, която оставя въ сила завѣщателни разпореждания, направени въ полза на низходящъ, който е умрѣлъ прѣди своя възходящъ — завѣщатель (§ 779 отъ Allgem. bürgerl. Gesetzbuch)[4]).

Може би подъ влиянието на тази наредба, или пъкъ подъ влиянието на една теория, доста закрѣпена въ италиянската юриспруденция прѣди Наполеоновото нашествие, относително правото

---

[1]) Гражданское уложеніе италіянскаго королевства и рускіе гражданскіе законы. С. П-бургъ. 1869.

[2]) Въ точенъ прѣводъ би трѣбало да се каже: „Обаче низходящитѣ на наслѣдника или на завѣтника, който е умрѣлъ прѣди завѣщателя или е неспособенъ, идатъ на негово мѣсто (замѣстватъ го) въ наслѣдството или въ завѣта въ случаитѣ, въ които би се допустнало прѣдставителството въ тѣхна полза, ако се касаеше за наслѣдване безъ завѣщание (по закона), освѣнь ако завѣщательтъ е наредилъ другояче или ако се касае за завѣтъ на плодоползуване или на друго право лично по своята природа".

[3]) Art. 1039 отъ франц. Code civ. е възпроизведенъ въ art. 764 Leggi Civ. Napolit., art. 851 Cod Parmense, art. 830 Cod. Albertino; art. 803 Cod. Esteuse.

[4]) Този § 779 гласи тъй: „Wenn ein Kind vor dem Erblasser stirbt und Abstämmlinge hinterlässt, so treten diese mit Stillschweigen übergangenen Abstämmlinge in Ansehung des Erbrechtes an die Stelle des Kindes". Австрийскитѣ юристи спорятъ за смисъла на този не особено ясенъ текстъ. Всички сж обаче съгласни, че когато завѣщателното разпореждане е направено въ полза на низходящъ (синъ, дъщеря или внукъ), който не прѣживѣе завѣщателя, по-далечнитѣ низходящи, за които завѣщательтъ нищо не е наредилъ (внуци, resp. правнуци), встжпватъ на мѣстото на своя родитель и получаватъ вкупомъ това, което е щѣлъ той да получи по завѣщанието, ако не бѣше умрѣлъ прѣди завѣщателя. Вж. Unger, System des österr. allgem. Privatrechtes. T. VI § 87 бѣл. 5.

на прѣдставителство при фидеикомиснитѣ завѣщателни разпореждания [1]), а може би и подъ влиянието на една наредба на Венецианското статутарно право — за която ще говоримъ по-долу — правени сѫ били нѣколко пѫти опити да се прокара както при съставянето, така и при ревизията на Сардинския граждански кодексъ (Codice albertino отъ 1838 г.) едно изключение отъ правилото за кадуциране на завѣщателни разпореждания. Така Пиемонтскиятъ сенатъ [2]) прѣдложилъ при разглеждане проекта за Сардински граждански законникъ, да се прибави къмъ art. 134 (станалъ по-сетнѣ въ първата си часть art. 830 отъ Cod. Albertino), въ отдѣла за проститѣ (вулгарни) субституции, слѣдната алинея: „Въ всички завѣщателни разпореждания, направени отъ възходящи, братя, сестри или чичовци, ще се счита винаги постановена проста (вулгарна) субституция въ полза на дѣцата или низходящитѣ на наслѣдника или завѣтника, освѣнь ако завѣщательтъ е другояче разпоредилъ". Споредъ тази наредба, ако напр. завѣщательтъ е назначилъ за свои наслѣдници дъщеря си и братовия си синъ и ако послѣдниятъ умре прѣди завѣщателя и остави дѣца, послѣднитѣ ще получатъ частьта отъ наслѣдството, която е щѣлъ да получи баща имъ, ако бѣше прѣживѣлъ завѣщателя. Азъ нарочно избрахъ така примѣрътъ, за да покажа сѫщеврѣменно, че по така формулираната наредба не би могло да има споръ такъвъ, какъвто има сега, при тълкуването на art. 890 capov. (чл. 160 ал. 2 З. за насл.), именно дали може да се възползува братовъ или сестринъ низходящъ отъ завѣщателното разпореждане, което е направено въ полза на родителя му (братъ или сестра на завѣщателя), когато има наслѣдникъ отъ първия разредъ, сир. низходящъ на завѣщателя.

Освѣнъ това прѣдложената отъ Пиемонтския сенатъ редакция щѣше да има още това прѣдимство прѣдъ сегашната формула на чл. 160 ал. 2, че завѣщателното разпореждане щѣше да остава въ сила и тогава, когато лицето, въ полза на което е то направено, се откаже отъ наслѣдството или отъ завѣта. Защото субституцията става не само когато наслѣдникътъ, комуто е назначенъ замѣстникъ (субститутъ), не е можелъ да придобие наслѣдство, ами и когато не е искалъ да го придобие. По чл. 160 ал. 2 обаче въ свръзка съ чл. 161 З. за насл. завѣщателното разпореждане се кадуцира, когато наслѣдникътъ или завѣтникътъ се е отрекълъ отъ него;

---

[1]) За тази теория, изградена отъ глосаторитѣ върху responsum'а на Папинияна въ l. 102 D. de condicionibus et demonstrationibus, XXXV, 1, вижте по-долу.

[2]) Motivi al Codice civile Albertino, II, p. 142 sg (цитирани у Vitali, Delle successioni legittime e testamentarie Vol. IV, № 205) Ср. и Giulio Basile, La rappresentazione nelle successioni testamentarie въ Archivio Giuridico, 1901, p. 118.

тъй като чл. 160 ал. 2 може да се приложи само въ случая, когато наслѣдникътъ или завѣтникътъ е умрѣлъ прѣди завѣщателя или е излѣзълъ недостоенъ, а не и при отричане отъ наслѣдството или отъ завѣта [1]).

Ала Законодателната Комисия отхвърлила прѣдложената отъ Пиемонтския сенатъ наредба, намирайки се навѣрно подъ могжщето влияние на прокараното въ Наполеоновия кодексъ абсолютно начало за изключително личния характеръ на завѣщателнитѣ разпореждания. Едно обаче изискване на справедливостьта, веднъжъ формулирано, може само да се отложи, но не и да се захвърли съвсѣмъ. Въ сждебната практика все се явявали случаи, въ които е трѣбвало по дѣйствуващето право да се лишаватъ низходящи на наслѣдникъ или завѣтникъ отъ онова, което би имъ се паднало, ако по една слѣпа случайность, наслѣдникътъ или завѣтникътъ — самъ низходящъ или братъ на завѣщателя — не бѣше умрѣлъ прѣди него. И така ние виждаме въ проекта на Пиемонтския министръ на правосждието Cassinis, за ревизия на Албертинския кодексъ (отъ 1860 год.), слѣдната алинея, прибавена къмъ art. 952 (който съотвѣтствува на първата алинея на art. 890 отъ сегашния италиянски Cod. civile): „Se però l'erede o il legatario era figlio del testatore, e premorendogli lasci discendenti, questi subentrano nell'eredità o nel legato a meno che il testatore non abbia altrimenti disposto". Това прѣдложение на Cassinis, сравнено съ прѣдложението на Пиемонтския сенатъ, се ограничава да изключи кадуцирането на завѣщателно разпореждане само въ случая, когато то е било направено въ полза на прѣкъ низходящъ на завѣщателя, сжщо тъй както се постановява и въ § 779 отъ Австрийския гражд. законникъ. Както и по прѣдложението на Пиемонтския сенатъ, тукъ се има прѣдъ видъ само случая, когато наслѣдникътъ или завѣтникътъ умре прѣди завѣщателя, ала не и случая, когато лицето, облагодѣтелсвувано въ завѣщанието на своя възходящъ, се окаже неспособно (недостойно) да го наслѣдва. Въ редакционно отношение прѣдложената отъ Cassinis алинея е стояла по-горѣ, както отъ прѣдложението на Пиемонтския сенатъ, така и отъ по-сетнешната редакция на м-ра на Правосждието Miglietti, прѣминала въ сегашния art. 890; защото избѣгнати сж отъ една страна презумцията: „ще се счита постановена вулгарна субституция" и отъ друга, прѣпращането къмъ случаитѣ, въ които се допуща право на прѣдставителство при интестатно наслѣдване. Но безсъмнѣно е, че встжпването на низходящия въ наслѣдството или въ завѣта щѣше да

[1]) На противно мнѣние е Losana, Successioni testamentarie, къмъ art. 891 (стр. 442).

става и по прѣдложението на Cassinis по прѣдполагаемата воля на завѣщателя, по силата на една тацитна субституция.

Въ проекта за Codice civile italiano, внесенъ отъ министра Miglietti, вече намираме втората алинея на art. 830 редактирана така, както е редактирана сѫщата алинея на art. 890 отъ кодекса: съ косвенно опрѣдѣляне случаитѣ, въ които низходящитѣ на наслѣдника или на завѣтника могатъ да се възползуватъ отъ завѣщателното разпореждане: „въ случаитѣ, въ които би се допуснало прѣдставителството, ако се касаеше за интестатно наслѣдване“ [1]). По този начинъ кръгътъ на лицата, въ полза на които се изключваше обезсилването на завѣщателни разпореждания, се разшири въ сравнение съ наредбата въ проекта на Cassinis: включваха се и низходящитѣ на наслѣдникъ или завѣтникъ, който е сродникъ на завѣщателя въ първата съребърна линия. Значи възприе се пакъ напълно мисъльта, изказана въ друга форма отъ Пиемонтския сенатъ. За случаитѣ обаче на недостоинство на наслѣдника или на завѣтника оставаше се въ сила абсолютното правило за кадуциране на завѣщателното разпореждане. Но веднъжъ поставенъ този новъ институтъ въ свръзка съ прѣдставителството при интестатното наслѣдване, трѣбаше непрѣмѣнно да се допусне и на низходящитѣ на наслѣдникъ или завѣтникъ, който се е оказалъ недостоенъ спрѣмо завѣщателя, да „участвуватъ“ въ наслѣдството или въ завѣта, въ случаитѣ, въ които се допуща да се прѣдставлява недостойниятъ наслѣдникъ въ интестатното наслѣдване (чл. 9 отъ З. за насл. = art. 728 С. с.).

И дѣйствително въ втория проектъ за италиянски граждански кодексъ, прѣдставенъ отъ м-ра на правосѫдието Pisanelli въ Сената (на 28 ноември 1863 год.), въ приведения текстъ на втората алинея на art. 830 (който въ проекта на Pisanelli е art. 858 = art. 917 въ прѣгледания отъ Сената проектъ), сѫ прибавени слѣдъ „premorto“ думитѣ „od incapace“. По този начинъ, прѣдложената отъ Пиемонтския сенатъ реформа едва слѣдъ 30 години се осѫществява, като се приравнява случая, когато наслѣдникътъ или завѣтникътъ (низходящъ на завѣщателя или неговъ сродникъ отъ първата странична линия) се е оказалъ неспособенъ като недостоенъ да го наслѣдва, къмъ случая, който първоначално единствено се е ималъ прѣдъ очи, когато завѣщательтъ умре подиръ наслѣдника или завѣтника. Формата обаче, въ която мисъльта за некадуцирането на

[1]) Цѣлата втора алинея на art. 830 въ проекта на Miglietti гласи: I discendenti però dell'erede o del legatario premorto subentrano nell'eredità o nel legato in casi in cui sarebbe ammessa la rappresentazione se si trattasse di successione intestata, eccettochè il testatore abbia altrimenti disposto o si tratti di legato d'usufrutto o di altro diritto di sua natura personale.

завѣщателнитѣ разпореждания въ тия случаи намѣри изразъ, не се оказа сполучлива.

IV.

Въ „приготвителнитѣ работи“ на италиянския Codice civile намираме едно доста обстойно изложение на мотивитѣ, съ които се оправдава допущането на прѣдставителството въ тестаментното наслѣдване. Понеже почти всички автори се позоваватъ на казаното въ тия „мотиви“, за да подкрѣпятъ своитѣ различни схващания относително юридическата природа на новия институтъ и относително условията за неговото функциониране, ние ще прѣдадемъ, съ малки съкращения, както докладътъ на Pisanelli, така и докладътъ на Сенатската комисия.

Въ доклада си[1]) Pisanelli казва:

„Възприе се едно нововъведение, което бѣше вече помѣстено въ по-рано прѣдставенитѣ на Парламента проекти. То се отнася до прѣдставителството въ полза на низходящитѣ на наслѣдника, назначенъ въ завѣщание, или на завѣтника, колчимъ тѣ биха били призовани да наслѣдватъ при интестатно наслѣдство. Възходящиятъ, който се разпорежда въ полза на чедата отъ първа степень, сигурно не иска да изключи тѣхнитѣ низходящи, ако нѣкой отъ тѣхъ се случи да умре прѣди него. Общо мнѣние у гражданитѣ е, че дѣцата трѣбва всѣкога да заематъ мѣстото на своитѣ родители. Доктрината, основана върху законната презумция за волята на завѣщателя, отхвърля прѣдставителството въ тестаментното наслѣдване, обаче народното съзнание, основано върху началата на естествената справедливость, не се приспособява къмъ нея. Отъ това произлиза, дѣто възходящиятъ не мисли въ завѣщанието си да назначи на мѣстото на низходящитѣ отъ първа степень тѣхнитѣ низходящи, които може не сѫществуватъ още въ врѣмето, когато се съставя завѣщанието. Ако нѣкой отъ низходящитѣ отъ първа степень умре прѣди него или стане неспособенъ (да го наслѣдва), той (завѣщательтъ) не смѣта за нужно да направи ново завѣщание въ полза на низходящитѣ на това чедо. Понѣкога може и да липсва врѣме за ново разпореждане. Какви сѫ юридическитѣ послѣдици отъ това? Низходящитѣ на умрѣлия прѣди завѣщателя синъ трѣбва да се задоволятъ само съ законната си часть. Дори и да се прѣдположи, че завѣщательтъ е разпрѣдѣлилъ частитѣ и съ това е изключилъ правото на уголѣмяване, резултатътъ все ще бѫде, че частьта

---

[1]) Gianzana, Codice civile, 1887, I Relazioni, № 117 (стр. 78—80).

която е била прѣдназначена за прѣждеумрѣлото чедо, ще се прѣдаде ab intestato: въ нея ще участвуватъ, заедно съ низходящитѣ на това чедо, и неговитѣ прѣживѣли братя, за голѣма щета на низходящитѣ. Това ли е било намѣрението на завѣщателя?

Такива случаи често сѫ се явявали въ практиката. Сѫдилищата сѫ били длъжни да прѣклонятъ глава прѣдъ закона, макаръ и да сѫ признавали несправедливитѣ му послѣдици".

По-нататъкъ се посочва, че въ римското право тия несгоди не можели да се явятъ, защото завѣщанието изцѣло е губило дѣйствие (test. ruptum), щомъ се окажели при смъртьта на завѣщателя неспоменати въ завѣщанието низходящи, станали sui heredes, поради това, че родителтъ имъ е умрѣлъ прѣди завѣщателя: послѣдниятъ е билъ длъженъ, за да запази силата на своето завѣщание, да институира или да обезнаслѣди своитѣ бѫдещи низходящи — sui (agnatio posthumi). Но като не е възможно да се възстанови този формализъмъ на римското право, който на врѣмето си прѣдставлявалъ тържество на справедливостьта надъ строгостьта на античното право, продължава Pisanelli, „остая само откритъ пѫтьтъ да се допусне по изключение прѣдставителството въ нѣкои завѣщателни наслѣдвания".[1]) — „Бѣлѣжкитѣ, по-горѣ направени относително прѣдполагаемата воля на завѣщателя-възходящъ роднина, сѫ приложими и въ случая, когато единъ братъ направи завѣщателно разпореждане въ полза на своитѣ братя или на тѣхни низходящи. И то винаги поради общо разпространеното мнѣние, че дѣцата трѣбва въ такива наслѣдства да заематъ мѣстото на своитѣ родители, били наслѣдствата по закона или по завѣщание". (Посочва се по-нататъкъ, че за този случай римското право не е могло да има аналогична наредба, защото прѣдставителството въ съребърна линия не се е допущало: тепърва Юстинианъ го допусналъ като строго изключение само въ полза на прѣкитѣ низходящи отъ братъ, умрѣлъ прѣди наслѣдодателя, когато сѫ наслѣдвали заедно съ свои чичовци)... „Проектътъ напротивъ, по примѣра на дѣйствуващитѣ кодекси, признава като правило прѣдставителството и въ съребърната линия на братята на наслѣдодателя и на тѣхнитѣ низходящи, като го допуща безъ ограничения, както въ правата низходяща линия. Послѣдвателностьта изисква заради това, като се прилага сѫщото начало за прѣдполагаемата воля на завѣщателя, което управлява наслѣдването по закона, щото дѣцата или низходящитѣ

---

[1]) „Rimane soltanto aperta la via di amettere per eccezione la rappresentazione in talune successioni testamentarie".

на братъ да се считатъ повикани къмъ наслѣдството или къмъ завѣта вмѣсто назначения въ завѣщанието".

„Това изключително прѣдставителство въ тестаментнитѣ наслѣдвания не се прилага, когато завѣщательтъ е изразилъ противна воля или когато такава воля произтича отъ естеството на самото завѣщателно разпореждане".

Въ доклада на комисията, назначена отъ Сената да разгледа проекта на кодекса, се парафразиратъ сѫщитѣ мисли.[1]) Само че въ него се изтъква единъ мотивъ, който изглежда да подкрѣпи мнѣнието на ония, които като Pescatore тълкуватъ ограничително наредбата на art. 890 al. 2. Именно казва се, че както при интестатното наслѣдване, правото на прѣдставителство, основано върху прѣдполагаемата воля на починалия, е било въведено за да се постигне една важна социална цѣль, равенството между наслѣдницитѣ (l'ugualità tra i successibili) и както за тази цѣль законодательтъ не се е поколебалъ да основе прѣдставителството върху една легална фикция (?), така сѫщо може да се твърди, че сѫщо такива съображения говорятъ въ полза на това, да се разпространи назначението на синъ (figlio di primo grado), който е умрѣлъ прѣди завѣщателя — възходящъ, върху низходящитѣ му по право на прѣдставителство. Въ противенъ случай дѣцата на сина, умрѣлъ прѣди завѣщателя, биха получили само законната си часть, а това сигурно противорѣчи на прѣдполагаемото желание на завѣщателя и нарушава закона на равенството, който е цѣльта, както на човѣка, който се разпорежда съ завѣщание (?), така и на законодателя, който става тълкуватель на неговитѣ намѣрения. И въ заключението си сенатската комисия пакъ изтъква този мотивъ. „Комисията удобри драговолно това нововъведение, което означава единъ явенъ напрѣдъкъ, понеже то цѣли да изравни участьта на наслѣдницитѣ и да промисли едноврѣменно за поддържането на възникващитѣ семейства, което е една отъ най-важнитѣ цѣли на една добра наслѣдствена система".

V.

Търсейки историческата връзка между въведеното съ чл. 160 ал. 2 отъ З. за насл. (resp. art. 890 отъ италиянския Cod. civile) прѣдставителство въ наслѣдването по завѣщание и между римското право и неговото приложение въ Италия, повечето отъ италиянскитѣ автори посочватъ на Папинианови responsum въ Дигеститѣ (XXXV, 1 de condicionibus et demonstrationibus, l. 102)

[1]) Gianzana. Codice civile, I Relazioni, стр. 295.

и особено на така наречената Transmissio Theodosiana, узаконена въ Юстиниянови кодексъ (Const. unica de his qui ante apertas tabulas hereditates transmittunt, VI, 52.)[1])

1. Въ посочения си responsum Папинианъ[2]) е ималъ да рѣши слѣдния случай: X назначилъ въ завѣщанието си за наслѣдници сина си У и внука си отъ другъ синъ Z, като изказалъ желание, щото въ случай че внукътъ умре прѣди да достигне 30 годишната си възрасть, неговата наслѣдствена часть да се прѣдаде на чича му Y (сина на завѣщателя); въ завѣщанието се съдържала, слѣдователно, една обща фидеикомисна субституция въ полза на сина, подъ условие, че внукътъ почине прѣди 30 годишната си възрасть. Внукътъ наистина умрѣлъ прѣди да достигне тази възрасть, обаче оставилъ дѣца. Питало се: сбждналo ли се е условието на фидеикомиса. По буквата на завѣщателното разпореждане трѣбало да се отговори утвърдително. Обаче Папинианъ, като се основава на coniectura pietatis, сир. на прѣдполагаемата обичь на завѣщателя къмъ потомството на своя внукъ, тълкува завѣщателното разпореждане въ смисъль, че въ случая не може да се приеме за сбждната условието на фидеикомиса, щомъ като внукътъ е оставилъ подиръ себе си потомство. Папинианъ приема, че завѣщательтъ „по-малко е писалъ, отколкото е искалъ да каже"; че, значи, трѣбва да се разбира условието на фидеикомиса така: „ако внукътъ умре прѣди достигане на 30 год. си възрасть, безъ да остави свои дѣца". Съ други думи Папинианъ изхожда отъ прѣдположението, че завѣщателно разпореждане, направено въ полза на синъ или внукъ, трѣбва да се смѣта направено и въ полза на тѣхнитѣ низходящи, които той не може да не включва въ обичьта си къмъ прѣкитѣ си низходящи. Не може да се прѣдполага, че дѣдото ще е искалъ да бждатъ лишени отъ наслѣдство дѣцата на внука, несжществували още когато е било направено завѣщанието и да се прѣдаде (реституира) то на тѣхния чичо, поради една слѣпа случайность, само защото баща имъ не е прѣживѣлъ опрѣдѣлената отъ завѣщателя възрасть. Този анализъ на Папиниановата coniectura pietatis, въ римското право може, разбира се, да важи само за тълкуване фи-

[1]) Особено подчъртаватъ връзката между art. 890 capov отъ Cod. civile ital. и Transmissio Theodosiana: Giuseppe Grossi въ статиитѣ си: Di un nuovo diritto di rappresentanza ereditaria (Archivio Giuridico, 1875, Томъ XIV. стр. 529—540) и Dilucidazione storico-interpretativa dell' art. 890 del Cod. civile italiano (Arch. Giuridico, 1876 г. T. XVII, стр. 210); Marco Diena, Studio sull'applicazione dell'art. 890 C. c. ital. въ Archivio Giuridico, 1876, T. XVII, стр. 24—47.

[2]) Фрагментътъ (l. 102 D. 35, 1) гласи: Cum avus filium ac nepotem ex altero filio heredes instituisset, a nepote petit, ut si, intra annum trigesimum moreretur, hereditatem patruo suo restitueret: nepos liberis relictis intra aetatem supra scriptam vita decessit. fideicommissi condicionem coniectura pietatis respondi defecisse, quod minus scriptum, quam dictum fuerat, inveniretur.

деикомисни установления; но при все това ясно е, че въ основата на Папиниановия responsum лежатъ сѫщитѣ ония съображения на справедливость, които сѫ продиктували създаването на прѣдставителството въ тестаментното наслѣдване. Прѣдположението (coniectura pietatis), върху което почива „отговорътъ" на Папиниана, е добило сила на законно прѣдположение съ два закона, издадени отъ Юстиниана, единия въ 529 г. (l. 30 Cod. de fideicommissis, VII, 42), а другия въ 530 г. (l. 7 § 1 Cod. de institutionibus etc. VI, 25). Въ тѣхъ Юстинианъ постановява, че ако низходящъ наслѣдникъ е натоваренъ да реституира („прѣдаде") наслѣдството подиръ смъртьта си на означения фидеикомисаръ, това не бива другояче да се разбира, освѣнъ подъ условие, че натовареният наслѣдникъ (фидуциарътъ) умре безъ свои низходящи, защото не може да се приеме, че завѣщательтъ е искалъ да даде прѣдимство на чуждото наслѣдване прѣдъ наслѣдването на своитѣ (. . . ne videatur testator alienas successiones propriis anteodnere, въ l. 30 cit); „не е правдоподобно, че бащата би постановилъ подобно замѣстване, ако бѣше помислилъ за внуцитѣ си: хуманностьта изисква въ случая едно по-широко тълкуване" (. . . „intellegentem non esse verisimile patrem, si de nepotibus cogitaverit, talem fecisse substitutionem: humanitatis intuitu hoc et latius et pinguins interpretandum esse credidimus" въ l. 7 § 1 C. cit)[1]). Възъ основа на това тълкувателно правило и въ свръзка съ възгледа, че опрѣдѣленията отъ закона редъ за интестатно наслѣдване почива върху прѣдполагаемата воля на наслѣдодателя, се създало отъ глосаторитѣ и „прагматицитѣ" учението, споредъ което при тълкуване на завѣщателни фидеикомисни разпореждания трѣбва да се изхожда отъ прѣдположението, какво in dubio завѣщательтъ е искалъ да остане въ съгласие съ законния редъ на наслѣдване. Създали се така изреченията: „dispositio hominis iuxta legem et ius commune interpretanda est"; „dispositio hominis, quae tractat de successione vel de vocatione proximiorum aut cognatorum ad fideicommissum est intelligenda iuxta ius commune". Съ тия максими се оправдавало разпространеното между „прагматицитѣ" въ Италия мнѣние, че ако сѫ назначени за фидеикомисари повече лица подъ събирателно название: „семейство", „agnati, сродници по кръвь (cognati), „низходящи" и др. т., трѣба тѣ да се считатъ призовани по реда на законното наслѣдване, значи трѣба да се прилагатъ и правилата за правото на прѣдставителство[2]). Наистина, противъ това учение

[1]) Въ глосираното Лионско издание на Corpus iuris civilis отъ 1552 г. къмъ l. 102 D. 35, 1 намираме глосата: „In fideicominisso universali relicto a filio post mortem intelligitur si decesserit sine filiis". (Vol. II, col. 660).

[2]) Въпросътъ за допустимостьта на прѣдставителството се е полагалъ обикновено въ форма на питането дали е допустима трансмисията въ полза на низхо-

на „прагматицитѣ“ и противъ повлиянята отъ него юриспруденция възстаналъ съ всичката енергия на своята ясна и силна аргументация Antonius Faber [1]) въ своето епохално съчинение „De erroribus pragmaticorum“ [2]). Основанъ на чистото римско право, той не допуща да се говори за право на прѣдставителство даже при фидеикомиси, оставени на нѣколко сродени по между си лица подъ коллективно название [3]). Но въпрѣки голѣмото влияние, което Faber ще да е упражнявалъ по своето положение и по своя авторитетъ върху тогавашната и послѣдващата италиянска юриспруденция особено въ Пиемонтъ [4]), не е за вѣрване да е била съвсѣмъ угаснала идеята, да се допуска правото на прѣдставителство при нѣкои тестаментни разпореждания: тази идея, както видѣхме, намѣри изразъ и слѣдъ Наполеоновото законодателство, подъ влиянието на австрийския гражд. законникъ, въ споменатото по-горѣ прѣдложение на Пиемонтския Сенатъ.

2. Втората наредба, въ която нѣкои италиянски автори търсятъ първоизточника на прокараното въ art. 890 нововъведение, е така наречената transmissio Theodosiana или transm. ex iure sanguinis. Особено Giuseppe Grossi [5]) поддържа, че уреденията въ art. 890 институтъ не е прѣдставителство, ами сѫщата transmissio Theodosiana, както я били разбирали въ Италия коментаторитѣ и съставителитѣ на „статутитѣ“; нововъведението се състояло само въ това,

дящитѣ на фидеикомисара, който е умрѣлъ прѣди да се сбѫдне условието на фидеикомиса, сир. прѣди смъртьта на heres gravatus (наслѣдника натоваренъ да „прѣдаде“ наслѣдството, подиръ смъртьта си) и оставилъ свои дѣца. На това питане прагматицитѣ отговаряли утвърдително възъ основа на разни „коньектури“ (тълкувания на прѣдполагаемата воля на завѣщателя), между които и „коньектурата“ въ случай, че фидеикомисаритѣ сѫ отъ семейството на завѣщателя и сѫ означени съ събирателно название. Даже за частнитѣ завѣти (завѣти на отдѣлни имоти) се е допущало въ сѫдебната практика, възъ основа на извѣстни „конъектури“, да не се кадуцира завѣтътъ, макаръ и завѣтникътъ да е умрѣлъ прѣди завѣщателя, [по силата на така нарѣчената substitutio vulgaris anomala]. Цѣнно е за изучването на тази юриспруденция въ Италия прѣзъ XVII стол. съчинението на De Luca, Theatrum veritatis et justitiae etc. Lugduni, 1697, T. X, Discurs. 98, 112, 113, 114, 230; T. XI, Discurs. 30 etc.

[1]) Първъ прѣдседатель на Върховния Савойски сѫдъ.

[2]) Точното заглавие на туй съчинение гласи: D. D. Antonii Fabri, I. Consulti Debusiani et in Supremo Sabaudiae Senato Primarij praesidis de erroribus pragmaticorum et interpretum iuris, chiliadis tomus primus in decades L. distinctus. Lugduni, MDCLVIII.

[3]) Faber, op. cit. Dec. LV, Error IV [De repraesentatione in fideicommiso relicto pluribus sub nomine collectivo]. По-напрѣдъ е билъ на противно мнѣние. „Sed tamen ut contra nunc sentiam, nullo penitus casu locum esse repraesentationi in fideicommissis, nequidem inter descendentes, movet me authoritas, legum omnium quae loquuntur de huiusmodi fideicommisso familiae relicto, in quibus video scriptum servandam esse graduum distinctionem.

[4]) Richeri, Universa civilis et criminalis jurisprudentia, Tom. VII, lib. II § 560: „Prior regula, qua hereditas non transmittitur, si heres ante testatorem mortuus sit, nullas habet exceptiones“. Ср. и § 558.

[5]) Въ Archivio Giuridico, XVII [1876]: Dilucidazione storico-interpretativa dell'art. 890 del Cod. civ. italiano.

че трансмисията по art. 890 al. 2 се допуска и въ полза на низходящитѣ отъ братъ или сестра. Това мнѣние е обаче неприемливо. То почива върху догматическа и историческа погрѣшка. Догматически е съвсѣмъ неправилно да се говори въ случая на art. 890 al. 2 (нашия чл. 160 ал. 2) за „трансмисия". Гроси е възприелъ съвсѣмъ кривото схващане на Faber досежно transmissio Theodosiana, като прѣминаване на вече по законна фикция придобито наслѣдство. За погрѣшностьта на този възгледъ и за невъзможностьта да се поддържа той въ случаитѣ, които се иматъ прѣдъ видъ въ чл. 160 ал. 2 отъ З. за насл. ние ще говоримъ въ отдѣлна статия, посветена на догматичния анализъ на тази наредба. А тукъ ще се спремъ само върху историческата страна на въпроса.

Безъ да се спираме върху многобройнитѣ спорове, които сѫ възникнали при тълкуване наредбата на императоритѣ Теодосий II и Валентиниянъ III отъ 450 г., възпроизведена буквално въ Юстинияновия Codex (l. un. Cod. de his qui ante apertas tabulas hereditates transmittunt VI, 52) и потвърдена отъ Юстинияна още веднажъ въ неговата constitutio „de caducis tollendis" (Cod. VI, 51 § 5), ще изтъкнемъ само, че споредъ тази наредба, завѣщателни разпореждания, направени отъ възходящъ въ полза на низходящи, които сѫ умрѣли прѣди отваряне на завѣщанието, оставатъ въ сила въ полза на низходящитѣ на послѣднитѣ. Условието „макаръ и умрѣли прѣди отваряне на завѣщанието" се обяснява съ това, дѣто споредъ lex Julia et Papia Poppaea, кадуцирало се е завѣщателното разпореждане, съ което едно лице, е било назначено за наслѣдникъ въ извѣстна часть или за завѣтникъ (ex parte) и което е починало, прѣди да се отворятъ завѣщателнитѣ „таблици": правило е било споредъ lex Papia Poppaea, че ante apertas tabulas наслѣдникътъ, назначенъ ex parte, не е могълъ да извърши aditio hereditatis (да приеме и слѣдов. да придобие наслѣдствената си часть).[1]) Независимо отъ това, да ли прѣдвидѣната въ тази наредба „трансмисия" може по Юстиниановото право да се допусне и тогава, когато писаниятъ въ завѣщанието наслѣдникъ е умрѣлъ подиръ отваряне на завѣщанието[2]), пита се: допустима ли е трансмисията и тогава, когато низходящиятъ, въ чиято полза е направено завѣщателното разпореждане, е умрѣлъ прѣди завѣщателя. Само ако на това питане се отговори утвърдително, може да се поддържа, че въ art. 890 al. 2 (чл. 160 ал. 2) е възпроизведена transmissio Theodosiana, разширена и въ полза на низходящитѣ отъ братъ или

---

[1]) Ulpiani, liber singul. regularum, XVII § 1 i. f.

[2]) Вж. за това мнѣние Dernburg, Pandekten III § 166 бѣл. 10; противъ: Windscheid, Lehrbuch des Pandektenrechts, III § 600 бѣл. 8.

сестра. За да се установи историческата връзка между transmissio Theodosiana и установеното въ чл. 160 ал. 2 прѣдставителство не е толкова важно, дали ще се смѣта като правилно изтълкуванъ [1]) Теодосевиятъ законъ, ако се приеме, че прѣдвидѣната въ него трансмисия може да стане и когато поменатиятъ въ завѣщанието низходящъ на завѣщателя е умрѣлъ прѣди него; пó е важно да се установи, че така разширително се е разбирала и прилагала transmissio Theodosiana въ италианската юриспруденция и въ такъвъ смисълъ е била възприета въ „статутитѣ" на разнитѣ италиански градове. Това обаче, както ще видимъ по-долу, не се доказва. Въ съчиненията на цитиранитѣ отъ Grossi „прагматици" не се срѣща твърдѣнието, че transmissio Theodosiana може да стане и когато наслѣдникътъ не е прѣживѣлъ завѣщателя. [2]) Непонятно е, какъ е могълъ Grossi да цитува даже Faber'a въ своя полза, когато именно Faber най-рѣзко се изказва противъ мисъльта за подобно разширение на transmissio Teodosiana. [3])

3. Сѫщо така невѣрно е твърдѣнието на Grossi, че съставителитѣ на италианскитѣ градски „статути" били прѣнебрѣгнали чисто историческата за тѣхното врѣме особеность (да бѫде умрѣлъ наслѣдникътъ прѣди отваряне на завѣщанието) и били възпроизвели transmissio Teodosiana въ смисълъ, че е приложима и когато наслѣдникътъ или завѣтникътъ не прѣживѣятъ завѣщателя. Той

[1]) Измежду нѣмскитѣ автори, които въ XIX-то столѣтие сѫ писали специално върху transmissio Theodosiana само v. Löhr въ Archiv f. civilistische Praxis, II, стр. 192 слѣд. (1819) и подиръ него Marezoll въ Zeitschr. f. Civilr. u. Prozess Bd. 2. стр. 61, Sintenis, das praktische gemeine Civilrecht § 204 бѣл. и v. Bucholz, juristische Abhandlungen, стр. 709, сѫ поддържали, че наредбата на lex Theodosiana е приложима и когато назначениятъ въ завѣщанието наслѣдникъ или завѣтникъ е умрѣлъ прѣди завѣщателя. Löhr дохожда до този изводъ, като приема, че съ споменатата наредба е установена една легална субституция въ полза на по-далечнитѣ низходящи. Този възгледъ е билъ, по твърдѣнието на Dernburg, Lehrbuch des preussischen Privatrechts, III, § 198 бѣл. 2, доста разпространенъ въ по-старото пандектно право въ Германия и върху него почивала и наредбата на Пруското областно право, II, 2 § 442. Върху сѫщото схващане почива, споредъ Unger, System d. österr. allgem. Privatrechts, VI (Erbrecht), § 87, бѣл. 5, приведениятъ по-горѣ § 779 отъ австр. гражд. законникъ. Мнѣнието на Löhr и Sintenis не се сподѣля отъ нѣмскитѣ пандектисти. И дѣйствително то се явява като отрицание на понятието трансмисия, която прѣдполага трансмитентътъ да е прѣживѣлъ завѣщательтъ. Но който схваща разнитѣ случаи на transmissio въ римското право като легални субституции, само той може да одобри извода на Löhr. Този възгледъ иска да прокара за всички случаи на истинска трансмисия (technische Transmissionsfälle) въ римското право анонимниятъ авторъ на статията: Zur Lehre vom Erwerbe der Erbschaft und des Vermächtnisses nach römischem und österreichischem Rechte въ Grünhut's Zeitschrift f. Privat- und öffentl. Recht, T. XIII и XIV (1886); особено XIII стр. 436 бѣл. 27.

[2]) Ср. Porro, Le disposizioni testamentarie a favore del premorto e dell'incapace, въ Giurisprudenza italiana, 1885 (vol. XXXVII, IV, стр. 307—400).

[3]) „Non quidem generaliter ut quae ascendentibus relicta sunt legata vel fideicommissa transmittatur ad descendentes, etiamsi legatarius vel fideicommissarius decesserit ante diem legati cedentem (ita enim sequeretur transmissioni locum fore, tametsi legatarius . . . vivo testatore decessisset, *quod esset absurdissimum)*". Faber, Errores pragmaticorum, Dec. 34. Error 9.

посочва статутитѣ на Флоренция и Генуа. Но въ показанитѣ отъ него пасажи[1]) отъ тия статути не се намира ни дума за подобно разширение на Теодосиевата трансмисия.

4. Който иска да изучи сѫдбата на разнитѣ римско-правни видове „трансмисии"[2]) въ италианскитѣ статутарни законодателства, трѣбва да има прѣдъ очи тѣсната връзка между изключителния характеръ на „трансмисиитѣ" и принципа на римското право, че наслѣдството не прѣминува ipso iure върху повиканитѣ наслѣдници (освѣнъ при sui heredes) и че делацията на наслѣдство създава едно чисто лично право на повикания наслѣдникъ (да приеме наслѣдството, или да се откаже отъ него). Този личенъ характеръ на делацията, макаръ и измѣненъ въ случаитѣ на „трансмисия", е изказанъ още като общо правило отъ Юстинияна въ l. un. § 5 C. VI, 52; „Hereditatem. . . nisi fuerit adita transmitti, nec veteres concedebant, nec nos patimur". Но вѣрно забѣлѣзва Брунсъ[3]) че случаитѣ, въ които се допущала трансмисия, показватъ, какво личниятъ и ненаслѣдственъ характеръ на правото да се приеме едно наслѣдство е една чисто формалистична идея, която не съотвѣтствува на реалнитѣ условия на живота; тѣ показватъ, че сами римлянетѣ сѫ съзнавали това, обаче и по този въпросъ тѣ не сѫ имали въ по-сетнѣшнитѣ врѣмена нужната енергия, за да направятъ една коренна реформа. За насъ, казва Брунсъ, тази идея нѣма никакъвъ смисълъ".

Правилата, които се съдържатъ въ гражданското статутарно право на разнитѣ италиански „градове", относително до начина на придобиване наслѣдство, се явяватъ като съчетание на германско-правния принципъ le mort saisit le vif (проникналъ въ Италия навѣрно чрѣзъ лангобардското законодателство) съ римското начало, споредъ което никой не може да стане наслѣдникъ противъ волята си, — принципъ, изразенъ въ френската юридическа максима:

---

[1]) Отъ статутитѣ на Флоренция, lib. II, rubrica 29; отъ тия на Генуа (Degli statuti civili della serenissima republica di Genova), lib. V, cap. 18. Въ флорентинския статутъ се постановява на указаното отъ Grossi мѣсто за aditio hereditatis: ако наслѣдникътъ (мѫжъ навършилъ 18 год.) се намира въ владѣние на наслѣдствено имущество 15 деня слѣдъ смъртьта на наслѣдодателя, самото владѣние се счита за приемание наслѣдството (aditio). А приведениятъ пасажъ отъ Генуезскитѣ статути съдържа наредба, съ която се постановява, че низходящитѣ трансмитиратъ оставеното имъ отъ баща или майка наслѣдство върху какъвъ да е свой наслѣдникъ и безъ да сѫ го приели; сѫщо така възходящитѣ (баща, майка или дѣдо) трансмитиратъ оставеното имъ отъ дѣца или внуци наслѣдство. Но все се прѣдполага трансмитентътъ да е прѣживѣлъ наслѣдодателя. Касае се прочее за разширение на тъй нарѣчената transm. ex capite suitatis.

[2]) Transmissio Justinianea l. 19 C. VI, 20), transm. Theodosiana, transm. ex capite in integrum restitutionis (вж. Windscheid, Lehrb. d. Pandektenrechts III, § 600 бѣл. 11); Koeppen, Lehrb. d. heutigen römischen Erbrechts §§ 23—26.

[3]) Въ Holtzendorff, Encyclopädie der Rechtswissenschaft, Das heutige römische Recht, § 92.

il n'est heritier qui ne veut[1]). Въ статутитѣ на повечето италиански градове намираме възприетъ германскиятъ наслѣдствено-правенъ принципъ le mort saisit le vif (der Todte erbt den Lebendigen), ала ослабенъ подъ влиянието на римското право, което строго различава delatio отъ aditio (acquisitio) hereditatis. Споредъ това въ повечето статути се ограничава дѣйствието на този принципъ въ смисълъ, че само владѣнието на наслѣдственитѣ имущества се счита прѣминало върху наслѣдника ipso iure непосрѣдствено (in continenti)[2]), а за окончателно придобиване правото върху наслѣдството се изисква aditio; въ нѣкои статути споменатиятъ принципъ е важелъ само за владѣнието на недвижимитѣ наслѣдствени имоти[3]); въ други пъкъ е възприетъ принципътъ le mort saisit le vif само за наслѣдници-низходящи (sui heredes)[4]) Има обаче статутарни законодателства, въ които римско-правнитѣ начала по прѣминуването на наслѣдството сж били напълно запазени; споредъ тѣхъ не само е нужно aditio hereditatis, за да се придобие деферираното (прѣдложено) наслѣдство, но и особенъ актъ, за да се придобие владѣнието на наслѣдственитѣ имущества, било актъ частенъ или сждебенъ[5]).

Като се иматъ прѣдъ видъ посоченитѣ различия въ наредбитѣ на италианскитѣ статутарни законодателства относително до начина на придобиване наслѣдство, не може да се очаква пълна еднаквость въ наредбитѣ относително трансмисията на наслѣдствата. Да бѣше напълно възприетъ германскиятъ правенъ принципъ за придобиване на наслѣдството, на който въ римското право съотвѣствува правилото, по което sui heredes сж придобивали ipso iure наслѣдството на своя възходящъ, въ чиято patria potestas тѣ сж се намирали, —

---

[1]) Ср. Cesare Nani, Storia del diritto privato italiano (pubbl. per cura del prof. Fr. Ruffini), Torino 1902, Стр. 556.

[2]) Stat. urb. Ferrariae (1517), lib. II, cap. 82; stat. magnif. civit. Veronae (1588), lib. II, cap. 82; stat. civit. Mutinae (1327) lib. III, rubr. 42; stat. Belluni, lib. II, cap. 40; stat. municipalia Cremae, lib. II, carta 59; stat. civ. Bobbii, lib. II, cap. 96 и за завѣтницитѣ); stat. civ. Cremonae rubr. 368; Constit. dominii Mediolanensis, lib. III, pag. 107 (изд. отъ 1747) (и за завѣтницитѣ); stat. civ. Cenetae, rubbr. 32; stat. et decreta ant. civit. Placentiae, lib, III, st. 63 въ свръзка съ decretum 117 отъ 29 ноемврий 1432; stat. della città di Trento lib. II, стр. 124 stat. magnif. civit. Bergomi, colatio IX, cap. 193 i. f. (pag. 344). Сжщо и въ Пиемонтскитѣ и Савойска области по твърдѣнието на C. Nani op. cit. стр. 557. Азъ привеждамъ статутитѣ, които самъ съмъ прѣгледалъ.

[3]) Stat. civit Brixiae, pars II, stat. 189; gli statuti della città di Lucca, lib. II, стр. 12.

[4]) Statuta almae Romae (1588), lib. I, cap. 147.

[5]) Така въ Венеция. Ср. Ciccaglione въ Digesto italiano: Successione — diritto intermedio (V. 22 pag. 363). C. Nani, спом. съч. стр. 557. На стр. 361 Ciccaglione неоснователно дава да се разбере, че и споредъ Венецианското право владѣнието на наслѣдств. имоти е минавало ipso iure върху наслѣдника. — Въ Pisa (Const. legis et usus Pisanae civ. cap. 31) Parma, Bononia (Болоня) (Ср. Ciccaglione, спом. съч. стр. 361, 167), Неаполъ и въ Генуа (Stat. et Decr. Com. Genuae, lib. IV, cap. 9).

не можеше и дума да става за сѫщинска трансмисия. За такава може да се говори само тамъ, дѣто се различава delatio отъ aditio hereditatis и дѣто слѣдов. повиканиятъ като наслѣдникъ придобива съ отваряне на наслѣдството не самото право (dominium) върху деферираното наслѣдство, а само правната възможность да приеме наслѣдството, или да се откаже отъ него [1]).

Тази „правна възможность" римското право, както видѣхме, я схваща като чисто лична: тя нито може по начало де бѫде упражнена отъ другиго вмѣсто лицето, въ чиято полза се е отворило наслѣдството, нито прѣминава върху неговитѣ наслѣдници. Именно този личенъ характеръ на делацията е изоставенъ напълно въ повечето италиански статути, както въ ония, които сѫ възприели относително владѣнието на наслѣдственитѣ имущества германското начало le mort saisit le vif, така и въ статутитѣ, които и за придобиване на владѣнието сѫ се придържали още о началата на римското наслѣдствено право. Трѣбва да се признае, че това отстѫпление отъ римското право въ страната, въ която то никога не е прѣставало да живѣе, се дължи покрай друго и на влиянието на германското право: макарь статутарнитѣ законодателсва и да не сѫ могли да отхвърлятъ римското противопоставяне на aditio съ delatio hereditatis, тѣ сѫ възприели възгледа на германското право относително юридическото дѣйствие на откриване наслѣдството (delatio) поне въ такъвъ смисълъ, че то създава за наслѣдника едно наслѣдствено имуществено право (да приеме наслѣдството resp. да се откаже отъ него). [2]) При това обикновено не се е правило разлика между наслѣдство по закона и такова по завѣщание. Тъй въ Constitutum usus Pisanæ civitatis (отъ 1161), cap. 31 се казва:... ... eo etiam excepto (въ сравнение съ римското право) ut here-

[1]) За това и вѣрно бѣлѣжи Windscheid, Lehrb. des Pandektenrechts III, § 600 бѣл., че така назованата transmissio ex capite suitatis не трѣба да се счита като случай на „трансмисия" въ смисълъ на наслѣдване на произтичащето отъ делацията право, защото suus heres придобива наслѣдството ipso iure, безъ aditio и ако умре, прѣди да изтече срокътъ за упражнение на beneficium abstinendi, прѣхвърля придобитото наслѣдство върху своитѣ наслѣдници, разбира се съ benef. abstinendi. Ср. и Kœppen, Lehrbuch des heutigen römischen Erbrechts § 31, 3.

[2]) „Една отъ най-забѣлѣжителнитѣ послѣдици отъ принципа, по който наслѣдникътъ, при смъртьта на наслѣдодателя, е придобивалъ по право наслѣдството и се е смѣталъ поставенъ ipso iure въ владѣнието на наслѣдственитѣ имоти, е било това, дѣто, ако наслѣдникътъ умре прѣди да е още завладѣлъ материално самото наслѣдство (?), той е „трансмитиралъ" при все това своитѣ наслѣдствени права върху наслѣдницитѣ си". F. Ciccaglione въ Digesto Italiano, T. 22, Successione, Diritto intermedio, № 167 стр. 381. Сѫщо така схваща значението на принципа le mort saisit le vif и Domat: Les lois civiles dans leur ordre naturel Tome I Partie (Des successions) Paris 1756 Liv. III Titre (Des Testaments) Sect. X, ... „dans notre usage il ne peut y avoir de difficulté pour la transmission des successions légitimes, à cause de notre règle que le mort saisit le vif, comme il sera expliqué dans la suite. Ainsi les règles qui regardent les difficultés de la transm. sont bornées dans notre usage aux dispositions testamentaires, soit pour les legs et les fideicomis, ou pour l'herédité".

ditatem ad aliquem a quocumque ex testamento vel aliter de voluntate possit quis, etiam non aditam, ad instar legati ad heredes suos vel extraneos transmittere . . . .“ Сѫщо въ Statuta civitatis Bononiæ (rubbr. de successione, fol. 130): . . . Quod omnis hereditas delata alicui ex testamento vel ab intestato, si moriatur ante aditam hereditatem vel immistionem factam, transmittatur ad eius heredes[1]). Даже въ Неаполъ, дѣто е било прѣзъ цѣлитѣ срѣдни вѣкове и по-сетнѣ въ сила главно римско-византийското право и дѣто не е билъ никакъ възприетъ (нито за прѣминуване на владѣнието) принципътъ le mort saisit le vif, намираме признатъ наслѣдствения характеръ на всѣка делация: „Sed an transmittatur (hereditas) antequam apprehendatur corporaliter, videtur quod sic, quia pervenisse dicitur eo ipso quod habet actionem“ . . .[2]) (Consuetudines Neapolitanae, de successionibus, tit. III. n. 31.).

Явно е, че въ посоченитѣ статути, които изобщо допущатъ трансмисията, както я има днесь у насъ споредъ Зак. за наслѣдството (чл. 195 и 197 = art. 939 и 941 Cod. civ. ital.), не може да се търси, като особенъ, изключителенъ случай, трансмисия при завѣщателни разпореждания направени отъ възходящъ въ полза на низходящи, каквато е установената въ закона на Теодосий и Валентиниана отъ 450 г. Ние по-скоро сме наклонни да смѣтаме наредбитѣ на италианскитѣ статути, които безъ всѣко ограничение допущатъ да прѣминува върху наслѣдницитѣ на призования наслѣдникъ правото му да приеме наслѣдството, или да се откаже отъ него, като разширение на така наречената transmissio Justinianea (l. 19 C. de iura deliberandi 6. 30): прѣмахнатъ е едногодишниятъ срокъ[3]), до изтичане на който по Юстиниановата наредба, можеше да прѣмине върху наслѣдницитѣ на призования наслѣдникъ правото на размишление (ius deliberandi). Ако слѣдов. тия статути искаха да реципиратъ и transmissio Theodosiana, тѣ трѣбваше да я „разширятъ“ въ смисълъ тя да става тогава, когато писаниятъ въ завѣщанието наслѣдникъ или завѣтникъ — низходящъ на завѣщателя —

---

[1]) Въ Stat. civ. Brixiae [rubbr. 200]: „Quaelibet hereditas, undecunque delata, cuivis personae capaci, sive ex testamento, sive ab intestato transmitti possit et transmissa esse intelligatur, ad quemlibet personam capacem, talis hereditatis succedentem, ex testamento vel ab intestato, illi personae transmittenti: non obstante quod illa persona transmittens ignoraverit illam hereditatem sibi delatam fuisse, vel sciens illam sibi delatam, eam non agnoverit sive adiverit vel se immiscuerit. Сѫщо така и Stat. civ Bergomi (изд. печ. 1727 г.) coll. VI. cap. I.

[2]) Доводътъ е схоластически: . .„et quia quod est paratum dicitur pervenisse, nam lana dicitur pervenisse ad telam eo ipso quod est parata(?)“.

[3]) И изискването трасмитентътъ да е знаялъ за делацията. Вж. въ приведения Stat. Brixiae, rubbr. 200 i. f.

почине прѣди завѣщателя. Таково „разширение", разбира се, щѣше да измѣни досущъ юридическата природа на наредбата: не би се касаело вече за „трансмисия", като прѣемство въ делацията, а или за прѣдставителство или за законна (тацитна) субституция. Ала подобно разширение не срѣщаме въ никой отъ приведенитѣ италиански статути. Но, както ще видимъ по-долу, въ статутарното законодателство на Венеция се намира наредба, подобна на § 779 отъ Австрийския гражд. законникъ; обаче тя, която за голѣмо наше очудване нито Гросси нито другъ нѣкой италиански авторъ привеждатъ, не може да се счита за разширение на lex Theodosiana.

4. Прѣди обаче да пристѫпимъ къмъ разглеждане на тази особно интересна наредба на Венецианското статутарно право, нека довършимъ прѣгледа на другитѣ италиански статути досежно трансмисията на наслѣдства и завѣти.

Въ статутитѣ на Lucca, споредъ които владѣнието само на недвижими наслѣдствени имоти прѣминува ipso iure върху наслѣдника, намираме слѣднитѣ разширения на трансмисиитѣ, прѣдвидѣни въ римското право:[1])

Ако наслѣдникътъ, по законъ или по завѣщание, е лице непълнолѣтно и умре въ непълнолѣтие, прѣди да е приело наслѣдството, или да се е отказало отъ него, то прѣдава (трансмитира) на своитѣ наслѣдници (било свои или чужди, било по законъ или по завѣщание) правото да приематъ това наслѣдство (или да го отхвърлятъ). Безъ да се прави, при това разлика, дали непълнолѣтниятъ е умрѣлъ, знаейки за отвореното въ негова полза наслѣдство или не. — Ако обаче едно наслѣдсво е било отворено въ полза на пълнолѣтно лице, трансмисия се допуща, само ако се касае за наслѣдство, оставено отъ възходящъ. Ако ли пъкъ наслѣдството е оставено отъ друго лице, то може да се трансмитира само въ полза на низходящи на трансмитента, по реда, по който тѣ споредъ статутътъ могатъ да наслѣдватъ.[2]).

---

[1]) Трѣбва да се забѣлѣжи, че римското право е имало въ всички почти италиански републики и държавици субсидиарно значение: неговитѣ наредби сѫ се прилагали, доколкото не сѫ били отмѣнени съ мѣстни статутарни наредби.

[2]) Statuti della città di Lucca. Libro II cop. 13 ner. (1539). „Se ad alcuna persona minore sarà divoluta qualche heredità, di qualunche persona, ancorche strana, per testamento over ab intestato, e la dilta tale persona morisse in minore età non avendo adita, o presa la ditta heredità non però havendola ripudiata, ordiniamo che la ragione di adire la ditta heredità e la ragione di succedere per auttorità del presente Statuto la transmetti et intendisi transmetterla in qualunque heredi, tanto sui quanto strani i quali venissero o per testamento, over ab intestato, laici, suggeti alla giuridittione della città di Lucca, i quali possino la ditta heredità adire, o ripudiare come vorranno. Et queste cose habbino luogo anchora, overo che il difunto habbi saputo in vita che l'heredità gli sia divoluta, o che ne sia stato ignorante, in modo che tale ignorantia non impedisca la ditta transmissione. Ma se l' heredità fusse divoluta ad uno maggiore, allhora se la sarà heredità di ascen-

Значи тукъ общата модерна трансмисия, сир. наслѣдствеността на делацията е допусната само, когато трансмитентътъ е умрѣлъ въ непълнолѣтие, по съображение, види се, че непълнолѣтието въ повечето случаи е причина за дѣто наслѣдникътъ не се е своеврѣменно произнесълъ по делацията. Тази трансмисия се явява прочее, като съчетание и разширение на transm. ex capite in integrum restitutionis [1]) и на transmissio Justinianea (съ прѣмахване на едногодишния срокъ). Трансмисията въ втория случай, когато наслѣдникътъ, който е умрѣлъ, прѣди да приеме наслѣдството, е лице пълнолѣтно, се явява като разширение на така наречената (несѫщинска) transm. ex capite suitatis. А трансмисията въ третия случай (когато трансмитентътъ е билъ пълнолѣтенъ и наслѣдството не е било оставено отъ неговъ възходящъ), въ полза на низходящитѣ само, се явява като разширение на transm. Theodosiana [2]): защото се допуща 1) и при интестатното [3]) наслѣдване и 2) и когато наслѣдодателтъ (завѣщателтъ) не е възходящъ на наслѣдника — трансмитентъ.

Но какъ е можалъ Grossi [4]) въ тази наредба да намѣри разширение на transmissio Theodosiana и въ полза на низходящитѣ на лице, което, облагодѣтелствувано въ завѣщанието на своя възходящъ, е умрѣло прѣди него, остава непонятно: въ нея се говори все за открито и прѣдложено наслѣдство (heredità divoluta) и за наслѣдникъ, умрѣлъ прѣди приемане на наслѣдството. Въ статута пъкъ на Генуа (билъ въ сила до 1797 г.), дѣто никакъ не е билъ възприетъ принципътъ le mort saisit le vif, намираме само разширение на римската transmissio ex capite suitatis: дѣцата трансмитиратъ на своитѣ наслѣдници, каквито и да сѫ тѣ, наслѣдството, оставено тѣмъ отъ родители или други възходящи и прѣди да сѫ го приели; сѫщо така и възходящитѣ трансмитиратъ оставеното тѣмъ отъ низходящи на-

denti per linea masculina o femminina, quella etiam non accettata overo adita, purchè non ripudiata, transmettino a qualunque heredi, tanto sui, quanto strani. Ma l'heredità degli altri per auttorità del presente Statuto, solamente transmettile alli figliuoli, o figliuole, e nipoti e pronipoti discendenti di figli maschi, secondo l'ordine dello Statuto, delle successioni ab intestato e non si impedischi la ditta transmissione, perchè quello a chi fu divoluta la ditta heredità habbi saputo, o non saputo esserli divoluta la d. heredità, non dirogando per le cose preditte alla transmissione, che si facesse di ragion commune perchè intendiamo ampliare le transmissioni, et non ristringerle.

[1]) Вж. Koeppen, спом. съч. § 24 бѣл. 3, стр. 163.

[2]) За завѣти разширението не е станало.

[3]) За приложимостьта на transm. Theodosiana и при интестатно наслѣдване сѫ били всички коментатори подиръ Accursius и Bartolus. Противъ това общеприето въ Италия мнѣние се обявилъ Faber, De error. pragmaticorum, Dec. 54, err. X. Въ Германия за „общото" (днешното римско) право поддържали сѫ това разширително тълкуване на lex Theodosiana: Puchta, Pandekten § 503 и Wolff, de transmissione Theodosiana (1853), p. 38.

[4]) Въ спом. статия, Archivio Giuridico, VII. стр. 195.

слѣдство[1]). Допуснатата въ втория случай трансмисия не може да се подведе нито подъ единъ отъ случаитѣ на трансмисия въ римското право. Но и въ Генуа, чийто статутъ сѫщо се цитира отъ Гросси въ подкрѣпа на неговото мнѣние, не се вижда да е била разширена transm. Theodosiana така, както той твърди[2]).

Най-сетнѣ заслужва да се спомене, че споредъ статута на Модена правилата на римското право (наречено въ статута ius commune) за трансмисия на деферирано наслѣдство сѫ важели въ всички случаи, когато призованиятъ къмъ наслѣдството е отъ мѫжки полъ и пълнолѣтенъ (навършилъ 25 год.); но ако наслѣдство или нѣкое наслѣдствено право (ius hereditarium) е било „прѣдложено" на жена, отъ каквато и да било възрасть или на непълнолѣтно лице отъ мѫжки полъ, и повиканитѣ къмъ наслѣдството умратъ, прѣди да го приематъ (стига само да сѫ имали право да го приематъ), то върху тѣхнитѣ наслѣдници (било по законъ или по завѣщание) прѣминава (се трансмитира) правото да приематъ това наслѣдство[3]). И тукъ, както въ статута на Lucca, съображението ще да е било, да се дойде на помощь на наслѣдницитѣ на непълнолѣтни или на лица отъ женски полъ, за да не се лишаватъ отъ наслѣдствата, които сѫ (или деферирани (прѣдложени) на послѣднитѣ и които тѣ, прѣди да умратъ, не сѫ успѣли, или не сѫ съумѣли да приематъ: по мотива си тази особена трансмисия би могла да се причисли къмъ случаитѣ на transm. ex capite in integrum restitutionis въ римското право.

6. Отъ прѣгледа на статутарнитѣ италиански законодателства ние нарочно изключихме статутътъ на Венецианската република, защото въ него и само въ него се намира една наредба, която може да се счита ако не като първоизточникъ, то поне като исторически прецедентъ на института, уреденъ въ art. 890 al. 2 отъ италианския граждански законникъ. Както ще видимъ, тази наредба на Венецианското гражданско право напълно се схожда съ § 779 отъ Австрийския граждански законникъ, въ който мнозина италиански автори съзиратъ първоизточника на art. 890 al. 2. Трѣбва да се забѣлѣжи, че статутарното гражданско законодателство е било

---

[1]) Degli stat. civ. della serenissima republ. di Genova, libro V, cap. 18. итал. прѣводъ отъ Stat. et. decreta comunis Genuae, lib. IV, cap. X · · · · Statuimus . . . quod filius et filia hereditatem paternam et maternam sibi delatam et non aditam *transmittat* ad quemcumque eius heredem quemadmodum transmitteret si ante mortem adiisset · · · Et e converso mater et avus haereditatem filii et nepotis quantumcunque non aditam transmittant. Сѫщата буквално наредба и въ Stat. Varisii, 44, заета отъ Генуезкия статутъ.

[2]) Grossi цитира въ посоч. по-горѣ статия сѫщия пасажъ отъ Генуезкитѣ граждански статути (lib. V, cap. 18.) безъ обаче да приведе самия текстъ.

[3]) Stat. incl. civit. Mutinae, lib. II, rubr. 155. (изд. отъ 1590, стр. 192). Сѫщата наредба се срѣща и въ Stat. di Monfestino (II, 107); тя е заета отъ Моденския статутъ.

въ сила въ Венецианската република до 1806 г. На 12 май 1797, тя, заедно съ Ломбардия, подпадна подъ властьта на Наполеона Бонапарта. А въ 1806 влѣзе тамъ въ сила Наполеоновия граждански кодексъ, който въ 1816 биде замѣненъ съ Австрийския граждански законникъ. Така че тази наредба на Венецианското статутарно право, която имаме тукъ прѣдъ очи, само 10 години не е дѣйствувала въ Венеция (отъ 1806—1816): защото тя — по сѫщностьта си, макаръ и по форма не вече като наредба на Венецианското право — продължи пакъ своето дѣйствие като § 779 отъ Австрийския граждански законникъ. Тъй че, ако при съставянето на проекта за италиански граждански законникъ се е ималъ прѣдъ видъ този § на Австрийския кодексъ, твърдѣ е възможно, да се е знаело, че сѫщо такава наредба е сѫществувала и въ гражданското статутарно право на бившата Венецианска република: по този начинъ би могло да се твърди за историческа връзка между art. 890 al. 2 (= чл. 160 ал. 2 З. за насл.) и тази наредба на Венецианския статутъ.

Гражданския Статутъ на Венецианската република се състои отъ двѣ части. Първата обема петь книги (I—V), издадени отъ Jacobus Theupolis въ 1242 г. Втората часть съдържа послешнитѣ допълнения и измѣнения, отъ които иматъ особено значение събранитѣ и издадени въ отдѣлна шеста книга (Liber Sextus)[1]) отъ дожътъ Андреа Дандоло (1342—1354).

Въ първата часть, въ lib. IV, cap. XXIV, се постановява, за наслѣдването по закона, че ако сѫ останали синове и внуци отъ синъ, послѣднитѣ да наслѣдватъ така, щото да получатъ толкова, колкото би получилъ баща имъ, ако бѣше живъ и полученото помежду си на равно да дѣлятъ; а ако тѣ (внуцитѣ) сѫ били отдѣлени отъ дѣдото, да имъ се прихваие това, що сѫ получили отъ него. Сѫщото се постановява и за случая, когато наслѣдодательтъ е оставилъ все внуци отъ повече синове.[2]) За забѣлѣзване е, че Венецианскиятъ законодатель не борави съ понятието „прѣдставителство"; той само изказва направо това, което въ сѫщность се и крие въ така нареченото „право на прѣдставителство": че внуцитѣ наслѣдватъ заедно съ синъ и получаватъ вкупомъ толкова, колкото би се паднало на тѣхния родитель, ако бѣше прѣживѣлъ наслѣдодателя.

---

[1]) Точното заглавие е: „Liber sextus additionum et correctionum conditarum super statutis et legibus Venetorum per excellentissimum Dominum Andream Dandulo Dei gratia Venetorum ducem illustrem, cum aliis reformationibus Praedecessorum suorum diversis temporibus editis per eundem sub diligente ordine locatorum".

[2]) Споредъ Венецианското статутарно право, както и споредъ статутитѣ на всички почти италиански републики, низходящитѣ отъ мѫжки полъ и по мѫжка линия сѫ изключвали низходящитѣ отъ женски полъ и тия по женска линия. Сѫщо и въ съребърната линия, братята и тѣхнитѣ низходящи сѫ изключвали сестритѣ на наслѣдодателя и нихнитѣ низходящи.

А въ шестата книга намираме, като допълнение къмъ приведената наредба на IV-та книга (cap. XXIV), слѣдниятъ едиктъ на дожа Андреа Дандоло,[1]) като Cap. LII:

„Ut quod eadem aequitas suadet, idem ius statuat et confirmet, praesenti declaramus edicto, quod si aliquis filios suos Heredes in suo testamento sibi instituerit, eas nominando singulariter vel in genere et eorum aliquis ante Testatorem decesserit, relictis Filiis vel Filiabus aut aliis Descendentibus per Masculum, de quibus Testator in Testamento nullam fecerit mentionem, volumus quod Filii et Filiae seu Descendentes per Masculum ex huiusmodi Filio veniant ad partem cum aliis Filiis testatoris sicut venisset Pater eorum, non in Capita, sed in Stirpem".

А въ прѣдходната глава 51-а е постановено сѫщото и за завѣти.

Optantes dubbia declarare sana deliberatione censemus, quod cum ex forma statutornm in Cap. XXIV quarti libri in Successionibus Filii Filiorum veniant ad partem ex persona patris et ad illam partem admittantur, quam haberet Pater, si viveret et in Legatis diversae opiniones reperiantur. Volumus, quod de caetero in Legatis Filii Filiorum admittantur et veniant ad partem, quam habuisset pater, si viveret, non in Capita sed in Stirpem, ut in Succeessionibus observatur".

И този едиктъ е отъ дожа Андреа Дандоло.

Първиятъ едиктъ прѣдполага слѣдния случай: Завѣщательтъ е назначилъ за свои наслѣдници синоветѣ си, било като ги наименувалъ по отдѣлно или изобщо (in genere, напр. „назначавамъ за свои наслѣдници синоветѣ си) и нѣкой отъ синоветѣ е умрѣлъ *прѣди* завѣщателя, като оставилъ свои низходящи (синове, дъщери или други низходящи по мѫжка линия), за които завѣщательтъ нищо не е споменалъ въ завѣщанието; по общото правило трѣбвало да се брои за кадуцирано завѣщателното разпореждане, относяще се до прѣждеумрѣлия синъ на завѣщателя: прѣдназначената за него въ завѣщанието наслѣдствена часть трѣбвало да се счита за вакантна: тя трѣбало да се присъедини къмъ частитѣ на другитѣ синове (iure accrescendi). Дѣцата на сина, който е умрѣлъ прѣди завѣщателя, могатъ да търсятъ само законната си часть, която е по-малка отъ наслѣдствената[2]). Този резултатъ, който навѣрно и Венецианскиятъ

---

[1]) Въ „Novissimum Statutorum ac Venetorum legum Volumen. Venetiis 1729. fol. 105.

[2]) Въ Венецианското право изглежда да не е важело правилото, че завѣщанието губи силата си (rumpitur), когато се окажатъ въ момента на отваряне наслѣдството низходящи на завѣщателя, които сѫ станали „sui" поради това, че тѣхниятъ родитель — прѣкъ низходящъ на завѣщателя, е умрѣлъ прѣди него (agnatio posthumi). Въ Stat. Venet. намираме наистина постановление на Maggior Consiglio отъ 29 мартъ 1418, съ което се прѣдписва, че завѣщания, въ които завѣщательтъ не е споменалъ

законодатель не е считалъ съгласенъ съ волята на завѣщателя, се е почувствувалъ като крайно несправедливъ. Ако родителтъ не бѣше направилъ завѣщание, внуцитѣ отъ умрѣлия прѣди него синъ сѫ щѣли, съгласно приведената по-горѣ наредба на lib. IV, cap. 24, да получатъ толкова отъ наслѣдството на дѣда си, колкото би получилъ баща имъ, ако бѣше прѣживѣлъ наслѣдодателя. Това, види се, е ималъ прѣдъ очи и съставителтъ на едикта (lib. VI. cap. LI), като е мотивиралъ новата наредба съ думитѣ „ut quod eadem aequitas suadet, idem ius statuat et confirmet". А новата наредба се състои въ това: дѣцата на сина, който е умрѣлъ прѣди завѣщателя, идатъ да наслѣдватъ (veniant ad partem) заедно съ другитѣ синове на завѣщателя, както би наслѣдвалъ баща имъ (ако не бѣше умрѣлъ): не на глава, но по колѣно. Послѣднитѣ думи на първия едиктъ: non in capita sed in stirpem ясно показватъ, че Венецианскиятъ законодатель не е изхождалъ отъ мисъльта, че се разширява transmissio Theodosiana, нито че се касае за нѣкаква мълчалива субституция, ами е ималъ прѣдъ видъ аналогичното приложение на „правото на прѣдставителство," както то е било признато при интестатното наслѣдване въ полза на низходящитѣ на прѣждеумрѣлъ синъ. Това ни схващане се потвърдява, като сравнимъ текста на едикта съ приведената по-горѣ наредба на cap. XXIV отъ lib. IV. Въ послѣдната е казано: „... quod nepotes tantum habeant, quantum Pater eorum si viveret;" а въ едикта: „... veniant ad partem cum aliis Filiis testatoris sicut venisset Pater eorum". Освѣнъ това началнитѣ думи, съ които се мотивира едикта, съдържатъ безсъмнѣно позивъ къмъ правилото на статута (cap. XXIV на lib. IV), което урежда правото на внуцитѣ отъ прѣждеумрѣлъ синъ да наслѣдватъ заедно съ други синове на наслѣдодателя.

Вториятъ отъ приведенитѣ едикти е въвелъ прѣдставителството и при получване на завѣти. И въ него законодателтъ още по-ясно се позовава върху cap. XXIV отъ lib. IV, като посочва, че по туй постановление на статута, дѣцата отъ синове участвуватъ въ наслѣдството, прѣдставлявайки баща си (ex persona patris) и получавайки такава часть, каквато би ималъ баща имъ, ако бѣше живъ. И сѫщеврѣмено като констатира, че за приложимостьта на това правило при завѣтитѣ имало различни, противоположни мнѣния, постановява, за напрѣдъ синове отъ синове (filii filiorum) да участвуватъ въ завѣтитѣ и да взиматъ такава часть (отъ завѣта), каквато

нищо за бѫдещитѣ си дѣца (родени слѣдъ завѣщанието или слѣдъ смъртьта му), сѫ недѣйствителни и наслѣдството се отваря по закона. Но това правило ще да е важело за случая само, когато завѣщанието е било направено само въ полза на чужди (extranei) лица.

би ималъ бащата, ако бѣше живъ. Значи дѣцата на единъ синъ се броятъ като едно колѣно; и ако завѣтътъ е билъ оставенъ напр. на двама синове, отъ които единиятъ е умрѣлъ прѣди завѣщателя и е оставилъ дѣца, то между послѣднитѣ и другия синъ завѣтътъ ще се подѣли не на глава, но по колѣно, както става при наслѣдването по законъ (... non in Capita, sed in Stirpem, ut in Successionnibus observatur).

Не може да има никакво съмнѣние, че ако се запиташе Венецианскиятъ законодатель, какво юридическо построение би далъ на правото на низходящитѣ да получатъ завѣта, оставенъ на баща имъ, който е умрѣлъ прѣди завѣщателя, той би отговорилъ, че то е сѫщото право както се то схваща въ наслѣдването по закона: право на прѣдставителство[1]).

Че тукъ не се е касаело за разширение на transmissio Theodosiana, се вижда ясно и отъ това, дѣто въ Венецианския статутъ намираме особена наредба за трансмисия на едно вече отворено наслѣдство, именно въ lib. IV, cap. V и VI[2]). Ако нововъведенията въ Liber Sextus, прѣдвидѣни въ cap. LI и LII, бѣха разширения на transmissio Teodosiana или на transmissio Justinianea, нѣмаше въ тѣхъ да се посочватъ наредбитѣ отъ статута за прѣдставителството въ правата низходяща линия, а щѣха да се посочатъ цитиранитѣ подъ линия постановления на lib. IV, глава V и VI.

7. *Заключение.* Отъ горнето историческо издирване ние можемъ да заключимъ слѣдното: а) Наредбата на art. 890 al. 2 отъ италианския Codice civile не може да се счита отъ гледището на историята на римското право въ Италия и на статутарното законодателство въ тази страна като разширение на lex Theodosiana. б) Идеята за прѣдставителство въ тестаментното наслѣдване се срѣща въ доктри-

---

[1]) Ср. чл. 18 З. за насл. „... когато прѣдставителството се допуща, дѣлежътъ става по колѣно".

[2]) Volentes, ut propter desidiam alicuius, qui Dimissoriam sibi relictam a parentibus non exigit, Heredes sui nullum praejudicium patiantur, statuimus ut si a Patre, vel Matre, filio vel filiae Dimissoria fuerit relicta et ipse Filius vel Filia moritur, antequam ei Dimissoria solvatur, heredes eius ipsam Dimissoriam petere et excutere possint. Quodsi etiam ipsi heredes non exigerent, similiter post eorum ordinem Heredes ipsorum heredum exigere possint, et sic in omnibus heredibus qui sequuntur". Сѫщото е постановено за наслѣдство, оставено отъ дѣдо или баба на внуци. Смѣта се, че отвореното наслѣдство може да бѫде прѣдметъ на разпореждане съ завѣщание. Ако нѣма такова разпореждане, прилагало се е приведеното правило за неограничената трансмисия, но само въ полза на наслѣдници — низходящи („appelamus heredes omnes qui descendunt ab eis"). Въ глава VI пъкъ се дава правило за трансмисия на наслѣдство оставено отъ когото и да е въ полза на какъвто да е наслѣдникъ. Тя е по-ограничена. Допустима е била само въ полза на непосрѣдственитѣ наслѣдници на трансмитента, а не и по-нататъкъ, и въ полза на наслѣдницитѣ на тия наслѣдници. Тукъ подъ наслѣдници се разбирали не само низходящитѣ, а всички, които сѫ повикани по законъ или по завѣщание да наслѣдватъ („Et appellamus in hos casu eos heredes, qui veniunt ad successionem defuncti").

ната на постглосаторитѣ и прагматицитѣ, макаръ и не като общеприетъ възгледъ: обаче за такова прѣдставителство се говори само при фидеикомисни субституции. в) Явно е признато прѣдставителството въ полза на низходящитѣ на наслѣдникъ или завѣтникъ — синъ на завѣщателя — въ Венецианското статутарно право. Като се има прѣдъ видъ отъ една страна, че това право е било въ сила въ Венецианската република до 1806 год. и отъ друга страна, че не е невъзможно щото на членоветѣ на Пиемонтския сенатъ, които при изработването на Codice albertino (отъ 1838 г.) сѫ прѣдложили приведената по-горѣ (стр. . .) наредба, да сѫ били извѣстни посоченитѣ постановления въ Венецианския статутъ, могло би да се приеме, че наредбата на art. 890 al. 2 се намира въ историческа връзка съ Венецианското гражданско право. Не можемъ обаче на това да настояваме, главно защото текстътъ на прѣдложената отъ Пиемонтския сенатъ наредба установява една мълчалива, законна субституция, когато въ Венецианския статутъ схващането е, че се касае за прѣдставителство. Тъй че пó е вѣрно да се търси непосрѣдствения източникъ на прѣдложението на Пиемонтския сенатъ въ Австрийския граждански законникъ (§ 779), който е билъ по него врѣме въ сила както въ Венеция, така и въ цѣла почти Ломбардия. Наистина, за § 779 отъ Allgem. bürgerl. Gesetzbuch на Австрия (отъ 1811), както и за подобната наредба на пруското областно право (II, 2, § 442)[1]) се твърди, че тѣ се основаватъ на едно разпространено въ по-старата доктрина на общото римско право въ нѣмскитѣ страни схващане за transmissio Theodosiana, като приложима и въ случаитѣ, когато писания въ завѣщанието наслѣдникъ или завѣтникъ е умрѣлъ прѣди завѣщателя[2]). При все това обаче нашиятъ изводъ си остая вѣренъ за историята на италиянското гражданско право: тя не познава подобно разширение на transmissio Theodosiana.

Така щото, и да не може да се установи прѣка историческа връзка между art. 890 al. 2 и Венецианското законодателство, ясно е че прѣдставителството въ тестаментното наслѣдване не е нѣщо абсолютно ново въ Италия.

г) Като сѫщинско прѣдставителство при завѣщателното наслѣдване трѣбва да се счита институтътъ, уреденъ въ чл.

---

[1]) „Jst aber ein im Testamente eingesetztes Kind vor dem Erblasser verstorben, so treten dessen Abkömmlinge ganz an seine Stelle, wenn auch ihrer im Testamente nicht ausdrücklich gedacht wäre.

[2]) Вж. за § 779 отъ Австр. гражд. кодексъ Unger, Österr. Erbrecht, § 87 Бѣл. 5; Анон. авторь въ Grünhut's Zeitschr. f. Priv. u. öffentl. Recht der Gegenwart. T. XIII, стр. 436 бѣл. 27. За § 442 отъ Прусското областно право вж. Dernburg, Lehrb. d. preussischen Privatrechts, т. III, § 198, бѣл. 2.

160 ал. 2. З. за насл. Тази конструкция се оправдава не само отъ догматически съображения; тя намира подкрѣпа и въ историята на италианското право.

8. Измежду по-старитѣ законодателства не е само Венецианското, което допуща прѣдставителство и при наслѣдването по завѣщание. Ние може да приведемъ единъ до сега отъ никой авторъ непосоченъ доказъ за мнѣнието, че допускането на право на прѣдставителство въ наслѣдването по завѣщание не е нѣщо съвсѣмъ ново и само по себе анормално, както напр. се твърди въ доклада на Pisanelli.

Безъ да искаме да твърдимъ за нѣкаква историческа връзка между art. 890 al. 2 или между Венецианското статутарно право и Бургундския „кутюмъ", ние посочваме слѣдната наредба отъ Consuetudines ducatus Burgundiae[1]), (Rubr. VII, De saccessionibus § 10 col. 1185): „En toutes successions représentation a lieu, quand la personne representée est au pareil degré avec celuy de ligne et autrement non. Et c'est qu'on dit en Bourgogne, que ce qui eschoit au père, eschoit au fils".

Къмъ това правило коментаторътъ Bartholomaeus de Chassenaeo[2]) бѣлѣжи, че то е приложимо и въ наслѣдване по завѣщание, даже, когато завѣщательтъ не е родитель или братъ на наслѣдника: „si Titius fuerit institutus in aliqua parte per quemdam extraneum aut substitutus, *si moriatur ante testatorem* aut ante eventum condifionis an istud ius transmittatur (?) ad heredes, videlicet primo ad filios, qui representant personam patris et utrum hoc casu sit locus representationis? videtur quod sic, quia verbum successionis adaptatur et comprehendit tam successionem ex testamento, quam ab intestato". Послѣ коментаторътъ се пита, дали това правило ще се приложи и когато синътъ не е станалъ наслѣдникъ на баща си (който е умрѣлъ прѣди своя завѣщатель), понеже се е отрѣкълъ отъ неговото наслѣдство. Отговаря отрицателно, като изхожда отъ разпространеното въ негово врѣме[3]) схващане на наслѣдването по право на прѣдставителство като successio ex persona patris. Въ странична линия допуща прѣдставителството, когато дѣцата отъ братъ,

---

[1]) Имахме подъ ржка изданието съ коментаритѣ на D. Bartholomaeus a Chassenaeo. Genevae. 1647.

[2]) Или по френски Barhhélemi de Chasseneuz. Роденъ въ Jssy на 1480; билъ професоръ въ Dole, Poitiers, Turin, Pavia; ассесоръ въ Миланъ; пратеникъ на Папа Юлий II; послѣ адвокатъ въ своята провинция Бургундия; сетнѣ парламентски съвѣтникъ въ Парижъ (1531); отъ 1532 до 1541 прѣдседатель на парламента (сждъ) въ Aix. Издалъ въ 1523 своитѣ Commentarii in consuetudines ducatus Burgundiae. Ср. Pignot, Barthélemy de Chasseneux. Paris. 1880.

[3]) Това разбиране на „правото на прѣдставителство" впрочемъ и днесъ се поддържа отъ всички почти автори както въ французката, така и въ италианската доктрина.

умрѣлъ прѣди завѣщателя, конкуриратъ съ свои чичовци или вуйчовци, но не и когато съ тѣхъ конкуриратъ по завѣщанието дѣца отъ други братя на завѣщателя. И тукъ коментаторътъ възприема прѣобладающето въ негово врѣме тълкуване на Azo (противно на тълкуването на Accursius)[1]), споредъ което братови или сестрини дѣца на наслѣдодателя, когато наслѣдватъ заедно, дѣлятъ на глава, а не по колѣно; защото въ такъвъ случай тѣ не наслѣдвали по прѣдставителство (ex persona patris), а по свое право (ex persona sua).

И тъй въ Бургундското обичайно право срѣщаме наредба, която почти се схожда съ наредбата, на art. 890 al. 2 отъ итал. Cod. civile. Различава се отъ нея само по това, че се има прѣдъ видъ само случая, когато наслѣдникътъ, установенъ въ завѣщанието, е умрѣлъ прѣди завѣщателя, а не и случая, когато е излѣзълъ недостоенъ да го наслѣдва. Но отъ друга страна въ Бургундското право прѣдставителството при тестаментно наслѣдване (не и при завѣти) се допущало, споредъ тълкуването на Barthélemi de Chasseneuz и когато завѣщательтъ не е никакъвъ сродникъ на наслѣдника по завѣщание[2]).

За да изтъкне разликата между Бургундското обичайно право и римското по този въпросъ, Barth. de Chasseneuz разглежда разнитѣ видове трансмисии въ римското право и заключава: Visum tamen mihi fuit quod iste textus non loquitur de istis tribus transmissionibus et quod ista nostra consuetudo sit generalior: quia haec nostra consuetudo et hereditatem jam delatam et deferendam patri si viveret, quae, eo mortuo, filio defertur per repraesentationem, quae eadem persona in hoc censetur cum patre jam defuncto ... ideo maior est huiusmodi repraesentatio, quam transmissio. Че не може да има връзка между прѣдставителството въ завѣщателно наслѣдване и римската transmissio Theodosiana, това за коментатора на бургундското право е било ясно: тази трансмисия у насъ, казва той, е безпрѣдметна (nihil operatur); защото въ Бургундия е важело, както въ цѣла почти Франция, началото le mort saisit le vif[3]).

---

[1]) Това мнѣние на Azo доби въ Германия законна сила съ Reichsabschied издаденъ въ Speier на 1529. Ср. Dernburg, Pandekten III, § 132. Въ Nov. 118 въпросътъ е оставенъ откритъ.

[2]) За чл. 160 ал. 2 З. за насл. (сир. за art. 890 al. 2) подържа това тълкуване въ Италия само Borsari (Commentario del Codice civile italiano, ad art. 890, § 1913). De lege ferenda е на това мнѣние E. A. Porro, Le disposizioni testamentarie a favore del premorto e dell' incapace въ Giurisprudenza italiana, Vol. 37 (1885), p. 400.

[3]) Въ Бургундия това начало се е прилагало и при завѣщания. И понеже „mortuus saisit vivum ex testamento" затова „statim mortuo testatore transfertur haereditas ad institutum, qui eam non aliter aditam transmittit, dummodo sit delata ante mortem instituti quia alias caderet in caducitatem". Въ ония пъкъ области на Франция, дѣто не се е допущало назначаване наслѣдникъ съ завѣщание, сѫщо не е могло дума да става за transmissio Theodosiana.

9. Измежду съврѣменнитѣ европейски законодателства само въ германския граждански законникъ отъ 1896 г. срѣщаме наредба, която допуща изключение отъ правилото, че завѣщателно разпореждане се кадуцира, когато наслѣдникътъ или завѣтникътъ не е прѣживѣлъ завѣщателя; но само въ полза на низходящитѣ отъ синъ, дъщеря или внукъ на завѣщателя, а не и когато се касае за наслѣдникъ или завѣтникъ, който е братъ или сестра на завѣщателя[1]). Значи германскиятъ гражд. законникъ възпроизвежда наредбитѣ на пруското областно право и на австрийския граждански кодексъ. Послѣднитѣ думи на цитирания въ бѣл. § 2069 отъ Bürgerl. Gesetzbuch биха ни дали право, въ системата на французкото или на италианското, па и на нашето наслѣдствено право, да говоримъ за прѣдставителство. Трѣбва обаче да се забѣлѣжи, че тази конструкция е недопустима за германския законникъ, защото той не схваща като прѣдставителство правото на по-далечнитѣ низходящи да участвуватъ въ наслѣдството съ по-ближни низходящи на наслѣдодателя на мѣстото на своя възходящъ, който е умрѣлъ прѣди наслѣдодателя. Учението за наслѣдване по право на прѣдставителство е изобщо отхвърлено отъ нѣмската цивилистична наука.

Въ никое друго дѣйствующе законодателство въ Европа не се срѣща подобна наредба. Само въ Code civil du Canton des Grisons намираме въ art. 475 al. 2, че завѣщателното разпореждане не губи силата си, когато се вижда отъ завѣщанието волята на завѣщателя да се възползуватъ отъ него „наслѣдницитѣ" на облагодѣтелствуваното лице, което е умрѣло прѣди завѣщателя[2]).

Справедливостьта, която лежи въ основата на допуснатото отъ италианския законодатель прѣдставителство при завѣщателнитѣ разпореждания, е накарала Laurent да възприеме буквално art. 890 al. 2 въ своя Avant-projet de revision du Code civil (t. III. p. 404). Странно е обаче, дѣто въ новия проектъ за Швейцарски граждански законникъ не е допуснато никакво изключение отъ правилото, че завѣщателното разпореждане остава безъ дѣйствие, когато лицето, въ чиято полза е било то направено, е умрѣло прѣди завѣщателя (art. 543 al. 1[3]).

---

[1]) Art. 2069. Hat der Erblasser einen seiner Abkömmlinge bedacht und fällt dieser nach der Errichtung des Testaments weg, so ist im Zweifel anzunehmen, dass dessen Abkömmlinge insoweit bedacht sind, als sie bei der gesetzliche Erbfolge an dessen Stelle treten würden. Подобно правило съдържаше и чл. 2162 отъ Саксонския гражд. законникъ.

[2]) „Si les héritiers ou successeurs appelés par testament, par pacte ou par legs viennent à décéder avant celui qui avait disposé à leur faveur, les dispositions à leur profit s'éteignent et deviennent caduques, et, leurs propres héritiers ne peuvent en réclamer l'exécution, sauf le cas où il résulte du testament ou du pacte de succession une intention contraire de la part du disposant ou des co-contractants".

[3]) „Um nach dem Gesetz oder aus einer Verfügung von Todes wegen die Erbschaft erwerben zu können, muss der Erbe den Erbfall in erbfähigem Zustand erleben. За завѣта е сѫщото постановено въ art. 544 abs. 2.

Напротивъ, въ проекта за руско Гражданско Уложеніе (кн. IV „Наслѣдственное Право") е напълно възприетъ принципътъ, че завѣщание, направено въ полза на извѣстно лице, смѣта се направено и въ полза на неговитѣ низходящи. Въ ст. 75 ал. 1 отъ кн. IV е казано: „Въ случаѣ смерти наслѣдника по завѣщанію до открытія наслѣдства, къ наслѣдованію въ завѣщанномъ умершему имуществѣ призываются нисходящіе умершаго, насколько въ завѣщаніи не постановлено инаго". По тази наредба могатъ да участвуватъ въ наслѣдството низходящитѣ на писания въ завѣщанието наслѣдникъ, не само когато той е низходящъ, братъ или изобщо сродникъ на завѣщателя, ами и когато той е съвсѣмъ чуждо лице. „Презумпція, се казва въ обясненията къмъ тази статия, въ пользу низходящихъ всѣхъ лицъ, какъ связаныхъ съ завѣщателемъ узами родства, такъ и постороннихъ, ближе къ дѣйствительности и въ большемъ числѣ случаевъ будетъ соотвѣтствовать истинной волѣ завѣщателя[1])". За забѣлѣзване е, че докато, отъ една страна, рускиятъ проектъ отива по-далече отъ италианския гражд. кодексъ, като не ограничава правото на низходящитѣ на наслѣдника само въ ония случаи, въ които би се допуснало въ тѣхна полза правото на прѣдставителство, ако се касаеше за интестатно наслѣдване[2]), отъ друга страна пъкъ той не допуща да се ползуватъ низходящитѣ отъ завѣщателното разпореждане, направено въ полза на наслѣдникъ, отстраненъ отъ наслѣдството поради недостоинство (ст. 75 ал. 2). Мотивитѣ за това ограничение не ми се виждатъ убѣдителни[3]).

* * *

Идеята, която лежи въ основата на разгледанитѣ наредби въ минали и настоящи или проектирани законодателства, въ рѣшенията на италианскитѣ прагматици относително прѣдставителството при фидеикомиснитѣ субституции, се явява като ограничение или отрицание на проведеното въ римското право начало за чисто личния характеръ на завѣщателнитѣ разпореждания. Ала въ сѫщность тази идея е била и въ римското право призната, макаръ и въ зародишна форма: тя лежи въ основата на прочутия Папиниановъ responsum (l. 102 Dig. 35,7). Той я нарича coniectura pietatis.

---

[1]) Гражданское уложеніе. Кн. IV, наслѣдственное право. Проектъ высоч. учрежд. Редакц. Комм. по съставл. Гражд. уложенія съ обясненіями. С.-П-бургъ. 1903. Стр. 210.

[2]) Съвсѣмъ погрѣшно е казано въ „обясненията" че и по итал. art. 890 не се гледало да ли наслѣдникътъ е низходящъ на завѣщателя, или другъ неговъ сродникъ или даже лице чуждо.

[3]) Ibid. стр. 211.

Отъ този responsum на Папиниана до широкото узаконяване на тази pietatis coniectura — води една червена нишка прѣко развитието на юриспруденцията и историята на наслѣдственото право въ Италия, Франция и нѣмскитѣ страни. Всички наредби, които ние разгледахме — независимо отъ въпроса за историческо прѣемство — сж, въ различна степень и въ различни юридически форми, прояви на една и сжща идея. Основата на всички тия наредби е справедливо, или както би казалъ Щамлеръ[1]), обективно вѣрно изтълкуваната воля на завѣщателя. А длъженъ е законодательтъ така да изтълкува волята на завѣщателя още и заради това, че такова тълкуване се налага отъ съображения на хуманность: habeant vero solatium tristitiae suae, quibus est merito consulendum[2]).

---

[1]) R. Stammler, Die Lehre von dem richtigen Rechte, p. 507.
[2]) L. un. Cod. VI, 51. i. f.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.
A fine is incurred by retaining it beyond the specified time.
Please return promptly.

Widener Library
3 2044 089 226 492